

BIBLIOTEKA
DOBITNIKA NOBELOVE NAGRADE

KNJIGA PRVA

preveo
BRANIMIR ŽIVOJINOVIĆ

MLADO POKOJENJE
1 » 6 1

Herman Hese

NARCIS I ZLATOUSTI
roman

KRAJ

CIKLON

STRUGARA ZA MERMER

VALTER KEMPF

U BIVŠOJ KRČMI

„KOD SUNCA“
pripovetke

NARCIS I ZLATOUSTI

I

Pred dvostrukim stubićima koji su nosili polukružni svod na glavnoj kapiji manastira Marijabrona, kraj samog puta, rastao je jedan kesten, usamljeno čedo juga, ko zna kada donesen ovamo sa nekog hadžiluka u Rim, pitomi kesten snažnog stabla; njegova okrugla krošnja nežno se nadosila nad put, ispršeno disala na vetru, u proleće je — kad bi se sve unaokolo već zelenelo, pa se čak i manastirski orasi zao-
deli crvenkastim mladim lišćem — još dugo oklevala da razvije pupoljke, Pa bi onda, u vreme kad su noći najkraće, iz lisnatih bokora poterala
bledunjave, beličasto-zelene zrake svojih neobičnih cvetova, što mirišu tako opominjući, tako obespokojavajući oporo i snažno; a u oktobru, kad su voće i grožđe već pobrani, jesenji vetar bi iz zazutele krošnje obarao
bodljikave plodove, — koji nekih godina nisu ni stizali da sazru —, pa bi se oko njih otimali manastirski đaci, a subprior Gregor, poreklom iz Italije, pekao bi ih u svojoj sobi na vatri u kaminu. Krošnja lepoga
drveta je neobično i nežno šumorila nad ulazom u manastir, kao osetljiv i Pomalo zimljiv gost iz nekog drugog predela, potajno srodan sa vitkim
Peščarskim dvostrukim stubićima na portalu i sa kamenim nakitom Prozorskih lukova, pervaza i stubova, i ljudi iz romanskih i latinskih
strana su ga voleli, a domaći zijali u njega kao u tuđinca.

Ispod tog stranog drveta prošli su već mnogi naraštaji manastirskih, đaka; sa tablicama za pisanje pod miškom, u čavrljanju, smehu,

igri, prepirci, već prema godišnjem dobu bosonogi ili obuveni, sa cvetom u ustima, sa orahom između zuba ili sa snežnom grudvom u ruci. Neprestano su dolazili novi, svakih nekoliko godina su lica bila druga, većinom slična međusobno: plava i čupave kose. Neki bi se zadržali u manastiru, postajali iskušenici, postajali kaluđeri, postrigli bi kosu, nosili mantiju potpasanu konopcem, čitali knjige, učili dečake, stari, umirali. Druge su, kad bi im prošle đачke godine, odvodili roditelji, — u viteške zamkove, u trgovačke i zanatliske domove, pa bi se tako raspršili po svetu i bavili se svojim igrama i zanatima, ponekad bi se kao odrasli ljudi vraćali da posete manastir, dovodili bi sinove fratrima da ih uče, za trenutak bi nasmešeni i zamišljeni dizali pogled ka kestenovom drvetu, pa opet iščezavali. U ćelijama i dvoranama manastira, među okruglim teškim prozorskim lukovima i snažnim dvostrukim stubovima od crvenog kamena, živelo se, podučavalo, studiralo, gazdovalo, vladalo; različite umetnosti i nauke ovde su se negovale i primale u nasleđe s jednog naraštaja na drugi, pobožne i svetovne, jasne i mutne. Pisane su i tumačene knjige, izmišljeni sistemi, skupljeni spisi starih pisaca, bojeni rukopisi sa slikama, negovana je vera u narodu, ismevana vera naroda. Učenost i pobožnost, bezazlenost i prepredenost, mudrost jevanđelja i mudrost Grka, bela i crna magija, od svega je ovde uspevalo ponešto, za sve je bilo mesta; bilo je mesta za usamljeničtvo i pokoru kao i za druženost i blagovanje; od ličnosti ovog ili onog opata i od ove ili one vladajuće struje vremena zavisilo je da li će pretežati i prevladavati jedno ili drugo. Neko vreme bi manastir bio čuven i posećen zbog svojih isterivača đavola i znalaca zlih duhova, neko vreme zbog svoje izvrsne muzike, neko vreme zbog nekog svetog oca koji je isceljivao i činio čuda, neko vreme zbog svojih čorbi od štuке i pašteta od jelenske džigerice, u svako vreme zbog ponečeg. A uvek se među gomilom kaluđera i đaka, pobožnih i labavih, ispošćenih i gojaznih, uvek se među mnogima što su tu dolazili, živeli i umirali, nalazio i poneko izdvojen i naročit, neko koga su svi voleli ili ga se svi bojali, neko ko je izgledao izabran, neko o kome su ljudi potom dugo pričali, pa i onda kad su mu već pozaboravljali savremenike.

I sada su se u manastiru Marijabronu nalazila dva izdvojena i naročita čoveka, jedan stari i jedan mladi. Među mnogom braćom koja su u rojevima plavila spavaonice, crkve i školske učionice, nalazila su se dvojica za koje je svako znao, na koje je svako pazio. Stari je bio opat Danijel, a mladi pitomac Narcis, koji je tek nedavno počeo svoje iskušeništvo, ali su ga, zbog izuzetne darovitosti, uprkos svim običajima, već uzeli za učitelja, prvenstveno grčkog jezika. Njih dvojica, opat i

iskušenik, bili su važne ličnosti u manastiru, na njih se motriло, izazivali su radoznalost, i ostali su im se divili, zavideli im, a krišom ih i ogovarali.

Opata je većina volela, on nije imao neprijatelja, bio je pun dobrote, pun jednostavnosti, pun skrušenosti. Jedino su manastirski učenjaci u svoju ljubav uplitali i malo snishodljivosti; jer opat Danijel je možda bio i svetac, ali naučnik ipak nije bio. Njemu je bilo svojstveno ono priprosto ponašanje koje nije ništa drugo do mudrost; ali njegovo znanje latinskog bilo je oskudno, a grčki uopšte nije znao.

Nekolicina onih koji su se katkad pomalo potsmevali opatovoj priprostoј prirodi bili su utoliko više očarani Narcisom, čudom od dečaka, lepim mladićem koji je elegantno govorio grčki, mladićem sa besprekim viteškim ponašanjem, sa mirnim, prodornim mislilačkim pogledom i tankim, lepo i strogo ocrtanim usnama. Što je tako divno znao grčki, to su kod njega voleli naučnici. Što je bio tako plemenit i otmen, to su kod njega voleli skoro svi, mnogi su bili zaljubljeni u njega. Što je bio toliko miran, što je toliko vladao sobom i što je imao tako učtivo ponašanje, to su mu neki zamerali.

I opat i iskušenik, svaki na svoj način, snosili su sudbinu izabraniка, vladali na svoj način, patili na svoj način. Obojica su osećali da su međusobno bliži i da ih onaj drugi više privlači od svih ostalih manastirskih žitelja; pa ipak se nisu približili jedan drugom, ipak nisu osećali toplinu jedan kraj drugog. Opat je prema mladiću postupao sa najvećom brižljivošću, sa najvećim obzirom, brinuo se za njega kao za retkog, nežnog, možda prerano sazrelog, možda ugroženog brata. Mladić je svaku zapovest, svaki savet, svaku pohvalu opatovu primao sa savršenim držanjem, nikad nije protivrečio, nikad se nije ljutio, i ako je opatov sud o njemu bio tačan i ako je njegov jedini porok bila oholost, onda je čudesno znao da skriva taj porok. Protiv njega se ništa nije moglo reći, bio je savršen, sve je nadmašivao. Samo što, osim naučnika, nije bilo mnogo onih koji su mu postali istinski prijatelji, samo što ga je njegova otmenost okružavala kao leden vazduh.

»Narcise«, reče mu opat jednom posle ispovesti, »priznajem da sam kriv zbog jednog oštrog suda o tebi. Cesto sam te smatrao oholim, i možda sam ti time nanosio nepravdu. Ti si veoma sam, mladi brate, ti si usamljen, imaš obožavalaca, ali prijatelja nemaš. Voleo bih da imam povoda da te katkad prekorim; ali povoda nema. Voleo bih da se ponekad ponašaš neuljudno, što mladići u tvoje doba inače lako čine. Ali ti nikad nisi neuljudan. Katkada me pomalo obuzme briga zbog tebe, Narcise«.

Mladić diže svoje crne oči prema starcu.

»Veoma bih želeo, milostivi oče, da vam ne zadajem brigu. Sasvim je moguće da sam ohol, milostivi oče. Molim vas da me kaznite zbog toga. Meni i samom s vremena na vreme dođe želja da se kaznim. Pošaljite me u neku isposničku ćeliju u divljini, oče, ili mi naredite da obavljam grube poslove«.

»I za jedno i za drugo si suviše mlad, dragi brate«, reče opat. »Sem toga, ti si u visokom stepenu vičan jezicima i mišljenju, sine moj; kad bih ti naložio da vršiš grube poslove, to bi značilo traćenje ovih božjih darova. Ti ćeš verovatno postati učitelj i naučnik. Zar to i sam ne želiš?«

»Oprostite, oče, ja ne umem baš tačno da kažem koje su moje želje. Uvek ću uživati u naukama; zar bi i moglo drukčije biti? Ali ne verujem da će nauke ostati moje jedino područje. Ta ne moraju uvek želje biti ono što određuje sudbinu i poslanje nekog čoveka, nego nešto drugo, predodređeno«.

Opat s pažnjom stade slušati i uozbilji se. No ipak mu se na starom licu vide osmeh kad je rekao: »Koliko sam ja upoznao ljude, svi smo mi pomalo skloni, naročito u mladosti, da providenje zamenjujemo sa željama, i obrnuto. Ali reci mi, pošto veruješ da unapred znaš svoje određenje, koju reč o tome. Sta misliš, za šta si ti predodređen?«

Narcis napola sklopi svoje tamne oči, te iščezoše pod dugini ornim trepavicama. Čutao je.

»Govori, sine moj«, opomenu ga opat posle dugog čekanja. Tihim glasom i oborenih očiju, Narcis počeo da govori.

»Verujem da znam, milostivi oče, da sam pre svega predodređen za manastirski život. Ja ću, tako verujem, postati kaluđer, zatim sveštenik, zatim subprior a možda i opat. Ne verujem to stoga što tako želim. Moja želja ne strema za zvanjima. Ali ta zvanja će mi biti stavljena u dužnost«.

Dugo su obojica ćutala.

»Zašto to veruješ?« upita starac oklevajući. »Kakva li je to osobina u tebi, osim učenosti, koja progovara kroz to verovanje?«

»To je osobina«, reče Narcis polako, »da imam izvesno osećanje za vrstu i za namenu ljudi, osećanje ne samo u pogledu sebe, već i u pogledu ostalih. Ova osobina primorava me da ostalima služim na taj način što ću vladati njima. Da nisam rođen za manastirski život, morao bih postati sudija ili državnik«.

»Može biti«, reče opat klimnuvši glavom. »Da li si na kom primeru prokušao svoju sposobnost da sagledavaš ljude i njihove sudbine?«

»Prokušao sam je«.

»Da li si spreman da mi navedeš neki primer?«

»Spreman sam«.

»Dobro. Pošto ne bih želeo da zalazim u tajne naše braće bez njihovog znanja, možda bi mi mogao reći šta se tebi čini da znaš o meni, 0 tvom opatu Danijelu«.

Narcis diže kapke i pogleda opatu u oči.

»Da li je to zapovest, milostivi oče?«

»Zapovest«.

»Teško mi je da o tome govorim, oče«.

»I meni je teško, mladi brate, da te nateram da govoriš. Pa ipak to činim. Govori!«

Narcis obori glavu i šapćući počeo: »Ja o vama ne znam mnogo, štovani oče. Znam da ste božji sluga i da bi vam bilo milije da čuvate koze ili da u nekoj usamljenoj isposničkoj ćeliji udarate u malo zvono i da slušate ispovesti seljaka no da upravljate velikim manastirima. Znam da naročitu ljubav gajite prema svetoj Bogorodici i da se njoj ponajviše molite. Ponekad se molite da grčke i ostale nauke koje se neguju u ovom manastiru ne nanesu pometnju i opasnost dušama vaših štićenika. Ponekad se molite da vas ne izda strpljenje prema subprioru Gregoru. Ponekad se molite da vam samrtni čas bude blag. I verujem, bićete uslišeni i blago ćete počinuti«.

U opatovom sobičku za razgovor zavlada tišina. Najzad starac počeo da govori.

»Ti si zanesenjak i javljaju ti se priviđenja«, reče blagonaklono sedi duhovnik. »I pobožna i prijatna priviđenja mogu obmanuti; ne veruj u njih, kao što ni ja u njih ne verujem. — Možeš li videti, brate zanesenjače, šta ja u duši mislim o ovoj stvari?«

»Mogu videti, oče, da vi o tome mislite veoma blagonaklono. Vi mislite ovako: 'Ovaj mladi učenik je pomalo ugrožen, dolaze mu priviđenja, možda je odviše razmišljao. Mogao bih mu možda odrediti pokoru, to mu ne bi škodilo. Ali i sam ću primiti na sebe pokoru koju mu odredim'. — Eto to vi mislite u ovom času«.

Opat ustade, pa osmehujući se dade iskušeniku rukom znak da se oprostiti.

»Dobro, dosta sad«, rekao je. »Ne uzimaj svoja priviđenja odveć ozbiljno, mladi brate; bog od nas zahteva i druge stvari, a ne samo da imamo priviđenja. Pretpostavimo da si jednom starom čoveku laskao obećavajući mu laku smrt. Pretpostavimo da je taj stari čovek za trenutak sa zadovoljstvom slušao to obećanje. A sad da se manemo toga. Očitaćeš jedne brojanice, sutra po jutrenju, i to ćeš ih očitati skrušeno i predano, a ne površno, a i ja ću to isto učiniti. Idi sad, Narcise, dosta je bilo pričanja«.

Drugom prilikom opat Danijel imao je da raspravi spor između najmlađeg bratra nastavnika i Narcisa, koji se nisu mogli složiti oko jedne tačke u nastavnom planu: Narcis je sa velikim žarom navaljivao da se uvedu izvesne izmene u nastavi, a i potkrepljivao je to ubedljivim razlozima; otac Loranc, međutim, usled izvesne surevnjivosti nije hteo da pristane na to, i posle svakog njihovog razgovora nastupali bi dani ozlojeđenog ćutanja i durenja, dok Narcis, osećajući da je u pravu, ne bi iznova podenuo stvar. Najzad otac Lorenc reče, pomalo uvređeno: »E pa, Narcise, da prekratimo našu prepirku. Tebi je dobro poznato da je na meni da odlučujem a ne na tebi, ti nisi moj kolega već moj pomoćnik i dužan si da mi se potčiniš. Ali pošto ta stvar tebi izgleda toliko važna, i pošto sam ja nad tobom samo po činu, ali ne i po znanju i po darovitosti, to ne želim da donesem odluku sam, nego ćemo sve ovo izneti našem ocu opatu i prepustiti njemu da odluči«.

Tako i učiniše, i opat Danijel strpljivo i ljubazno saslušao prepirku dvojice naučnika o njihovim shvatanjima gramatičke nastave. Pošto su obojica iscrpno prikazali i obrazložili svoja mišljenja, starac ih veselo pogleda, zavrte malo sedom glavom i reče: »Draga braćo, vi svakako ni jedan ni drugi ne verujete da se ja u te stvari razumem koliko i vi. Pohvalno je od Narcisa što mu je škola toliko na srcu i što teži da poboljša nastavni plan. Ali ako je njegov pretpostavljeni drugog mišljenja, onda Narcis ima da čuti i da sluša, a nikakvo poboljšanje nastave ne bi vredelo kad bi se zbog njega u ovom domu poremetili red i poslušnost. Korim Narcisa što nije umeo da popusti. A vama dvojici mladih naučnika želim da nikad ne oskudevate u pretpostavljenima koji su gluplji od vas; protiv oholosti nema ničeg boljeg«. Sa tom dobroćudnom šalom otpustio ih je. Ali nipošto nije zaboravio da sledećih dana motri da li između oba učitelja opet vlada sloga.

A onda se pojavilo jedno novo lice u manastiru, koji je toliko lica video kako dolaze i odlaze, no to novo lice nije spadalo u ona koja se ne primećuju i koja se brzo zaboravljaju. Bio je to mladić koga je otac već odavno prijavio, i koji je stigao jednog prolećnog dana, s namerom da uči u manastirskoj školi. Mladić i njegov otac vezaše konja za kesten, a kroz portal im ključar izađe u susret.

Dečak diže pogled uz još neprolistalo drvo. »Ovakvo drvo«, reče, »nikad još nisam video. Krasno, neobično drvo! Baš me zanima kako li se zove«.

Otac, postariji gospodin zabrinuta i pomalo iskrivljena lica, ne obrati pažnju na dečakove reci. Ali ključar, kome se dečak odmah svideo, odgovori mu i obavesti ga. Mladić mu ljubazno zahvali, pruži mu ruku i reče: »Ja se zovem Zlatousti i treba ovde da idem u školu«. Ključar mu se blagonaklono osmehnu, a onda pođe ispred pridošlica kroz portal, pa uz široke kamene stepenice, i Zlatousti stuipi u manastir bez strepnje, sa osećanjem da je na ovom mestu sreo već dva bića kojima može biti prijatelj: drvo i ključara.

Došljake je najpre primio, upravnik škole, a predveče i sam opat. Otac, carski činovnik, obojici pretstavi svoga sina Zlatoustog, a oni ga pozvaše da neko vreme bude gost njihovog doma. Ali on je zamolio da se gostinskim pravom koristi samo jednu noć, izjavljujući da će sutra morati da otputuje natrag. Kao poklon je ponudio manastiru jednoga od svoja dva konja, i kaluđeri primiše taj dar. Razgovor sa duhovnicima tekao je učtivo i hladno; ali i opat i upravnik škole su sa radošću gledali na Zlatoustog, koji je smemo ćutao. Odmah im se svideo taj lepuškasti nežni dečak. Oca su sutradan bez žaljenja pustili da ode, a sina su zadržali sa zadovoljstvom. Pošto su ga predstavili učiteljima, dodelili su mu krevet u đačkoj spavaonici. Zlatousti se s poštovanjem i tužna lica oprostio sa svojim ocem, a potom je stajao i gledao ga kako odmiče na konju, sve dok između ambara i vodenice nije nestao kroz usku zasvedenu kapiju spoljašnjeg manastirskog dvorišta. Kad se okrenuo, na dugim plavim trepavicama visila mu je suza; no utom ga je već i ključar srdačno potapšao po ramenu.

»Mladi gospodičiću«, reče on tešeći ga, »nemoj tugovati. Većina spočetka malčice tuguje za zavičajem, za roditeljima, za braćom i sestrama. Ali brzo ćeš videti: i ovde se može živeti, i to ne loše«.

»Hvala, brate ključaru«, reče dečak. »Ja nemam ni braće ni sestara, a ni majke, imam samo oca«.

»No, ovde ćeš naći drugove, i nauku, i muziku i nove igre za koje još ne znaš, i razne druge stvari, videćeš već. A ako ti zatreba neko ko ti želi dobra, samo dođi k meni«.

Zlatousti mu se osmehnu. »Oh, veoma vam zahvaljujem. Ako baš želite da me nečim obrađujete, onda mi, molim vas, uskoro pokažite gde se nalazi naš konjić koga je moj otac ovde ostavio. Zeleo bih da ga pozdravim i da vidim da li je i njemu dobro«.

Ključar ga odmah povede sa sobom i odvede ga u konj usnicu Pored ambara. Tamo se, u toplom polumraku, osećao oštar zadah na konje, na balegu i na ječam, i Zlatousti u jednoj pregradi vide rnrkova koji ga je doneo ovamo. Konj ga je već bio poznao i isteglio glavu prema njemu, i on miu obvi šake oko vrata, prisloni obraz uz

njegovo široko čelo, poprskano belim pegama, i stade ga nežno milovati i šaputati mu na uvo: »Pomozi bog, Zvezdane, konjiću moj, junačino moja, jesi li dobro? Voliš li me još? Daju li ti da jedeš? Misliš li još na našu kuću? Zvezdane, konjče moje drago, baš je dobro što si ostao, često ću dolaziti da vidim, kako si«. Pa iz zarukavlja izvuče parče hleba koje je sačuvao od doručka, stade ga lomiti i davati konju da jede. Potom se oprostio sa njim i krenuo za ključarem preko dvorišta, koje je bilo prostrano kao tržnica u nekom velikom gradu i delom obraslo lipama. Pred ulazom u sam manastir zahvalio je ključaru i pružio mu ruku, no onda primeti da se više ne seća kuda treba da krene do učionice, mada su mu to juče pokazali, nasmeja se malčice i pocrvene, pa zamoli ključara da ga odvede, što ovaj rado učini. A zatim je stupio u učionicu, gde je dvanaestak dečaka i mladića sedelo u klupama, i učiteljski pomoćnik Narcis se okrete.

»Ja sam Zlatousti«, rekao je, »novi učenik«.

Narcis ga pozdravi kratko, bez osmeha, pokaza mu jedno mesto u zadnjoj klupi i odmah nastavi predavanje.

Zlatousti sede. Začudio se što je video tako mladog učitelja, tek nekoliko godina starijeg od sebe, i začudio se i bio duboko obradovan što je video da je ovaj mladi učitelj tako lep, tako otmen, tako ozbiljan, a pritom deluje tako dopadljivo i ljupko. Ključar je bio pažljiv prema njemu, opat ga je primio tako ljubazno, preko u konjušnici nalazi se Zvezdan, kao deo zavičaja, a evo sad ovde zatiče ovog začudo mladog učitelja, ozbiljnog kao da je kakav naučnik i otmenog kao da je princ, pa još sa ovim uzdržanim, hladnim, trezvenim, ubedljivim glasom! Zahvalno je slušao, iako mu u prvo vreme nije bilo jasno o čemu je reč. Osećao se prijatno. Došao je dobrim ljudima, koji zaslužuju da ih čovek voli, i on je bio spreman da ih voli i da se trudi da stekne njihovu naklonost. Jutros u postelji, pošto se probudio, osećao se potištenim, a i bio je još umoran od dugog putovanja, pa nije mogao zadržati suze dok se opraštao sa ocem. Ali sada je sve dobro, bio je zadovoljan. Dugo i neprestano se zagledao u mladog učitelja, i uživao je posmatrajući njegov mišićav, vitak stas, hladno presijavanje njegovih očiju, njegove zategnute usne, koje su jasno i čvrsto oblikovale slogove, njegov nadahnuti, neumorni glas.

Ali kad se čas završi i kad učenici bučno poustajaju, Zlatousti se preplašeno trže i pomalo postideno primeti da je neko vreme spavao. A nije samo on to primetio, nego su to videli i njegovi susedi u klupi i šapatom javili ostalima. Tek što je mladi učitelj izašao iz

učionice, drugovi opkoliše Zlatoustog, cimajući ga i gurajući sa svih strana.

»Jesi li se naspavao?« upita jedan i isceri se.

»Krasan đak!« rugao se drugi. »Postaće divno svetlo crkve od njega! Na prvom času pa začmavao!«

»Ondesite švrću u krevet«, predloži neko, i oni ga sa smehom zgrabiše za ruke i noge da ga ponesu.

Ovako trgnut i poplašen, Zlatousti se naljuti; počeo da se praćaka, trudeći se da se oslobodi, a oni su ga čuškali i najzad pustili da padne, i samo ga je još jedan držao za nogu. On se silovito ote ovome i baci se na prvoga koji mu je bio na putu i za tili čas se upusti u žestoku borbu sa njim. Protivnik mu je bio snažan, i svi užagrenih očiju stadoše posmatrati dvoboj. Pošto nije podlegao, i pošto je nekoliko puta dobro zakačio pesnicom onog snažnog dečaka, Zlatousti već steče prijatelje među drugovima, još pre no što je ijednog među njima znao po imenu. Ali najednom svi jurnuše kao bez glave, i samo što su se izgubili kad uđe otac Martin, upravitelj škole, i stade pred Zlatoustog, koji je ostao sam. Začudo je pogledao dečaka, čije su plave oči zbunjeno gledale, dok mu je lice bilo zajapureno i pomalo izubijano.

»Ehej, šta je to s tobom?« upita on. »Ti bese Zlatousti, zar ne? Da ti oni okačenjaci nisu učinili nešto nažao?«

»O, nisu«, reče dečak, »izašao sam s njim na kraj«.

»S kim to?«

»Ne znam. Nijednog još ne poznajem. Jedan se borio sa mnom«.

»Tako? Je li on počeo?«

»Ne znam. Ne, čini mi se da sam ja prvi navalio. Ismevali su me, pa sam se naljutio«.

»E pa, lepo si počeo, mladiću moj. Dakle, utuvi dobro: ako još jednom ovde u učionici zapodeneš tuču, kazna ti ne gine. A sad požuri da stigneš na večeru, hajdac!«

Zlatousti postideno pohita iz učionice, usput se trudeći da prstima raspravi razbarušenu svetloplavu kosu, dok je otac Martin gledao za njim i osmehivao se.

Zlatousti je i sam smatrao da je njegov prvi postupak u ovom manastirskom životu veoma neuljudan i budalast; prilično utučeno je otišao da traži svoje drugove, i našao ih je za večerom. Ali oni su ga dočekali s pažnjom i blagonaklono, pa se viteški pomirio sa svojim neprijateljem, i od toga časa je osetio da je dobro primljen u ovome krugu

Međutim, iako se sa svima sprijateljio, pravoga prijatelja ipak nije tako brzo našao; među njegovim školskim drugovima nije bilo nijednoga prema kome bi osećao neku naročitu bliskost ili čak naklonost. Oni su se, međutim, začudili kad su u okretnom pesničaru, koga su bili skloni da smatraju za dopadljivog kavgadžiju, otkrili veoma miroljubivog kolegu, koji je kanda pre težio za slavom uzorog đaka.

Dva su čoveka u manastiru privlačila Zlatoustovo srce, dva čoveka su mu se svidala, o njima je stalno razmišljao i prema njima osećao divljenje, ljubav i strahopoštovanje: opat Danijel i učiteljski pomoćnik Narcis. Opata je gotovo smatrao za sveca; njegova jednostavnost i dobrota, njegov jasan, brižan pogled, njegov način da zapoveda i vlada skrušeno kao da obavlja kakvu službu, njegovi dobri tihi pokreti, sve ga je to snažno privlačilo. Zeleo je da postane lični sluga ovog pobožnog čoveka, da se, slušajući i služeći, stalno nalazi oko njega, da mu svoj dečaćki nagon za odanošću i potčinjavanjem prinosi kao trajnu žrtvu, učeći se od njega čistom, plemenitom, svetačkom životu. Jer Zlatoustov naum je bio ne samo da završi manastirsku školu nego, ako je moguće, i da sasvim i zauvek ostane u manastiru i svoj život posveti bogu; to je bila njegova volja, to je bila želja i zapovest njegova oca, a tako je svakako i sam bog odredio i zahtevao. Iako, izgleda, to niko nije primećivao na lepom, ozarenom dečaku, ipak je na njemu ležao teret, teret porekla, tajna namenjenost kajanju i žrtvovanju. Ni opat to nije video, iako mu je Zlatoustov otac ponešto nagovestio i jasno izrazio želju da njegov sin zauvek ostane u manastiru. Na Zlatoustovom rođenju kao da je ležala neka potajna ljaga, kao da se prećutkivalo nešto što zahteva okajavanje. Ali otac se nije naročito svideo opatu, pa je njegovim recima i ćelom njegovom pomalo uobraženom ponašanju suprotstavio učtivu hladnoću i nije pridao veliki značaj njegovim nagoveštajima.

Onaj drugi čovek koji je probudio Zlatoustovu ljubav video je oštrije i slutio više, ali on se držao povučeno. Narcis je sasvim jasno video kakva mu je divna zlatna ptica doletela. On, usamljen u svojoj otmenosti, odmah je u Zlatoustom naslutio srodno stvorenje, iako je ovaj po svemu izgledao suprotan njemu. Koliko je Narcis bio mrkoput i mršav, toliko je Zlatousti bio svetao i bujan. Koliko je Narcis izgledao mislilac, onaj koji raščlanjava stvari, toliko je Zlatousti izgledao sanjalica i detinja duša. Ali te suprotnosti natkriljavalo je nešto

zajedničko: obojica su bili otmeni, obojicu su vidne sposobnosti i obeležja izdvajali od ostalih, i obojicu je sudbina sa posebnom opomenom ispratila na put.

Narcis se vatreno zanimao za ovu mladu dušu, čije je osobine i sudbinu brzo sagledao. Zlatousti se sa žarom divio svom lepom, nadmoćno pametnom učitelju. Ali Zlatousti je bio snefoivljiv; jedini način kojim se služio da stekne Narcisovu naklonost bio je taj što se do premora trudio da bude pažljiv i vredan učenik. I nije ga samo snobivljivost zadržavala. Zadržavalo ga je i izvesno osećanje da Narcis za njega pretstavlja opasnost. Nije mu ideal i uzor u isti mah mogao biti i dobri, skrušeni opat, i premudri, učeni, oštroumni Narcis. Pa ipak je svim duševnim silama svoje mladosti težio za oba idealima, koji su bili nespojivi. Često je patio zbog toga. Prvih meseci svoga đakovanja Zlatousti se ponekad osećao tako pometen u srcu i rastrgnut na razne strane da ga je hvatalo snažno iskušenje da pobegne ili da u ophođenju sa drugovima iskali svoju muku i svoj unutrašnji bes. Često bi se u njemu, dobroćudnom inače, zbog bilo kakvog beznačajnog zadirkivanja ili dačke drskosti odjednom toliko rasplamsali jarost i ljutina da je samo sa krajnjim naporom uspevao da se uzdrži i da se čutke okrene, sklopljenih očiju i mrtvački bleđ. Onda bi pošao u konjušnicu do konja Zvezdana, prislanjao glavu uz njegov vrat, ljubio ga, plakao pored njega. Patnja mu se tako postepeno pojačala i postala primetna. Obrazi su mu se izdužili, pogled ugasio, sve redi je bio njegov smeh koji su svi voleli.

On sam nije bio svestan onoga što se događa u njemu. Njegova iskrena želja i namera bila je da bude dobar učenik, da ga brzo prime za iskušenika, pa onda da postane pobožan, tih sabrat ostalih kaluđera; verovao je da sve njegove sile i sposobnosti streme ka tom pobožnom blagom cilju, o drugim stremljenjima ništa nije znao. Kako se stoga začudio i rastužio kad je bio prinuđen da uvidi da je ovaj jednostavni i lepi cilj tako teško postići. Kako je obeshrabreno i s nevericom ponekad kod sebe opazio sklonosti i stanja koji su bili za osudu: rasejanost i bezvoljnost prilikom učenja, sanjarenje i maštanje ili pospanost na časovima, opiranje i nenaklonost prema učitelju latinskog, razdražljivost i jarnosno nestrpljenje prema drugovima. A najviše ga je zbunjivalo to što njegova ljubav prema Narcisu nikako nije htela da se uskladi sa njegovom ljubavlju prema opatu Danijelu. Pritom je ponekad verovao kako s najprisnijom izvesnošću oseća da i Narcis njega voli, da se zanima za njega i da ga očekuju.

Narcisove misli su se bavile dečakom mnogo više no što je ovaj pretpostavljao. On je želeo da mu ovaj lepi, vedri, mili mladić

postane prijatelj, slutio je u njemu svoju suprotnost i svoju dopunu, želeo je da ga prigrli, da ga povede, prosvetli, razvije i dovede do cvetanja. Ali on se uzdržavao. Činio je to iz mnogih razloga, a skoro svih je bio svestan. iPre svega ga je vezivala i sputavala odvratnost koju je osećao prema onim ne retkim učiteljima i kaluderima što su se zaljublivali u učenike ili iskušeničke. Cesto je i sam sa gađenjem osećao kako na njemu požudno poživaju oči starijih muškaraca, često je s nemim protivljenjem presretao njihove ljubaznosti i laskavo ulaganje. Sad ih je bolje shvatao — i za njega je bilo primamljivo da voli lepuskastog Zlatoustog, da izaziva njegov mili smeh, da ga rukom nežno miluje po svetloplavoj kosi. Ali on to ne bi nikad učinio, nikada. Sem toga, on se kao učiteljski pomoćnik, koji je zauzimao položaj učitelja a ipak nije imao njegovo zvanje ni ugled, bio navikao na osobitu opreznost i budnost. Navikao se da se sa onima koji su svega nekoliko godina bili mlađi od njega ophodi kao da je dvadeset godina stariji, navikao se da sebi strogo zabranjuje svako povlašćivanje nekog đaka, da prisiljava sebe da bude izuzetno pravičan i brižljiv prema svakom učeniku koji mu se nije sviđao. Njegova služba je bila služba duhu, njoj je bio posvećen njegov strogi život, i jedino je potajno, u trenucima kad ga niko nije mogao videti, dozvoljavao sebi da uživa u sujeti, u tome što nešto bolje zna i što je pametniji. Ne, makar prijateljstvo sa Zlatoustim bilo još mnogo primamljivije, ono je predstavljalo opasnost, i on nije smeo dozvoliti da to prijateljstvo dotakne srž njegovog života. Srž i smisao njegovog života bili su u služenju duhu, služenju reci, bili su u tihom, nadmoćnom, lične koristi lišenom vođenju njegovih đaka — i ne samo njegovih đaka — ka uzvišenim duhovnim ciljevima.

Godinu dana i duže je već Zlatousti bio manastirski đak u Marijabronu, stotinu puta se već pod lipama u dvorištu i pod lepim kestenovim drvetom igrao sa drugovima đaćkih igara, utrkiavao se, jurio za loptom, igrao se razbojnika, učestvovao u grudvanju; sad je bilo proleće; ali Zlatousti je bio umoran i osećao se bolešljiv, često je imao glavobolju, i u školi ga je stajalo napora da ostane budan i pažljiv.

Tada mu se jedne večeri obrati Adolf, onaj učenik sa kojim se tukao pesnicama kad ga je prvi put sreo, a sa kojim je ove zime počeo da izučava Euklida. To je bilo posle večere, za vreme slobodnog sata, kada je bilo dozvoljeno igranje po hodnicima, časkanje u đaćkim sobama a i šetanje po spoljašnjem manastirskom dvorištu.

»Zlatousti«, reče on, vukući ga za sobom niza stepenice, »hteo bih da ti ispričam nešto, nešto veselo. Ali ti si uzoran dečak i želiš, nema

gumnje, da jednom postaneš biskup — zato mi prvo daj reč da ćeš biti drug i da me nećeš odati učiteljima«.

Zlatousti mu smesta dade reč. Postojala je manastirska čast i postojala je đaćka čast, i te dve časti su se ponekad sukobljavale, znao je on to; ali nepisani zakoni su, kao i svuda, bili jači od pisanih, i on se nikada, dok je učenik, ne bi usprotivio da se pokori zakonima i shvatanjima časti đaćke zajednice.

Adolf ga šapućući izvede kroz portal, pa pod drveće. Ima ovde, pričao je, nekoliko dobrih smelih drugova, među koje i on spada, i oni su od ranijih generacija preuzeli običaj da se s vremena na vreme sete da nisu kaluderi i da ponekad uveče napuste manastir i odu u selo. To je, govorio je, zabava i pustolovina koju nijedan pristojan čovek ne izbegava; a tokom noći će se vratiti.

»Ali onda je kapija zaključana«, primeti Zlatousti.

Naravno, razume se da je zaključana, reče Adolf: pa to baš i jeste najzabavnije u celoj stvari. Ali oni znaju da tajnim putem neprimeceno uđu u manastir, nije im to prvi put.

Zlatousti se priseti. Imao je već prilike da čuje izraz »ići u selo«, pod tim su se podrazumevali noćni izleti pitomaca na razna potajna uživanja i pustolovine, i to je manastirski zakon zabranjivao pod pretnjom teške kazne. On se uplaši. »Ići u selo«, to je bio greh, to je bilo zabranjeno. Ali dobro je shvatao da je u očima »pristojnih ljudi« taj opasni postupak upravo stoga mogao spadati u đaćku čast, i da pretstavlja izvesno priznanje biti pozvan na tu pustolovinu.

Najviše je želeo da odbije, pa da pohita natrag i legne u postelju. Bio je strašno umoran i osećao se vrlo jadno, glava ga je bolela celo popodne. Ali pomalo se stideo pred Adolfom. A ko zna, možda će tamo napolju, u toj pustolovini, biti nečeg lepog i novog, nešto usled čega će moći da zaboravi glavobolju i otupelost i sve nevolje. To je izlet u svet, doduše potajan i zabranjen, izlet kojim se neće moći naročito dičiti, ali koji će možda ipak doneti neko izbavljenje, neki doživljaj. Stajao je oklevajući, dok ga je Adolf nagovarao, i najednom se nasmejao i pristao.

Neprimeceno se sa Adolfom iskrao pored lipa i nestao u prostranom, već mračnom dvorištu, čija je spoljna kapija u to vreme već bila zatvorena. Drug ga odvede u manastirsku vodenicu, a tu im je, po sumraku i uz stalnu lupu točkova, lako pošlo za rukom da ih niko ne vidi i ne čuje dok su se provlačili. Kroz jedan prozor dospeli su, već po mrklom mraku, na neku vlažnu i klizavu gomilu dasaka, odakle su jednu morali da izvuku i prebace preko potoka da bi mogli preći. A onda su se našli napolju, na drumu koji se nejasno belasao i gubio u crnoj Sumi. Sve je ovo bilo uzbudljivo i tajanstveno i jako se svidelo dečafau

Na ivici šume nalazio se već jedan njihov drug, Konrad, a pošto su poduže čekali, dotapka još jedan, dugački Eberhard. Mladići pođoše učetvoro kroz šumu; više njihovih glava lepršale su noćne ptice, između tihih oblaka treptalo je nekoliko zvezda blistavo-vlažnim sjajem. Konrad je brbljao i zbijao šale, ponekad bi se i ostali nasmejali, ali nad svima je ipak lebdelo neko svečano noćno osećanje, puno strepnje, i srca su im brže kucala.

Po izlasku iz šume, nakon nepunog sata, dospeše u selo. U njemu su, izgleda, svi spavali, niski zabati su se belasali, promrežani tamnim kosturima greda, a svetlosti nigde nije bilo. Adolf pođe napred, pa šunjajući se čutke obidoše nekoliko kuća, preskočiše preko jedne ograde i upadoše u neku baštu, a onda pođoše po mekoj zemlji leja, spotakoše se o stepenice i zaustaviše se pred zidom jedne kuće. Adolf zakuca na prozorski kapak, sačeka, još jednom zakuca, i iznutra se začu kretanje, a ubrzo potom zatrepta i svetlost, kapak se otvori i oni jedan za drugim udoše unutra, u neku kuhinju sa crnom badžom i zemljanim podom. Na ognjištu je stajala mala uljana svetiljka, čiji je tanak fitilj goreo slabim, lelujavim plamičkom. U kuhinji se nalazila jedna devojka, neka mršava seoska sluškinja, i pružala ruku pridošlicama, a iza nje se iz mraka pojavila i druga, sasvim mlada, sa dugim crnim kikama. Adolf izvadi poklone, polovinu belog manastirskog hleba i još nešto u kesi od hartije; Zlatousti je pretpostavljao da je to malčice ukradenog tamjana, ili voska od sveca ili nešto slično. Ona mlada sa kikama pođe napolje, pipajući po mraku prođe kroz vrata, dugo se zadrža i najзад se vrati noseći jedan siv glineni krčag na kome je bio naslikan plav cvet, i dade ga Konradu. Ovaj se napi pa ga pruži dalje, te svi otpise pomalo; bila je to jaka jabukovača.

Onda posedaše, oskudno obasjani plamenom svetiljke, devojke na male tvrde tronošce a daci oko njih po tlu. Govorili, su šapućući, s vremena na vreme pili jabukovaču, a Adolf i Konrad su vodili glavnu reč. Katkad bi neko ustao i pomilovao onu mršavu po kosi i potiljku i šaputao joj na uvo; malu nisu dirali. Ona visoka je, mislio je Zlatousti, verovatno služavka, a ova lepuškasta mala gazdina ćerka. To je uostalom bilo svejedno i ništa ga se nije ticalo; jer je resio da nikad više ne dolazi ovamo. Potajno iskradanje i noćna šetnja kroz šumu, to je bilo lepo, to je bilo neobično, uzbudljivo, tajanstveno a ipak nimalo opasno. To je, doduše, bilo zabranjeno, ali prekršavanje zabrane nije odveć tištalo savest. Ovo ovde, međutim, ova noćna poseta devojka, ovo je bilo ne samo zabranjeno već i nešto više, on je osećao da je to greh. Za ostale je možda i to bio samo mali nestašluk, ali ne i za njega; njemu, koji je bio svestan da je namenjen monaškom životu i isposnistvu, nije

bilo dozvoljeno da se igra sa devojka. Ne, nikada više neće poći s njima. Ali srce mu je snažno i plašljivo tuklo u polumraku siromašne kuhinje.

Njegovi drugovi su pred devojka izigravali junačine i pravili se važni uplićući u razgovor latinske rečenice. Služavka je, izgleda, svoj trojici bila naklonjena, i oni su joj se s vremena na vreme približavali i kratko je i nespreno milovali, idući u svojoj nežnosti najviše do nekog plašljivog poljupca. Izgleda da su tačno znali šta im je ovde dozvoljeno. A pošto se ceo razgovor morao voditi šapatom, u tom prizoru je zapravo bilo nečeg smešnog, ali Zlatousti nije tako osećao. On je tiho sedeo šćučuren na tlu i nepomično gledao u plamičak svetiljke, ne dajući ni glasa od sebe. Ponekad bi pomalo čežnjivim pogledom ispod oka umotrio ponešto od onog međusobnog milovanja. Ukočeno je gledao preda se. Međutim, najradije ne bi posmatrao ništa drugo do onu malu s kikama, ali upravo to je zabranjivao sebi. No kad god bi mu volja popustila i kad bi mu pogled zalutao ka tihom milom devojačkom licu, neminovno bi zatekao njene tamne oči prikovane za njegovo lice; piljila je u njega kao opčinjena.

Prošao je možda jedan sat — nikada Zlatousti nije doživeo tako dugačak sat — i onda se reci i nežnosti učenika iscrpeše, zavlada tišina, i svi su sedeli pomalo zbunjeno; Eberhard počeo da zeva. Tad ih sluškinja opomenu da pođu. Svi poustajaše, svi pružiše ruku sluškinji, Zlatousti poslednji. Potom svi pružiše ruku mladoj devojci, Zlatousti poslednji. Zatim Konrad prvi pređe preko prozora, za njim Eberhard i Adolf. Kad i Zlatousti kroči preko prozora, oseti kako ga neka ruka zadržava za rame. Nije se mogao zaustaviti; tek kad je napolju stao na zemlju, okrenuo se oklevajući. Kroz prozor se naginjala mlada devojka s kikama.

»Zlatousti!« šapnu ona. On se zaustavi.

»Hoćeš li doći ponovo?« upita ona. Njen bojažljivi glas činio se kao puki dašak.

Zlatousti zavrte glavom. Ona ispruži obe ruke, uhvati ga za glavu, i on na slepoočnicama oseti njene tople sitne šake. Duboko se nagnula, sve dok joj se tamne oči ne nađoše tik pred njegovima.

»Dodi opet!« prošapta ona, i usne joj detinjskim poljupcem dodirnuše njegove.

Brzo je pošao za ostalima kroz malu baštu, posrćući preko leja, udišući miris vlažne zemlje i đubreta; ogrebao je ruku o jedan ružin žbun, uzverao se preko ograde i trčeći za ostalima izišao iz sela i uputio se ka šumi. »Nikad više!« govorila je zapovednički njegova volja. »Sutra opet!« grcajući je preklinjalo njegovo srce.

Niko nije sreo ove noćne ptice, neometano su se vratili u Marijabron, preko potoka, kroz vodenicu, preko dvorišta sa lipama, a odatle su tajnim putevima, po strejama i kroz prozore izdelfene stubovima stigli u sam manastir i u spavaonicu.

Ujutru su dugačkog Eberharda morali buditi ćušcima, toliko je čvrsto spavao. Svi su na vreme stigli na jutrenje, na doručak i u učionicu; ali Zlatousti je loše izgledao, toliko loše da ga je otac Martin upitao da nije bolestan. Adolf ga opomenu pogledom, i on reče da mu nije ništa. No za vreme časa grčkog, pred podne, Narcis ga nije ispuštao iz vida. I on je video da je Zlatousti bolestan, ali ćutao je i oštro ga posmatrao. Po završetku časa pozvao ga je k sebi. Da ne bi svratio pažnju ostalih učenika, poslao ga je s nekim nalogom u biblioteku. Pa je krenuo onamo za njim.

»Zlatousti«, rekao je, »mogu li ti pomoći? Vidim da si u nevolji. Možda si bolestan. Onda ćemo te staviti u postelju i poslaćemo ti tanjir čorbe kakva se sprema za bolesnike, i čašu vina. Danas ti glava nije prijemčiva za grčki«.

Dugo je čekao na odgovor. Bledi dečak ga je gledao unezverenim očima, oborio je glavu pa je opet digao, usne su mu podrhtavale, videlo se da hoće da govori a ne može. Najednom je klonuo na jednu stranu, spustio glavu na nalonj za čitanje, među dve male andeoske glave od orahovine koje su uokviravale nalonj, i grunuo u takav plač da se Narcis zbunio i neko vreme odvrćao pogled, pa je tek onda uhvatio i pridigao dečaka koji je grcao.

»Da, da«, rekao je ljubaznije no što ga je Zlatousti ikada čuo da govori, »da, da, *amice*, plači samo, uskoro će ti biti bolje. Tako, sedi, ne treba da govoriš. Vidim da ti je prevršilo; verovatno si se već čelo jutro upinjao da se držiš uspravno, ne dozvoljavajući da se išta primeti; junački si se trudio u tome, Plači sad samo, to je najbolje što možeš učiniti. Nećeš? Već si prestao? Već si digao glavu? E pa onda hajdemo u bolesničku sobu, da legneš u postelju, i doveće će ti biti već mnogo bolje. Hodi samo«.

Odveo ga je, obilazeći dačke odaje, u jednu sobu za bolesnike, u kojoj su se nalazila dva prazna kreveta, rekao mu da legne u jedan i onda, kad je Zlatousti poslušno počeo da se svlači, izašao da ga upravitelju prijavi kao bolesnog. A i naručio je za njega u kujni, kao što je obećao, tanjir čorbe i čašu bolesničkog vina; ova dva predovoljstva, uobičajena u manastiru, bila su veoma omiljena kod većine lakih bolesnika.

Zlatousti je ležao u bolesničkoj postelji i trudio se da se povрати iz svoje pometnje. Još pre jednog časa bi još možda bio kadar da sebi objasni šta ga je to danas tako neizrecivo umorilo, kakav li mu je to smrtonosni duševni napor ispraznio glavu i pekao oči. Bio je to nasilan napor, koji se svakog minuta obnavljao i svakog minuta završavao neuspehom, napor da zaboravi prošlu noć — tačnije ne noć, ne budalasto i lepo izlaženje iz zatvorenog manastira, ne hodanje po šumi, niti klizavu dasku nad crnim vodeničkim potokom ili šunjanje preko plotova, kroz prozore i hodnike, nego jedino onaj trenutak pod tamnim kuhinjskim prozorima, devojčin dah i reci, stisak njenih ruku, poljubac njenih usana.

Ali sada se tome pridružilo još nešto, nov jedan strah, nov doživljaj. Narcis se zauzeo za njega, Narcis ga voli, Narcis se potrudio oko njega, — on, taj fini, otmeni, pametni čovek tankih, lako podrugljivih usana. A on, on se nije uzdržao pred njim, stajao je pred njim postideen i zamuckujući, i najzad kukajući! Mesto da Narcisa, koji je toliko nadmoćan, pridobije najplemenitijim oružjem, grčkim, filozofijom, duhovnim junaštvom i dostojanstvenim stoicizmom, on se slab i kukavan skljkao pred njim! Nikada neće to sebi oprostiti, nikada mu neće moći pogledati u oči bez stida.

Ali ona velika napetost našla je oduške u plaču, tiho samovanje u sobi i dobra postelja prijali su mu, i očajanje je izgubilo više od polovine svoje snage. Posle nepunog sata ušao je jedan fratar poslužitelj, doneo tanjir brašnjenice i parče bela hleba, a usto malu kupu crna vina, koje učenici inače dobijaju samo o praznicima, i Zlatousti stade jesti i piti, isprazni tanjir dopola pa ga skloni i opet počeo da razmišlja, ali bez uspeha; onda ponovo primače tanjir i posrka još nekoliko kašika čorbe. A kad se malo kasnije vrata polako otvoriše i kad uđe Narcis da vidi kako je bolesniku, ovaj je ležao i spavao i obrazi su mu opet bili rumeni. Narcis ga je dugo posmatrao, s ljubavlju, sa ispitivačkom radoznalošću a i sa nešto zavisti. Video je: Zlatousti nije bolestan, neće biti potrebno da mu sutra šalje vina. Ali znao je da je probijen volšebni zid koji ih je delio i da će oni postati Prijatelji. Danas je on potreban Zlatoustom i može mu biti na usluzi. Drugi put će možda njega samoga spopasti slabost, pa će mu zatrebati Pomoć i ljubav. A od ovog dečaka će moći da to primi, ako jednom dotle dođe.

Neobično je bilo to prijateljstvo što se počelo razvijati između Narcisa i Zlatoustog; malo ih je bilo kojima se ono svidalo, a ponekad je izgledalo kao da se ne sviđa čak ni njima dvojici.

Narcisu, misliocu, ovo je isprva teže padalo. Za njega se sve sastojalo od duha, pa i ljubav; njemu nije bilo dato da se ne misleći preda nečemu što ga privlači. On je u ovom prijateljstvu bio vodeći duh, i dugo vremena samo je on svesno uviđao sudbinu, obim i smisao tog prijateljstva. Dugo vremena je ostao usamljen usred ljubavi, znajući da će mu prijatelj tek onda stvarno pripasti kada ga on bude doveo do saznanja. Svom dušom, žarko, kao u igri i ne polažući računa pred sobom, predavao se Zlatousti novome životu; a Narcis je svesno i odgovorno prihvatao uzvišenu sudbinu.

Za Zlatoustog to je najpre značilo izbjavljenje i ozdravljenje. Usled toga što je video i poljubio jednu lepu devojkicu, njegova mlada-lacka potreba za ljubavlju se upravo bila snažno probudila, a u isti mah se i beznadežno zastrašila i ustuknula. Jer u dnu duše je osećao da onaj poljubac na prozoru, da pogled onih crnih očiju do samoga korena ugrožava sav njegov dotadašnji životni san, sve u šta je varovao, sve za šta je mislio da je određen i pozvan. Očevim zahtevom određen za monaški život, prihvatajući to određenje svom svojom voljom, sa žarom prve mladićke strasti obraćen pobožnom i asketsko-junačkom idealu, on je pri prvom ovlašnom susretu, pri prvom pozivu života njegovim čulima, pri prvom pozdravu ženskosti pouzdano osetio da se tu nalazi njegov neprijatelj i demon, da je žena opasnost za njega. I evo, sad mu je sudbina pružala spasenje, sad ga je, usred najveće nevolje, susretalo ovo prijateljstvo i njegovoj žudnji nudilo cvetan vrt, njegovom strahopoštovanju nov oltar. Tu mu je bilo dopušteno da voli, bilo mu je dopušteno da se preda bez greha, da svoje srce pokloni starijem, mudrijem prijatelju kome se divio, opasne plamsaje čula da preobrazi, da produhovi u plemenite žrtvene vatre.

Ali već u prvom proleću ovog prijateljstva naišao je na čudne prepreke, na neočekivanu, zagonetnu hladnoću, na zastrašujuće zahteve. Jer bilo je daleko od njega da svog prijatelja zamišlja kao suprotnog i oprečnog sebi. Činilo mu se da je potrebna jedino ljubav, jedino iskreno predavanje, pa da se od dvoga načini jedno, da se razlike izbrišu a protivnosti izglađu. Ali kako je opor i samopouzdan, kako je jasan i neumoljiv bio ovaj Narcis! Bezazleno predavanje sebe, zahvalno zajedničko koraćanje kroz zemlju prijateljstva, sve to njemu kao da je

bilo nepoznato i nepoželjno. Puteve bez cilja, sanjalačko tumananje on izgleda nije poznavao, nije trpeo. Pokazao je, istina, brigu za Zlatoustog kad je ovaj izgledao bolestan, pomagao mu je, istina, i verno ga savetovao u svim pitanjima koja su se ticala škole i učenosti, objašnjavao mu je teška mesta u knjigama, otvarao mu je vidike u carstvo gramatike, logike, teologije; ali nikada nije izgledao baš sasvim zadovoljan i saglasan sa prijateljem, čak počesto kao da mu se potsmevao i kao da ga nije uzimao ozbiljno. Zlatousti je, doduše, osećao da ovo nije puko popovanje, da nije posredi samo onaj slučaj kad se stariji i pametniji pravi važan, nego da se iza toga krije nešto drugo, nešto dublje, značajnije. Ali nije mogao da sagleda šta je to dublje, pa ga je tako njegovo prijateljstvo često činilo tužnim i bespomoćnim.

Ustvari, Narcis je vrlo dobro znao šta je s njegovim prijateljem, on nije bio šlep za njegovu bujnu lepotu, za njegovu životnu snagu blisku prirodi, ni za njegovo cvetno obilje. On nipošto nije bio ograničen učitelj koji bi želeo da plamenu mladu dušu nahrani grčkim, a na nevinu ljubav da odgovori logikom. Naprotiv, on je odveć voleo plavokosog mladića, i to je za njega predstavljalo opasnost; jer ljubav za njega nije bila prirodno stanje, nego čudo. On se nije smeo zaljubljuvati, uživati u ugodnom posmatranju ovih lepih očiju i u blizini ovog rascvetalog svetlog plavetnila, on nije smeo toj ljubavi dozvoliti da se makar i za trenutak zadrži na čulnome. Jer, ako se Zlatousti osećao namenjen monaškom i asketskom životu i doživotnom stremljenju ka svetaštvu — Narcis je odista bio namenjen takvom životu. Njemu je ljubav bila dozvoljena samo u jednom jedinom, najvišem obliku. U Zlatoustovu namenjenost asketskom životu Narcis, međutim, nije vero-vao. On je jasnije od drugih umeo da čita ljude, a ovde, gde je voleo, čitao je sa utoliko većom jasnoćom. Video je Zlatoustovu prirodu, koju je uprkos suprotnosti najprisnije razumevao; jer ona je bila druga, izgubljena polovina njegove sopstvene prirode. Video je tu prirodu oklopljenu tvrdom ljuskom, predrasudama, greškama u vfaspitanju, očevim recima, i odavno je dokraja naslućivao ne tako složenu tajnu ovog mladog života. Njegov zadatak bio mu je jasan: da tu tajnu otkrije njenom vlasniku, da ga oslobodi ljuske, da mu vrati njegovu pravu prirodu. Biće to teško, a najteže u tome bilo je što će možda na taj način izgubiti prijatelja.

Beskrajno polako približavao se cilju. Trebalo je da produ me-^{eci}, pa da postane mogućan prvi ozbiljan napad, jedan dalekosežan razgovor između njih dvojice. Toliko su, uprkos svemu prijateljstvu, ^{ili} razdvojeni, toliko je dugačak bio luk što se razapinjao između njih. ^{*Sli} su jedan pored drugog kao vidovnjak i slepac; što slepac o sopstve-

noj slepoći nije ništa znao, to je jedino za njega samoga predstavljalo olakšanje.

Prvi prodor je načinio Narcis kada je počeo da istražuje onaj doživljaj koji mu je onda doveo potresenog dečaka u jednom njegovom slabom trenutku. Istraživanje nije bilo toliko teško koliko je on mislio. Zlatoustog je odavno tištala potreba da ispovedi doživljaj iz one noći; ali osim opata nije bilo nikoga prema kome je osećao dovoljno poverenja, a opat nije bio njegov ispovednik. I kad Narcis, u jednom času koji mu se učinio povoljan, potseti prijatelja na onaj prvi početak njihove družbe i blago se dotače tajne, ovaj reče bez okolišenja: »Šteta je što ti još nisi posvećen i što još ne možeš saslušati ispoved; rado bih se na ispovesti oslobodio one stvari i rado bih to okajao kaznom. Ali svom ispovedniku nisam je mogao reći«.

Narcis je oprezno i lukavo produžio da kopka, pošto je naišao na trag. »Ti se sećaš«, počeo on da ispituje, »onoga jutra kad si izgledao bolestan; nisi ga zaboravio, jer onda smo postali prijatelji. Često sam bio primoran da mislim na onaj čas. Možda ti to nisi primećivao, ali ja sam onda bio veoma bespomoćan«.

»Ti bespomoćan!« uzviknu njegov prijatelj sa nevericom. »Ali bespomoćan sam bio ja! Ta stajao sam ukočeno i gutao i nisam bio kadar ni reče da prosvim, a najzad sam počeo da plaćem kao dete! Fuj, još i danas se stidim toga časa; mislio sam da ti nikad više neću moći izaći na oči. Da me vidiš onako kukavno slaboga!«

Narcis produži da pipajući krči put.

»Razumem«, rekao je, »što ti je to bilo neprijatno. Tako čvrst i hrabar momak kao što si ti, pa da plaće pred stranim čovekom, i to još pred učiteljem, to tebi odista nije priličilo. No, ja sam onda smatrao da si bolestan, i ništa drugo. Kad ga trese groznica, i Aristotel se može čudno ponašati. Ali ti onda uopšte nisi bio bolestan! To uopšte nije bila groznica! I zbog toga si se ti stideo! Niko se ne stidi ako ga obori groznica, zar ne? Ti si se stideo zato što si podlegao nečemu drugom, zato što te je nešto savladalo. Pa, da se nije desilo nešto naročito?«

Zlatousti malo počuta, oklevajući, pa onda polako reče: »Da, desilo se nešto naročito. Dozvoli da pretpostavim da si mi ti ispovednik; jednom se to ipak mora reći«.

Pa oborene glave ispriča prijatelju šta se zbilo one noći.

Narcis na to reče smešeći se: »E pa jest, 'odlaženje u selo' je uistinu zabranjeno. Ali čovek može činiti puno zabranjenih stvari, pa se posle smeјati tome, ili može to ispovediti, pa je skinuto s vrata i

više g_a se ništa ne tiče. A zašto i ti jednom ne bi, kao gotovo svaki dak, činio te male ludosti? Zar je to tako loše?«

Na to Zlatoustog prođe ustezanje i na usta mu navreše ljutite reci: »Ti zbilja govoriš kao neki učitelj! Pa tačno znaš šta je posredi! Razume se, ja ne vidim nekakav veliki greh u tome što sam jedanput izigrao kućna pravila i što sam učestvovao u jednom đlačkom podvigu, iako ni to baš ne spada u pripremna vežbanja za manastirski život«.

»Stoj!« uzviknu Narcis oštro. »Zar ne znaš, prijatelju, da su mnogim pobožnim očima upravo takva pripremna vežbanja bila neophodna? Zar ne znaš da jedan od najkraćih puteva do svetačkog života može biti život razvratnika?«

»Ah, ostavi se toga!« usprotivi se Zlatousti. »Hteo sam reći: nije to malo neposlušnosti bilo ono što mi je pritislo savest. Bilo je to nešto drugo. Bila je to ona devojka. Bilo je to neko osećanje koje nisam kadar da ti opišem! Osećanje da neću više moći natrag ako popustim tom iskušenju, ako samo ispružim ruku da dotaknem devojku, da nikad više neću moći natrag i da će me greh onda progutati kao pakleno ždrelo i da me nikad više neće pustiti napolje. Da će onda doći kraj svim lepim snovima, svakoj vrlini, svakoj ljubavi prema bogu i prema svemu što je dobro«.

Narcis klimnu glavom, veoma zamišljen.

»Ljubav prema bogu«, reče on polako, tražeći reci, »nije uvek istovetna sa ljubavlju prema onom što je dobro. Ah, kad bi to bilo tako jednostavno! Mi znamo šta je dobro, to stoji u zapovestima božjim. Ali čuj me, bog se ne nalazi jedino u zapovestima, one su samo njegov najmanji deo. Ti se možeš pridržavati zapovesti, a biti daleko od boga«.

»Pa zar me ne razumeš?« jeknu Zlatousti.

»Svakako da te razumem. Ti u ženi, u polu, osećaš oličenje svega što nazivaš 'svetom' i 'grehom'. Za sve ostale grehove, tako ti izgleda, ti ili nisi kadar, ili te oni, i da ih poćiniš, ipak ne bi toliko tištali, jer bi se mogli ispovediti i popraviti. Samo taj jedan greh ne!«

»Dabome, upravo tako osećam«.

»Vidiš li, ja te razumem. Ti se baš toliko i ne varaš, priča o Evi i zmiji zaista nije dokona bajka. A ipak nisi u pravu, dragi moj. Bio bi u pravu da si opat Danijel ili svetac po kome si dobio ime, sveti Hrizostom, da si biskup ili sveštenik ili makar samo neki mali običan kaluder. Ali ti to nisi. Ti si učenik, pa ako i želiš da zauvek ostaneš u Manastiru, ili ako tvoj otac to želi mesto tebe, ipak se još nisi zavetovao, J^š nisi posvećen. Kad bi te danas ili sutra zavela neka lepa devojka, i

kad bi podlegao tom iskušenju, ti ne bi prekršio nikakvu zakletvu, ne bi povredio nikakav zavet».

»Pisan zavet ne bih!« uzviknu Zlatousti silno uzbuđen. »Ali bih svakako povredio nepisan zavet, ono najsvetije što nosim u sebi. Zar ti zbilja ne možeš videti da za mene ne važi ono što možda važi za mnoge druge? Pa i ti sam još nisi posvećen, još se nisi zavetovao, a ipak ne bi sebi nikad dozvolio da dotakneš neku ženu! Ili se varam u tome? Možda ti nisi takav? Možda ti nisi onaj za koga sam te smatrao? Zar nisi i ti u srcu odavno izrekao zakletvu, koju još nisi izrekao recima i pred starešinama, i zar ne osećaš da si se njome zauvek obavezao? Zar ti nisi sličan meni?«

»Ne, Zlatousti, ja nisam sličan tebi, bar ne u onom smislu u kom veruješ da jesam. Svakako, i ja se pridržavam neizrečenog zaveta, tu si u pravu. Ali nipošto nisam sličan tebi. Reći ću ti danas nešto čega ćeš se sećati. Ouj me: naše prijateljstvo i nema nikakve druge svrhe niti ikakvog drugog smisla do ovog: da ti pokažem koliko si ti potpuno različit od mene!«

Zlatousti zastade, darnut u dušu; Narcis je govorio sa takvim pogledom i tonom da mu se nije moglo opirati. Čutao je. Ali zašto je Narcis govorio takve reci? Zašto bi Narcisov neizrečen zavet bio svetiji od njegovog? A možda ga on uopšte ne shvata ozbiljno, možda u njemu vidi samo dete? I ponovo počeo pometnje i tuge ovog neobičnog prijateljstva.

U pogledu prirode Zlatoustove tajne Narcis više nije bio u nedoumici. Iza te tajne se nalazila Eva, nalazila se pramajka. Ali kako je moguće da u tako lepom, tako zdravom, tako bujnom mladiću buđenje pola naiđe na tako ogorčeno neprijateljstvo? Mora da je u to upleo svoje prste neki demon, neki potajni neprijatelj kome je pošlo za rukom da stvori rasep u duši tog krasnog čoveka i da ga zavadi sa njegovim pragonima. Pa lepo, tog demona treba naći, treba ga prihvati i učiniti vidljivim, pa će onda biti moguće i savladati ga.

U međuvremenu su drugovi sve više izbegavali Zlatoustog i ostavljali ga na cedilu, bolje reći osećali su da on njih ostavlja na cedilu i u neku ruku izdaje. Niko nije rado gledao njegovo prijateljstvo sa Narcisom. Pakosnici su ih nabeđivali da su u protivprirodnom odnosu, a to su činili pre svega oni koji su sami bili zaljubljeni u jednog ili drugog mladića. Ali i drugi, kojima je bilo jasno da se ovde ne može podozrevati nikakav porok, vrteli su glavom. Nikome nije bilo pravo što su se ta dva čoveka zbližila; svima se činilo da su se oni svojim drugovanjem oholo kao kakvi plemići izdvojili od ostalih, koji u njio-

vim očima valjda nisu dovoljno dostojni; to nije bilo kolegijalno, nije bilo manastirski, nije bilo hrišćanski.

Opatu Danijelu stizala su do ušiju razna govorkanja o njima dvojici, svakojake priče, optužbe, panjkanja. On je za više od četrdeset godina manastirskog života posmatrao mnoga prijateljstva između mladića, ona su spadala u opštu sliku manastira, bila su prijatan dodatak, i predstavljala su katkada razonodu, a katkada opasnost. On se držao postrani, gledao je budnim okom, ali se nije uplitao. Ovako žestoko i isključivo prijateljstvo vidalo se retko, i besumnje nije bilo bezopasno; ali pošto ni za trenutak nije posumnjao u njegovu čistotu, pustio je da se stvar sama razvija. Da Narcis nije zauzimao izuzetan položaj između đaka i učitelja, opat ne bi oklevao da izda neku naredbu koja bi njih dvojicu rastavila. Za Zlatoustog nije dobro što se uklanja od svojih drugova i što se prisno druži jedino sa čovekom koji je stariji od njega i koji je učitelj. Ali, zar srne Narcisa — neobičnog, izvanredno darovitog mladića, koga su svi učitelji smatrali u duhovnom pogledu za ravnog sebi, čak i nadmoćnog — da omete u njegovoj povlašćenoj karijeri i da mu uskrati nastavničku delatnost? Da se Narcis nije dobro pokazao kao učitelj, da ga je njegovo prijateljstvo zavelo da postane nemaran i pristrasan, on bi ga odmah smenio. Ali nije bilo ničega što bi svedočilo protiv njega, ničega osim govorkanja, ničega osim surevnjivog nepoverenja ostalih. Osim toga, opat je znao za Narcisovu izuzetnu darovitost, za njegovo neobično prodorno, možda malčice presmelo poznavanje ljudi. On nije precenjivao takve sposobnosti, više bi voleo da je Narcis drukčije obdaren; ali nije sumnjao da je Narcis kod učenika Zlatoustog opazio nešto naročito i da ga poznaje kudikamo bolje nego on sam ili bilo ko drugi. On lično, opat, nije kod Zlatoustog, osim dopadljive ljupkosti njegovog bića, uočio ništa drugo do izvesnu preranu, čak pomalo starmalu revnost kojom je pokazivao da se već sada, kao običan učenik i gost, oseća kao pripadnik manastira i bezmalo već kao sabrat. Da će Narcis ići naruku toj dirljivoj ali nezreloj revnosti i da će je još više potsticati, toga se nije morao bojati, mislio je. Pre bi se trebalo, što se Zlatoustog tiče, bojati da ga njegov prijatelj ne zarazi izvesnom duhovnom sujetom i učenjačkom ohološću; ali izgledalo mu je da ta opasnost upravo za ovog učenika nije velika; ogao se osloniti na to. Kad bi razmišljao o tome koliko je za svakog starešinu jednostavnije, mirnije i ugodnije da mesto značajnim i snažnim prirodama zapoveda prosečnim ljudima, bio bi prinuđen da u isti mah i uzdahne i da se osmehne. Ne, on nije želeo da se zarazi nepoverenjem, nije želeo da bude nezahvalan zbog toga što su mu poverena izuzetna čoveka.

Narcis je mnogo razmišljao o svom prijatelju. Njegova izuzetna sposobnost da proniče u ljudske prirode i njihove sudbine, da ih saznaje osećanjem, odavno mu je otkrila Zlatoustovu dušu. Sve ono živahno i blistavo na tom mladicu govorilo je tako jasno: on je imao sva obeležja snažnog čoveka bogato obdarenih čula i duše, možda umetnika, no u svakom slučaju čoveka velike snage ljubavi, čija se sudbina i sreća sastoje u tome da bude zapaljiv i da bude kadar da se dokraja daje. Pa zašto je tom čoveku ljubavi, tom čoveku tananih, bogatih čula, koji ume tako duboko da doživljava i voli miris cveća, izlazak sunca, konje, ptičji let, muziku, — zašto li mu je samo toliko stalo da bude čovek duha i asketa? Narcis je mnogo razmišljao o tome. Znao je da je Zlatoustov otac potsticao tu težnju. Ali da li je mogao i da je iza zove? Kakvim li je to čarolijama omađijao sina da ovaj po veru je u takvu sudbinu i dužnost? Kakav li je čovek taj otac? Iako je namerno vrlo često navodio razgovor na njega, i mada je Zlatousti dosta pričao o njemu, Narcis ipak nije mogao da zamisli toga oca, nije mogao da ga vidi. Zar to nije čudno i podozrivo? Kad bi Zlatousti pripovedao o nekoj pastirci koju je ulovio kao dečak, kad bi opisivao nekog leptira, podražavao pesmu neke ptice, kad bi pričao o nekom drugu, o nekom psu ili o nekom prosjaku, onda bi se javljale slike, onda bi se nešto videlo. Kad bi govorio o svom ocu, nije se videlo ništa. Ne, kad bi taj otac zaista bio tako važna, moćna, presudna figura u Zlatoustovom životu, on bi umeo da ga drukčije opiše, umeo bi da dočara druge slike o njemu! Narcis nije imao visoko mišljenje o tom ocu, on mu se nije svidao; čak je ponekad sumnjao da li je on zbilja Zlatoustov otac. On je bio prazan idol. Ali odakle mu ta moć? Kako je mogao ispuniti Zlatoustovu dušu snovima koji su tako strani jezgri te duše?

I Zlatousti je mnogo razmišljao. Ma koliko bio siguran da ga njegov prijatelj od srca voli, ipak ga je neprestano morilo neugodno osećanje da ga on ne shvata dovoljno ozbiljno i da se prema njemu uvek pomalo odnosi kao prema detetu. I šta znači to što mu prijatelj svaki čas stavlja do znanja da nije jednak njemu?

Međutim, Zlatoustom dani nisu prolazili samo u ovom razmišljanju. On nije bio kadar da dugo mozga. Bilo je i drugog posla tokom celog dugačkog dana. Često bi se nalazio kod brata ključara, s njim je vrlo dobro stajao. Vrlo često bi moljakanjem ili lukavstvom ugrabio priliku da sat ili dva projaše na konju Zvezdanu, i bio je vrlo omiljen kod ono nekoliko manastirskih komšija, naročito kod vodeničara; često je sa njegovim slugom vrebao vidre, ili su pekli lepinje od najfinijeg brašna, mutmelja, koje je Zlatousti zatvorenih očiju, samo po mirisu, raspoznavao među svim drugim vrstama brašna. Iako je dobar deo dana

provodio sa Narcisom, ipak mu je preticalo vremena da se koji sat posvećuje svojim starim navikama i radostima. I službe božje su mu većinom pričinjavale radost, voleo je da peva u đaćkom horu, rado je čitao brojanice pred nekim omiljenim oltarom, slušao lepi, svečani latinski jezik bogoslužjenja, gledao kako se kroz oblak tamjana presijava zlato na posudama i ukrasima i kako na stubovima stoje tihi, dostojanstveni svetiteljski kipovi, jevandelisti sa životinjama, Jakov sa šeširom i hodočasničkom vrećom.

Osećao je kako ga ti likovi privlače, voleo je da zamišlja kako ti kameni i drveni kipovi stoje u nekom tajanstvenom odnosu prema njegovoj ličnosti, recimo kao besmrtni i sveznajući kumovi, zaštitnici i usmerači njegovog života. Isto tako je osećao ljubav i potajan blažen odnos prema stubovima i kapitelima na prozorima i vratima, prema ornamentima na oltarima, prema svim tim lepo izvajanim štapićima i vencima, prema tom cveću i prema bujno izdikalom lišću što je nicalo iz kamenih stubova i tako se rečito i usrdno razrastalo. Činilo mu se dragocenom, prisnom tajnom što osim prirode, njenih biljaka i životinja, postoji i ova druga, nema priroda koju su načinili ljudi, što postoje ti ljudi, životinje i biljke od kamena i drveta. Ne retko je provodio slobodne časove crtajući te kipove, životinjske glave i bokore lišća, a ponekad je pokušavao da crta i stvarne cvetove, konje, ljudska lica.

Veoma je voleo i crkveno pojanje, naročito pesme Bogorodici. Voleo je čvrst i strog tok ovih pesama, njihova neprestana preklinjanja i veličanja. Znao je da pun obožavanja prati njihov dostojanstveni smisao, a znao je i da, zaboravljajući na smisao, voli samo svečani ritam ovih stihova i da se sav prožme njima, njihovim otegnutim dubokim tonovima, punim zvučnim samoglasnicima, pobožnim ponavljanjima. U dnu svog srca nije voleo učenost, ni gramatiku ni logiku, iako i one imaju svoje lepote; više je voleo svet slika i zvukova na liturgiji.

Sem toga, često je za koji trenutak prekidao otuđenost koja je nastala između njega i njegovih školskih dnugova. Ljutilo ga je i bilo mu je dosadno da trajno bude okružen odbijanjem i hladnoćom; često i nekog mrzovoljnog suseda u skamiji naterao da se nasrne je, nekog ^tljivog suseda u spavaonici da proćaska, potrudio bi se sat ili dva, Pmjaio se da stekne tuđu naklonost, ponašao se ljubazno, i izvesno vreme bi opet pridobio za sebe nekoliko očiju, nekoliko lica, neko-ko srca. Dvapat je takvim pokušajima približavanja postigao, sasvim

protiv svoje namere, da ga ponovo pozovu da s njima »pođe u selo«. Ali se oba puta uplašio, zadržtao i brzo se povukao. Ne, on neće više ići u selo; i zaista mu je pošlo za rukom da zaboravi devojkicu s kikama, da nikad više ne pomisli na nju, ili bar gotovo nikad više.

IV

Narcisovi opsadni pokušaji dugo nisu uspevali da prodru u tajnu Zlatoustoga. Dugo se on naizgled uzalud trudio da ga razbudi, da ga nauči jeziku kojim bi se ova tajna mogla saopštiti.

Prijatelj mu je ponešto ispričao o svom poreklu i zavičaju, ali to nije pružalo jasnu sliku. Postojao je tu neki upola nestvaran, bezobličan, ali štovan otac, a zatim predanje o majci koja je već davno nestala ili poginula, i od koje se sačuvalo samo još izbledelo ime. Postepeno je Narcis, vičan u čitanju duša, uvideo da njegov prijatelj spada u ljude koji su izgubili deo svog života, koji su pod pritiskom neke nevolje ili opčinjenosti bili prinuđeni da zaborave jedan deo svoje prošlosti. Shvatio je da od pukog ispitivanja i poučavanja ovde nema koristi; a video je i da je preterano verovao u moć razuma i da je potrošio puno nekorisnih reci.

Ali nije nekorisna ostala ljubav koja ga je vezivala za prijatelja, kao ni navika da dugo i često budu zajedno. Uprkos svoj dubokoj različitosti njihovih bića, oni su obojica mnogo naučili jedan od drugog; pored jezika razuma, između njih se postepeno razvio jedan jezik duše i znakova, baš kao što se između dva doma može nalaziti put kojim se voze kola i jašu konjanici, ali pored njega nastaje još mnoštvo malih, sporednih, okolišnih, skrovitih puteva: dečji puteljci, staze zaljubljenih, jedva primetne putanje psa i mačke. Postepeno se Zlatoustova nadahnuta uobrazilja nekim magičnim putevima uvukla u prijateljeve misli i njihov jezik, a ovaj je opet naučio da bez reci prilično razume i oseća Zlatoustova nastojanja i njegovo biće. Polako su, obasjane ljubavlju, sazrevale nove spona od duše k duši, reci su tek naknadno dolazile. Tako je, neočekivano za obojicu, jednog dana kad škola nije radila, došlo u biblioteci do sledećeg razgovora između prijatelja, — do razgovora koji ih je doveo do samog jezgra, do najskrivenijeg smisla njihovog prijateljstva, i sve nadaleko obasjao novom svetlošću.

Pričali su o astrologiji; kojom se u manastiru nisu bavili i koja je bila zabranjena, i Narcis reče da je astrologija pokušaj da se u mnogobrojne različite vrste ljudi, sudbina i opredeljenja unesu red i sistem. Tu upade Zlatousti: »Ti uvek govoriš o različitostima — postepeno sam uvideo da je to tvoja najizrazitija osobina. Kad govoriš o velikoj razlici koja, naprimer, postoji između nas dvojice, meni se uvek čini da ta razlika nije ni u čemu drugom sem upravo u tvojoj neobičnoj maniji da pronalaziš razlike!«

Narcis: »Svakako, time si pogodio upravo kud treba. Uistinu: za tebe razlike nisu naročito važne, dok meni one izgledaju kao ono što je jedino važno. Ja sam po svom biću naučnik, predodređen sam za nauku. A nauka nije ništa drugo nego, da navedem tvoje reci, upravo 'manija da se pronalaze razlike'. Teško bi se njena suština mogla bolje označiti. Za nas ljude od nauke nije važno ništa osim ustanovljavanja različitosti; nauka, to znači veština razlikovanja. Naprimer: kod svakog čoveka naći obeležja koja ga razlikuju od drugih, znači saznati ga«.

Zlatousti: »Pa jeste. Jedan ima opanke i seljak je, drugi nosi krunu i kralj je. To su razlike, nema sumnje. Ali njih vide i deca, bez ikakve nauke«.

Narcis: »Ali ako i seljak i kralj obuku iste haljine, onda dete više neće znati ko je ko«.

Zlatousti: »Ni nauka«.

Narcis: »Nauka će možda ipak znati. Ona nije mudrija od deteta, to valja priznati, ali strpljivija je, ona ne primećuje samo najgrublja obeležja«.

Zlatousti: »To čini i svako pametno dete. Ono će poznati kralja po pogledu ili po držanju. I kratko rečeno: vi učenjaci ste oholi, vi vazda smatrate da smo mi ostali gluplji. Može se i bez ikakve nauke biti veoma pametan«.

Narcis: »Radujem se što počinješ to da uviđaš. A ubrzo ćeš uvideti i da ja ne mislim tek onako kad govorim o razlici između tebe i mene. Ta ja i ne kažem: ti si pametniji ili gluplji, bolji ili gori. Ja samo kažem: ti si drukčiji«.

Zlatousti: »To nije teško razumeti. Ali ti ne govoriš samo o razlikama obeležja, ti često govoriš i o razlikama sudbine, predodređenja. Zašto, naprimer, da se ti po svojoj predodređenosti razlikuješ od mene? I ti si hrišćanin kao što sam i ja, i ti si se odlučio na manastijski život kao i ja, i ti si kao i ja čedo dobnoga oca na nebu. I moj i tvoj cilj je isti: večno blaženstvo. Naše predodređenje je isto: povrat bogu«.

Narcis: »Vrlo dobro. Svakako, u udžbeniku dogmatike jedan je čovek potpuno isti kao i drugi, ali u životu nije. Rekao bih: ipak valjda nisu imali isto predodređenje i onaj Spasitelj najmiliji učenik, na čijim je grudima počivao, i onaj drugi učenik, koji ga je izdao?«

Zlatousti: »Ti si sofist, Narcise! Tim putem se nećemo približiti jedan drugom.«

Narcis: »Nema puta kojim bismo se nas dvojica mogli približiti.«

Zlatousti: »Ne govori tako!«

Narcis: »Govorim to ozbiljno. Nije naš zadatak u tome da se približimo jedan drugom, kao što se ne sastaju ni sunce i mesec, ili more i kopno. Nas dvojica smo, prijatelju dragi, sunce i mesec, mi smo more i kopno. Naš cilj nije da se slijemo jedan sa drugim, već da saznamo jedan drugoga i da jedan u drugom naučimo da vidimo i poštujemo ono što taj drugi jeste: naša suprotnost i dopuna.«

Zlatousti potreseno obori glavu, lice mu se rastuži.

Najzad je rekao: »Da li zbog toga tako često ne uzimaš ozbiljno moje misli?«

Narcis, oklevajući, ne odgovori odmah. Pa onda zvonkim, ostrim glasom reče: »Zbog toga. Moraš se navići na to, Zlatousti dragi, da ja uzimam ozbiljno jedino tebe samog. Veruj mi, ja uzimam ozbiljno svaki preliv tvoga glasa, svaki tvoj pokret, svaki osmeh. Ali tvoje misli ne uzimam tako ozbiljno. Ja kod tebe uzimam ozbiljno ono što smatram da je bitno i neophodno. Zašto bi želeo da se upravo tvojim mislima obraća naročita pažnja, kad imaš toliko drugih darova?«

Zlatousti se gorko osmehnu. »Nisam li rekao, ti si uvek smatrao da sam ja dete i ništa više!«

Narcis se ne pokoleba. »Jedan deo tvojih misli smatram za detinjaste misli. Seti se, maločas smo govorili o tome da neko pametno dete ne mora biti nimalo gluplje od nekog naučnika. Ali ako dete zaželi da i ono govori o nauci, naučnik to neće uzeti ozbiljno.«

Zlatousti žestoko uzviknu: »I kad ne govorimo o nauci, ti mi se potsmevaš! Ti se, naprimer, uvek tako ponašaš kao da su sva moja pobožnost, moji napori oko napretka u učenju i moja želja za monaštvom puka detinjarija!«

Narcis ga ozbiljno pogleda: »Ja te uzimam ozbiljno onda kad si ti Zlatousti. Ali ti nisi uvek Zlatousti. Ja ništa drugo ne bih želeo nego da ti sasvim postaneš Zlatousti. Ti nisi naučnik, nisi kaluđer — naučnik ili kaluđer mogu se istesati od goreg drveta. Ti veruješ da si u mojim očima premalo učen, premalo logičar, ili premalo pobožan. O, ne, ali u mojim očima ti si premalo svoj.«

Iako se Zlatousti posle ovog razgovora povukao potišten, čak i uvređen, ipak je već posle nekoliko dana sam pokazao želju da se razgovor nastavi. A ovog puta Narcisu pođe za rukom da mu razliku njihovih priroda prikaže na način prihvatljiviji za njega.

Narcis se zagrejava pričajući, osećao je da Zlatousti danas prijemčivi je i sa više volje sluša njegove reci, da se nalazi u njegovoj vlasti. Taj uspeh ga zavede da kaže više nego što je nameravao, ponesoše ga sopstvene reci.

»Pazi«, reče on, »postoji samo jedna jedina tačka u kojoj te ja nadmašujem: ja sam budan, dok si ti samo upola budan a ponekad sasvim spavaš. Budnim nazivam onog ko razumno i svesno poznaje sebe samog, svoje naj suštinski je nerazumne sile, nagone i slabosti, i ume da računa s njima. I smisao koji susret sa mnom može imati za tebe jeste da to naučiš. Duh i priroda, svest i svet snova su kod tebe, Zlatousti, u veoma velikom raskoraku. Ti si zaboravio svoje detinjstvo, ono te priziva iz dubina tvoje duše. I patićeš zbog njega sve dokle ga ne uslišiš. — Dosta o tome! U budnosti, kao što" rekoh, ja sam jači od tebe, tu te nadmašujem i mogu ti stoga biti od koristi. U svemu drugome, mili, ti nadmašuješ mene — tačnije, nadmašićeš me čim budeš našao sebe sama.«

Zlatousti je sa čuđenjem slušao, ali kad ču one reci: »Ti si zaboravio svoje detinjstvo«, on potskoči kao da ga je strela probola, ali Narcis to nije primetio, jer je, po svom običaju, dok je govorio, često sklapao oči ili zurio ispred sebe, kao da tako bolje nalazi reci. On nije video kako je Zlatoustovo lice najednom zadrhtalo i počelo da vene.

»Nadmašujem te — ja tebe!« promuća Zlatousti, tek da nešto kaže; izgledao je kao da se skamenio.

»Svakako«, produži Narcis. »Prirode tvoga kova, snažnih i neznih čula, nadahnuti ljudi, sanjalice, pesnici, ljubavnici, gotovo uvek nadmašuju nas ostale, nas ljude od duha. Vi vodite poreklo od majke. Vi živite u obilju, vama je data snaga ljubavi i sposobnosti doživljavanja. Mi ljudi od duha, iako često izgleda da upravljamo vama ostalima i da vas vodimo, ne živimo u obilju, mi živimo u Pustoši. Vama pripada izobilje života, vama sok plodova, vama vrt ljubavi, lepa zemlja umetnosti. Vaš zavičaj je zemlja, naš ideja. j aša opasnost je davljenje u čulnom svetu, naša gušenje u bezvazduš^{no}m prostoru. Ti si umetnik, ja sam mislilac. Ti spavaš na grudima majke, ja bdim u pustinji. Meni šija sunce, tebi sijaju mesec i zvezde, ^{vo}ji snovi su o devojkama, moji o dečacima ... «

Sirom otvorenih očiju Zlatousti je slušao kako Narcis govori sa izvesnom besedničkom samoopijenošću. Neke njegove reci pogodile su ga kao mačevi; pri poslednjim recima promenio je boju i sklopio oči, a kad Narcis to prmeti i uplašeno ga upita šta mu je, on duboko prebledeo i utrnulim glasom reče: »Jednom mi se desilo da sam se skrhao pred tobom i bio prinuđen da zaplačem — sečaš se toga. To se ne srne ponovo desiti, ne bih to nikad sebi oprostio — a ni tebi! Odlazi sad brzo i ostavi me samog, rekao si mi strahovite reci«.

Narcis se veoma zbuni. Recí su ga zanele, imao je osećanje da govori bolje no inače. Sada je sa zaprepašćenjem video da je neka među tim recima duboko potresla njegovog prijatelja, da je pogodio negde u živo tkivo. Teško mu je padalo da ga u tom času ostavi samog, oklevao je nekoliko trenutaka, no Zlatoustovo namršteno čelo ga opomenu, i on se žurno i pometeno udalji i ostavi prijatelja u samoći koja je ovome toliko bila potrebna.

Ovoga puta se prekomerna napetost u Zlatoustovoj duši nije pretočila u suze. Sa osećanjem najdublje i beznadežne ranjenosti, kao da mu je prijatelj iznenada zario nož posred grudi, on još malo postoj a, sopćući, smrtno zgrčenog srca, bleđ kao vosak, sa utrnulim rukama. Opet ga je spopao ondašnji jad, samo pojačan za nekoliko stepeni, opet ga je spopalo davljenje u duši, osećanje da je prinuđen da pogleda u oči nečemu užasnom, nečemu prosto nepodnošljivom. Ali ovog puta nije bilo spasonosnog grcanja koje bi mu pomoglo da podnese nevolju. Sveta majko božja, šta li je to samo bilo? Zar se nešto dogodilo? Jesu li ga ubili? Da li je on ubio nekoga? Kakve su to strahovite reci maločas pale?

Soptao je kao čovek koga su otrovali, bio je do prskan ja pun osećanja da se mora osloboditi nečeg smrtonosnog što se nalazi duboko u njemu. Mašući kao da pliva jurnuo je iz sobe, nesvesno je potrčao u najtiše, najpustije delove manastira, kroz hodnike, preko stepenica, pa napolje, na vazduh. Dospeo je u središnje utočište manastira, u dvorište uokvireno hodnikom, gde se iznad nekoliko zelenih leja videlo jasno i sunčano nebo, a kroz vazduh, koji kao da je dolazio iz hladnih podruma od kamena, lebdeo je miris ruža, lebdeo u slatkim pramenovima što su oklevajući nailazili.

Narcis je ne sluteći učinio toga časa ono što mu je već odavno bio željeni cilj: pozvao je po imenu demona koji je obuzeo njegovog prijatelja, izazvao ga je. Neka među njegovim recima dodimula je tajnu u Zlatoustovom srcu i ona se propela u besomučnom bolu. Dugo je Narcis lutao kroz manastir i tražio svog prijatelja, ali ga nigde nije našao.

Zlatousti je stajao pod jednim povijenim teškim lukom od kamena, koji je kao i ostali u nizu delio hodnik od malog dvorišta, a sa stubova luka buljile su na njega po tri životinjske glave, kamene glave pasa ili vukova. Rana je strahovito rila po njemu, ne nalazeći puta ka svetlosti, ne nalazeći puta ka razumu. Samrtni strah mu je stezao grlo i želudac. Mahinalno digavši pogled uvis, video je nad sobom jedan kapitel i tri životinjske glave, i namah mu se učinilo da se te tri divljačne glave, buljeći i lajući, nalaze u njegovoj utrobi.

»Ovog časa ću morati da umrem«, osećao je sa sve jačom ježom. A odmah potom, drhteći od straha, osetio je: »Sada ću izgubiti razum, sad će me proždrti životinjske gubice«.

Srušio se kraj postolja stuba, trzajući se, bol koji je osećao bio je suviše velik i dostigao je krajnju granicu. Obujmi ga nesvestica; i on iščile, klonula lica, u željeno nepostojanje.

Za opata Danijela taj dan je bio prilično neprijatan; behu ga posetila dva starija kaluđera, uzbuđeni, sikćući, optužujući jedan drugog, po ko zna koji put strahovito pozavađani oko sitnica na kojima su jedan drugom većito zavideli. On ih je saslušao, i duže no što je trebalo, opomenuo ih, ali bez uspeha, i najzad ih je strogo otpustio, izrekavši i jednom i drugom prilično oštru kaznu, no u srcu mu je ostalo osećanje da je sve što je učinio bilo nekorisno. Iscrpen, povukao se u kapelu donje crkve, pomolio se bogu, i ustao je ipak nerazgaljen. A onda je, privučen mirisom ruža što je lagano dolelujao do crkve, za trenutak izišao u hodnik što opasuje unutrašnje dvorište, da se nadiše vazduha. Tamo je zatekao učenika Zlatoustog kako onesvešćen leži na kamenim pločama. Tužno ga je pogledao izbliza, i uplašio se kad je primetio koliko je bleđo i ugaslo to inače tako lepo i mlado lice. Danas je ionako bio loš dan, pa sad još i ovo! Pokušao je da podigne mladića, ali nije bio dorastao tom teretu. Duboko uzdišući, starac ode i pozva dvojicu mlađih kaluđera da ga odnesu gore, a posla onamo i oca Anselma, koji se razumevao u vidarstvo. Istovremeno je poslao i po Narcisa, i ovaj se ubrzo pojavio pred njim.

»Jesi li već saznao?« upita ga on.

»Za Zlatoustog? Da, milostivi oče, upravo sam čuo da je bolestan ili da je nastradao i da su ga odneli gore«.

»Da, ja sam ga našao kako leži u hodniku kraj unutrašnjeg dvorišta, gde ustvari nije imao šta da traži. Nije nastradao, onesvestio se. To mi se ne sviđa. Čini mi se da ti imaš neke veze s tim, ^{11j} bar da nešto znaš o tome, jer on je tvoj najprisniji drug. Zato ^{Sanj} i te pozvao. Govori«.

Narcis, kao i uvek obuzdanog držanja i govora, podnese kratak izveštaj o svom današnjem razgovoru sa Zlatoustim, i kako je to na ovoga neočekivano žestoko uticalo. Opat zavrte glavom, ne bez zlovolje.

»Čudni su to razgovori«, reče on i natera sebe da ostane miran. »To što si mi ispričao jeste razgovor koji bi se mogao nazvati zadiranjem u tuđu dušu, to je, rekao bih, dušebrižnički razgovor. A ti nisi Zlatoustov dušebrižnik. Ti uopšte nisi dušebrižnik, još nisi posvećen. Pa otkud onda da sa jednim učenikom, uzimajući ulogu savetodavca, govoriš o onome što se tiče samo dušobrižnika? Posledice su bile loše, kao što vidiš«.

»Mi još ne poznajemo posledice, milostivi oče«, reče Narcis blagim tonom, ali čvrsto. »Malo me je uplašila žestina dejstva, ali ja ne sumnjam da će posledice našeg razgovora biti dobre po Zlatoustog«.

»Videćemo posledice. Ja sada ne govorim o njima, već o tvom postupku. Šta te je navelo da vodiš takve razgovore sa Zlatoustim?«

»Kao što znate, on je moj prijatelj. Osećam prema njemu naročitu naklonost, i verujem da ga izuzetno dobro razumem. Vi moje ponašanje prema njemu nazivate dušebrižničkim. Ja nisam prisvojio nikakav duhovni autoritet, samo sam verovao da ga poznajem malo bolje no što on sam sebe poznaje«.

Opat sleže ramenima.

»Znam, to je tvoja specijalnost. Nadajmo se da time nisi pro-uzrokovao ništa loše. — A da li je Zlatousti bolestan? Mislim, da li mu bilo šta nedostaje? Nije li slabunjav? Spava li loše? Možda malo jede? Tuži li se na bilo kakve bolove?«

»Ne, do danas je bio zdrav. Telesno zdrav«.

»A inače?«

»Duša mu je svakako bolesna. Vi znate da se on nalazi u dobu kad počinju borbe sa polnim nagonom«.

»Znam. Njemu je sedamnaesta?«

»Osamnaesta«.

»Osamnaesta. Pa da. Dovoljno je star. Ali te borbe su nešto prirodno, kroz njih svako mora da prođe. Zbog toga ipak nije moguće reći da mu je duša bolesna«.

»Ne, milostivi oče, samo zbog toga svakako nije. Ali Zlatoustom je duša već ranije bila bolesna, već odavno, i stoga su te borbe za njega opasnije nego za druge. Kako mi se čini, on pati zbog toga što je zaboravio jedan deo svoje prošlosti«.

»Tako? A kakav je to deo?«

»To je njegova majka i sve što je u vezi s njom. Ali ja o tome ništa ne znam, znam samo da tu mora biti izvor njegove bolesti. Zlatousti, naime, o svojoj majci navodno ne zna ništa sem da ju je rano izgubio. Međutim, on odaje utisak kao da se stidi zbog nje. A ipak mora biti da je od nje nasledio većinu svojih sposobnosti; jer, po onome što priča o svome ocu, ovaj ne izgleda kao čovek koji bi mogao imati tako lepog, mnogostruko obdarenog i izuzetnog sina. Sve ovo mi nije poznato iz njegovog pričanja, no tako zaključujem po znacima i nagoveštajima«.

Opat, koji se početka pomalo u sebi potsmevao ovim recima kao starmalim i uobraženim, i kome je čela ta stvar bila dosadna i naporna, počeo da razmišlja. Setio se Zlatoustovog oca, onog pomalo usiljenog i zatvorenog čoveka, a iznenada se setio, pošto je bio napregao pamćenje, i onih nekoliko reci koje mu je ovaj rekao o Zlatoustovoj majci. Nanela mu je sramotu i pobegla od njega, rekao je, i on se trudio da u sinčiću potisne uspomenu na majku i poroke koje bi mogao naslediti od nje. To mu je, besumnje, i pošlo za rukom, i dečak je voljan, radi okajanja onoga što je majka zgrešila, da svoj život posveti bogu.

Nikada se Narcis nije tako malo sviđao opatu kao danas. Pa ipak — kako je dobro pogađao ovaj zamišljeni mladić, kako je, po svemu sudeći, uistinu dobro poznao Zlatoustog!

Pošto ga opat na kraju još jednom upita za ono što se danas dogodilo, Narcis reče: »Ja nisam nameravao da dovedem Zlatoustog do žestokog potresa koji ga je danas snašao. Potsetio sam ga na to da on sam sebe ne poznaje, da je zaboravio svoje detinjstvo i svoju majku. Neka među mojim recima mora da ga je pogodila i prodrila u tminu protiv koje se već toliko vremena borim. Izgledao je kao gromom pogođen, pogledao me je kao da više ne poznaje ni mene ni sebe samog. Ja sam mu često govorio da on spava, da nije istinski budan. Sada je probuđen, u to ne sumnjam«.

Opat ga otpusti, bez ukora, ali sa privremenom zabranom da posećuje bolesnika.

U međuvremenu je otac Anselmo naredio da se onesvešćeni Zlatousti stavi u postelju, i sad je sedeo kraj njega. Nije mu izgledalo Preporučljivo da ga nasilnim sredstvima trgne i vrati svesti. Mladić J^e izgledao odveć loše. Naboranog i dobrog lica, starac je blagonaklono posmatrao mladića. Za prvi mah mu je samo opipao bilo i oslušnuo srce. Svakako je momak, mislio je, pojeo nešto što nije ^{za} jelo, gužvu zečje deteline ili neku sličnu glupost, bivalo je takvih slučajeva. Jezik mu nije mogao videti. Voleo je Zlatoustog, ali nje-

govog prijatelja, onog prerano zrelog i odveć mladog učitelja, nije mogao da trpi. Eto šta je sad ispalo. Zar je i bilo potrebno ovako bodrom mladiću vedra pogleda, ovako milom čedu prirode da se združi baš s tim oholim naučnikom, s tim sujetnim gramatičarem, kome je njegov grčki važniji od svega živoga na ovome svetu!

Kad se posle dugog vremena vrata otvoriše i uđe opat, otac Anselmo je još sedeo i netremice gledao u lice onesveslog mladića. Kakvog li milog, mladog, bezazlenog lica, i on, evo, sedi kraj njega, trebalo bi da pomogne, a verovatno neće moći. Svakako, neka srdobolja bi mogla biti uzrok, i on će prepisati kivanog vina, možda raveda. Ali što je duže posmatrao to zelenkasto-bledo, i iskrivljeno lice, to mu je podozrenje sve više dobijalo jedan drugi, ozbiljniji pravac. Otac Anselmo je imao iskustva. Tokom svog dugog života više puta je video besomučnike. Ustručavao se da makar i pred samim sobom izrekne to svoje podozrenje. Čekaće i posmatrač. Ali, mislio je jarnosno, ako je ovaj jadni mladić zaista omađijan, onda besumnje neće biti potrebno ići daleko da se nađe krivac, i taj se neće lepo provesti.

Opat pride, osmotri bolesnika i pažljivo mu malo zadiže jedan očni kapak.

»Je li moguće probuditi ga?« upita on.

»Ja bih još pričekao. Srce je zdravo. Ne smemo nikog puštati k njemu«.

»Ima li opasnosti?«

»Ne verujem. Nigde ozleda, ni traga od udara ili pada. Onesvešćen je, možda je kolika bila posredi. Pri vrlo jakim bolovima čovek gubi svest. Da je bilo trovanje, javila bi se groznica. Ne, on će se probuditi i ostaće živ«.

»A da li je moguće da uzrok bude duševne prirode?«

»Ne bih to osporio. Da li je nešto poznato? Da se nije možda silno uplašio zbog nečega? Zbog vesti o nečijoj smrti? Zbog neke žestoke svađe, neke uvrede? Onda bi sve bilo objašnjeno«.

»Ne znamo. Pobrinite se da niko ne ulazi k njemu. Molim vas da ostanete kraj njega dok se ne probudi. Pogorša li mu se stanje, pozovite me, makar i usred noći«.

Pre odlaska starac se još jednom naže nad bolesnika; spominjao se njegovog oca i spominjao se onog dana kad su mu doveli ovog lepuškastog i vedrog plavojka i kako su ga svi odmah zavoleli. I njemu je bilo prijatno da ga gleda. Ali tu je Narcis zbilja bio u pravu: ovaj dečak ni po čemu ne potseća na svoga oca! Ah, koliko briga na

sve strane, koliko je nemoćno sve naše delanje! Da nije možda nešto propustio u pogledu ovog jadnog dečaka? Da li je imao dobrog ispovednika? Da li je u redu što niko u manastiru ne poznaje ovog učenika tako dobro kao Narcis? A zar je ovaj mogao da mu pomogne kad je još jskušenik, kad nije ni fratar niti je posvećen, i kad se u svim njegovim mislima i shvatanjima oseća nešto neprijatno nadmoćno, gotovo neprijateljsko? Bog jedini zna da li se i prema Narcisu već odavno pogrešno ne postupa! Bog jedini zna da li on iza obrazine poslušnosti ne krije nešto zlo, da nije možda neznabožac? A on sam, opat, snosi odgovornost za sve što će jednom postati od ta dva mlada čoveka.

Kad se Zlatousti povrati svesti, vladao je mrak. Osećao je u glavi prazninu i nesvesticu. Osećao je da leži u postelji, ali nije znao gde je, nije ni mislio o tome, bilo mu je svejedno. Ali gde je pre toga bio? Odakle dolazi, iz koje daleke zemlje doživljava? Bio je negde jako daleko odavde, video je nešto, nešto izuzetno, nešto prekrasno, ali i strahovito i nezaboravno — a ipak je zaboravio šta je to. Gde je to bilo? Šta je to bilo iskrsllo pred njim, tako ogromno, tako bolno, tako blaženo, pa onda opet iščezlo?

On sluhom duboko zaroni u sebe, onamo gde se danas nešto prenulo, nešto desilo — šta li je to bilo? Stadoše se pomaljati bezoblični spletovi slika, video je pseće glave, tri pseće glave, udisao je miris ruža. O, kakav bol ga je bio obuzeo! On sklopi oči. O, kakav strašan bol ga je bio obuzeo! Pa opet zaspa.

Ponovo se probudio, i dok je svet snova hitro klizeći već nestajao i čileo, on ugleda ono što je tražio, opet pronađe onaj lik i strese se kao od bolne slasti. Video je, progledao je. Video je Nju. Video je onu Veliku, Blistavu, bujnih usana, sjajne ikose. Video je svoju majku. U isti mah mu se učinilo da čuje neki glas: »Zaboravio si svoje detinjstvo«. Čiji li je to glas bio? On oslušnu, zamisli se i otkri. Bio je to Narcis. Narcis? I za cigli trenutak, uz jedan jedini nagli trzaj, sve se opet ukazalo: setio se, došlo mu je saznanje. O, majko, majko! Brda nanosa, mora zaborava rasturiše se, iščezoše; °na, davno izgubljena, neizrecivo voljena, opet je gledala na njega svojim kraljevskim, svetloplavim očima.

Otac Anselmo, koji je bio zaspao u naslonjači pored postelje, probudi se. Začu kako se bolesnik meškolji, začu ga kako diše. Pa Pažljivo ustade.

»Ima li nekog u sobi?« upita Zlatousti.

»Ja sam, ne brini. Upaliću svetlost«.

Pa zapali kandilo, čiji sjaj obli njegovo naborano, dobroćudno lice.

»Zar sam bolestan?« upita mladić.

»Onesvestio si se, sinko. Daj mi ruku da opipamo bilo. Kako se osećaš?«

»Dobro. Hvala vam, oče Anselmo, vrlo ste ljubazni. Ništa mi više nije, samo sam umoran«.

»Naravno, umoran si. Uskoro ćeš opet spavati. Uzmi prethodno gutljaj toplog vina, evo ima spremljenog. Ispraznićemo zajednički po pehar, mladiću, u ime čvrstog prijateljstva«.

On je brižljivo držao u pripravnosti krčazić kivanog vina i stavio ga u jedan sud sa vrelom vodom.

»Obojica smo, znači, poprilično otpavali«, nasmeja se lekar. »Krasan bolničar, pomislićeš, kad ne može da ostane budan. Pa šta ćeš, ljudi smo. A sad da gucnemo malo od ovog čarobnog napitka, mali moj, nema ničeg lepšeg od ovakve potajne male pijanke po noći. Elem, živeli!«

Zlatousti se nasmeja, kucnu se s njim i otpi. Toplo vino je bilo začinjeno cimetom i karanfilićima i zaslađeno šećerom, i on nikada dotle nije okusio nešto slično. Tad mu pade na um da je već jednom bio bolestan i da se onda Narcis brinuo oko njega. Ovog puta je otac Anselmo bio ljubazan prema njemu. Mnogo mu se ovo sviđalo, bilo je izvanredno prijatno i neobično ležati ovde obasjan svetiljkom. i usred noći piti sa starim kaluđerom po pehar slatkog toplog vina.

»Zavija li te u trbuhu?« upita starac.

»Ne«.

»Znaš, mislio sam da sigurno imaš koliku, Zlatousti. Dakle, nije to. Pokaži mi jezik. No, dobro je, vaš matori Anselmo opet nije ništa pogodio. Sutra ćeš lepo ostati u krevetu, a ja ću onda doći i pregledaću te. A s vinom si već gotov? Tako i treba, neć ti je nazdravlje. Daj da vidim da li je još nešto ostalo. Biće još po pola pehara svakome ako pošteno podelimo. — Dobro si nas uplašio, Zlatousti! Ležiš nasred hodnika kao dečji leš. Zbilja te ne zavija u trbuhu?«

Nasmejaše se, pa pošteno podeliše ostatak bolesničkog vina, kaluđer stade da zbija šale, a Zlatousti ga je zahvalno i veselo gledao očima koje su se ponovo razbistrile. Zatim ga starac napusti i ode da legne.

Zlatousti je još neko vreme ležao budan, a iz dubina su mu ponovo navirale slike, ponovo se rasplamsavale reci njegovog prijatelja, i još jednom mu se u duši pojavila ona plava, blistava žena, majka; njen lik je strujao kroz njega kao južni vetar, kao oblak života, topline, nežnosti i usrdnog opominjanja. O, majko! O, kako je bilo moguće da je on zaboravi!

Dotle je Zlatousti, doduše, ponešto znao o svojoj majci, ali samo na osnovu pričanja drugih ljudi; njenu sliku više nije imao, a od ono malo stvari koje je verovao da zna o njoj, veći deo je prečutao Narcisu. Majka je predstavljala nešto o čemu se ne srne govoriti, nešto što je sramota pomenuti. Ona je bila igračica, lepa i divlja žena, otmenog, ali ni dobrog ni hrišćanskog porekla. Zlatoustov otac ju je, tako je pričao, izveo iz bede i sramote; pošto nije znao da li je hrišćanka, poslao ju je da se krsti i da se poučava u religiji; venčao se s njome i stvorio od nje uglednu ženu. Ali ona se, posle nekoliko godina pripitomljenosti i sredenog života, ponovo setila svojih starih veština i navika, počela je praviti bruku i zavoditi muškarce, danima i nedeljama nije dolazila kući, stekla je glas da je veštica, i najzad je, pošto ju je muž nekoliko puta pronalazio i opet primao u svoj dom, zauvek iščezla. Glas o njoj je još neko vreme ostavljao trag za sobom, zao glas, plamsav kao kometin rep, a onda se ugasio. Njen muž se polako oporavljao od godina nemira, straha, sramote i veštih iznenađenja koje mu je priređivala; mesto pokvarene žene, vaspitavao je sad svog sinčića, koji je po stasu i liku bio veoma nalik na majku; njegov otac, koga je ucveljenost načinila bogomoljcem, negovao je sad u Zlatoustom verovanje da život mora posvetiti bogu, kako bi okajao grehe svoje majke.

To je otprilike bilo ono što je Zlatoustov otac obično pričao o svojoj izgubljenoj ženi, iako nije rado govorio o tome, a nešto od toga nagovestio je i opatu kad je doveo Zlatoustog u manastir; a sve to je, kao užasno predanje, bilo poznato i sinu, iako je naučio da to potiskuje ustranu i gotovo zaboravi. Međutim, potpuno je zaboravio i izgubio stvarni lik majke, onaj drugi, sasvim drugi lik, koji se nije sastojao od priča koje su pričali otac i sluge, niti od mutnih, divljih pogovaranja. Zaboravio je svoju sopstvenu, stvarnu, doživljenu uspomenu "a majku. I sad se taj lik, zvezda njegovih najranijih godina, ponovo Pojavio.

»Neshvatljivo je kako sam to mogao zaboraviti«, govorio je svome prijatelju. »Nikad u životu nikoga nisam toliko voleo kao majku, ohko bezuslovno i žarko, nikad nikoga nisam toliko poštovao niti se me toliko divio, ona je za mene bila i sunce i mesec. Bog zna kako je bilo moguće da taj blistavi lik u mojoj duši potamni i da se pošto od nje stvori ona zla, bleđa, bezoblična veštica, kakva je već oirko godina izgledala i mome ocu i meni«.

Narcis je pre kratkog vremena okončao svoje iskušeništvo i odenuo je mantiju. Njegovo ponašanje prema Zlatoustom se čudno promenilo. Naime, dok je Narcisove nagoveštaje i opomene ranije često odbijao kao dosadno naturanje od strane čoveka koji misli da sve bolje zna, Zlatousti je posle onog velikog doživljaja bio obuzet čuđenjem i divljenjem prema mudrosti svog prijatelja. Koliko se njegovih reči obistinilo kao neko proročanstvo, kako je duboko zagledao u njega taj stravični čovek, kako je tačno odgonetamo njegovu životnu tajnu, njegovu skrivenu ranu, kako ga je mudro izlečio!

Jer mladić je izgledao izlečen. Ne samo što je ona nesvestica prošla bez loših posledica; nego i ono izvesno glumljenje, ono starmalo, neistinito u Zlatoustovom biću kao da se istopilo, ono pomalo prerano zrelo monaštvo, ono verovanje da je obavezan da služi bogu nekako sasvim izuzetno. Otkako se vratio sebi samom, mladić kao da se u isti mah i podmladio i postao stariji. Za sve to imao je Narcisu da zahvali.

Narcis se međutim otpre nekog vremena prema svom prijatelju odnosio neobično obazrivo; dok mu se ovaj toliko divio, on ga je gledao veoma skromno, više nimalo nadmoćno ili sa željom da ga pouči. Video je kako se Zlatousti iz tajnih izvora krepili silama koje su njemu samom bile strane; on je mogao da im ubrza razvitak, ali u njima nije imao učešća. Radosno je gledao kako se prijatelj oslobađa njegovog vodstva, a ipak je katkada bio tužan. Osećao je sebe kao pređeni stepenik, kao odbačenu ljusku; video je da se bliži kraj ovom prijateljstvu, koje je za njega toliko značilo. Još i sad je on o Zlatoustom znao više nego što je ovaj sam znao; jer Zlatousti je, doduše, ponovo našao svoju dušu i bio je spreman da krene za njenim pozivom, ali još nije slutio kuda će ga ona odvesti. Narcis je to slutio i bio je nemoćan; put njegovog ljubimca vodio je u krajeve u koje on sam nikad neće kročiti.

Zlatoustova požuda za naukama veoma je opala. Prošla ga je i volja da se prepire dok je pričao s prijateljem, postideno se sećao nekih njihovih nekadašnjih razgovora. U Narcisu se međutim odnedavno, bilo sa okončanjem njegovog iskušeništva ili usled onih doživljaja sa Zlatoustim, bese probudila potreba za povučenošću, askeзом i duhovnim vežbama, sklonost prema postu i dugim molitvama, prema čestom ispovedanju, dobrovoljnim pokajničkim vežbama, i tu sklonost je Zlatousti bio kadar da razume, čak gotovo i sam da je oseća. Otkako je ozdravio, instinkt mu se bese veoma izoštrio; iako još ni pojma nije imao o svojim budućim ciljevima, ipak je sa snažnom i često zatrašujućom jasnoćom osećao da se njegova sudbina priprema, da je

prošlo doba nevinosti i mira koje ga je na neki način štedelo, i da je sve u njemu napeto i spremno. Često mu je ta slutnja ulivala blaženstvo, veći deo noći mu nije davala da zaspi, kao neka slatka zaljubljenost; a često je bila i mutna i stezala mu srce. Ponovo mu je došla majka, odavno izgubljena; bila je to velika sreća. Ali kuda vodi njen primamljivi poziv? U nepoznato, u zamke, u nevolju, možda u smrt. Ka nečem mirnom, blagom, bezbednom, ka monaškoj ćeliji i doživotnoj zajednici u manastiru ona ne vodi, njen poziv nema ništa zajedničko sa onim očevim zapovestima koje je on toliko vremena zamenjivao sa svojim sopstvenim željama. Tim osećanjem, koje je često bilo snažno i puno strepnje i koje je peklo kao neki žestoki telesni osećaj, hranila se Zlatoustova pobožnost. Ponavljajući duge molitve svetoj majci božjoj, puštao je da iz njega ističe preobilje osećanja koje ga je vuklo ka sopstvenoj majci. A često su mu se molitve ipak završavale u onim neobičnim, divnim snovima koje je sada tako često doživljavao: snovima po danu, sa upola budnim čulima, snovima o njoj, u kojima su sva čula sudelovala. U njima ga je mirisavo obujimao majčin svet, tamno ga gledao zagonetnim očima punim ljubavi, šumorio duboko kao more i kao raj, mazno mu tepao besmislene, a ipak krcate smislom glasove, imao ukus na slatko i na slano, s vlastom kosom bi mu milovao žedne usne i oči. Nije u majci bila samo sva milokrvnost, ne samo sladak plav ljubavni pogled, mio osmejak što obriće sreću, milovanje što teši; bilo je u njoj, negde ispod ljupkih koprena, i sve što je strahovito i mračno, sva požuda, sav strah, sav greh, sav čemer, sve rađanje, sve neumitno umiranje.

Duboko je tonuo mladić u ove snove, u ta snoviđenja koja su okrilacena čula tkala bezbrojnim nitima. U njima nije samo čarobno vaskrsavala voljena prošlost: detinjstvo i majčina ljubav, blistavo zlatno jutro života; treperila je u njima i budućnost, puna pretnje, obećanja, primamljivosti i opasnosti. Ponekad su mu ti snovi, u kojima su se majka, Madona i dragana slivali u jedno biće, kasnije izgledali kao užasna zločinstva i bogohuljenja, kao smrtni grehovi koji se nikad više ne mogu okajati; drugi put je u njima nalazio svekoliko izbavljenje, svekoliku harmoniju. Prepun tajni, zurio je u njega život, mračan i nedokučiv svet, ukočena bodljikava šuma puna basnoslovnih opasnosti — ali to su bile majčine tajne, dolazile su od nje, ^{411e} k njoj, bile maleni tamni krug, mali preteći ponor u njenom svetlom oku.

Mnogo zaboravljenog detinjstva iskrsavalo je u tim snovima o ^{ma}Jci, iz beskrajnih dubina i izgubljenosti rascvetavalo se bezbroj ^{ma}alih cvetova uspomena što su zlatno treptali i tajanstveno mirisali,

-uspomena na osećanja iz detinjstva, možda na doživljaje, možda na snove. Katkada je sanjao o ribama, i one su tad, crne i srebrne, plivale prema njemu, hladne i glatke, uplivavale u njega, prolazile kroz njega, dolazile kao vesnici s milim porukama sreće iz neke lepše stvarnosti, iščezavale vijugajući repovima i, nalik na senke, nestajale, mesto poruka donevši nove tajne. Cesto je sanjao ribe kako plivaju i ptice kako lete, i svaka riba ili ptica bila je njegova tvorevina, bila je zavisna od njega, svakom je upravljao kao svojim dahom, svaka je, zračeci kao pogled i kao misao, izvirala iz njega i opet mu se vraćala. Često je sanjao jednu baštu, jednu volšebnu baštu sa drvećem iz bajke, ogromnim cvetovima, dubokim tamnomodrim pećinama, kroz travu su provirivale sjaktave oči nepoznatih životinja, uz granje su klizile glatke žilave zmije; o čokotima i žbunovima visile su džinovske bobice, vlažno se prelivajući, pa su prilikom branja bubrele u njegovoj ruci i prolivale topao sok kao krv, ili su imale oči i kretale se čežljivo i lukavo; katkad se pipajući naslanjao na koje drvo, mašao se za neku granu, i gledao i dodirivao kovrdže zamršenih gustih dlaka što su se ugnezdele između debela i grane kao vlasi pod pazuhom. Jednom je sanjao p sebi samom ili o svom svecu imenjaku, sanjao je o Zlatoustom, Hrizostomu, koji je imao usta od zlata i zlatnim ustima govorio reci, a reci su bile male lepršave ptice i odletale su u lelujavim rojevima.

Jednom je sanjao: kao veliki je i odrastao, ali sedi na zemlji poput deteta, pred njim je ilovača i on kao neko dete mesi likove od blata: konjića, bika, nekog čovečuljka, jednu sićušnu ženu. Mešenje ga je zabavljalo, i pravio je životinjama i muškarcima smešno velike polne udove, u snu mu se to činilo vrlo duhovito. Onda se umorio od igre i pošao dalje, kad je osetio iza sebe nešto živo, nešto nečujno i ogromno kako se približava, i osvrnuo se, i sa dubokim čuđenjem i sa ogromnim strahom, no koji nije bio lišen radosti, video svoje male figure od ilovače kako su porasle i oživele. Strahovito velike, kao nemi džinovi, koračale su figure pored njega, neprestano rastući, ogromne i neme odlazile su dalje, u svet, visoke kao kule.

U tom svetu snova živeo je više nego u stvarnome. Stvarni svet: učionica, manastirsko dvorište, biblioteka, spavaonica i kapela, — stvarni svet je bio samo ono što je na površini, samo tanušna, drhtava pokožica preko nestvarnog sveta slika, ispunjenog snovima. I ništavna sitnica je bila dovoljna da probije otvor kroz ovu tanku skramu: nešto tajanstveno u zvuku neke grčke reci usred suvoparne lekcije, val mirisa iz torbe u kojoj je otac Anselmo skupljao bilje, pogled na neku kamenu lisnatu rašljiku koja je visoko gore bujala iz stuba nekog

prozorskog luka — takvi maleni nadražaji su već bili dovoljni da probiju onu pokožicu i da iza mirne, oskudne stvarnosti probude bučne ponore, bujice i Mlečne Puteve onoga sveta slika u duši. Neki latinski inicijal se pretvarao u mirisavo lice majke, neki otegnuti ton iz Zdrave Marije u rajska vrata, neko grčko slovo u zahuktalog konja, u propetu zmiju, koja bi onda tiho odvijugala kroz cveće, i začas bi njeno mesto ponovo zauzela nepomična stranica gramatike.

Retko je govorio o tome, svega nekoliko puta je nagovestio Narcisu ponešto iz tog sveta snova.

»Verujem«, rekao je jednom, »da cvetna latica ili neki sićušan crv na putu mnogo više kažu i sadrže no svekoliike knjige iz biblioteke. Slovim i recima se ništa ne može reći. Ponekad napišem neko grčko slovo, tetu ili omegu, i kad pero samo malčice zavrnem, slovo počne da vijuga i pretvara se u neku ribu, i za trenutak potseća na sve potoke i reke na svetu, na sve što je hladno i vlažno, na Homerov okean i na vodu po kojoj je koračao Petar, ili se slovo pretvara u neku pticu, diže rep, kostreši perje, kočoperi se, zaklikće, odleti. — No, Narcise, ti besumnje ne držiš mnogo do takvih slova? Ali ja ti velim: njima je bog napisao svet«.

»Ja mnogo držim do njih«, reče Narcis tužno. »To su čarobna slova, njima se mogu prizvati svi demoni. Samo su, valja priznati, nepodesna za onog ko se bavi naukom. Duh voli ono što je čvrsto, oblikovano, on traži da se može pouzdati u svoje znanje, on voli ono što postoji a ne ono što postaje, voli ono što je stvarno, ne ono što je moguće. On ne trpi da se kakva omega pretvara u zmiju ili pticu. U prirodi duh ne može živeti, jedino protiv nje, jedino kao njen suparnik. Veruješ li mi sada, Zlatousti, da nikad nećeš postati naučnik?«

O, svakako, Zlatousti je to odavno verovao, pomirio se s tim.

»Mene više nimalo ne kida težnja za vašim duhom«, reče on, nasmejavši se malo. »Sa duhom i sa učenošću stekao sam slično iskustvo kao sa svojim ocem: verovao sam da ga veoma volim i da sam mu sličan, zaklinjao sam se na sve što bi on rekao. Ali trebalo je da se samo pojavi moja majka, pa da tek onda shvatim šta je ljubav, Pored njega lika očev se najednom smanjio, nije me više veselio. Postao mi je gotovo odvratn. I sklon sam sada da sve što je dužno P^osmatram kao očinsko, kao nematerinsko i neprijateljsko. Jmu majke, i da ga donekle omalovažavam«.

Zv^ogovorio J^e šaljivim glasom, ali nije mu pošlo za rukom da raruT^uno lice sv^osa P^a3*6^3³ Narcis ga je čutke gledao, a pogled je ličio na milovanje. Zatim je rekao: »Dobro te razumem. Sad

više nije potrebno da se prepiremo; ti si se razbudio, a sad si uvideo i razliku između sebe i mene, razliku između majčinskog i očinskog porekla, između duše i duha. A uskoro ćeš besumnje još uvideti i da su tvoj život u manastiru i tvoja težnja za monaškim životom bili zabluda, izum tvoga oca, koji je na taj način hteo da očisti od greha uspomenu na tvoju majku, a možda je i prosto hteo da joj se osveti. Ili još i sad veruješ kako si predodređen da celog svog života ostaneš u manastiru?»

Zlatousti je zamišljeno posmatrao šake svoga prijatelja, te otmene, koliko stroge toliko i nežne, mršave i bele šake. Niko ne bi mogao ni posumnjati da to nisu šake isposnika i naučnika.

»Ne znam«, reče on pevuckavim, pomalo oklevajućim glasom koji se dugo zadržavao na svakom slogu, a koji je stekao otpre nekog vremena. »Zaista ne znam. Ti pomalo strogo sudiš o mom ocu. Njemu nije bilo lako. Ali možda si i tu u pravu. Ja sam, evo, već više od tri godine ovde u manastirskoj školi, a on me još nijednom nije posetio. Nada se da ću zauvek ostati ovde. Možda bi to bilo najbolje, ja sam to i sam uvek želeo. Ali danas ne znam više šta ustvari hoću ni šta želim. Ranije je sve bilo jednostavno, jednostavno kao slova u čitanci. Sada ništa više nije jednostavno, čak ni slova. Sve je dobilo mnoga značenja i mnoga lica. Ne znam šta će postati od mene, ne mogu sad misliti na takve stvari.«

»I ne treba«, reče Narcis. »Pokazaće se već kuda vodi tvoj put. On je počeo da te vraća tvojoj majci i još više će te približiti njoj. A što se tvoga oca tiče, ja o njemu ne sudim odveć strogo. Zar bi hteo da mu se vratiš?»

»Ne, Narcise, svakako ne bih. Inače bih to učinio čim završim školu, ili već i sada. Jer, pošto već neću postati naučnik, ustvari sam dovoljno učio i latinski i grčki i matematiku. Ne, ne želim da se vratim ocu...«

Zamišljeno je pogledao preda se i najednom uzviknuo: »Ali kako to tebi samo polazi za rukom da mi stalno govoriš reci ili postavljaš pitanja koja mi obasjavaju dušu i rasvetle me u mojim sopstvenim očima? Pa evo i sada: samo što si me upitao želim li da se vratim ocu, i meni je najednom postalo jasno da to ne želim. Kako ti to postižeš? Ti kao da sve znaš. Rekao si mi o sebi i o meni izvesne reči koje uopšte nisam razumeo u trenutku kad sam ih slušao, a koje su mi potom postale toliko važne! Ti si moje poreklo nazvao majčinskim, i ti si otkrio da sam bio opčinjen i da sam zaboravio svoje detinjstvo! Otkud tebi tako dobro poznavanje ljudi? Zar ne mogu i ja da to naučim?»

Narcis smešeći se zavrte glavom.

»Ne, dragi moj, ne možeš. Ima ljudi koji mogu mnogo naučiti, ali ti ne spadaš među njih. Ti nikad nećeš biti čovek koji uči. A i zašto bi? Tebi to nije potrebno. Ti imaš drukčije darove. Ti si darovi ti j i od mene, bogatiji si od mene, a i slabiji si, imaćeš lepši i teži put nego ja. Ponekad nisi želeo da me razumeš, često si se opirao kao kakvo ždrebe, nije uvek bilo lako, a često sam morao i da ti nanese bol. Morao sam da te razbudim, jer ti si spavao. Pa i kad sam te potsetio na tvoju majku, i to je isprva bolelo, jako bolelo, našli su te kako u hodniku ležiš kao mrtav. Moralo je tako biti. — Ne, ne miluj me po kosi! Nemoj, ostavi! Ne mogu to da trpim.«

»Znači, ja ne mogu ništa naučiti? Večito ću ostati glup, većito dete?»

»Biće drugih od kojih ćeš učiti. Što si mogao naučiti od mene, dete moje, to smo već iscrpli.«

»O, ne«, uzviknu Zlatousti, »nismo mi radi toga postali prijatelji! Kakvo li je to prijateljstvo koje posle kratkog puta stiže do svog cilja i jednostavno prestaje! Zar ti više nije stalo do mene? Zar sam ti postao mrzak?»

Narcis se žustro ushoda, pogleda prikovana za tle, pa zastade pred svojim prijateljem.

»Ostavi se toga«, reče blago, »ti dobro znaš da mi nisi postao mrzak.«

Pa se u nedoumici zagleda u prijatelja, zatim nastavi da korača tamo-amo, a onda ponovo stade pred Zlatoustim, oštra i mršava lica, i upravi na njega čvrst pogled. Tihim glasom, ali čvrsto i oštro, reče: »Slušaj me, Zlatousti! Naše prijateljstvo je bilo dobro; imalo je cilj pred sobom i postiglo ga je, učinilo je da se probudiš. Nadam se da se ono nije okončalo; nadam se da će se ponovo i neprestano obnavljati i voditi ka novim ciljevima. Trenutno nema nikakvog cilja. Tvoj je neizvestan, ja te tu ne mogu ni voditi ni pratiti. Pitaj svoju majku, pitaj njen lik, slušaj šta ona kaže! Moj cilj, međutim, nije neizvestan, on se nalazi ovde, u manastiru, on me poziva svakog trenutka. Ja smern da ti budem prijatelj, ali ne smem da budem zaljubljen. Ja sam kaluđer, položio sam zavet. Pre no što budem posvećen zatražiću odsustvo iz škole i povući ću se da se tokom mnogih nedelja posvetim Postu i duhovnim vežbama. Za to vrerne neću govoriti ni o čemu što Je svetovno, pa ni sa tobom.«

Zlatousti shvati i tužno reče: »Ti ćeš, dakle, sad činiti ono što^{b1}h i ja činio da sam zauvek stupio među kaluđere. A kad završiš

svoja vežbanja, kad se budeš dovoljno napostio i namolio i nabdeo — koji ćeš onda imati cilj?»

»Ti znaš«, reče Narcis.

»No, pa da. Za nekoliko godina ćeš postati prvi učitelj, možda već i upravitelj škole. Poboljšaćeš nastavu, uvećaćeš biblioteku. Možda ćeš i sam pisati knjige. Nećeš? Pa dobro onda, nećeš. Ali gde će se nalaziti cilj?»

Narcis se slabo osmehnu. »Cilj? Ja ću možda umreti kao upravitelj škole ili kao opat ili biskup. Svejedno. Cilj je ovo: da se uvek nađem onde gde ću najbolje moći da služim, gde će moja narav, moje osobine i talenti naći najbolje tle, najšire polje delovanja. Nema drugog cilja«.

Zlatousti: »Nema drugog cilja za kaluđera?»

Narcis: »Još kako, ciljeva ima napretek. Za kaluđera može biti cilj da nauči jevrejski, da komentariše Aristotela, ili da ukrasi manastirsku crkvu, ili da se zatvori i razmišlja, ili da čini trista drugih stvari. To nisu ciljevi za mene. Ja ne želim ni da uvećam manastirska bogatstvo ni da reformišem naš duhovnički red ili crkvu. Ja želim da u okviru onoga što je meni moguće služim duhu, onako kako ga ja shvatam, ništa drugo. Zar to nije cilj?»

Zlatousti je dugo mislio šta će odgovoriti.

»U pravu si«, reče. »Da li sam te veoma ometao na putu ka tvome cilju?»

»Ometao? O, Zlatousti, niko me nije više potsticao od tebe. Pričinjavao si mi teškoće, ali ja nisam neprijatelj teškoća. Učio sam na njima, delom sam ih savladao«.

Zlatousti ga prekide i reče pola u šali: »Čudesno si ih savladao! Ali reci mi: ako si mi pomogao, vodio me i oslobodio i izlečio moju dušu — zar si time zaista služio duhu? Time si verovatno oduzeo manastiru jednog revnosnog i dobronamernog iskušenika, i možda si odgajio protivnika duha, nekoga ko će činiti i verovati i želeći nešto što je upravo suprotno onome što ti smatraš dobrim!«

»Zašto ne?« reče Narcis veoma ozbiljno. »Prijatelju moj, ti me još i sad tako malo poznaješ! Ja sam u tebi verovatno pokvario budućeg kaluđera, ali sam zato u tebi otvorio put za jednu sudbinu koja neće biti obična. Čak i da sutra spališ čitav ovaj naš lepi manastir ili da staneš propovedati po svetu bilo kakvo ludo i zabludno učenje, ja se ni trenutka ne bih kajao što sam ti pomogao da kreneš tvojim putem«.

Pa blagonaklono položi obe ruke na ramena svoga prijatelja.

»Pazi, mali moj, u moj cilj spada i ovo: postao učitelj ili opat, ispovednik ili što mu drago, ja nikad ne bih želeo da dođem u položaj da sretnem nekog snažnog, vrlog i izuzetnog čoveka a da ne budem kadar da ga razumem, odgonetnem i da mu pomognem. I kažem ti: postalo od tebe i mene bilo šta, ispaao nam život bilo kakav, nikada se neće desiti da te hladno i odbojno dočekam u trenutku kad me ozbiljno pozoveš i kad nađeš da sam ti potreban. Nikada«.

To je zvučalo kao rastajanje, i zaista je u tome bilo navešćivanja rastanka. Dok je Zlatousti stajao pred svojim prijateljem i posmatrao ga, posmatrao to odlučno lice i oči upravljene ka ciljevima, nepogrešivo je osetio da njih dvojica sad nisu više braća i drugovi i jednaki, da su se njihove staze već razdvojile. Ovaj ovde što je stajao pred njim nije sanjalica i ne očekuje nekakav poziv sudbine; on je kaluđer, zavetovao se, on pripada čvrstom poretku i dužnosti, on je sluga i vojnik svog monaškog reda, crkve, duha. On sam, međutim, Zlatousti, — to mu je danas postalo jasno — ne spada tu, on je bez zavičaja, njega očekuje jedan nepoznat svet. Tako je nekad bilo i sa njegovom majkom. Ona je napustila dom i ognjište, muža i dete, zajednicu i poredak, dužnost i čast, i otišla je u neizvesnost i besumnje već odavno propala u njoj. Ona nije imala cilja, kao što ga ni on nema. Imati ciljeve — to je dato drugima, ne njemu. O, kako je Narcis sve to već odavno lepo video, koliko je bio u pravu!

Već ubrzo po tom danu Narcis kao da je iščezao, kao da je iznenada postao nevidljiv. Drugi učitelj je držao njegove časove, njegov nalonj u biblioteci bio je prazan. Još je bio tu, nije bio sasvim nevidljiv, mogli su ga ponekad spaziti kako prolazi hodnikom oko unutrašnjeg dvorišta, mogli su ga katkada čuti kako se nerazgovetno moli u nekoj kapeli, klečeći na kamenom podu; znali su da je otpočeo veliko vežbanje, da posti i da tripot noću ustaje da se moli. Još je bio tu, a ipak je prešao u neki drugi svet; moguće je bilo videti ga, prilično retko, ali nije bilo moguće doći do njega, imati s njim bilo kakve veze, govoriti s njim. Zlatousti je znao: Narcis će se opet pojaviti, Ponovo će stati za svoj radni pult, ponovo šesti na svoju stolicu u "Pezariji, ponovo će govoriti — ali od onoga što je bilo ništa se neće vratiti, Narcis mu više neće pripadati. Dok je razmišljao o tome, postalo mu je jasno i da je jedino Narcisova zasluga što je ozbiljno vatio i zavoleo manastir i monaštvo, gramatiku i logiku, studije i "• Njegov primer ga je mamio da postane kao što je on; to je bio je ideal. Svakako, tu je bio još i opat, i njega je poštovao, i njega

je voleo i smatrao uzvišenim uzorom. Ali sve ostalo, učitelji, školski drugovi, spavaonica, trpezarija, škola, vežbanja, službe božje, čitav manastir — sve ga se to bez Narcisa više nije ticalo. Kakva on još posla ima ovde? Čekao je, stajao je pod manastirskim krovom kao što neki neodlučni putnik po kiši zastane pod bilo kojim krovom ili drvetom, samo zato da sačeka, samo kao gost, samo usled straha od nestoljubivosti tuđine.

Zlatoustov život u to doba bio je još samo oklevanje i oprastanje. Posećivao je sva mesta koja su mu postala draga ili značajna. Sa čudnom nevericom ustanovio je da ima tako malo ljudi i lica zbog kojih će mu rastanak teško pasti. Među njima se nalazio Narcis i stari opat Danijel i dobri, dragi otac Anselmo, a možda još i ljubazni ključar i živahni i bodri sused vodeničar — ali i oni su već postali gotovo nestvarni. No teže će mu biti da se rastane sa velikom kameonom Madonom u kapeli, sa apostolima na portalu. Dugo je stajao pred njima, kao i pred lepim duborezom na klupama u pevnici, pred česmom u unutrašnjem dvorištu, pred stubom sa tri životinjske glave, naslanjao se na lipe u dvorištu, na kestenovo stablo. Sve to će jednom za njega postati uspomena, mala slikovnica u njegovom srcu. Već sada, dok je još bio okružen svim tim stvarima, one su počele da čile ispred njega, da gube stvarnost, da se avetinjski preobražavaju u nešto minulo. Sa ocem Anselmom, koji je voleo njegovo društvo, odlazio je da skuplja bilje, kod manastirskog vodeničara posmatrao je momke kako rade i ponekad je prihvatao poziv na vino i pržene ribe; ali sve je već bilo tuđa i upola kao uspomena. Kao što je preko u crkvenom polumraku i u pokajničkoj ćeliji njegov prijatelj Narcis, doduše, hodao i živeo, ali je za njega postao sanko, tako je sve oko njega stajalo lišeno stvarnosti, osećalo se na jesen i na prolaznost.

Stvarno i živo nije bilo više ništa sem njegovog unutarnjeg života, sem plašljivog lupanja srca, bolne žaoke čežnje, sem radosti i strahovanja njegovih snova. Njima je pripadao i njima se predavao. Usred čitanja ili učenja, okružen školskim drugovima, znao je da utone u sebe i da na sve zaboravi, predan samo bujicama i glasovima sa dna duše koji su ga odvlačili u duboke kladence što bruje tamnom melodijom, u šarene ambise pune basnoslovnih doživljaja, čiji su svi zvuči zvučali kao glas majke, čije su bezbrojne oči bile kao majčine oči.

vi

Jednog dana otac Anselmo pozva Zlatoustog u svoju apoteku, u svoj lepi sobičak što je krasno mirisao na lekovito bilje. Ovde je Zlatoustom sve bilo dobro poznato. Otac Anselmo mu pokaza jednu sasušenu biljku, pažljivo očuvanu između dva lista hartije, i upita ga da li tu biljku poznaje i da li može tačno opisati kako ona izgleda u polju. Zlatousti odgovori da može, i reče da se biljka zove gospina trava. Jasno je morao da opiše sva njena obeležja. Starog kaluđera zadovoljiše odgovori njegovog mladog prijatelja, pa mu naloži da popodne sakupi čitav naramak takvih biljaka, i reče mu gde one najradije rastu.

»Dobićeš za to jedno slobodno popodne, dragi moj, nećeš ništa imati protiv toga a nećeš ništa ni izgubiti. Jer i poznavanje prirode je nauka, a ne samo vaša glupa gramatika«.

Zlatousti zahvau za i te kako dobrodošli nalog da nekoliko sati skuplja cveće mesto da sedi u školi. Da radost bude potpuna, konjušar mu na njegovu molbu dade Zvezdana, i Zlatousti odmah po ručku izvede konja iz staje, bučno pozdravljen njegovom njiskom, vinu se na njega i silno zadovoljan odjaha kroz topao i blistav dan. Jahao je sat ili više, uživao u vazduhu i u poljskom mirisu, a pre svega u jahanju, onda se setio svog zadatka i potražio jedno od mesta koja mu je opisao otac Anselmo. Onde je ispod jednog senovitog jasena privezao konja, proćaskao s njim, dao mu hleba, pa zatim krenuo da traži biljke. Nekoliko njiva je tu ležalo neobrađeno, prekriveno silnim korovom, rasle su tu male zakrčljale bulke sa poslednjim bledunjavim cvetovima i već mnogim zrelim čaurama, punim semena, a oko njih uvenule rašljike, vodopija sa nebeski plavim cvetovima i ubledeli lisac, u nekoliko gomila nabačenog kamenja između njiva obitavali su gušteri, a tu su se već nalazili i prvi žuto rascvetani bokori gospine trave, i Zlatousti počeo da bere. Kad je skupio već dobru rukovet, seo je na kamenje da se odmori. Bilo je veoma toplo, i on je čežljivo gledao ka senovitom mraku dalekog ruba šume, ali ipak nije želeo da se toliko udaljava od biljaka i od svog konja, koga je odavde još TOogao videti. Ostao je sedeći na toplom poljskom šljunku, sasvim se Pritajivši, ne bi li opet video razbegle guštere kako se pomalaju, mirisao je gospinu travu i potom digao njene listiće prema svetlosti da Posmatra bezbroj majušnih, kao iglom izbockanih tačkica po njima.

Čudno, mislio je, gle kako je svaki od hiljade listića urezao u sebe ovo sićušno zvezdano nebo, kao najtananiji vez. Kako je sve ču-

desno i neshvatljivo, gušteri, bilje, pa i kamenje, uopšte sve. Otac Anselmo, koji ga toliko voli, više ne može, eto, da sam bere svoju gospinu travu, uhvatilo ga je u nogama i često je ležao nepomičan, a njegova vidarska veština ne može to da izleči. Možda nije dalek dan kad će on umreti, i trave u sobičku mirisace i dalje, ali starog fratra više neće biti. A možda će žive ti još dugo, možda još deset ili dvadeset godina, pa će i tada još imati istu onu sedu proređenu kosu i iste smešne pregršti bora oko očiju; a sa njim samim, Zlatoustim, šta li će sa njim biti za dvadeset godina? Ah, sve je nerazumljivo i u suštini tužno, iako je i lepo. Ništa se ne zna. Živi se tako i ide po zemlji, ili se jaše kroz šume, a poneke stvari gledaju čoveka sa tolikim očekivanjem i obećavanjem, tako bude čežnju: neka zvezda uveče, neki plavi zvončić, neko jezero zeleno od ševara, oči nekog čoveka ili neke krave, i ponekad se čini kao da se istog trenutka mora desiti nešto dotle neviđeno, a ipak odavno priželjkivano, kao da sa svega mora spasti koprena; ali onda to prolazi, i ništa se ne zbiva, i zagonetka se ne rešava, niti iskršava tajna čarolija, i na koncu ostariš i izgledaš prevejan kao otac Anselmo ili mudar kao opat Danijel, a možda ni tada još ništa ne znaš, i dalje jednako čekaš i osluškuješ.

On diže jednu praznu puževu kućicu; slabo je zazveckala po kamenju i bila sasvim topla od sunca. Zaneto je posmatrao vijuge kućice, urezanu spirali⁶, čudljivo sužavanje krunice, prazan otvor, čiji su se zidovi sedefasto prelivali. Zatvorio je oči da bi osetio oblike samo pipanjem prstiju, — to mu je bila davnašnja navika i igra. Okrećući puža među rastavljenim prstima, opipavao mu je oblike milujući ih, klizeći po njima, ali ne pritiskujući, blažen zbog čuda oblikovanja, zbog čarolije telesnoga. To je, mislio je sanjalački, jedna od loših strana škole i učenosti: među težnjama duha postoji, izgleda, i ta da se sve vidi i pretstavlja kao da je u ravni i kao da ima svega dve dimenzije. Nekako mu se činilo da to obeležava izvestan nedostatak i nevrednost sveskolikog umovanja, ali nije uspeo da zadrži tu misao, puž mu je iskliznuo iz prstiju, osećao se umoran i sanjiv. Nadživši glavu nad bilje, koje je sve jače mirisalo kako je venulo, zapao je pod suncem. Preko cipela mu počеше trčkarati gušteri, na kolennima mu je venulo bilje, pod javorom je čekao Zvezdan i postajao nestrpljiv.

Onda naiđe neko iz udaljene šume, neka mlada žena u izbledejoj plavoj suknji, sa crvenim maramčedom kojim je povezala crnu kosu, mrkog lica opaljenog letajim suncem. Žena se približavala, sa zavežljajem u ruci, sa malim jarko crvenim cvetom među usnama. Videla je Zlatoustog gde sedi, dugo ga posmatrala iz daljine, radoznalo i ne-

poverljivo, videla je da spava, pa se oprezno približila, mrkih bosih nogu, zaustavila se pred samim Zlatoustim i stala ga gledati. Nepoverenje joj tad iščeznu, lepi zaspali mladić nije izgledao opasno, naprotiv, svideo joj se — kako li je samo dospeo ovamo na ove zaparložene njive? Brao je cveće, primetila je sa osmehom, već je uvelo.

Zlatousti otvori oči, vraćajući se iz dubrava sna. Glava mu je ležala na mekome, ležala na krilu neke žene, u njegove snene začudene oči gledale su izbliza neke nepoznate oči, tople i smeđe. Nije se uplašio, opasnosti nije bilo, tople smeđe ženice su prijateljski sijale odozgo. Tad se žena osmehnu njegovom začuđenom pogledu, osmehnu se veoma prijateljski, i polako i on poče da se osmehuje. Na njegove nasmešene usne spustiše se njena usta, pa se pozdraviše nežnim poljupcem, pri čemu se Zlatousti odmah seti one večeri u selu i male devojke sa kikama. Ali poljubac je još trajao. Ženska usta ostadoše na njegovim, produžiše da se igraju, zadirkujući ga i mameći, i najzad mu snažno i požudno obujmiše usne, uzbudiše mu krv i prenuše je do u poslednji damar, i u dugoj nemoj igri, nežno ga poučavajući, mrkoputa žena se podade dečaku, puštajući ga da traži i da nađe, raspaljujući ga i toleći mu žar. Milo kratkotrajno blaženstvo ljubavi razape se nad njim kao luk, zasija zlatno i žarko, zapade i ugasnu. Ležao je sklopljenih očiju, s licem na ženinim grudima. Ni reci nisu bili rekli. Žena se pritajila, tiho mu milovala kosu, puštala ga da se polako povрати. Napokon on otvori oči.

»Slušaj«, reče on. »Slušaj! Ko si ti?«

»Ja sam Liza«, reče ona.

»Liza«, ponovi on, uživajući u zvuku tog imena. »Lizo, što si ti mila«.

Ona mu prisloni usne na uvo i prošaputa: »čuj, je li to bilo prvi Put? Jesi li pre mene već voleo neku ženu?«

On zavrte glavom. Potom se najednom uspravi i pogleda oko sebe, preko polja pa u nebo.

»Oh«, uzviknu on, »sunce se već sasvim spustilo. Moram natrag«. »A kuda?«

»U manastir, ocu Anselmu«.

»U Marijabron? Odande si? A zar nećeš još da ostaneš kraj mene?«

»Voleo bih«.

»Pa ostani!«

»Ne, ne smem. A moram i još ovog bilja da nabere«.

»Živiš li u manastiru?«

»Da, učenik sam. Ali neću više tamo ostati. Mogu li doći tebi, Lizo? Gde ti živiš, gde ti je dom?«

»Ja nigde nemam doma, zlato moje. Ali zar nećeš da mi kažeš svoje ime? — Tako, zoveš se Zlatousti? Poljubi me još jednom, Zlatoustiću, pa onda možeš da kreneš.«

»Nigde nemaš doma? A gde spavaš?«

»Ako hoćeš, s tobom u šumi ili na senu. Hoćeš li doći večeras?«

»O, hoću. A gde? Gde ću te naći?«

»Umeš li da kukaš kao ćuk?«

»Nisam nikad probao.«

»Probaj.«

On pokuša. Ona se nasmeja i pokaza da je zadovoljna.

»Onda izadi noćas iz manastira i zakukaj kao ćuk, ja ću biti u blizini. A sviđam li ti se, Zlatoustiću, mali moj?«

»Ah, veoma mi se sviđaš, Lizo. Doći ću. Zbogom, sad moram da idem.«

Na konju koji se pušio od znoja Zlatousti se u suton vratio u manastir, srećan što oca Anselma zatiče u velikom poslu. Neki fratar se bosonog brčkao u potoku i pritom stao nogom na parče stakla.

Sad je valjalo pronaći Narcisa. On upita jednog kaluđera koji je sa ostalima posluživao u trpezariji. Ne, rekoše mu i on i drugi, Narcis neće doći na večeru, on danas posti i sad verovatno spava, pošto noću drži bdenija. Zlatousti pohita. Njegov prijatelj je za vreme dugih vežbanja u pobožnosti spavao u jednoj pokajničkoj ćeliji u unutrašnjem delu manastira. On otrča tamo bez razmišljanja. Oslušnu pred vratima, — ništa se nije čulo. Onda tiho uđe unutra. Sad nije bilo važno što je to strogo zabranjeno.

Narcis je počivao na uzanom ležaju od dasaka, i kako je u polumraku ukočeno ležao na leđima, bleđa, usiljena lica, ruku prekrštenih na grudima, ličio je na mrtvacu. Ali oči su mu bile otvorene i nije spavao. Nemo je pogledao Zlatoustog, bez prekora, ali ne pomerajući se i očigledno tako potonuo nekuda, toliko duhom u nekom drugom vremenu i svetu, da je sa naporom prepoznao prijatelja i shvatio njegove reci.

»Narcise! Oprosti, oprosti, mili, što ti smetam, nije to iz obesti. Znam da sad ustvari ne smeš razgovarati sa mnom, ali učini to ipak, veoma te molim.«

Narcis stade razmišljati, jako trepćući nekoliko trenutaka, kao da se trudi da se rasani.

»Je li to neophodno?« upitao je utrnulim glasom.

»Da, neophodno je. Dolazim da se oprostim od tebe.«

»Onda je neophodno. Nisi došao uzalud! Hodi, sedi kraj mene. Imamo vremena još četvrt sata, a onda počinje prvo bdenije.«

Bio se pridigao i sad je sedeo, mršav, na goljoj dasci za spavanje; Zlatousti sede pored njega.

»Oprosti mi, molim te!« reče on svestan krivice. Ćelija, goli ležaj, Narcisovo lice iznureno od prekomernih bdenja i napora, njegov upola otsutan pogled, sve mu je to jasno pokazivalo koliko on ovde smeta.

»Nemam zbog čega da ti opraštam. Ne obaziri se na mene, sa mnom je sve kako treba. Hoćeš da se oprostiš, kažeš? Odlaziš, znači?«

»Odlazim još danas. Ah, nisam kadar da ti to ispričam! Sve se najednom odlučilo.«

»Da nije došao tvoj otac ili neka poruka od njega?«

»Ne, ništa. Došao mi je sam život. Odlazim, bez obzira na oca, bez dozvole. Naneću ti sramotu, čuj me, pobeći ću odavde.«

Narcis obori pogled na svoje dugačke blede prste, koji su, onako tanki, avetinjski štrcali iz širokih rukava na mantiji. Ne na njegovom strogom, teško izmorenom licu, ali u glasu mu se primećivao osmeh kad je rekao: »Imamo vrlo malo vremena, dragi moj. Reci mi samo ono što je neophodno, i reci to kratko i jasno. — Ili da ja tebi kažem šta ti se desilo?«

»Kaži«, zamoli ga Zlatousti.

»Ti si zaljubljen, dečko mali, upoznao si neku ženu.«

»Otkud ti to znaš!«

»Pa ti si mi sam pomogao. Tvoje stanje, o *amice*, ima sva obeležja one vrste pijanstva koja se naziva zaljubljenošću. Ali sad govori, molim te.«

Zlatousti sa snebivanjem stavi ruku na prijateljevo rame.

»Ti si već sve rekao. Ali ovog puta nisi dobro rekao, Narcise, nisi tačno rekao. Sasvim je drukčije. Bio sam napolju na njivama i zaspa sam na pripeci, a kad sam se probudio, glava mi je ležala na koljenima jedne lepe žene, i ja sam odmah osetio da je to došla moja majka da me povede k sebi. Nemoj misliti da sam tu ženu smatrao za svoju majku, ona je imala tamne kestenjaste oči i crnu kosu, a moja majka je bila plava kao i ja, izgledala je sasvim drukčije. Ali ipak je na to bila, bio je to njen poziv, bila je to poruka od nje. Kao da je došla iz snova mog sopstvenog srca, preda mnom se stvorila neka lepa nepoznata žena, stavila mi glavu na krilo, osmehnula mi se kao kakav cvet i milo prionula uza me; već pri njenom prvom poljupcu osetio sam kako se u meni nešto topi i kako me nešto na čudesan način boli. Probudila se sva čežnja koju sam ikada osećao, sav san, sva slatka strepnja, sva tajna koja je u meni spavala, sve se preobrazilo, postalo

začarano, sve je dobilo smisao. Ona me je naučila šta je žena i kakvu tajnu krije. Za pola časa me je načinila mnogo godina starijim. Znam sad mnogo. A sasvim iznenada sam saznao i da više ne mogu ostati u ovom domu, ni jedan jedini dan. Poći ću čim se smrkne».

Narcis ga sasluša i klimnu glavom.

»To je najednom došlo«, reče on, »ali to je otprilike ono što sam očekivao. Mnogo ću misliti na tebe. Nedostajaćeš mi, *amice*. Mogu li nešto učiniti za tebe?«

»Ako ti je moguće, reci koju reč našem opatu da me sasvim ne prokune. On je osim tebe jedini u ovom domu za koga mi nije svejedno šta će misliti o meni. On i ti«.

»Znam... Da li ti još nešto leži na srcu?«

»Da, imao bih jednu molbu. Kasnije, kad me se budeš sećao, pomoli se kadgod za mene! I... zahvaljujem ti«.

»Za šta, Zlatousti?«

»Za tvoje prijateljstvo, za tvoje strpljenje, za sve. I za to što me danas slušaš, iako ti je to teško. I za to što nisi pokušao da me zadržiš«.

»A kako bih mogao želeti da te zadržim? Ti znaš šta ja mislim o tome. — Ali, kuda li ćeš poći, Zlatousti? Imaš li neki cilj? Hoćeš li otići onoj ženi?«

»Poći ću sa njom, da. Cilja nemam. Ona je neka tuđinka, bez zavičaja, izgleda, možda Ciganka«.

»Tako, tako. Ali reci mi, dragi moj, znaš li ti da će tvoje putovanje sa njom možda biti vrlo kratko? Ne bi trebalo da se odveć pozudaš u nju, rekao bih. Ona možda ima rođake, možda i muža; ko zna kako će te tamo primiti«.

Zlatousti se osloni na prijatelja.

»Znam to«, reče, »iako dosad nisam na to mislio. Rekao sam ti već: cilja nemam. Ni ta žena, koja je bila toliko mila prema meni, nije moj cilj. Otići ću k njoj, ali ne zbog nje. Otići ću zato što moram, zato što me nešto zove«.

Začutao je i uzdahnuo, pa su tako sedeli, oslonjeni jedan o drugog, tužni a ipak srećni sa osećanja nerazorivog prijateljstva. Zatim Zlatousti nastavi: »Nemoj misliti da sam ja potpuno zaslepljen i nespособan da gledam u budućnost. Nisam. Rado ću poći, zato što osećam da to mora biti, i zato što sam danas doživio nešto tako divno. Ali ne zamišljam da ću uleteti u samu sreću i zadovoljstvo. Zamišljam da će put biti težak. A ipak će biti i lep, nadam se. Toliko je lepo pripadati nekoj ženi, sav joj se predati! Nemoj me ismejati ako ono što ću reći zazvuči budalasto. Ali pazi: voleti neku ženu, predati joj se, sasvim je obujmiti sobom i osećati da si obujmljen njome, to nije istovetno

ga onim što ti nazivaš zaljubljenošću i čemu se pomalo podruguješ. To nije za podrugivanje. To je za mene put ka životu i put ka smislu života. — Ah, Narcise, moram te napustiti! Volim te, Narcise, i zahvaljujem ti što si mi danas žrtvovao malčice sna. Teško mi je da odem od tebe. Je li da me nećeš zaboraviti?«

»Nemoj da rastužuješ ni svoje ni moje srce! Ja te neću nikad zaboraviti. Ti ćeš ponovo doći, molim te za to, očekujem to. Ako te kadgod snađe nevolja, dođi k meni ili me pozovi. — Zbogom, Zlatousti, bog te čuva!«

S tim recima je ustao. Zlatousti ga zagrlji. Znajući koliko se njegov prijatelj ustručava od nežnosti, nije ga poljubio, samo mu je pomilovao ruke.

Noć se spuštala; Narcis zatvori ćeliju za sobom i pođe ka crkvi, dok su mu sandale lupkale po kamenim pločama. Zlatousti očima punim ljubavi otprati njegovu mršavu priliku, sve dok na kraju hodnika nije iščezla kao senka, sve dok je tmina crkvenih vratnica nije progutala, dok je vežbe, dužnosti i vrline nisu zaiskale i upile. O, kako je sve čudesno, kako je sve beskrajno neobično i zbrkano! Kako je neobično i zastrašujuće bilo i ovo: da on, sa svojim raskliktalim srcem, u svom nabujalom ljubavnom pijanstvu, dođe svome prijatelju upravo u času kada ovaj, udubljen u razmišljanje, ispijen od posta i bdenja, pribija na krst i prinosi na žrtvenik svoju mladost, svoje srce, svoja čula, i podvrgava se najstrožoj školi poslušnosti, kako bi služio jedino duhu i sasvim postao *minister verbi divini*! Ležao je tamo, smrtno umoran i ugaslih čula, bleđa lica i smršalih ruku, nalik na mrtvacu, a ipak je odmah probuđeno i ljubazno dočekao prijatelja i saslušao ga, zaljubljenog, njega koji je još mirisao na ženu, i žrtvovao mu svoj oskudni počinak između dve pokajničke vežbe! Čudno je to bilo, i čudesno lepo je bilo što postoji i ova vrsta ljubavi, nesebična, sasvim produhovljena. Koliko se ona razlikuje od one današnje ljubavi na sunčanom polju, one pijane i neuračunljive igre čula! A ipak je i jedno i drugo ljubav. Ah, a sad je Narcis iščeznuo za njega, pošto mu je u tom poslednjem času još jednom tako jasno pokazao koliko su oni u svemu različiti i neslični jedan drugom. Narcis sad na umornim kolenima kleči pred oltarom, pripremljen i očišćen za noć ispunjenu molitvom i razmišljanjem, noć u kojoj mu nije bilo dozvoljeno više od dva sata odmora i sna, dok on, Zlatousti, beži odavde da bi negde pod drvećem našao^{sv} JU Ližu i ponovio sa njom onu slatku životinjsku igru! Narcis bi umeo da kaže značajne stvari o tome. Međutim, on, Zlatousti, nije bio Narcis. Njegova dužnost nije bila da odgoneta ove lepe i stravične zagonetke i pometnje i da o njima iskazuje nešto važno. Njegova jedina

dužnost bila je da dalje kreće svojim neizvesnim, budalastim stazama. Njegova jedina dužnost bila je da se preda i da voli, kako prijatelj koji se noću moli u crkvi, tako i lepu i toplu ženu što čeka na njega.

Dok se, srca uzbuđena od stotinu protivrečnih osećanja, šunja pod lipama u dvorištu i dok je tražio izlaz iz vodenice, ipak je bio prinuđen da se osmehne kad se najednom setio one večeri u kojoj je nekada sa Konradom ovim istim tajnim putem izašao iz manastira da bi otišao »u selo«. Kako je uzbuđen i potajno uplašen krenuo on onda na taj mali zabranjeni izlet, a danas odlazi zauvek, kreće mnogo zabranjenijim i opasnijim putem, i ne oseća pritom strah, ne misli ni na ključara, ni na opata, ni na učitelja.

Ovog puta nije bilo dasaka kraj potoka, te nije mogao da napravi most. Svukao je odelo i bacio ga na drugu obalu, pa nag zagazio kroz duboki i brzi potok, do grudi u hladnoj vodi.

Dok se preko oblačio, misli mu se opet vratiše na Narcisa. Veoma jasno i postićeno video je sada da u ovom trenutku ne čini ništa drugo do ono što je Narcis unapred znao i ka čemu ga je vodio. Izvanredno jasno ponovo je video onog umnog, pomalo podrugljivog Narcisa, koji je čuo toliko njegovih budalaština i koji mu je u jednom značajnom trenutku bolno otvorio oči. Jasno je sada ponovo čuo neke reci koje mu je Narcis tada rekao: »Ti spavaš na grudima majke, ja bdim u pustinji. Tvoji snovi su o devojkama, moji o mladićima«.

Za trenutak mu se srce steglo od studeni, osetio se strahovito usamljen usred noći. Iza njega se nalazio manastir, samo prividan zavičaj, ali ipak zavičaj koji je voleo i na koji se odavno navikao.

Ali u isti mah osetio je i nešto drugo: da Narcis sada nije više njegov vodič i budilac koji ga opominje i koji sve bolje zna od njega. Danas je, tako je osećao, kročio u jednu zemlju u kojoj će sam nalaziti puteve, kroz koju ga Narcis više neće moći voditi. Radovao se što je postao svestan toga; tištalo ga je i ispunjavalo stidom što se tako osvrće na doba svoje zavisnosti. Sada je progledao i nije više bio dete ni učenik. Prijalo mu je ovo saznanje. Pa ipak — kako je rastanak teško padao! Biti svestan kako on tamo preko kleči u crkvi, ne biti u mogućnosti da mu ista da, da mu ičim pomogne, da mu ista znači! A sada zadugo, možda zauvek biti razdvojen od njega, ništa ne znati o njemu, ne slušati više njegov glas, ne gledati više njegove plemenite oči!

On se otrže i pođe po kamenitom puteljku. Kad je prešao stotinak koraka od manastirskih zidina, zastao je, udahnuo vazduh i kriknuo kao sova, što je bolje umeo. Iz daljine, nizvodno, odgovori mu sličan sovin krik.

»Kao životinje dozivamo jedno drugo«, pomisli on i seti se prepodnevnog ljubavnog časa; tek sad mu dopre do svesti da su on i Liza tek sasvim nakraju, pri završetku milovanja, izmenjali reci, a i onda tek nekoliko i to beznačajnih! Kolike li je razgovore on vodio sa Narcisom! Ali sada je, izgleda, kročio u jedan svet u kome se ne govori, gde jedno drugo namamljuje kricima sove, gde reci nemaju značaja. Nije imao ništa protiv toga, danas nije više osećao potrebe za recima ili mislima, jedino za Lizom, jedino za onim ćutljivim, slepim, nemim prijanjanjem i uranjanjem, za onim rastapanjem praćenim uzdasima.

Liza je bila tu, već mu je prilazila iz šumarka. On ispruži ruke da je oseti dodirom, šakama što su nežno milovale obujmi joj glavu, kosu, vrat i potiljak, pa vitko telo i jedre bokove. Obgrlivši je jednom rukom, krenuo je sa njom dalje, ne govoreći, ne pitajući: kuda? Ona je pouzdano išla u mračnu šumu, dok je on s velikim naporom koračao pored nje; ona je, izgleda, videla u mraku kao lisica ili kuna, jer išla je ne udarajući ni u šta, ne saplićući se. On pusti da ga ona vodi, u noć, u šumu, u šlepu tajanstvenu zemlju gde nema reci, nema misli. Nije više mislio, čak ni na manastir koji je ostavio, čak ni na Narcisa.

Nemo su neko vreme išli kroz tamnu šumu, čas po mekoj, ćilimastoj mahovini, čas po tvrdim rebrima koren ja, čas bi između proređenih visokih krošanja videli nad sobom jasno nebo, čas bi bilo sasvim mračno; pruže ga je udaralo po licu, kupinove rašljike su se zakaćinjele za njegovo odelo. Ona se svuda snalazila i probijala, retko je zastajala, retko oklevala. Posle prilično vremena nadoše među usamljene, veoma raštrkane borove, blede noćno nebo se širom otvori nad njima, šuma se završi i primi ih dolina pod livadama u kojoj se osećao sladak miris sena. Pregaziše jedan mali potok koji je nečujno tekao; ovde napolju bilo je još tiše no u šumi: nije više bilo šuštavog žbunja, noćne životinje se nisu preplašeno trzale i bežale, nije krčkalo suvo granje.

Pred jednim velikim plastom sena Liza se zaustavi.

»Ovde ćemo ostatii«, reče.

Sedoše oboje u seno, tek sad odišući i uživajući u počinku, oboje pomalo zamoreni. Opružiše se, osluškujući tišinu, osećajući kako ta se čela suše a lica polako hlade. Zlatousti se šćućurio obuzet prijatnim umorom, igrajući se skupljao je kolena i opet ih opružao, duboko uvlačeći vazduh udisao je noć i miris sena i nije mislio ni

⁰ Prošlosti ni o budućnosti. Sasvim polako je puštao da ga privlače¹ općinjavaju miris i toplota njegove dragane, s vremena na vreme je uzvraćao milovanje njenih ruku i blaženo osećao kako ona pored "Jega postepeno poćinje da se žari i kako se tiska sve bliže njemu. Ne,

tu nisu nužne ni reći ni misli. Jasno je osećao sve što je bilo važno i lepo, mladalačku snagu i jednostavnu zdravu lepotu ženskog tela, njegovo zagrevanje i požudu; a jasno je osećao i da ona ovoga puta želi da je on voli drukčije nego prvi put, da ovog puta ne želi da ga zavede i pouči, nego očekuje njegovo navaljivanje d njegovu strast. On mirno pusti da te bujice prostruje kroz njega, blaženo osećajući nečujno naviranje plamena koji je titrao u njima oboma i koji je od njihovog malenog počivališta stvorio ustreptalo i žarko središte cele ove ćutljive noći.

Kad se nadneo nad Lizino lice i kad je u mraku počeo da joj ljubi usne, iznenada je spazio kako joj oči i čelo zatreperise pod blagom svetlošću, pa je sa čuđenjem digao pogled i video kako taj sjaj raste i brzo se pojačava. Onda je shvatio i okrenuo se: nad ivicom crnih, razvučenih šuma rađao se mesec. Gledao je kako joj bela, blaga svetlost čudesno teče preko čela i obraza, preko oblog svetlog vrata, i rekao tiho i ushićeno: »Kako sd lepa!«

Ona se osmehnu kao da je primila poklon, i on je upola pri-diže, razgrnu joj haljinu sa vrata i pomože joj da iziđe iz nje, svlačeći je, sve dok ramena i grudi ne zabelasaše goli pod hladnom mesečinom. Očima i usnama je zaneto pratio nežne senke, gledajući i ljubeći; ona se bila pritajila kao opčinjena, oborena pogleda i svečana izraza lica, kao da se njena lepota ovog trenutka prvi put, čak i njoj samoj, otkriva i obelodanjuje.

VII

Dok je na poljima postajalo sve svežije, a mesec se iz časa u čas sve više dizao, ljubavnici su počivali na svom blago obasjanom ležaju, utonuli u igru, zajedno padajući u san i spavajući, pri buđenju se ponovo obraćajući jedno drugom i uzajamno raspirujući svoj plamen, ponovo spleteni, ponovo roneći u san. Nakon poslednjeg zagrljaja ležali su iscrpeni, Liza se zavukla duboko u seno i bolno disala, Zlatousti je ležao na leđima, nepomičan, i dugo zurio u nebo blede od mesečine; u oboma je uskršavala golema tuga, od koje su našli spasa u snu. Spavali su duboko i očajno, spavali požudno, kao da im je to poslednji put, kao da su osuđeni na večito bdenje, pa sad u ovim časovima što su im još ostali moraju da upiju u sebe sav san ovoga sveta.

Kad se probudio, Zlatousti ugleda Ližu kako češlja svoju crnu kosu. Posmatrao ju je neko vrane, rasejan i tek upola budan.

»Već si se probudila?« upita on najzad.

Ona se prestrašeno trže i okrete se prema njemu.

»Sad moram da pođem«, reče ona, pomalo .potišteno i zbunjeno. »Nisam htela da te budim«.

»Pa evo, budan sam sad. Zar već moramo da krenemo? Ta mi smo beskućnici«.

»Ja jesam«, reče liza. »Ali tebi je mesto u manastiru«.

»Meni nije više mesto u manastiru, ja sam kao i ti, ja sam sa svim sam i nemam nikakvog cilja. Poći ću s tobom, to se razume«.

Ona pogleda ustranu.

»Zlatousti, ti ne možeš poći sa mnom. Moram sada svome mužu; izmlatiće me što sam cele noći ostala van kuće. Zalutala sam, reći ću. Ali on, naravno, neće poverovati«.

Toga trenutka Zlatousti se seti da mu je Narcis ovo pretskazao. Tako li je to, dakle.

Pa ustade \$ pruži joj ruku.

»Pogrešno sam računao«, reče, »mislio sam da ćemo nas dvoje ostatei zajedno. — Ali, zar si me doista htela ostaviti da spavam i pobeći bez oprostaja?«

»Ah, naljutićeš se, pomislila sam, i možda ćeš me istući. Sto me moj muž tuče, vidiš, to je obična stvar, to je u redu. Ali nisam htela da i od tebe dobijem batine«.

On je steže za ruku.

»Lizo«, reče on, »ja te neću tući, ni danas niti ikada. Zar ti nije milije da pođeš sa mnom mesto sa svojim mužem, kad te on bije?«

Ona žestoko trže ruku ne bi li je oslobodila.

»Ne, ne, ne«, povika plačnim glasom. I pošto je jasno osetio da njeno srce želi da ode od njega i da ona više voli muževljeve udarce nego njegove dobre reci, on joj pusti ruku, a ona tad udari u plač. ^{No} u isti mah je i potrčala. Krijući šakama vlažne oči, bežala je od njega. On je gledao za njom, ne rekavši više ni reci. Zalio ju je, dok ^{ne} tako udaljavalu preko pokošenih livada, dok ju je zvala i vukla ^{ju} i ⁶, a i sebe je pomalo žalio; nije tu imao sreće, izgleda, sedeo je, eto, ^amotno i pomalo glupo, napušten, odbijen. Međutim, osećao se i dalje ^ornim i žudnim sna, nikada još nije bio toliko iscrpen. Biće ^asnije još vremena da tuguje. I istog trenutka je zaspao, a prenuo se kad je sunce visoko otkočilo i počelo ga peći.

Sad se dobro odmorio; hitro je ustao, pohitao do potoka, umio se i napio. U duši mu počеше navirati mnoge uspomene, iz ljubavnih časova ove noći kao nepoznato cveće zamirisalo mnoštvo slika, mnoštvo malih nežnih osećanja. Misli su mu išle njihovim tragom dok je krepko počinjao da korača, i sve je još jednom osećao, sve je još jednom i još jednom kušao, mirisao i pipao. Koliko snova mu je ispunila ova neznanja mrkoputa žena, koliko pupoljaka razvila u cvet, koliko radoznalosti i čežnje utolila i koliko opet probudila!

A pred njim su ležale njive i ledine, ležali suvi ugari i tamna šuma, a iza toga su se, po svoj prilici, nalazili salaši i vodenice, neko selo, neki grad. Prvi put je svet ležao otvoren pred njim, raskriljeno čekajući, spreman da ga primi, da mu nanese dobro i zlo. On nije više bio učenik koji gleda svet kroz prozor, njegovo koračanje nije više predstavljalo šetnju, koja se neminovno završava povratkom. Ovaj veliki svet je sad postao stvaran, Zlatousti je bio jedan njegov deo, u njemu je počivala njegova sudbina, njegovo nebo je bilo i Zlatoustovo, njegove nepogode i Zlatoustove. Sićušan je bio u tom velikom svetu, hitao je kroz njegovu plavu i zelenu beskonačnost malen kao zec, kao buba. Tu nikakvo zvono nije pozivalo na ustajanje, na odlazak u crkvu, na čas, na podnevni obed.

O, kako je bio gladan! Pola ječmenog hleba, činića mleka, brašnena čorba — što su to bile čarobne uspomene! Kao da mu se vuk prenuo u utrobi. Prolazio je kraj jednog pšeničnog polja, klasje je bilo poluzrelo, on ga izljudskoprstima i zubima i požudno stade da melje sitno klizavo zrnevlje, neprestano berući novo klasje i trpajući ga u džepove. A zatim je našao lešnike, još sasvim zelene, i sa uživanjem počeo da krčka ljuske; i od lešnika je poneo izvesnu zalihu.

Sad je opet počinjala šuma, smrekova šuma, prošarana hrašćem i jasenjem, u kojoj je bilo tusta i trna borovnica, i tu on otpočinu, najede se i rashladi. Među tankom krutom šumskom travom rasli su plavi zvončići, smeđi veseli leptiri uzletali su i nestajali, čudljivo ševrdajući. U takvoj šumi živela je sveta Genoveva, o čijem životu je oduvek voleo da sluša. O, kako bi mu bilo drago da je sretne! Ili kad bi počem naišao na isposničku ćeliju u šumi, sa nekim bradatim kaluđerom u pećini ili kolibi-lubari. Možda i ćumurđžije borave u ovoj šumi, tako bi ih rado pozdravio. Pa makar bili i razbojnici, njemu sigurno ne bi ništa našao učiniti. Lepo bi bilo sresti ljude, bilo kakve. Ali on je dobro znao: možda će morati još dugo da ide kroz šumu, i danas, i sutra i još koji dan, a da nikoga ne sretne. I s tim se mora pomiriti ako mu je tako suđeno. Covek ne sme mnogo da razmišlja, no mora biti naredan svemu što naiđe.

Cuo je kako neki detlić kuca, pa pokuša da mu se prikrade; dugo se uzalud trudio da ga ugleda, i to mu najzad ipak pođe za rukom, pa ga je neko vreme posmatrao kako se usamljen pripio uz deblo i kljuje, a vredna glava mu poskakuje tamo-amo. Šteta što nije moguće govoriti nemuštim jezikom! Lepo bi bilo pozvati detlića i reći mu nešto ljubazno i možda saznati nešto o njegovom životu u drveću, o tome šta radi i čemu se veseli. Oh, kad bi se čovek mogao preobražavati!

Pade mu na pamet kako je u časovima dokolice ponekad crtao, kako je pisaljkom izvlačio figure po tablici, cveće, lišće, drveće, životinje, ljudske glave. Često se tako dugo igrao, i ponekad je kao neki mali bog po svojoj volji stvarao bića, cvetnim čašicama je ucrtavao oči i usta, oblikovao je u figure lišće što se bokorilo iz granja, na drveće je stavljao glave. Igrajući se tako, često je po čitav sat bio blažen i opčinjen, umeo je da izvodi čarolije, povlačio je linije i čekao da se sam iznenadi onim što će nastati iz započetog oblika: list sa drveta, riblja glava, lisičji rep ili obrva na čovečjem licu. Trebalo bi da je čovek tako sposoban da se preobražava, mislio je sada, kao što su onda bile one čudljive linije na njegovoj tablici! Zlatousti bi tako voleo da postane detlić, možda za jedan dan, možda za mesec dana, pa da boravi u krošnjama, da skakuće visoko uz glatka debela, da snažnim kljunom kucka po kori i odupire se repnim perima, da govori detlićkim jezikom i izvlači slatke stvari iz kore. Slatko i jedro orilo se detlićevo kuckanje po zvonkom drvetu.

Mnoge životinje je Zlatousti sreo usput u šumi. Nailazio je na zečeve, koji bi naglo sunuli iz šipražja kad bi se on približio, upiljili se u njega, pa se okrenuli i odmaglili opuštenih usiju, belasajući se ispod repa. Na jednom malom proplanku zatekao je opruženu dugačku zmiju, no ona nije pobegla, jer to nije bila živa zmija, samo njena Prazna košuljica, i on je uze i razgleda; duž leđa joj se protezala lepa siva i smeđa šara, i sunce je sijalo kroz nju, bila je tanka kao paučina. Vidao je crne kosove sa žutim kljunovima, koji su ukočeno gledali iz uzanih proreza svojih crnih bojažljivih loptastih očiju i bežali nisko leteći nad samom zemljom. Crvendača i čvoraka bilo je mnogo. Na jednom mestu u šumi nalazila se jedna jama, jedna barica puna zelene, Suste vode, po kojoj su se revnosno i kao sumanuti vrteli dugonogi Pauci, predani nekoj nerazumljivoj igri, dok je nad barom letelo nekoliko vilin-konjica zagasitoplavih krila. A jednom, već predveče, video je nešto — bolje reći nije video ništa do komešanje lišća kroz koje se nešto probijalo, i čuo je kako se lomi granje i šljapka vlažna zemlja, nazirao je neku veliku, jedva vidljivu životinju kako sa strašnom silinom juri kroz cestar i lomi ga, — možda je to bio neki jelen, možda

divlja krmača, on to nije znao. Dugo je još stajao, povraćajući se od straha, duboko uzbuđen osluškivao je kako se životinja udaljuje, slušao je, uzburkanog srca, i kad se sve već odavno smirilo.

Nije uspeo da izide iz šume, morao je da prenoći u njoj. Dok je tražio mesto na kome će prenočiti i pravio ležaj od mahovine, trudio se da zamisli kako će to biti ako nikad više ne nađe put iz šuma i bude primoran da zauvek ostane u njima. I zaključio je da bi to bila velika nesreća. Konačno, moguće bi bilo živeti od bobica, a i spavati na mahovini, sem toga, besumnje bi mu pošlo za rukom da sagradi kakvu kolibu, možda čak i da naloži vatru. Ali za sva vremena ostati sam i boraviti među tihim usnulim stablima i živeti među životinjama koje beže od čoveka i sa kojima se ne može govoriti, to bi bilo nepodnošljivo tužno. Ne vidati ljude, nikome ne kazivati »dobar dan« ni »laku noć«, ne moći više gledati ni u čije lice ni oči, ne posmatrati više devojke i žene, ne osećati više poljupce, ne igrati više potajnu milu igru usana i udova, — o, to se ne bi moglo ni zamisliti! Ako bi ga snašla takva sudbina, mislio je, on bi pokušao da postane neka životinja, neki medved ili jelen, pa makar se morao lišiti večnog blaženstva. Biti medved i voleti neku mečku, to ne bi bilo loše, a u svakom slučaju bilo bi mnogo bolje no zadržati svoj razum i jezik i sve ostalo, pa s tim životariti usamljen i tužan i nevoljen.

Ležeći na prostirci od mahovine, pre nego što je zaspao, radoznalo i bojažljivo slušao je mnoge nerazumljive, zagonetne šumske zvukove što su dopirali kroz noć. Oni su sad bili njegovi drugovi, sa njima je morao živeti, navići se na njih, takmičiti se s njima i živeti s njima u slozi; on je spadao među lisice i srne, među jele i smrče, s njima je morao živeti, s njima deliti vazduh i sunce, s njima očekivati dan, s njima gladovati, kod njih biti gost.

Zatim je zaspao i sanjao o životinjama i ljudima, bio je u snu medved i proždrao je Ližu milujući je. U sred noći probudio se obuzet dubokim užasom, ne znajući zašto, osetio je kako mu je srce puno beskrajne strepnje, i dugo je pometeno razmišljao o tome. Setio se da je preksinoć i sinoć legao da spava ne pomolivši se. Ustao je, kleknuo pored svog ležaja i dvaput očitao molitvu pred spavanje, za prošlu i za ovu noć. Ubrzo je opet zaspao.

Ujutru se začuđeno osvrnuo po šumi, zaboravio je gde se nalazi. A onda je strah od šume počeo da popušta, i on se s novom radošću predao šumskom životu, ali je stalno išao dalje upravljajući se po suncu. Jednom je naišao na deo šume koji je bio potpuno ravan, sa malo šipražja, a šuma se sastojala od samih jela, vrlo debelih, starih i pravih; pošto je neko vreme išao između tih stubova, oni počеше da ga

potsećaju na stubove u velikoj manastirskoj crkvi, upravo onoj crkvi lo-oz čiji je crni portal nedavno iščezao njegov prijatelj Narcis — a kada to? Zar je to zbilja bilo pre svega dva dana?

Tek posle dve noći i dva dana izašao je iz šume. Radosno je ugledao znakove ljudske blizine: obrađenu zemlju, pruge njiva zasejanih raži i ovsom, livade kroz koje se tu i tamo ukazivala uska ugažena putanja. Zlatousti stade da bere raž i da je žvaće, obrađena zemlja mu se prijateljski ukazivala oku, posle dugotrajne šumske divljine sve mu je izgledalo čovečno i društveno, puteljak, ovas, precvetali i ufoleđeli razlićak. Ubrzo će dospeti do ljudi. Posle nepunog časa prošao je pored jedne njive na čijoj ivici se uzdizalo raspeće, i on kleče pred njim i očitava molitvu. Obišavši oko jedne brdske izbočine, najednom se našao pred senovitom lipom i ushićeno je začuo melodiju česme, čija je voda isticala iz drvene cevi i padala u dugačko korito od drveta, napio se krasne ledene vode i s radošću spazio kako nekoliko slamnatih krovova strci nad zovama, čije su bobice bile već potamnele. Jače od svih tih milih znakova dimulo ga je mukanje neke krave, zazvučalo mu je prijatno, toplo i zavičajno, kao pozdrav i dobrodošlica.

Oprezno se obazirući, približio se kolibi iz koje se čulo kravlje mukanje. Pred pragom je u prašini sedeo neki švrća riđe kose i svetloplavih očiju, kraj njega se nalazila glinena činija puna vode, i on je od prašine i vode pravio testo, koje mu već bese prekrilo gole ruke. Blaženo i ozbiljno gnječio je šakama blato, gledao kako mu navire između prstiju, valjao od njega loptice, pa se još i bradom pomagao dok je mesio blato i davao mu oblik.

»Pomozi bog, mali«, reče Zlatousti vrlo ljubazno. Ali mališan, kad diže pogled i vide nepoznatog čoveka, širom otvori ustašca, iskrivi debeljušno lice i udari u dreku, pa na sve četiri umače kroz vrata. Zlatousti pođe za njim i uđe u kuhinju; ona je bila tako mračna da on, ušavši sa jarkog podnevnog sunca, početka ništa nije video. Za svaki slučaj pobožno je pozdravio, ali niiko nije odgovarao; međutim, kroz viku zaplašenog dečaka postepeno se čuo neki tanak starački glas, *ji je tešio mališana. Najzad iz tmine ustade neka sitna starica, približi se, stavi šaku nad oči i diže pogled ka gostu.

»Pomozi bog, majko«, uzviknu Zlatousti, »i svi predragi svetitelji neka blagoslove tvoje dobro lice; ima tri dana kako nisam video ljudsko lice«.

Starica ga je plašljivo gledala daleko vidim očima.

»A šta hoćeš?« upitala je nesigurno.

Zlatousti joj pruži ruku i ovlaš pomilova njenu.

»Hoću da ti nazovem boga, bakice, i da se malčice odmorim i da ti pomognem da naložiš vatru. Ako bi htela da mi daš parče hleba, to ti ne bih odbio, ali nije nikakva preša«.

Kraj zida je video klupu, pa je seo na nju, dok je starica otsecala parče hleba mališanu, koji je sada napeto i radoznalo, ali još spreman da svakog trenutka zaplače i pobegne, zurio u stranca. Starica otseče još jedno parče hleba i pruži ga Zlatoustom.

»Hvala lepo«, reče on. »Bog ti platio«.

»Je l' ti prazan trbuh?« upita ga baba.

»Ne baš, pun je borovnica«.

»E pa onda jedi! Odakle si?«

»Iz Marijabrona, iz manastira«.

»Pop si, znači?«

»Ne. Učenik sam. Na putu«.

Ona ga pogleda, upola podrugljivo, upola plašljivo, i zavrte malo glavom na mršavom zboranom vratu. Pustila ga je da sažvače nekoliko zalogaja i izvela mališana napolje na sunce. Potom se vratila, radoznala, i zapitala: »Znaš li za kakve novosti?«

»Ne znam ništa naročito. Poznaješ li oca Anselma?«

»Ne. Šta je s njim?«

»Bolestan je«.

»Bolestan? Hoće li umreti?«

»Ne znam. U nogama ga nešto muči. Ne može da ide kako treba«.

»Hoće li umreti?«

»Ne znam. Možda«.

»Pa, nek umre. Ja moram da skuvam čorbu. Pomozi mi da nade-ljem cepke«.

Dala mu je jednu jelovu cepanicu, lepo osušenu kraj ognjišta, i nož. On joj nadelja cepki koliko joj je bilo potrebno, pa stade gledati kako ih ona stavlja u pepeo, saginje se, petlja i duva dok se nisu raspalile. Ona onda po nekom strogom, tajnom redu naslaga jelove i bukove cepanice, sa otvorenog ognjišta jarko zasiја plamen, i ona primače na vatru veliki crni kotao koji je o počađavelim verigama visio ispod badže.

Zlatousti po njenoj naredbi donese vode sa česme, skide skorup sa mleka u čanku, a zatim sede, gledajući kako kroz zadimljeni polumrak poigravaju plameni jezičci i kako se nad njima, obasjano crvenim svetlucanjem, javlja i nestaje staričino koščato i naborano lice; čuo je kako iza daščane pregrade krava rije i udara po lesi. Sve m⁵ se to jako sviđalo. Lipa, česma, plamsanje vatre pod kotlom, kravin⁶ dahtanje i rskanje prilikom žvakanja i njeni potmul i udarci o pre-

gradu, polumračna odaja sa stolom i klupom, poslovanje male sede žene, sve je to bilo lepo i dobro, mirisalo je na hranu i na mir, na ljude i na toplo tu, na zavičaj. I dve koze su se tu nalazile, a od starice je saznao da pozadi imaju i obor za svinje, i da je starica seljakova baba, a prababa maloga dečaka. Ovaj se zvao Kuno, s vremena na vreme je ulazio i nije više plakao, ali je ćutao kao zaliven i gledao pomalo bojažljivo.

Naidoš⁷ seljak i njegova žena i jako se začudiše što u kući zatiču nepoznatog čoveka. Seljak ht⁸ede već da ospe grdnju, pa nepoverljivo povuče mladića za ruku do vrata da mu osmotri lice pri dnevnoj svetlosti; no onda se nasmeja, blagonaklono ga potapša po ramenu i pozva ga na obed. Posedaše, i svako stade da umače svoje parče hleba u zajedničku činiju s mlekom, sve dok mleka ne ostade samo još malo pri dnu, što domaćin ispi.

Zlatousti upita može li ostati do sutra i prenoćiti pod njihovim krovom. Ne, reče seljak, za njega nema mesta u kući, ali napolju svuda još ima dovoljno sena, pa će lako naći gde da prespava.

Seljanka je držala mališana kraj sebe i nije učestvovala u razgovoru, ali za vreme jela oči su joj radoznalo posmatrale mladoga stranca. Njegove kovrdže i njegov pogled odmah su načinili utisak na nju, a onda je sa dotadanjem uočila i njegov lepi beli vrat, njegove otmene glatke ruke i njihove slobodne i lepe pokrete. Kakav naočit i otm⁹en stranac, pa još tako mlad! A što ju je najviše privuklo i probudilo ljubav u njoj, to je bio strančev glas, ovaj potajno raspevani mladi muški glas koji je zračio topline, nežno se udvarao i zvučao kao milovanje. Još dugo je želela da ga sluša.

Posle jela domaćin ode da posluje po staji; Zlatousti bese izišao iz kuće, oprao ruke pod česmom i seo na njenu nisku ogradu, uživajući u svežini i slušajući vodu. Sedeo je neodlučan; nije ovde više imao šta da traži, ali bilo mu je žao što već treba da pođe. Uto seljanka izađe iz kuće sa vedrom u ruci, podmetnu ga pod mlaz i ostavi ga da se napuni. A njemu prigušenim glasom reče: »Cuj, ako večeras još budeš u blizini, doneću ti nešto za jelo. Tamo preko, iza dugačkog ječmišta, ^{1 m a s e n} a, ostavili su ga da stoji do sutra. Hoćeš li još biti tu?«

^{0 1 1} joj pogleda u lice osuto pegama, vide kako njene snažne [^]e uzimaju vedro i kako je topao pogled njenih svetlih krupnih JU- Pa joj se osmehnu i klimnu glavom, a ona istog trenutka e sa punim vedrom i prošavši kroz vrata iščeze u tmini. On zahvalno , uži ^{da se}di, veema zadovoljan, slušajući vodu kako teče. Malo smje uđe u kuću, potraži domaćina, pruži ruku njemu i baki i za-

⁵ Serman Hese

hvali im. U kolibi je mirisalo na vatru, na čađ i na mleko. Do malo. čas je ona za njega značila krov nad glavom i zavičaj, a sad se već opet pretvorila u tuđinu. On ih pozdravi i iziđe.

Iza koliba je naišao na jednu kapelu, a u njenoj blizini na lep šumarak obrastao starim snažnim hrastovima i niskom travom. Ostao je tu u senci, šetkajući tamo-amo između debelih stabala. Čudno je, razmišljao je, sve to sa ženama i sa ljubavlju; njima uistinu nisu potrebne reci. Ovoj ženi je bila dovoljna samo jedna reč da mu označi mesto sastanka, sve ostalo nije rekla recima. A čime onda? Očima, jeste, i izvesnim zvukom pomalo prigušenog glasa, i još nečim, nekim mirisom možda, nekim nežnim, tihim zračenjem kože po kome žene i muškarci odmah mogu poznati kad žele jedno drugo. Oudno je to, kao neki tanani tajni jezik, a on je taj jezik tako brzo naučio! Silno se radovao dolasku večeri, veoma ga je zanimalo kakva li će biti ova visoka plava žena, kakvi li će joj biti pogled i glas, kakvi udovi, pokreti i poljupci — začelo sasvim drukčiji nego Lizini. A gde li je sad ona, Liza, sa svojom crnom pravom kosom, svojom preplanulom kožom, svojim kratkim uzdasima? Da li ju je muž istukao? Misli li još na njega? Da li je već našla novog ljubavnika, kao što je on danas našao novu ženu? Kako se brzo sve to zbiva, kako sreća leži svuda kraj puta, kako je sve to lepo i usplamtelo i tako neobično prolazno! To je bio greh, bilo je brakolomstvo, i on bi još do nedavno pre dozvolio da ga ubiju no da poćini takav greh. A sada evo očekuje već drugu udatu ženu, i savest mu je hladna i mirna. Tojest, možda ipak nije bila mirna; ali nisu preljuba i sladostrašće bili uzrok što mu se savest ponekad uznemiravala i što ju je tištalo neko breme. Bilo je to nešto drugo, čemu nije mogao naći imena. Bilo je to osećanje neke krivice koju nije poćinio nego sa sobom doneo na svet. Možda je to ono što u teologiji nazivaju naslednim grehom? Besumnje će tako biti. Da, sam život nosi u sebi nešto nalik na greh — zašto bi se inače čovek tako čist i tako pun znanja kao što je Narcis podvrgavao pokajničkim vežbama kao kakav osuđenik? Ili zašto bi on sam, Zlatousti, bio prinuđen da negde u dubini duše oseća tu krivicu? Zar on nije srećan? Zar nije mlad i zdrav, nije li slobodan kao ptica u zraku? Zar ga ne vole žene? Zar nije lepa svest o tome da ženi može kao ljubavnik pružiti isto ono duboko uživanje koje i sam oseća? Pa zašto onda nije potpuno i dokraja srećan? Zašto je bilo moguće da u njegovu mladu sreću baš kao i u Narcisovu vrlinu i mudrost s vremena na vreme prodire ovaj neobićni bol, ovaj potajni strah, ova tužbalica zbog prolaznosti? Zašto je bio prinuđen da ponekad ovako mozga, razmišlja, iako je dobro znao da nije mislilac?

No, ipak je bilo lepo živeti. On Ubra u travi jedan mali ljubićast cvet, prinese ga očima i zagleda se u malene uzane čašice po kojima se pružale žilice i živeli sićušni organi tanani kao vlas; kao u krilu neke žene ili u mozgu nekog mislioca treptao je tu život, podrhtavalo je tu uživanje. O, zašto čovek toliko malo zna? Zašto nije moguće govoriti sa ovim cvetom? Ali čak ni dva čoveka ne mogu doista razgovarati, za to je potreban tek neki srećan slučaj, neko naroćito prijateljstvo i gotovost. Ne, ipak je sreća što ljubavi nisu potrebne reci; inače bi u nju ušlo toliko nespোরazuma i budalaština. Ah, kako su Lizine oći, poluotvorene, u preobilju naslade izgledale kao utrnuće, pokazujući samo još belu prugu kroz prорez uzdrhtalih kapaka — to se ne bi moglo izraziti ni sa deset tisuća ućenih ili pesnićkih reci! Ništa, ah, ništa nije moguće izreći, niti ikako zamisliti — a čovek ipak neprestano oseća u sebi neodoljivu potrebu da govori, većit nagon da misli!

Posmatrao je kako je lišće male biljke tako ljupko, tako neobićno pametno složeno oko stabljice. Lepi su Vergilijevi stihovi, on ih je voleo; ali bilo je kod Vergilija mnogo stihova koji nisu bili ni upola tako jasni i pametni, ni upola tako lepi i krcati smislom kao što je spiralni poredak ovih sićušnih listića duć stabljike. Kakvo bi to uživanje, kakva sreća, kakvo bi to divno, plemenito i umno delo bilo kad bi neki čovek bio kadar da stvori jedan jedini takav cvet! Ali niko to nije kadar, nema tog junaka ni cara, nema tog pape ni sveca.

Kad se sunce spusti sasvim nisko, on ustade i krenu do mesta za koje mu je rekla seljanka. Tamo je čekao. Lepo je bilo ovako čekati i znati da dolazi neka žena i donosi suštu ljubav.

Ona doće sa lanenom maramom u koju je uvezala veliki komad hleba i rećanj slanine. Odreši je i stavi pred njega.

»Ovo je za tebe«, rekla je. »Jedi!«

»Kasnije«, reće on, »nisam gladan hleba, gladan sam tebe. O, Pokaži mi šta si ml sve lepo donela!«

Donela mu je puno lepoga, snažne žedne usne, snažne blistave zube, snažne ruke, koje su bile opaljene suncem, ali telo joj je ispod vrata i naniže bilo belo i nežno. Nije umela mnogo da govori, ali iz ^a Joj je navirao neki mili, primamljivi zvuk, i kad je na sebi osetila njegove ruke, nežne, meke i utanćane ruke kakve nikad nije osetila, o z a joj se naježi, a grlo joj zazvuća kao u maćke kad prede. Nije bila vićna mnogim igrama kao Liza, ali je bila ćudeno snažna, ste- z a l a je svoga dragoga kao da hoće da mu skrha vrat. Detinjasta i P°zudn, joj je bila ljubav, jednostavna, a kraj sve snage ipak i stid- Jiva; Zlatousti je bio veoma srećan s njom.

Potom je krenula, uzdišući, teško se otrgla od njega, nije smela više da ostane.

Zlatousti ostade sam, srećan a i tužan. Kad se najzad setio hleba i slanine, i kad je, usamljen, počeo da jede, bilo se već sasvim smrklo.

VIII

Poduže je već Zlatousti putovao, retko je dvaput noćio u istom mestu, svuda su ga žene želele i usrećavale, od sunca je preplanuo, a od pešačenja i oskudne hrane omršaveo. Mnoge žene su se u cik zore rastajale od njega i odlazile, neke sa suzama u očima, i on je ponekad mislio: »Zašto nijedna ne ostaje sa mnom? Zašto, kad me već vole i kad zbog jedne ljubavne noći krše brak — zašto se sve odmah vraćaju svojim muževima, od kojih većinom mogu da se nadaju batinama?« Nijedna ga nije ozbiljno molila da ostane, ni jedna jedina ga nikad nije molila da je povede sa sobom, niti je bila spremna da iz ljubavi podeli s njim radosti i nevolje lutanja. On, doduše, nijednu nije pozvao da to učini, nijednoj nije pomenuo tu misao; kad bi zapitao svoje srce, video bi da mu je sloboda draga, i nije se mogao setiti da ga čežnja za nekom draganom makar jedan jedini put nije ostavljala čim bi se našao u naručju neke druge. Ali ipak mu je bilo čudno i pomalo tužno što je ljubav svuda izgledala toliko prolazna, i ljubav žena i njegova sopstvena, što se ona isto tako brzo zasiti kao što se i rasplamsa. Da li je to tačno? Da li je to tako uvek i svuda? Ili je tu krivica bila do njega samog, do toga što je on možda tako stvoren da ga žene, doduše, žele i nalaze da je lep, ali ne traže druge zajednice s njim do one kratke, ćutljive, u senu ili na mahovini? Da nije to bilo zbog toga što on živi kao luralica i što oni koji imaju stalan dom osećaju užas od života beskućnika? Ili je krivica bila samo do njega, do njegove ličnosti, što su ga žene želele kao neku lepu lutku i priti-skale uza se, a potom sve hitale natrag svojim muževima, makar ih tamo očekivale i batine? On to nije znao.

Nije se umorio da uči od žena. Doduše, više su ga privlačile devojke, one sasvim mlade, koje još nisu imale muškarce i ništa nisu znale, u njih je umeo da se čežnjivo zaljubi; ali devojke, voljene, plašljive i dobro čuvane, većinom su bile nedostižne. No i od žena rado je učio. Svaka mu je nešto ostavila u spomen, neki pokret, neki poseban način ljubljenja, neku naročitu igru, neki naročiti način podavanja ili

„pjanja. Zlatousti se u sve upuštao, bio je nezasićen i povitljiv kao dete, prijemčiv za svako zavođenje: jedino zahvaljujući tome bio je i sam tako zavodljiv. Sama njegova lepota ne bi bila dovoljna da mu tako privodi žene; nego je tu još bila ova detinjastost, ova prijemčivost, ova radoznala nevinost požude, ova potpuna spremnost na sve što bi neka žena poželela od njega. On je, a da ni sam toga nije bio svestan, sa svakom draganom bio upravo onakav kakvog ga je ona želela i snivala, sa jednom nežan i strpljiv, sa drugom brz i nagao, jednom detinjast kao dečak koji se prvi put u to posvećuje, jednom umešan i poučen. Bio je spreman za igranje i za borbu, za uzdisanje i za smeh, za stid i za bestidnost; nijednoj ženi nije činio ništa što ona sama ne bi želela, ništa što ona sama ne bi izmamila iz njega. To je bilo ono što bi svaka žena mudrih čula brzo u njemu nanjušila, to ga je činilo njihovim ljubimcem.

On je pak učio. Ne samo što je za kratko vreme naučio razne načine ljubavi i ljubavne veštine i nakupio iskustva od mnogih ljubavnica. Naučio je i da žene vidi, pipa, miriše i oseća u njihovoj raznolikosti: stekao je tanan sluh za svaku vrstu glasa i naučio je da kod mnogih žena već po njegovom zvuku nepogrešno pogodi kakve su i kolika im je sposobnost za ljubav; sa vazda novim ushićenjem posmatrao je beskrajno različite načine na koje glava može da stoji na vratu, čelo da se pomalja iz kose, čašica na kolenu da se pokreće. Naučio je da u mraku, sklopljenih očiju, prstima što nežno pipaju razlikuje jednu vrstu ženske kose od druge, jednu vrstu kože i malja od druge. Počeo je da primećuje, rano već, da se možda u tome krije smisao njegovog putovanja, da ga možda od jedne žene ka drugoj nešto vuče zato da bi sve tananije, sve raznolikije i dublje izučio i izvežbao ovu sposobnost poznavanja i razlikovanja. Možda je on za to bio predodređen: da u hiljadu oblika i u hiljadu različitosti do savršenstva upozna žene i ljubav, kao što neki muzičari umeju da sviraju ne samo na jednom instrumentu već na tri, četiri, na mnogima. Istina, kakva je svrha tome, čemu to vodi, to nije znao; samo je osećao da se nalazi na tom putu. Ako je za latinski i logiku bio, doduše, sposoban, ali ne i na poseban, zadivljujući, redak način obdaren, — za ljubav, za igru sa ženama on je to bio, tu je učio bez po muke, tu nije ništa zaboravljao, tu su se iskustva gomilala i sređivala sama od sebe.

Jednom, pošto je na putu već proveo godinu ili dve, Zlatousti Je prispeo na imanje jednog bogatog viteza koji je imao dve lepe mlade *ceri. Bila je rana jesen, upravo pred ono doba kad noći postaju sve-²¹ Je; prošle jeseni i zime on je to okušao, pa nije bez brige mislio na^{me} sece što dolaze, jer zimi je putovanje teško. Zamolio je za hranu

i konačiste. Pnmiše ga uljudno, a kad vitez ču da je stranac učio školu i da zna grčki, on ga sa stola za posluhu pozva za svoj sopstveni i poče se ophoditi s njim bezmalo kao sa sebi ravnim. Obe kćeri gledale su u krilo, starijoj je bilo osamnaest, mlađoj nepunih šesnaest godina, zvale su se Lidija i Julija.

Sutradan Zlatousti htjede da produži put. Nije za njega bilo ni kakve nade da dobije jednu od ovih dveju lepih plavokosih gospodica, a nije bilo drugih žena zbog kojih bi pozeleo da ostane. No posle doručka vitez ga pozva i odvede u jednu sobu koju je uredio za posebnu svrhu. Starac stade skromno pričati mladiću o svojoj ljubavi prema učenosti i knjigama, pokaza mu jedan kovčeg pun spisa koje je skupio, pokaza mu pult za pisanje koji je naručio za sebe, kao i zalihu najlepše hartije i pergamenta. Ovaj pobožni vitez je, kao što je Zlatousti kasnije postepeno saznao, u mladosti posećivao škole, ali se potom sasvim odao vojničkom i svetovnom životu, dok ga u teškoj bolesti božanska opomena nije potstakla da pođe na hadžiluk i okaje svoju grešnu mladost. Stigao je do Rima, pa čak i do Carigrada, po povratku je zatekao oca mrtvog, a kuću pustu, nastanio se tu, oženio se, izgubio ženu, podigao kćeri, i sada je na početku starosti seo i dao se na posao da napiše opširan izveštaj o svom nekadašnjem hodočašću. I dovršio je nekoliko poglavlja, ali njegov latinski — kao što je priznao mladiću — veoma je oskudan i svaki čas ga sputava. Zato je ponudio Zlatoustom novo odelo i besplatan stan i hranu ako mu ovaj ispravi i prepiše načisto ono što je dotle sročio, i ako bude voljan da mu i ubuduće pomaže.

Bila je jesen, Zlatousti je znao šta to znači za lutalicu. Nova odeća je takođe bila poželjna. No pre svega se mladiću svidela mogućnost da poduže ostane pod istim krovom sa dve lepe sestre. Pristao je bez razmišljanja. Već posle nekoliko dana ključarki bi naređeno da otvori orman sa suknom, i tu se nađe neka lepa mrka čoja, od koje dadoše da se za Zlatoustog skroje odelo i kapa. Vitez je, doduše, pomišljao na crnu boju i na neku vrstu učiteljske odeće, ali njegov gost nije za to hteo ni da čuje i uspeo je da ga odvrati od toga, i tako je sad nastala lepa odora, pola paževska pola lovačka, koja mu je vrlo lepo pristajala prema licu.

Ni sa latinskim nije išlo loše. Zajednički su prošli ono što je dotle bilo napisano, i Zlatousti ne samo što je popravio mnoge netačne i manjkave reci nego je i ovde-onda vitezove kratke nespretne rečenice pretvarao u lepe latinske periode, sa solidnim konstrukcijama i pazeći na *consecutio temporum*. Vitezu je to pričinjavalo mnogo zadovoljstva, nije štedeo pohvale. Svakog dana sit bar dva sata provodili u tom poslu.

Zlatousti je u zamku — to je ustvari bio donekle utvrđen prostran salaš — našao dosta razonode za sebe. Učestvovao je u lovu i naučio je od lovca Hinriha da gađa samostrelom, prijateljio se sa psima, i mogao je jahati kad god je hteo. Retko su ga viđali samog; ili bi pričao nekom psu ili konju, ili bi razgovarao sa Hinrihom, ili sa ključarkom Leom, debelom staricom koja je govorila muškim glasom i bila veoma raspoložena za šalu i smeh, ili sa psarovim pomoćnikom, ili sa pastiom. Sa vodeničarevom ženom, u neposrednom susedstvu, bilo bi lako održavati ljubavnu vezu, ali on je bio uzdržan i pravio se neiskusnim.

Dvema vitezovim kćerima bio je veoma ushićen. Mlađa je bila lepša, ali tako nepristupačna da mu je jedva upućivala pokoju reč. On se prema obema odnosio sa velikim obzirom i ućtivošću, ali i jedna i druga su njegovu blizinu osećale kao neprestano udvaranje. Mlađa se sasvim povukla u sebe, prkosna iz plašljivosti. Starija, Lidija, našla je za njega poseban ton, ophodeći se prema njemu upola sa poštovanjem, upola podrugljivo, kao sa nekom čudesnom naučničkom zverkom, postavljala mu je razna radoznala pitanja, raspitivala se o životu u manastiru, ali stalno mu je davala da oseti izvesnu podrugljivost i damsku nadmoćnost. On je sve to mirno primao, sa Lidijom se ponašao kao sa damom, sa Julijom kao sa nekom malom kaluđericom, i kad bi mu pošlo za rukom da posle večere svojim pričanjem zadrži devojke za stolom duže no obično, ili kad bi mu se u dvorištu ili u bašti Lidija ponekad obratila i dozvolila sebi da ga zadirkuje, on bi bio zadovoljan i osećao bi napredak.

Dugo se te jeseni zadržalo lišće na visokim jasenovima u dvorištu, dugo je još u bašti bilo hrizantema i ruža. Tad jednog dana dođe poseta; dojahao je neki sused sa svojom ženom i konjušarem, blagi dan ih je namamio da krenu na neuobičajeno dug izlet, i tako su se našli ovde i zamolili za prenočište. Primiše ih vrlo ljubazno, pa Zlatoustovu Postelju odmah prenesoše iz gostinske sobe u radnu i urediše sobu za Primanje, zaklaše nekoliko kokošaka i poslaše u vodenicu po ribe. Zlatousti je sa zadovoljstvom učestvovao u svečanom uzbuđenju i odmah je osetio da je privukao gošćinu pažnju. I tek što je, po njenom glasu i po nečem u njenom pogledu, primetio da joj se sviđa i da ga ona želi, primetio je, takođe sa pojačanom napetošću, i kako se Lidija ^{me}nja, kako postaje tiha i zatvorena i počinje da posmatra njega i ^{da}mu. Kad je na svečanoj večeri damina noga počela pod stolom da traži Zlatoustovu, njega nije ushićavala samo ta igra, već mnogo više mračna i čutljiva napetost s kojom je tu igru posmatrala Lidija, radoalih i usplamtelih očiju. Najzad on namerno obori nož na zemlju,

saže se pod sto da ga dohvati, rukom dodirnu i omilova damino stopalo i nogu, vide kako Lidija preblede i ugrize se za usnice, pa produži da priča manastirske anegdote, osećajući da gošća svim bićem sluša, ali manje priču, a više njegov udvarački glas. I drugi su ga slušali, njegov gospodar sa blagonaklonošću, gost sa nepomičnim licem, ali i on dirnut plamenom koji je goreo u mladiću. Nikada ga Lidija nije čula da tako govori, bio se sav rascvao, razbluda je treperila vazduhom, oči su mu se caklile, u glasu mu je pevala sreća, preklinjala ljubav. Sve tri žene su to osećale, svaka drukčije; mala Julija sa žestokim opiranjem i odbijanjem, vitezova žena zračeći od zadovoljstva, Lidija sa bolnim talasanjem srca, koje se sastojalo od duboke čežnje, tihog otpora i najžešće ljubomore, i koje joj je dužilo lice i palilo oči. Sve te talase osećao je Zlatousti, oni su se vraćali i zapljuskivali ga kao potajni odgovori na njegovo udvaranje, kao ptice su ga obletale ljubavne misli, koje su se preda vale, protivile i borile jedna s drugom.

Posle ofoeda Julija se povukla, — noć se već davno bila spustila — izašla je iz dvorane noseći svecu u glinenom čiraku, hladna kao neka mala monahinja. Ostali su sedeli još čitav sat, i dok su ona dvojica razgovarala o žetvi, o caru i o biskupu, Lidija je zažarena slušala kako se između Zlatoustog i dame ispreda nehajno ćaskanje ni o čemu, no između čijih se labavih niti plela gusta, slatka mreža od primanja i uzvraćanja, od pogleda, od naglašavanja, od majušnih pokreta, a svaki je bio krcat značenjem, usijan od topline. Devojka je upijala tu atmosferu sa pohotom a i sa gađenjem, i kad bi videla ili naslutila kako Zlatoustovo koleno pod stolom dodiruje gošćino, osetila bi taj dodir na sopstvenom telu i sva bi uzdrhtala. Kasnije nije zaspala i pola noći je, uzburkana srca, provela u osluškivanju, ubeđena da će se ono dvoje sastati. Sto je njima bilo uskraćeno, to se ostvarivalo u njenoj mašti, videla ih je kako se grle, čula im poljupce, a pritom je i sama drhtala od uzbuđenja, koliko strepeći toliko i želeći da prevareni vitez iznenadi ljubavnike i odvratnom Zlatoustom zarije nož u srce.

Sutra ujutru nebo bese prekriveno oblacima, duvao je vlažan vetar, ali gost je, odbijajući sve pozive da još ostane, navaljivao da se odmah krene. Lidija je bila prisutna kad su gosti uzj anali na konje, stezala im je ruke i glasno se opraštala, no svega toga nije bila svesna, sva su joj čula bila sabrana u pogledu kojim je posmatrala kako vitezova žena prilikom uzjahivanja stavlja nogu u Zlatoustove pružene šake i kako njegova raširena desnica čvrsto obuhvata cipelu i za trenutak snažno steže žensko stopalo.

Gosti odjahaše, Zlatousti pođe u sobu za pisanje da radi. Posle neko pola sata čuo je Lidijin zapovednički glas, čuo kako izvode konja, Zlatoustov gospodar pride prozoru i pogleda naniže, osmehujući se i vrteći glavom, a potom su obojica gledali za Lidijom kako izjahuje iz dvorišta. Danas su manje no obično napredovali u svom latinskom spisateljstvu. Zlatousti je bio rasejan; njegov gospodar ga ljubazno otpusti, ranije no inače.

Zlatousti se neprimećen iskrade iz dvorišta, vodeći konja, pa pojaha ususret pro hladno-vlažnom jesenjem vetru, kroz ubledelu krajinu, osećajući kako se konj pod njim zagreva u sve bržem kasu i kako se njegova sopstvena krv sve više raspljuje. Jahao je preko strnjišta i ugara, preko ledina i preko močvara obraslih rastavićem i ostrikom, sa olakšanjem je jurio kroz suri dan, kroz jošje po udoljicama, kroz memljive jelike, pa opet preko zagasite gole ledine.

Na jednom visokom vencu brežuljaka primetio je Lidijinu priliku oštro ocrtanu prema svetlosivom oblačnom nebu; sedela je ispržena na konju koji je polako kasao. On pojuri ka njoj; ona, čim opazi da je goni, obode konja i pobeže. Čas je nestajala, čas se ponovo pojavljivala, razvijorene kose. On se nadade za njom kao za plenom, srce mu je igralo od veselja, kratkim nežnim uzvicima obodravao je konja, veselim očima je u mimoletu opažao obeležja predela, šćućurene njive, jošike, grupe javorova, blatnjave obale bara, no pogled mu se neprestano vraćao njenoj meti, lepoj begunici. Još malo pa će je stići.

Kad oseti da je on blizu, Lidija se okani bežanja i pusti konja da ide korakom. Nije se okretala za goniocem, Jahala je nemamo, gordo, prividno ravnodušno, kao da se ništa nije desilo, kao da je sama. On pritera konja uz njenog, pa su oba mirno stupala jedan pored drugog, ali i životinje i jahači behu zagrejani od trke.

»Lidija!« zovnu je on tiho.

Ona ne odgovori.

»Lidija!«

Ona ostade nema.

»Kako je lepo bilo, Lidija, gledati te izdaleka kako jašeš, kosa « se lepršala kao zlatna munja. Kako je to bilo lepo! Ah, kako je divno sto si pobegla od mene! Tek tad sam video da me pomalo voliš. Nisam to znao, još sinoć sam sumnjao. Tek onda kad si pokušala da pobegneš °d mene, ja sam to najednom shvatio. Lepa moja, mila, ti mora da si "morna, daj da sjašemo!«

Pa brzo skoči sa konja i istog trenu zgrabi njen dizgin, da mu P^ovo ne bi urnakla. Nad sobom je video njeno snežnobelo lice, a kad¹⁰ Je skinuo s konja, ona zaplaka. On je pažljivo povede nekoliko

koračaja, pusti je da sedne u sasušenu travu i kleče pored nje. Ona je sedela i borila se sa suzama, hrabro se borila i odolela im.

»Ah, što si ti pokvaren!« počeo ona kad joj se povрати govor. Reći su joj jedva prelazile preko usana.

»Zar sam toliko pokvaren?«

»Ti si zavodnik, Zlatousti. Pusti me da zaboravim ono što si mi maločas rekao, bile su to besramne reci, tebi ne priliči da tako govoriš sa mnom. Kako možeš verovati da te ja volim? Daj da to zaboravimo! Ali kako da zaboravim ono što sam sinoć bila prinuđena da gledam?«

»Sinoć? Šta li si to sinoć videla?«

»Ah, ne pretvaraj se tako, ne laži tako, zaboga! Grozno je bilo i bestidno kako si se na moje oči udvarao onoj ženi! Zar ti nemaš stida? Čak si joj i nogu milovao, pod stolom, pod našim stolom! Pređa mnom, na moje oči! A sad, kad je ona otišla, evo te gde juriš za mnom! Ti zaista ne znaš šta je stid.«

Zlatousti se već odavno pokajao zbog reči koje joj kazao pre no što ju je skinuo s konja. Kako je to bilo glupo, reci su u ljubavi izlisle, trebalo je da čuti.

Ništa više nije rekao. Klečao je pored nje, i pošto ga je gledala tako divno i tako nesrećno, njen jad pređe na njega; i sam je osetio da tu za nečim treba žaliti. Ali uprkos svemu što je rekla, on je u njenim očima ipak video ljubav, a i bol na njenim drhtavim usnama bio je ljubav. Verovao je njenom oku više no njenim recima.

Ona je međutim očekivala odgovor. Pošto on ne dođe, Lidija još opori je stišće usne, pogleda ga pomalo zaplakanim očima i ponovi: »Zar ti zbilja nemaš stida?«

»Oprosti«, reče on pokorno, »mi tu govorimo o stvarima o kojima ne bi trebalo govoriti. To je moja krivica, oprosti mi! Pitaš me imam li stida. Da, svakako ga imam. Ali ja te volim, čuj me, a ljubav ništa ne zna o stidu. Ne ljuti se!«

Ona kao da ga je jedva slušala. Sedela je i gorko pućila usta gledajući nekud u daljinu kao da je sasvim sama. Nikada se on nije nalazio u sličnom položaju. Tome su reči bile krive.

On blago položi lice na njeno koleno, i od toga dodira mu odmah bi dobro. No ipak je bio pomalo bespomoćan i tužan, a i ona je još izgledala tužna, sedela je nepomično, ćutala i gledala u daljinu. Koliko pometenosti, koliko tuge! Ali koleno je blagonaklono prihvatalo pripijanje njegovog obraza, nije ga odbijalo. Lice mu je sklopljenih očiju ležalo na njenom kolemu, polako je upijalo u sebe njegov plemeniti, duguljasti oblik. Zlatousti je sa radošću i ganutošću mislio o tome

leoliko ovo koleno svojim otmenim i mladalačkim oblikom odgovara njenim dugačkim, lepim, oštro srezanim noktima na ruci. Zahvalno se privijao uz koleno, puštao obraz i usta da govore s njim.

Zatim je osetio njenu ruku kako se bojažljiva i laka kao ptica spušta na njegovu kosu. Mila ruka, mislio je i osećao kako ga polako i detinjasto miluje po kosi. Često je već pažljivo posmatrao njenu ruku i divio joj se, poznavao ju je bezmalo kao svoju rođenu, poznavao je te duge vitke prste sa duguljastim, lepo zasvođenim, ružičastim ispupčenjima nokata. Sad su dugi nežni prsti plašljivo razgovarali sa njegovim uvojcima. Njihov jezik je bio detinjast i bojažljiv, ali kazivao je ljubav. Zahvalno je priljubio glavu uz njenu ruku, potiljkom i obrazima osećao je njenu šaku.

Ona tad reče: »Vreme je, moramo poći.«

On diže glavu i nežno je pogleda, pa joj blago poljubi vitke prste.

»Molim te, ustani«, reče ona, »treba da pođemo kući.«

On odmah posluša, pa ustadoše, popeše se na konje, pojahaše.

Zlatoustovo srce treptalo je srećom. Kako je lepa Lidija, koliko detinjski čista i nežna! Nije je još ni poljubio, a ipak ga je toliko darovala i toliko svega obuzela. Jahali su brzo, i tek kad su se približili kući, pred samim ulazom u dvorište, ona se uplaši i reče:

»Nije trebalo da oboje dođemo u isti mah. Što smo nepromišljeni!« A u poslednjem trenutku, kad su već bili sjahali sa konja i dok im je u susret trčao momak iz konjušnice, ona mu brzo i žarko šapnu na uvo: »Reci mi da li si noćas bio kod one žene!« On zavrte glavom, više puta, pa počeo da rasedlava konja.

Popodne, kad joj otac izađe iz kuće, ona se pojavi u sobi za pisanje.

»A da li je to istina?« strasno upita ona još s vrata, a on je odmah znao na šta misli.

»Pa što si se onda igrao s njom, onako odvratno, i naterao je da se zaljubi?«

»To je tebi bilo namenjeno«, reče on. »Veruj mi, hiljadu puta radije bih milovao tvoju nogu nego njenu. Ali nijednom mi se pod stolom nije približila tvoja noga da me zapita da li te volim.«

»Da li me zbilja voliš, Zlatousti?«

»O, da.«

»Ali kuda će to odvesti?«

»Ne znam, Lidija. A i ne brinem se zbog toga. Srećan sam kad^e volim — kuda će to odvesti, na to ne mislim. Radostan sam kad^e gledam kako jašeš, i kada ti slušam glas, i kad mi tvoji prsti miluju^{os} u. Biću radostan ako budem smeo da te poljubim.«

»Čovek sme da poljubi samo svoju verenicu, Zlatousti. Zar ni-
kada nisi na to mislio?«

»Ne, na to nikada nisam mislio. Zašto bih? Ti dobro znaš, baš
kao i ja, da ne možeš postati moja verenica«.

»Tako je. Pa pošto ti ne možeš postati moj muž i zauvek ostati
kraj mene, postupio si veoma naopako što si mi govorio o ljubavi.
Zar si verovao da me možeš zavesti?«

»Nisam ništa ni verovao ni mislio, Lidija, ja uopšte mislim mnogo
manje no što ti pretpostavljaš. Jedino što želim to je da me jednom
poljubiš. Mi tako mnogo govorimo. Oni koji se vole to ne čine. Rekao
bih da ti mene ne voliš«.

»Jutros si mi kazao suprotno«.

»A ti si učinila suprotno!«

»Ja? Kako to misliš?«

»Najpre si pobegla kad si videla da dolazim. Tada sam povero-
vao da me voliš. Potom te je nešto nateralo da zaplačeš, a ja sam
mislio da je to zato što me voliš. Zatim je moja glava ležala na tvome
kolenu, i milovala si me, a ja sam mislio da je to od ljubavi. Ali sada
mi ne pružaš ništa od onoga što ljubav zahteva«.

»Ja nisam onakva kakva je žena čiju si nogu sinoć milovao. Ti
si, izgleda, svikao na takve žene«.

»Ne, ti si, hvala bogu, mnogo lepša i finija od nje«.

»Ne mislim to«.

»Oh, ali to je istina. Znaš li ti uopšte koliko si lepa?«

»Imam ogledalo«.

»Da li si u njemu kadgod videla svoje čelo, Lidija? Pa onda
ramena, pa onda nokte, pa onda kolena? I jesi li primetila kako to
sve liči jedno na drugo i kako jedno drugom odgovara, kako sve ima
isti oblik, duguljast, ispružen, čvrst i veoma vitak oblik? Jesi li to
primetila?«

»Kako samo govoriš! Nisam to ustvari nikad primetila, ali sad,
pošto si to rekao, ipak mi je jasno na šta misliš, čuj, ti si ipak
zavodnik, sad pokušavaš da me načiniš sujetnom«.

»Šteta, ne mogu da ti ugodim. No zašto bih želeo da te načinim
sujetnom? Ti si lepa, i ja bih hteo da ti pokažem kako sam ti zahva-
lan zbog toga. Primoravaš me da ti to recima kažem; a bez njih bih
ti mogao reći hiljadu puta bolje. Recima ti ništa ne mogu dati! Baš
kao što pomoću reci ne mogu ništa naučiti od tebe, a ni ti od mene«-

»A šta to da naučim od tebe?«

»Ja od tebe, Lidija, i ti od mene. Ali ti nećeš. Ti želiš da voliš
samo onog kome postaneš nevesta. On će se nasmejati kad vidi da
ništa nisi naučila, čak ni da ljubiš«.

»Tako, iz ljubljenja bi, znači, hteo da mi daješ časove, gospo-
dine učo?«

On joj se osmehnu. Makar mu se njene reci i ne sviđale, ipak
je iza njenog pomalo žestokog i nameštenog mudrijašenja mogao da
oseti kako je njeno devojaštvo obuzeto pohotom i kako joj se bo-
jažljivo opire.

Nije joj ništa odgovorio. Osmehivao joj se, očima joj prikivao
i sputavao pogled, i dok se ona, ne bez otpora, predavala opčinjenosti,
njegovo lice se polako bližilo njenom, dok im se usne ne dodirnuše.
Blago joj je dotakao usne, a ove mu odgovoriše slabim detinjim
poljupcem, pa se, kad ih on ne ostavi, otvoriše kao da se bolno
nečemu čude. Nežno istući on se naže ka njenim ustima što su uzmi-
cala, dok ga opet nisu oklevajući srela, pa je, omadijanu i lišenu
otpora, stade učiti primanju i davanju poljubaca, sve dok ona iscr-
pena ne privi glavu uz njegovo rame. On je ostavi da počiva, blaženo
mirišući njenu gustu plavu kosu, mrmrlajući joj nežne i umirujuće
zvuke u uvo i sećajući se u tom času kako ga je, bezazlenog đaka,
Ciganka Liza nekad posvećivala u tajnu. Kako joj je crna bila kosa, a
koža tamna, kako je sunce peklo i mirisala uvela gospina tiava! I
kako je sve to već davno prošlo, iz kolike već daljine sve to svetluca
ka njemu. Tako brzo je svenulo sve što je tek procvetalo!

Lidija polako ustade, preobražena lica, ozbiljne i krupne su
joj bile oči, pune ljubavi.

»Pusti me da pođem, Zlatousti«, reče ona, »toliko sam se zadr-
žala kod tebe. Oh, mili moj, dragi moj!«

Svakoga dana su se potajno sastajali, i Zlatousti sasvim prepus-
ti 'dragani da ga vodi; čudesno ga je prožimala srećom i dirala ova
devojačka ljubav. Ponekad ga je ona po čitav sat samo držala za
ruke, gledala mu u oči, a onda se opraštala detinjim poljupcem.
Drugi put bi ga ljubila predano i nezasito, ali nije dopuštala da je
on miluje. Jednom, jako pocrvenevši i savlađujući se, sa željom da
Sa veoma obraduje, dozvolila mu je da joj vidi jednu dojku; snebi-
vajući se izvadila je iz haljine mali beli plod; kad je on klečeći poljubi,
ona je opet brižljivo pokri, i dalje rumena sve do niz vrat. A i razgo-
varali su, ali na nov način, ne više onako kao prvog dana; izmišljali
su jedno drugom imena odmila, ona mu je rado pričala o svom detinj-
stvu, svojim snovima i igrama. Cesto je govorila i o tom da njihova
'Jubav nije na mestu, pošto on ne može da se oženi njome; tužno i

predano govorila je o tome i kitila svoju ljubav tajnom ove tuge kao kakvim crnim velom.

Prvi put je Zlatousti osetio da ga jedna žena ne samo želi nego i voli.

Jednom prilikom mu je Lidija govorila: »Ti si tako lep i izgledaš tako vedar. Ali duboko u tvojim očima nema vedrine, u njima je sama tuga; kao da ti oči znaju da nema sreće i da sve što je lepp i što volimo ne ostaje dugo uz nas. Ti imaš najlepše oči što se mogu zamisliti, najlepše i najtužnije. Ja mislim da je to zato što nemaš zavičaja. Došao si k meni iz šuma, i jednom ćeš opet otići i spavati na mahovini i lutati. — Ali, gde je moj zavičaj? Kad odeš, ja ću, istina, još imati i oca i sestru, i imaću sobu i prozor kraj koga ću moći da sedim i da mislim na tebe; ali zavičaja neću više imati«.

On ju je puštao da govori, ponekad se osmehivao na njene reci, ponekad se žalostio. Recima je nikad nije tešio, no jedino blagim milovanjem, privijajući joj glavu na grudi i pevajući tihe besmislene čarobne zvuke, kakve dadilje pevahu da uteše decu kad plaču. Jednom Lidija reče: »Tako bih želela da znam, Zlatousti, šta li će postati od tebe, često razmišljam o tome. Nećeš ti imati ni običan ni lak život. Ah, kako bih želela da te ipak sreća prati! Ponekad mislim da ćeš postati pesnik, jedan od onih koji imaju priviđenja i snove i kadri su da ih lepo iskažu. Ah, ti ćeš proputovati ceo svet, i sve će te žene voleti, a ipak ćeš ostati sam. Bolje se vrati u manastir, svome prijatelju o kome mi toliko pričaš! Ja ću se moliti za tebe da jednom ne umreš usamljen u šumi«.

Tako je umela da govori, duboko ozbiljna, zaneto gledajući. Ali potom bi opet umela da nasmejana jaše s njim u pozne jesenje dane ili da mu zadaje šaljive zagonetke i baca na njega uvelo lišće i beličaste žirove.

Jednom je Zlatousti ležao u svojoj sobi u postelji i čekao da mu dođe san. Srce mu se stezalo, na neki sladak bolan način, teško i jako mu je udaralo u grudima, prepuno ljubavi, prepuno tuge i bespomoćnosti. Čuo je kako novembarski vetar udara o krov; bese mu već prešlo u naviku da pre spavanja poduže tako leži čekajući da ga uhvati san. Tiho je, kao i svake večeri, po navici šaputao jednu pesmu Mariji:

*Tota pulchra es, Maria,
et macula originalis non est in te.
Tu laetitia Israel,
Tu advocata peccatorum!*

Pesma je svojom nežnom melodijom tonula u njegovu dušu, a isti mah je napolju pevao vetar, pevao o nemiru i lutanju, o šumi, jeseni, o životu beskućnika. Mislio je na Lidiju i mislio na Narcisa i na svoju majku, gušilo ga je i tištalo njegovo nemirno srce.

A tad se prenu, uspravi i s nevericom zagleda u tminu: sobna vrata se behu otvorila, jedna prilika u dugoj beloj košulji uđe po mraku, uđe Lidija, bosonoga, nečujno koračajući po kamenini pločama, pažljivo zatvori vrata i sede na njegovu postelju.

»Lidija«, prošaputa on, »košutice moja, beli moj cvete! Lidija, šta to činiš?«

»Dolazim k tebi«, reče ona, »samo za trenutak. Hoću jednom da pogledam kako moj Zlatousti leži u svom krevetiću, moje srce zlatno«.

Pa leže uz njega, i tako su mirno počivali, a srca su im bila otežala i uzburkana. Ona ga pusti da je ljubi, pusti njegove ruke da se igraju po njenim udovima i dive im se, ali mu nešto više od toga nije dozvoljavala. Posle kratkog vremena ona blago skloni njegove ruke, poljubi ga u oči, nečujno ustade i iščeznu. Vrata zaškripiše, u potkrovlju je vetar zvečao i navaljivao. Sve je bilo začarano, puno tajne, puno strepnje, puno obećanja, puno pretnje. Zlatousti nije znao ni šta misli, ni šta čini. Kad se iz nemirnog sna opet probudio, jastuk mu je bio vlažan od suza.

Posle nekoliko dana opet je došla, mila bela utvara, i ležala četvrt sata pored njega, kao i prošli put. Sapćući mu je govorila u uvo, obgrljena njegovim rukama, imala je mnogo da mu priča i da mu se izjada. Ležala je na njegovoj levoj ruci, a on ju je nežno slušao i desnom rukom milovao joj koleno.

»Zlatoustiću«, rekla je sasvim prigušenim glasom, tik uz njegov obraz, »tako je tužno što nikad neću smeti da ti pripadnem. Neće još dugo potrajati ova naša mala sreća, naša mala tajna. Julija već podozreva nešto, uskoro će me naterati da joj kažem. Ili će otac primetiti. Kad bi me on zatekao kraj tebe u postelji, mala moja zlatna ptico, crn bi dan osvanuo tvojoj Lidiji; stajala bi uplakanih očiju i gledala uvis na drveće i videla svog najdražeg kako gore visi¹ njiše se na vetru. Ah, čuj, bolje beži, bolje sad odmah beži, da otac² e naredi da te vežu i obese. Videla sam već kako vešaju jednog coveka, nekog lopova. Ne bih mogla da gledam kako tebe vešaju, slušaj, bolje beži i zaboravi me; samo da ne umreš, Zlatkiću, samo da³ Ptice ne iskljuju plave oči! Ali ne, zlato moje, ne smeš otići — ah,⁴ ću ja činiti ako me ostaviš samu?«

»Zar ne bi htela da podeš sa mnom, Lidija? Pobeći ćemo zajedno, svet je veliki!«

»To bi bilo vrlo lepo«, reče ona žalosno, »ah, kako bi lepo bilo s tobom prolaziti kroz ceo svet! Ali ne mogu. Ne mogu da spavam u šumi, da nemam doma ni ognjišta i da mi se kosa puni slamom, ja to ne mogu. Ne mogu ni da ocu nanesem tu sramotu. — Ne, ne govori, to nije predrasuda. Ne mogu. Ne bih to mogla baš kao što ne bih mogla ni da jedem iz prljavog tanjira ili da spavam u krevetu sa gubavkn. Ah, nama je zabranjeno sve što bi bilo dobro i lepo, nas dvoje smo rođeni za patnju. Zlatkiću, siroti moj mali dečko, ipak ću na kraju morati da gledam kako te vešaju. A mene, mene će zatvoriti, a potom poslati u neki manastir. Najdraži, moraš me napustiti i moraš opet spavati sa Cigankama i seljankama. Ah, idi, idi pre no što te uhvate i svezu! Mi nikada nećemo biti srećni, nikada«.

On joj je blago milovao kolena pa je onda, pošto joj je sasvim nežno dodirnuo stidni predeo, zamolio: »Cvetiću, mogli bismo biti tako srećni! Zar ne smem?«

Ona ukloni njegovu ruku, bez ljutnje, ali snažno, i malo se odmače od njega.

»Ne«, reče, »ne, to ne smeš. To mi je zabranjeno. Ti to možda ne razumeš, Ciganine mali. Ja postupam naopako, ja sam loša devojka, celoj kući nanosim sramotu. Ali negde u dnu svoje duše sam ipak još gorda, tamo niko ne srne da stupi. To ne smeš da diraš, inače nikad više neću moći da dođem u tvoj sobičak«.

On se nipošto ne bi usudio da ne poštuje neku njenu zabranu, neku želju, neki nagoveštaj. I sam se čudio koliku moć ona ima nad njim. Ali patio je. Čula su mu ostala neutoljena, i srce mu se često žestoko opiralo toj zavisnosti. Ponekad se trudio da se oslobodi toga. Ponekad se sa smišljenom ljubaznošću udvarao maloj Juliji, a svakako je i bilo neophodno ostati u dobrom odnosu sa ovom važnom osobom i obmanjivati je koliko je to moguće. Zanimljivo je bilo njegovo iskustvo s tom Julijom, koja se često ponašala tako detinjasto, a često imala izgled kao da sve zna. Nema sumnje, ona je bila lepša od Lidije, bila je neobično lepa, a to je, zajedno sa njenom pomalo starmalom detinjskom nevinošću, pretstavljalo veliku draž za Zlatoustog; on je često bio silno zaljubljen u Juliju. Upravo po toj jakoj draži kojom je sestra privlačila njegova čula, on je često sa čuđenjem uviđao razliku između požude i ljubavi. Spočetka je podjednako gledao obe sestre, nalazio je da su obe privlačne, ali da je Julija lepša i vrednija da se zavede, udvarao se obema i ni jednu ni drugu nije ispuštao iz vida. A sada je Lidija stekla oveliku moć nad njim! Sada ju je toliko voleo da se iz ljubavi odrekao čak i toga da je potpuno ima. Upoznao je i zavoleo njenu dušu, ona mu je, onako detinjasta i

nežna i sklona tuzi, izgledala slična njegovoj sopstvenoj duši; često se duboko čudio i ushićavao kad bi video koliko ta duša odgovara njenom telu; ma šta učinila, ma šta rekla, ma šta pomislila ili zaključila, njene reci i stav njene duše bili bi sasvim istovetni sa krojem njenih očiju i oblikom njenih prstiju!

Ti trenuci u kojima je verovao da vidi osnovne oblike i zakone po kojima je bilo satkano njeno biće, kako duša tako i telo, često su u Zlatoustom budili želju da na hartiji uhvati i ponovi nešto od toga lika, pa je na nekoliko listova, koje je vrlo brižljivo skrivao, pokušavao da potezima pera po sećanju nacrti oblik njene glave, liniju njenih obrva, njenu ruku, njeno koleno.

Sa Julijom su iskrsele izvesne teškoće. Ona je očigledno slutila talas ljubavi sred koga je plivala njena starija sestra, i čula su joj se, obuzeta radoznalošću i požudom, okretala tome raju, mada njen jogunasti razum to nije hteo da prizna. Prema Zlatoustom je pokazivala ipreteranu hladnoću i nenaklonost, a ipak je u trenucima zabavljajući se znala da ga posmatra sa divljenjem i pohotljivom radoznalošću. Prema Lidiji je često bila veoma nežna, ponekad bi joj došla i u postelju, pa bi onda sa skrivenom požudom disala u zoni ljubavi i pola, obesno dotičući zabranjenu i željenu tajnu. A onda bi opet na skoro uvredljiv način nagoveštavala da joj je poznat Lidijin tajni prestup i da ga prezire. Dražeći i smetajući lelujalo je to lepo i čudljivo dete između dvoje zaljubljenih, u žednim snovima je štrpkalo njihovu tajnu, čas je izigravalo bezazlenost, čas nagoveštavalo opasnu posvećenost; brzo se iz deteta razvila u silu. Lidija je od toga trpela više no Zlatousti, koji je malu, sem za obedom, retko viđao. A Lidiji nije moglo ostati skriveno ni da Zlatousti nije bio neosetljiv prema Julijinoj dražesnosti, ponekad bi primećivala kako na njoj Počiva njegov pogled pun divljenja i uživanja. Nije smela ništa da kaže, sve je bilo toliko teško, sve tako puno opasnosti, a pogotovo nije smela da ozlovolji i uvredi Juliju; ah, svakog dana i svakog časa se mogla otkriti tajna njene ljubavi i mogao je doći kraj njenoj tegobnoj i uznemirenoj sreći, možda užasan kraj.

Ponekad se Zlatousti čudio što se već odavno nije pokupio i¹ Nije bilo lako živeti ovako kao što je on sada živio: voljen, bez nade, bez nade i u dozvoljenu i trajnu sreću i u lako osvajanje, na koje su njegove ljubavne želje dotle bile navikle; s većno² draženim i gladnim, nijednom utoljenim nagonima, pritom u stalnoj opasnosti. Zašto on ostaje ovde i podnosi sve to, svu tu zamršenost³ rkana osećanja? Nisu li to doživljaji, osećanja i duševna stanja⁴ priliče nastanjenim, zakonitim ljudima, ljudima u toplim sobama?

⁶ Herman Hese

Zar on nema pravo beskućnika, pravo čoveka koji je š malim zadovoljan, da se ukloni od tih nežnosti i zapletenosti i da im se smeje? Da, on ima to pravo, i budala je što ovde traži nešto nalik na zavičaj i što to plaća tolikim bolovima, tolikom pometenošću. A ipak je to činio i patio zbog toga, patio rado, i pritom bio potajno srećan. Bilo je glupo i mučno, složeno i naporno voleti na takav način, ali je bilo divno. Divna je bila lepa zagasita seta ove ljubavi, njena ludost i beznadežnost; lepe su bile ove noći bez sna, ispunjene razmišljanjem; lepo i prekrasno je bilo sve to, kao i patnička crta oko Lidijinih usana, kao i zaneti, predani zvuk njenog glasa kad bi govorila o svojoj ljubavi i zabrinutosti. Ta patnička crta je za svega nekoliko nedelja nastala i odomacila se na Lidijinom mladom licu — čije je linije želeo da nacrtá perom i to smatrao tako lepim i tako važnim zadatkom — i on je osećao: za ovo nekoliko nedelja i on se sam promenio i veoma ostareo, postao je ako ne pametniji, a ono ipak iskusniji, ako ne srećniji, a ono ipak mnogo zreliji i bogatiji u duši. Nije više bio dečak.

Svojim blagim, zanetim glasom Lidija mu je govorila: »Ne treba da tuguješ, ne zbog mene, pa ja bih jedino i htela da te razveselim i da te vidim srećnog. Oprosti, ja sam te rastužila, zarazila sam te svojim strahom i ojađenošću. Noću sanjam tako čudne snove: neprestano kao da idem kroz neku pustinju, toliko ogromnu i mračnu da se ne može iskazati, i idem i idem i tražim te, ali tebe nema, i znam da sam te izgubila i da ću večito, večito morati tako da idem, tako sama. A onda, kad se probudim, mislim: oh, kako je dobro, oh, kako je divno što je on još tu i što ću ga viđati, možda još koju nedelju ili još koji dan, svejedno, ali on je još tu!«

Jednog jutra se Zlatousti prenuo u postelji ubrzo po svitanju i neko vreme je zamišljen produžio da leži, slike iz nekog sna su se još nalazile oko njega, ali nepovezane. Sanjao je o svojoj majci i o Narcisu, oba ta lika je još mogao jasno da vidi. Kad se oslobodio od niti sna, palo mu je u oči neko naročito osvetljenje, neka posebna vrsta svetlosti što je danas ulazila kroz malo okno. Skočio je i pohitao prozoru, i odande je video kako se prozorski pervaz, krov konjušnice, dvorišna kapija i čitav predeo iza nje svetlucaju plavičasto-belirti sjajem, pokriveni prvim snegom ove zime. Porazila ga je suprotnost između nemira u njegovom srcu i tihog, predanog zimskog sveta: kako se mirno, kako se dirljivo i skrušeno njiva i šuma, breg i ledina predaju suncu, vetru, kiši, suši, snegu, kako lepo i s blagom patnjom javor i jasen podnose svoje zimsko breme! Zar čovek ne može postati takav kakvi su oni, zar ne može ništa naučiti od njih? Zamišljeno J^e

izišao u dvorište, počeo da gaća po snegu i da ga pipa rukama, prešao je u baštu, i preko ograde, na koju je sneg već bio visoko navejao, pogledao ražino grmlje povij eno od snega.

Za doručak su jeli brašnjenicu, svi su govorili o prvom snegu, svi su — i devojke — bili već napolju. Sneg je ove godine doš^{ao} kasno, Božić je već bio blizu. Vitez je pričao o južnim zemljama u kojima nema snega. Ali ono što je taj prvi zimski dan učinilo nezaboravnim za Zlatoustoga dogodilo se tak pošto se već odavno smrklo.

Dve sestre su se tog dana bile posvađale, o čemu Zlatousti ništa nije znao. Uveče, kad su kućom zavladaali mrak i tišina, Lidija dođe k njemu, na svoj uobičajeni način, ćutke leže kraj njega i stavi glavu na njegove grudi, da bi čula kako mu srce kuca i da bi se utešila njegovom blizinom. Bila je rastužena i bojažljiva, plašila se da je Juli ja ne izda, no ipak se nije mogla odlučiti da sa svojim dragim govori o tome i da ga baci u brigu. I tako je tiho ležala na njegovom srcu, slušala kako joj on s vremena na vreme tepa i osećala mu ruku u svojoj kosi.

Ali iznenada — nije prošlo dugo otkako je tako ležala — strahovito se uplašila i širom otvorenih očiju se pridigla. A i Zlatousti se ne malo uplašio kad je video kako se sobna vrata otvaraju i kako ulazi neka prilika koju od straha nije odmah poznao. Tek kad ta pojava stade uza samu postelju i nadnese se nad nju, on vide da je to Julija i srce mu se steže. Ona se oslobodi ogrtača koji je prebacila preko košulje i pusti ga da padne na tle. Lidija klonu u postelju, jauknuvši kao da su je nožem proboli, i grčevito steže Zlatoustog.

Tonom poruge i zloradosti, ali ipak nesigurnim glasom, Julija reče: »Ne mogu da ležim tako sama u sobi. Ili ćete me primiti k sebi, Pa da ležimo utroje, ili ću otići i probuditi oca«.

»No, pa hajde onda, ulazi«, reče Zlatousti, i zadiže pokrivač. »Smrznucé ti se noge«. Ona se uvuče, a on se stade truditi da joj na uzanom ležaju načini malo mesta, jer Lidija bese zarila lice u jastuk¹ ležala je nepomično. Najzad se sve troje smestiše, sa obe strane zlatoustoga po jedna devojka, i on se za trenutak ne mogade odbraniti od misli koliko bi još do pre kratkog vremena ovaj »položaj odgo-arao svim njegovim željama. Sa čudnom strepnjom, a ipak potajno uhićen, osećao je Julijino bedro kraj sebe.

»Moralá sam i ja jednom da vidim«, počé ona opet, »kako se^{zi} u tvojoj postelji, koju moja sestra tako rado posećuje«.

Zlatousti, da bi je smirio, stade polako da joj obrazom tare^{su} i da joj rukom nežno gladi bedra i kolena, kao kad se miluje^{c k a} i a ona se ćutke i radoznalo predavala pipanju njegove ruke,

ošamućeno i zaneto osećajući čar svega toga, ne pružajući otpor. No za vreme tog kroćenja on se u isti mah trudio i oko Lidije, tiho joj pevušio na uvo prisne ljubavne zvuke i polako ju je naterao da bar digne lice i da ga okrene prema njemu. Nečujno joj je ljubio usta i oči, dok mu je s druge strane ruka opčinjavala sestru i dok je postajao svestan nepodnošljive mučnosti i izopačenosti celog tog položaja. Levom rukom je učio; dok se ona upoznavała sa Julijinim lepim telom koje je mirno iščekivalo, on je prvi put osetio ne samo koliko je njegova ljubav prema Lidiji lepa i duboko beznadežna, nego i koliko je smešna. Sada, dok su mu usne bile uz Lidiju a ruka uz Juliju, činilo mu se da je ili morao naterati Lidiju da mu se poda ili krenuti dalje svojim putem. Voleti je a ipak je se odricati — to je bilo besmisleno i naopako.

»Srce moje«, šapnu on Lidiji na uvo, »patimo se bez potrebe. Kako bismo sve troje sad mogli biti srećni! Dozvoli, dozvoli da učinimo ono što nam krv zahteva!«

Pošto se ona s jezum odmače, njegova požuda se okrenu ka drugoj sestri, a ovoj je toliko prijala njegova ruka da je odgovorila otegnutim drhtavim uzdahom punim strasti.

Kada Lidija ču ovaj uzdah, ljubomora joj steže srce kao da je neko kanuo otrov u njega. Ona se neočekivano priđiže, strže pokrivač sa postelje, skoči na noge i uzviknu: »Julija, hajdemo!«

Julija se uplašeno trže; već i nepromišljena žestina ovog uzvika, koji ih je sve mogao, odati, ukazala joj je na opasnost, i ona ćutke ustade.

Zlatousti, međutim, čiji su svi nagoni bili uvređeni i prevareni, brzo zagrlí Juliju dok je ustajala, poljubi joj obe dojke i vrelo joj prošaputa na uho: »Sutra, Julija, sutra!«

Lidija je stajala u košulji i bosa, na kamenom podu grčili su joj se prsti od hladnoće. Ona diže Julijin ogrtač sa tla i ogrnu je njime, jednim patničkim i skrušenim pokretom, koji Juliji ni u mraku ne izmače i koji je ganu i učini pomirljivom. Sestre tiho prhnuše iz sobe i nestadoše. Obuzet oprečnim osećanjima, Zlatousti stade da osluškuje za njima, pa odahnu kad se uveri da ništa nije poremetilo mrtvu tišinu u kući.

Tako je ovo troje mladih ljudi iz neobične i neprirodne zajednice bilo gurnuto u samoću i razmišljanje, jer i dve sestre, pošto su dospele u svoju spavaću sobu, nisu našle snage za razgovor, nego su usamljeno, ćutke i tvrdoglavo ležale budne svaka u svojoj postelji. Izgledalo je da je u kući zavladao neki duh nesreće i protivrečja, neki demon besmislice, osamljenja i duševne pometnje. Tek posle ponoći je zaspao

Zlatousti, tek pred zoru Julija. Lidija je ležala budna i na mukama sve dok se nad snegom nije javio bleđi dan. Odmah je ustala, obukla se, klekla pred malo drveno raspeće i dugo se molila, a čim je na stepenicama začula korake svoga oca, izašla je i zamolila ga za razgovor. I ne pokušavajući da pravi razliku između svoje brige za Julijinu devojačku vrlinu i svoje ljubomore, odlučila je da okonča ćelu tu stvar. I Zlatousti i Julija su još spavali kada je vitez već saznao sve što je Lidija smatrala potrebnim da mu saopšti. Julijino učešće u događaju prećutala je.

Kad u uobičajeno vreme dođe u sobu za pisanje, Zlatousti ugleda viteza, koji se inače za tu priliku obično pojavljivao u papučama i pustenom ogrtaču kako stoji u čizmama, u grudnjaku, sa pripasanim mačem, i odmah shvati šta to znači.

»Stavi kapu na glavu«, reče mu vitez, »treba da pođem s tobom na jedno mesto«.

Zlatousti skide kapu sa klina i pođe za svojim gospodarem niza stepenice, preko dvorišta i kroz kapiju. Donovi su im resko škripali po tankoj snežnoj pokorici, na nebu se još videlo jutarnje rumenilo. Vitez je ćutke išao napred, a mladić za njim, počeo se obazirući prema dvorištu, prema prozoru svog sobička, prema strmom krovu pokrivenom snegom, sve dok to ne potonu i dok se sasvim ne izgubi iz vida. Nikada više neće videti taj krov i te prozore, nikada više pisarnicu i sobičak u kom je spavao, nikada više dve sestre. Odavno mu je bila prisna misao o iznenadnom odlasku, no ipak mu se srce bolno stezalo. Gorko ga je razdirao ovaj rastanak.

Čitav sat su tako išli, gospodar napred, i ni jedan ni drugi nisu govorili. Zlatousti počeo da misli o svojoj sudbini. Vitez je bio naoružan, možda će ga ubiti. No ipak nije verovao u to. Opasnost nije bila velika; treba samo da potrči, i starac će sa svojim mačem biti bespomoćan. Ne, njegov život nije u opasnosti. Ali ovo hodanje i ćutanje, ovo koraćanje iza tog uvređenog čoveka svećanog ponašanja, ovo nemo odvođenje mu je iz koraka u korak postajalo sve mućnije. Najzad vitez stade.

»Sada ćeš«, reče on napuklim glasom, »sam poći dalje, sve u istom pravcu, i vodieš svoj skitnički život onako kako si navikao. Pojaviš li se ikada u blizini moga doma, bićeš ubijen. Neću da ti se svetim; trebalo je da budem pametniji i da tako mladog čoveka ne dovodim u blizinu svojih kćeri. Ali usudiš li se da se vratiš, platićeš glavom. Odlazi sada, bog neka ti oprosti!«

Stajao je nepomično, pod bledunjavom svetlošću snežnoga jutra lice mu je, uokvireno sedom bradom, izgledalo sasvim utrnuo. Stajao je kao avet i nije se makao s mesta sve dok Zlatousti ne iščeze iza grebena prvoga brežuljka. Crvenkasti otsevi na oblačnom nebu benu se izgubili, sunce se nije pojavljivalo, sneg poče polako i oklevajući da praminja tanušnim pahuljicama.

IX

Zlatoustom je ovaj predeo bio poznat, jer je tuda često jahao; znao je da se s one strane zaleđenog rita nalazi jedan vitezov ambar, a još dalje i jedan salaš gde su ga poznavali; na jednom od tih mesta moći će da se odmori i da zakonači. O ostalom će sutra odlučiti. Polako ga je opet obuzimalo osećanje slobode i tuđine, od koga se neko vreme bio odvikao. Ovog ledenog i namrgođenog zimskog dana ukus tuđine nije bio prijatan, odveć je ona mirisala na muku, na glad i nevolju, a ipak su njeno prostranstvo, njena veličina i surova neumoljivost zvučali njegovom razmaženom i zbunjenom srcu umirujuće i gotovo utešno.

Umorio se od hodanja. Sa jahanjem je sad svršeno, mislio je. O, prostrani svete! Sneg je oretko promicao, u daljini su se venci šuma i oblaci slivali u sivilo, tišina se prostirala u beskonačnost, do kraja sveta. Sta li je sad sa Lidijom, sa tim sirotim bojažljivim srcem? Gorko ju je žalio; nežno je mislio o njoj dok je, sred pustoga rita, sedeo i odmarao se pod usamljenim golim jasenom. Najzad ga potera hladnoća, pa ustade, skočanih nogu, postepeno uspevajući da korača bez zastajkivanja, dok je oskudna svetlost mutnoga dana izgleda već jenjavala. Tokom dugoga posrtanja preko pustih polja prodoše ga misli. Sad nije valjalo misliti ili gajiti osećanja, makar bila još toliko nežna, još toliko lepa; valjalo je čuvati se od zime, za vremena stići do konačišta, valjalo se kao kuna i lisica probijati kroz ovaj hladni, negostoljubivi svet i spasti se nekako od prevremenog skončavanja na otvorenom polju; sve drugo nije bilo važno.

Začudo se osvrnuo kad mu se učinilo da izdaleka čuje topot konjskih potkovica. Zar je moguće da ga progone? On se maši & mali lovački nož u džepu i razlabavi drvene kanije. Utom ugleda jahača i izdaleka poznade konja iz vitezove konjušnice, koji *TGH* se uporno približavao. Od bežanja mu ne bi bilo koristi, i on stade

da sačeka, bez stvarnog straha, ali vrlo napeto i radoznalo, dok mu je srce ubrzano tuklo. Za trenutak mu žestoko prođe kroz glavu: »Što ci dobro bilo kad bi mi pošlo za rukom da ubijem tog konjanika; imao bih konja, i ceo svet bi bio moj!« Ali kad poznade jahača, mladog konjužarskog momka Hansa, sa njegovim svetloplavim vodnjikavim očima i dobrim zbunjenim dečaćkim licem, on se nasmeja; trebalo bi imati srce od kamena, pa ubiti ovog milog i čestitog mladica. Ljubazno je pozdravio Hansa, a nežno je pozdravio i konja Hani-bala, koji ga odmah poznade, i pogladio ga po toplom i vlažnom vratu.

»Kud si krenuo, Hanse?« upitao je.

»K tebi«, nasmeja se momak otkrivajući blistave zube. »Već si dobro parče prepešačio! Elem, ne smem da se zadržavam, imam samo da te pozdravim i da ti predam ovo«.

»Od koga da me pozdraviš?«

»Od gospodice Lidije. No, gadan si nam dan zakuvao, učitelju Zlatousti, srećan sam što sam mogao malo da kidnem. Iako gospodar ne sme primetiti da sam otišao i nosio poruku, jer lepo bih se proveo. Uzimaj, dakle!«

On mu pruži jedan mali zavežljaj, i Zlatousti ga uze.

»Je li, Hanse, da nemaš možda parče hleba u džepu? Ako imaš, daj mi«.

»Hleba? Biće valjda još koja krajika«. Pa poče da rije po džepovima i izvadi parče crna hleba. Odmah potom htjede da odjaše.

»A šta radi gospodica?« upita Zlatousti. »Zar ti ništa nije naložila? Nemaš neko pisamce?«

»Ništa. Video sam je samo za trenutak. Nepogoda je u kući, znaš već; gospodar juri tamo-amo kao car Saul. Elem, treba da ti predam ovaj zavežljaj, ništa više. Moram natrag«.

»Lepo, samo još trenutak. Slušaj, Hanse, bi li mogao da mi pokloniš svoju kamu? Moj nož je mali. Ako naiđu vuci, ili nešto slično — bilo bi kudikamo bolje kad bih u ruci imao štogod valjano«.

Ali Hans ne htjede ni da čuje za to. Biće mu žao, rekao je, ako učitelju Zlatoustom što desi. Ali svoju kamu, ne, nju on nikad ne bi doao iz ruku, pa ni za novac, pa ni u zamenu, ne bi, vala, pa da ga zaboli sveta Genoveva glavom. Toliko, a sad mora da hita, i želi mu srećan put, i žao mu je.

Prodrmaše jedan drugom ruke, pa momak odjaha; Zlatousti je gledao za njim neobično tužna srca. Zatim je otvorio zamotuljak, radujući se jakom kaišu od teleće kože kojim je bio zavezan. Unutra je našao jedan pleteni grudnjak od debele sive vune, očigledno ručni

rad, koji je Lidija isplela i njemu namenila, a u grudnjaku se, dobro zavijeno, nalazilo još nešto tvrdo; bilo je to parče šunke, zasečeno na jednom mestu, i u tom zarezu se nalazio blistav zlatan dukat. Pisma nije bilo. Stajao je tako u snegu s Lidijinim poklonima u rukama, neodlučan, potom je svukao zubun i navukao grudnjak, koji je prijatno grejao. Brzo se opet obukao, sakrio zlatnik u najsigurniji džep, zakopčao kaiš i požurio dalje kroz polja; bilo je vreme da potraži mesto za počinak, strahovito se umorio. Ali nije hteo da ode seljaku, iako bi tamo bilo toplije, a besumnje bi se našlo i mleka; nije želeo da časka i da ga ispituju. Prenoćio je u ambaru, ujutru je rano po mrazu i oštrom vetru pošao dalje, a hladnoća ga je terala da prevlađuje velika rastojanja. Noćima i noćima sanjao je o vitezu i njegovom maču i o dvama sestrama; danima su mu usamljenost i seta tištale srce.

U jednom selu, kod nekih siromašnih seljaka koji nisu imali hleba, već samo čorbe od prosa, našao je jedne večeri prenoćište. Tu su ga očekivali novi doživljaji. Seljanka čiji je gost bio rodila je te noći dete, i Zlatousti je prisustvovao tome, izvukli su ga iz slame da pomogne, iako se nakraju za njega nije našao nikakav drugi posao do da drži svetiljku dok je babica poslovala. Prvi put je gledao porođaj, pa začuđene, zažarene oči nije Skidao s porođiljinog lica, iznenada obogaćen jednim novim doživljajem. Njemu se bar činilo veoma značajnim ono što je tu opazio na licu porođilje. Naime, pri svetlosti luča, dok je sa velikom radoznalošću zurio u lice žene, koja je jaukala obuzeta bolovima, palo mu je u oči nešto neočekivano: linije na izobličenoj lici žene koja je ječala nisu se mnogo razlikovale od onih koje je u trenutku ljubavne opijenosti viđao na drugim ženskim licima! Izraz velikog bola na licu bio je doduše¹ žešći i više je izobličavao no izraz silnog uživanja — ali u osnovi se nije razlikovao od njega, bilo je to isto ono pomalo nacereno skupljanje, isto proplamsavanje i gašenje. Mada nije znao zašto, čudno ga je iznenadilo to otkriće da bol i uživanje mogu ličiti jedno na drugo kao brat i sestra.

Još nešto je doživeo u tom selu. Zbog susetke, koju je ugledao ujutru posle porođajne noći i koja je odmah odgovorila na pitanje njegovih zaljubljenih očiju, ostao je i druge noći u selu i veoma usrećio susedovu ženu, jer posle dugog vremena i posle svih zaljubljenosti ovih poslednjih nedelja, zaljubljenosti koje su ga dražile a onda razočaravale, ovo je bio prvi put što se njegov nagon opet utolio. A ovo zadržavanje dovelo je do jednog novog doživljaja; ono je bilo krivo što je sutradan u istom tom selu sreo jednog druga, nekog drskog dugajliju, Viktora po imenu, koji je upola izgledao kao pop a upola

kao aramija, i koji ga je pozdravio štrbecajući latinski i pretstavio se kao đak-lutalica, iako je odavno preturio đачke godine preko glave.

Ovaj šiljobradi prijaško pozdravio je Zlatoustog sa izvesnom srdačnošću i skitničkom duhovitošću kojom je brzo pridobio svog mladog druga. Na njegovo pitanje gde je bio učenik i kuda se to uputio, neobični bratac odeklamova:

»Naposećivao sam se visokih škola, tako mi moje jadne duše, bio sam u Kelnu i u Parizu, a o metafizici džigernjače retko je ko napisao nešto sadržajnije no što sam to ja učinio u svojoj disertaciji u Lajdenu. Otada, *amice*, lutam kroz nemačko carstvo kao jedna propalica, a dragu mi dušu muče neizmerna glad i žeđ; nazvali su me seljačkim strahom i trepetom, a profesija mi je da mlade žene učim latinski i da kobasice čarolijom selim iz badže u svoj stomak. Cilj mi je postelja gradonačelnikove žene, a ako me pre toga ne pokljuju vrane, teško da ću biti pošteđen toga da se posvetim dosadnom nadbiškupskom pozivu. Bolje je, kolega mali, živeti od danas do sutra no nikako, a na kraju krajeva, zečje pečenje se još nikad nije tako lepo osećalo kao u mom jadnom stomaku. Češki kralj je moj brat, i otac sviju nas hrani i njega kao i mene, samo što mene pušta da u tome sam obavim najveći deo posla, a prekjuče je, tvrda srca kao svaki otac, hteo da me zloupotrebi za to da spasem život jednom vuku skoro krepalom od gladi. Da nisam ubio tu zverku, gospodine kolega, tebi nikad ne bi pala u deo čast da sklopiš ovo prijatno poznanstvo sa mnom. *In saecula saeculorum*, amin«.

Još nedovoljno upoznat sa crnim humorom i lutalačkim latinskim ovoga soja, Zlatousti se, doduše, malo pribijavao tog dugačkog cupavog neotesanka, kao i ne naročito prijatnog smeha kojim je pratio svoje sopstvene šale, ali nešto na ovom ovejanom skitnici ipak mu se svidalo, i nije se mnogo protivio kad ga ovaj stade nagovarati da zajedno produže put, jer, bilo ono sa ubijenim vukom izmišljeno ili ne, u svakom slučaju je čovek u društvu jači i ne mora se toliko bojati. Ali P'e no što krenuše dalje brat Viktor htede da sa seljacima porazgovara latinski, kako je on to zvao, pa nađe prenoćište kod jednog seljaka. Noⁿ nije postupio onako kako je Zlatousti dotle činio kad bi na svom lutnju posetio koji majur ili selo, nego je išao od kolibe do kolibe, procaskao sa svakom ženom, gurao nos u svaku staju i svaku kuhinju i¹ Je pokazivao nameru da napusti zaselak sve dok mu svaka kuća ne¹ Platila danak. Pričao je seljacima o ratu u Italiji i uz ognjište pevao esmu o bici kod Pavije, preporučivao je babama sredstva protiv koobolje i ispadanja zuba, izgledalo je da sve zna i da je svuda bio, °šulj, mu se više pojasa sva nadula od poklonjenih parčadi hleba

i od oraha i krušaka koje je trpao unutra. Zlatousti ga je začuđeno posmatrao kako neumorno sprovodi svoj pohod, kako čas zastrašuje ljude a čas ih pridobija laskanjem, kako se izmotava i nagoni ljude da mu se dive, kako čas natuca latinski i izigrava naučnika, a čas ostavlja snažan utisak živopisno drskim šatrovačkim jezikom, kako usred pričanja ili učeavnog govora oštrim i budnim očima opaža svako lice, svako otvaranje fioke od stola, svaku činiju i svaki hleb. Video je da je to ovejani beskućnik, prošao kroz sito i rešeto, čovek koji je mnogo video i doživeo, mnogo gladovao i mrnuo se, i koji je u ogorčenoj borbi za oskudan i ugrožen život postao mudar i drzak. Takvi dakle postaju oni koji dugo žive lutalačkim životom. Hoće li on sam jednom postati takav?

Sutradan su krenuli dalje, i Zlatousti prvi put okuša putovanje udvoje. Tri dana su već proveli zajedno na putu, i Zlatousti je naučio dosta stvari od Viktora. Ovoga je, posle toliko godina skitanja, mnogo čemu naučila navika, već prešla u instinkt, da sve svodi na tri velike potrebe beskućnika: na obezbeđenje od svega što ugrožava život, na pronalaženje konačišta i na nabavku hrane. Da po najneprimetnijim znacima uoči blizinu ljudskih domova, pa i zimi, i noću, ili da najtemeljnije ispita koliko je koji kutak u šumi ili u polju pogodan za počinak ili za spavanje, ili da pri stupanju u neku sobu za tren oka nanjuši stepen imućnosti ili bede vlasnika, kao i stepen njegove dobrodušnosti, ili radoznalosti, ili bojazni — sve su to bile veštine u kojima je Viktor doterao do savršenstva. Svome mladom drugu ispričao je mnoge poučne stvari. Kad mu je Zlatousti jednom odvratio da on nije kadar da se ljudima približava sa takvom namernom promišljenošću, a da su mu, iako ne poznaje sve te veštine, na njegovu ljubaznu molbu ipak svega nekoliko puta uskratili gostoprimstvo, — dugački Viktor se nasmeja i reče dobroćudno: »E pa jest, Zlatousti mali, tebi to može poći za rukom, ti si tako mlad i lepuškast i izgledaš tako nevino, to je dobra preporuka za prenoćište. Ženama se sviđaš, a ljudi misle: ah, bože, ovaj je bezazlen, ovaj nikom neće učiniti nešto našao. Ali pazi, brajko, čovek stari, i detinjsko lice dobija bradu i dobija bore, i čakšire stiču rupe, i za tili čas postaneš ružan i nemio gost, a mesto mladosti i nevinosti, samo ti još glad viri iz očiju; tada je čoveku nužno da je otvrdnuo i da je nešto naučio o svetu, inače će se začas naći na bujništu, i psi će mokriti na njega. Ali ja bih rekao da ti ionako nećeš dugo ovako kaskati po svetu, ti imaš odveć fine ruke, imaš odveć le* puškaste kovrdže, pa ćeš se već opet zavući negde gde se može lakše živeti, u neku zgodnu toplu bračnu postelju, ili u neki zgodan boga'

manastirić, ili u neku dobro zagrejanu pisarnicu. Pa i odelo ti je tako krasno, mogao bi čovek pomisliti da si neki plemić«.

Pa stade, jednako se smejući, rukom prelaziti preko Zlatoustove odeće, a ovaj oseti kako mu ta ruka istražuje i pipa sve džepove i šavove, te se otrže, misleći na svoj dukat. Ispričao je o svom boravku kod viteza i kako je pisanjem na latinskom zaradio to lepo odelo. Ali Viktor htede da sazna zašto je on onda usred surove zime napustio tako toplo gnezdo, i Zlatousti, nenaviknut na laganje, ispriča mu ponešto o dvema vitezovim kćerima. I tad dođe do prve prepirke među drugovima. Viktor je smatrao da je Zlatousti magarac kome nema ravna, kad može tako prosto da ode i božjoj volji da prepusti zamak i devojke u njemu. To se mora ispraviti, on će se već potruditi za to. Posetiće zamak, gde Zlatoustog, naravno, ne smeju videti, ali neka on samo pusti njega da se stara o svemu. Moraće da napiše pisamce Lidiji, tako i tako, pa će on, Viktor, s tim pismom otići u zamak i neće, tako mu Spasiteljevih rana, izići iz njega sve dok ne iznese podosta novca i dragocenosti. I tako dalje. Zlatousti se stade opirati i najzad se ražestio; protivio se da ijednu reč više čuje o toj stvari ili da mu oda vitezovo ime i put k njemu.

Viktor, kad ga vide tako ozlojeđena, uze ponovo da se smeje i da izigrava dobroćudnost. »De, de«, rekao je, »nemoj da polomiš zube od žestine! Samo ti kažem: dozvoljavaš da nam tu izmakne dobra lovinna, mladiću, i to zapravo nije naročito lepo ni kolegijalno od tebe. Ali ti nećeš, znači, ti si plemenit gospodin, pa ćeš se na konju vratiti u svoj zamak i oženiti se gospođicom! Mladiću, mladiću, ala ti je glava puna plemenitih gluposti! Pa, što se mene tiče, nek ti bude, hajde, dakle, da nastavimo putovanje, sve dok nam od zime ne popotpadaju prsti na nogama«.

Zlatousti sve do večeri ostade neraspoložen i ćutljiv, ali pošto toga dana nisu naišli ni na kakvu naseobinu ni na tragove ljudi, on sa zahvalnošću pusti Viktora da potraži neko mesto gde će prenoćiti, da između dva stabla na ivici šume digne leđobran i da načini ležaj od debelo naslaganih jelovih grančica. Jeli su hleba i sira iz Viktorovih Punih džepova, a Zlatousti se, postidjen zbog svoje jarosti, pokazivao ljubazan i uslužan i ponudio je drugu za spavanje svoj vuneni grudnjak; dogovorili su se da naizmenično čuvaju stražu, zbog divljih zveri, ¹ Zlatousti uze da prvi stražari, a njegov drug leže na jelovo granje. Zlatousti je dugo stajao oslonjen o jedno smrčevo stablo, pritajivši se, da ne bi Viktoru smetao da zaspí. Zatim je počeo da seta gore-dole, ² J^{er} je osetio hladnoću. Hodao je tamo-amo, sve se više udaljujući, gledao ³ šiljate vrhove jela kako strče put bledoga neba, duboki mir zimske

noći obuzimao ga je svečanim raspoloženjem i izvesnom strepnjom osećao je kako njegovo toplo, živo srce samotno bije sred hladne tišine bez odgovora, i slušao je, tiho se vraćajući, disanje svoga zaspalog druga. Jače no ikad proželo ga je osećanje beskućnika koji zna da između njega i velikog straha ne stoje čvrsti zidovi doma ili zamka ili manastira, koji napušten i sam hita kroz neshvatljivi, neprijateljski svet, sam između hladnih, podrugljivih zvezda, između zveri koje vrebaju, između strpljivog postojanog drveća.

Ne, mislio je, on nikad neće postati takav kakav je Viktor, pa makar lutao celog svog života. On nikad neće moći da nauči tu vrstu odbrane od strave, niti ovo lukavo lopovsko probijanje kroz život, a ni ovu bučnu, drsku vrstu budalaštva, ovo brbljivo a stravično šaljakanje tog razmetljivca. Možda je taj pametni drski čovek u pravu, možda Zlatousti nikad neće postati ravan njemu, nikada sasvim skitnica, i jednog će se dana zavući natrag među neke zidine. Ali bez zavičaja i bez cilja će ipak ostati, nikada se neće osećati doista zaštićen i bezbedan, većito će ga svet okružavati zagonetnom lepotom i zagonetnom stravičnošću, neprestano će morati da osluškuje ovu tišinu, usred koje su otkucaji srca tako puni strepnje i tako prolazni. Videla se tek pokoja zvezda, vetra nije bilo, ali u visini su oblaci izgledali uzburkani.

Posle dugog vremena Viktor se rasani — on nije hteo da ga probudi — i pozva ga.

»Hodi«, uzviknuo je, »sad moraš da spavaš, inače sutra ni za šta nećeš valjati«.

Zlatousti ga poslušao, spusti se na ležaj i sklopi oči. Bio je prilično umoran, no ipak nije zaspao, misli su ga držale budnog, a osim misli i izvesno osećanje koje nije priznavao pred sobom, osećanje strepnje i nepoverenja koje se odnosilo na njegovog druga. Sad mu je bilo neshvatljivo kako je tom grubom čoveku što se naglas smeje, tom šaljivčini i drskom prosjaku mogao pričati o Lidiji! Ljutio se na njega i na samog sebe, i brižno je mozgao o najboljem načinu i prilici da se odvoji od njega.

Ali mora da je ipak upola utonuo u san, jer uplašio se i iznenadio kad je na sebi osetio Vilkorove šake, koje su mu oprezno opipavale odelo. U jednom džepu nalazio mu se nož, u drugom dukat; ako ih nađe, Viktor će i jedno i drugo ukrasti, u to nema sumnje. On se napravi da spava, promeškajući se tobož u snu, mače rukama, i Viktor se povuče. Zlatousti se veoma naljuti na njega i odluči da se sutra rastane s njim.

No kad se, otprilike posle jednog časa, Viktor ponovo nađe nad njega i počeo da pretražuje, Zlatousti se ohladi od besa. Ne pomerajući se on otvori oči i reče prezrivo: »Odlazi sada, ovde nemaš šta da ukradeš«.

Preplašen ovim obraćanjem, lopov navali i čvrsto šakama obujmi Zlatoustov vrat. Kad ovaj počeo da se brani, pokušavajući da ustane, Viktor ga još jace steže a u isti mah mu kleče na grudi. Zlatousti, osećajući da gubi dah, počeo da se otima i da se žestoko trza celim telom, a kad mu ne pođe za rukom da se oslobodi, najednom ga proze samrtan strah i načini ga mudrim i oštroumnim. On zavuče ruku u džep, izvadi mali lovački nož — dok ga je napadač, klečeći na njemu, i dalje davio — pa ga iznenada i nasumce nekoliko puta zari u njega. Već posle jednog trenutka Viktorove šake olabaviše i popustiše, Zlatousti dođe do vazduha, pa duboko i divlje udišući stade da se gali spašenim životom. Onda pokuša da se uspravi, a njegov dugački drug se uto opušteno i mekano sruči preko njega, strahovito ječeći, i njegova krv obli Zlatoustove lice. Tek sad Zlatoustom pođe za rukom da ustane. Pod surom noćnom svetlošću video je dugonju zgrčenog na tlu; kad se sagao k njemu, ruka mu upade u samu krv. On mu pridiže glavu, no ona opet klonu na zemlju, teška i meka kao vreća. Iz njegovih grudi i iz vrata krv je i dalje kapala, iz usta mu je u suludim, već sve slabijim uzdasima oticao život.

»Sad sam, evo, ubio čoveka«, pomisli Zlatousti, i to je neprestano mislio dok je klečao nad samrtnikom i gledao kako mu se licem širi Medilo. »Bogorodice blaga, evo sad i ubih«, čuo je sebe kako govori.

Najednom oseti kako ne bi mogao podneti da još ostane na tom mestu. Diže nož i obrisao ga o vuneni grudnjak koji je nosio ubijeni, koji su Lidijine ruke oplele za njenog dragana, zavuče nož u drvene kanije i vrati ga u džep, pa skoči i odjuri što su ga noge nosile.

Smrt veselog litalice mu je strašno tištala dušu; kad se razdani, s jezom je sprao snegom sa sebe svu krv koju je prolio, i još čitav dan i noć zastrašen i bez cilja lutao tamo-amo. Ali najzad ga je telesna Potrebitost prenula i okončala njegovo uplašeno kajanje.

Zalutao u pustom zavejanom predelu, bez krova nad glavom, bez^{pu}te, lišen hrane i bezmalo lišen sna, zapao je u veliku nevolju, glad^{mt} Je kao divlja zver urlala u telu, nekoliko puta je iscrpen legao asred polja, sklopio oči i predavao se, ne želeći ništa drugo do da^{as}Pi i da. umre u snegu. Ali svaki put ga je nešto nateralo da ustane, ajno i požudno hitao je da spase život, i usred najgorče nevolje to^eu ga i opijale besmislena snaga i divljina nemirenja sa smrću, rahovita jačina golog životnog nagona. Sa žbuna venje pokrivenog

snegom rukama pomodrelim od zime nabrao je male sasušene bobice i počeo da žvače te opore i gorke plodove, pomešane sa jelovim iglicama; njihova ljutina ga je palila, pa je progutao nekoliko šaka snega da ugasi žeđ. Zadihan, duvajući u ukočene ruke, seo je za trenutak na jednu humku da se odmori, požudno se osvrćući na sve strane, ali nije se videlo ništa sem pustare i šume, nigde ni traga od ljudi. Nad njim prelete nekoliko vrana, i on ih ljutito otprati pogledom. Ne, neće on dozvoliti da ga pokljaju, neće sve dok mu u nogama bude makar i malčice snage a u krvi makar i iskrica toplote. Pa ustade i opet započe neumoljivo utrkivanje sa smrću. Trčao je, trčao, a u groznici iscrpenosti i krajnjeg napora njime ovladaše neobične misli, i on počeo sumanuto da govori, čas nečujno, čas glasno. Obraćao se Viktoru, ubijenom, obraćao mu se osorno i podrugljivo: »No, brajko prepređeni, kako je? Je l' ti šija mesec kroz utrobu, bratac, cupkaju li te lisice za uši? Ubio si vuka, kažeš? Jesi l' ga ugrizao za grkljan ili si mu iščupao rep, a? Hteo si da ukradeš moj dukat, matora secikeso! Ali je l' da, maleoki Zlatoustić te je iznenadio, je l' da, matori, zagolicao te je po rebrima! A još su ti svi džepovi bili puni hleba i kobasica i sira, svinjo jedna, žderonjo!« Ovakve i slične šaljive reci govorio je sebi u bradu, kašljući i iskućujući, grdio je pokojnika, likovao nad njim, ismevao ga što je dozvolio da bude ucmekan, tikvan, glupo hvalisalo!

Ali potom njegove misli i reci prestadoše da se vrte oko sirotog dugačkog Viktora. Sad je pred sobom video Juliju, lepu malu Juliju, onakvu kakva ga je napustila one noći; tepao joj je bezbroj umilnih reci, trudio se da je sumanutim bestidnim nežnostima zavede, da je nagna da dođe k njemu, da svuče svoju košuljicu, da se vaznese s njim na deveto nebo, još koji časak pre smrti, još koji tren pre kukavnog skončanja. Preklinjući i zazivajući govorio je s njenim ispršenim, malenim dojčkama, s njenim nogama, sa plavim kovrdžavim vlasima pod njenom miškom.

A. zatim, dok je ukočenih nogu posrćući jurio kroz zavejani suvi vres, pijan od bola, likujući od rasplamsale požude za životom, opet počeo da šapće; no sada je razgovarao sa Narcisom i saopštavao mu svoje nove dosetke, mudrosti i šale.

»Plašiš li se, Narcise«, govorio mu je, »ježiš li se, da li si nešto primetio? Da, veleštovani, svet je pun smrti, pun smrti, ona čuči na svakoj živici, ona stoji iza svakog drveta, i ništa vam ne vredi što gradite zidove, i spavaonice, i kapele i crkve, ona viri kroz prozor, srneje se, svakog među vama u glavu poznaje, usred noći je čujete kako se smeje pred vašim prozorima i kazuje vaša imena. Pevajte samo svoje psalme i lepo palite svece pred oltarom, i čitajte svoja večernja

i jutrenja, i gomilajte trave u laboratoriji, i gomilajte knjige u biblioteci! Postiš li, prijatelju? Lišavaš li se sna? Prijaško s kosom će ti pomoći, ne brigaj, lišice te on svega sem kostiju. Trči, dražajši, brzo trči, tamo u polju se vrti ludo kolo, trči i dobro pritegni kosti, one bi da se razlete, one neće ostati uz nas. Ah, jadne naše kosti, ah, jedno naše ždrelo, jadan trbuh, ah, to malo našeg jadnog mozga pod lobanjom! Sve teži da se odvoji, sve teži k đavolu, na drvetu čuče vrane, crni popovi«.

Lutajući tamo-amo, on već odavno nije znao kuda hita, gde se nalazi, šta govori, leži li ili stoji. Padao je preko žbunja, udarao u drveće, u padu se hvatao za sneg i trnje. Ali nagon u njemu bio je snažan, neprestano ga je otrzao, neprestano ga je terao da nastavi svoje slepo bekstvo. Kad se poslednji put srušio i ostao na zemlji, našao se u istom onom seocetu u kome je pre nekoliko dana sreo putujućeg đaka, gde je noću držao luč nad ženom koja se porađala. Ostao je na zemlji, a ljudi dotrčaše i okružili ga žamoreći, no on ništa više nije čuo. Žena čiju je ljubav onda okušao poznađe ga i uplaši se kad vide kako izgleda, sažali se, izgrdi svoga muža i odvuče polumrtvog Zlatoustog u staju.

Nije mnogo prošlo a Zlatousti je već stao na noge i bio kadar da krene na put. Opet se povratio i dobio snagu od stajске toplote, od sna i od kozjeg mleka koje mu je žena davala da pije; samo što su se svi nedavni doživljaji veoma odmakli, kao da je otada prošlo mnogo vremena. Putovanje sa Viktorom, hladna stravična zimska noć pod onim jelama, strahovita borba na ležaju, užasno umiranje njegovog druga, dani i noći smrzavanja, gladovanja i zalutalosti, sve je to postalo prošlost, koju je gotovo zaboravio; ali to ipak nije bilo zaboravljeno, već samo pretureno preko glave, samo minulo. Nešto je zaostalo, nešto neizrecivo, nešto strašno ali i dragoceno, nešto potonulo, ali ipak nešto što se nikad ne može zaboraviti, neko iskustvo, neki ukus na jeziku, neki obruč oko srca. Za nepune dve godine on je valjda do dna iskusio uživanja i bolove bezavičajnog života: sam ovan je, slobodu, osluškivan je sume i zverinju, lutalačku nevernu ljubav, čemernu smrtnu nevolju. Danima je bio gost letnje krajine, danima i nedeljama u šumi, danima Po snegu, danima u smrtnom strahu i u blizini smrti, a od svega je ^{na} »Jače i najneobičnije bilo boriti se sa smrću, biti svestan svoje sićušnosti i bede i ugroženosti, a ipak u poslednjoj očajničkoj borbi sa ^{mr}ću osećati u sebi ovu lepu, strašnu snagu i žilavost života. To je ^s brujalo, to mu je ostalo zapisano u srcu, kao naprimer pokreti /zrazi čulne naslade koji su toliko slični pokretima i izrazima poro-^{uj}a i samrtnika. Kako je samo nedavno vikala ona porodilja i krivila

lice, kako je nedavno njegov drug Viktor klonuo, a krv mu tako tiho i brzo istekla! Oh, pa- onda on sam, kako li je u danima gladovanja osećao da smrt vreba svud oko njega, koliko je bolela glad, i koliko se mrznuo, mrznuo! I kako se borio, kako je dao smrti po nosu, s kolikim samrtnim strahom i s kolikom jarosnom strašću se branio! Činilo mu se da zapravo i ne postoji još puno stvari koje bi se mogle doživeti. S Narcisom bi možda mogao govoriti o tome, inače ni s kim drugim.

Kad je Zlatousti na svojoj slamnoj prostirci u staji prvi put stvarno došao k sebi, primetio je da mu nema dukata u džepu. Da ga nije izgubio poslednjeg dana gladovanja, prilikom onog užasnog, upola nesvesnog teturanja? Dugo je razmišljao o tome. Taj dukat mu je bio drag, nije želeo da se pomiri s njegovim gubitkom. Novac je, doduše, za njega malo značio, jedva da je i poznavao njegovu vrednost. Ali ovaj zlatnik je iz dva razloga postao važan za njega. Bio je to jedini Lidijin poklon koji mu je ostao, jer vuneni grudnjak je ležao sa Viktorom u šumi i bio je natopljen njegovom krvlju. A zatim, upravo je ta zlatna para bila ona stvar koju nije dopustio da mu Viktor otme, zbog nje se borio sa Viktorom, zbog nje ga je u nevolji ubio. Ako je dukat sad izgubljen, onda je ceo doživljaj one stravične noći u neku ruku besmislen i lišen vrednosti. Pošto je dugo razmišljao, poverio se seljanci.

»Hristina«, šapnuo joj je, »imao sam u džepu jedan zlatnik, a sad ga više nema«.

»Zbilja, jesi li primetio?« upita ga ona sa neobično srdačnim, a u isti mah lukavim i prepredenim osmehom, koji ga je toliko ushitio da je uprkos svojoj slabosti obavio ruke oko nje.

»Što si ti čudan momak«, reče ona nežno, »tako si pametan i fin, a usto tako glup! Pa zar čovek sme da luta po svetu sa slobodnim dukatom u otvorenom džepu? O, detinjasto momče, slatka ludice! Našla sam ja tvoj zlatnik, još kad sam te stavljala na slamu«.

»Našla si ga? A gde je sada?«

»Traži ga«, nasmeja se ona i zaista ga pusti da traži neko vreme, a onda mu pokaza mesto na njegovom kaputu gde ga je čvrsto ušila. Na to je nadovezala mnoštvo valjanih materinskih saveta, koje je brzo zaboravio, ali njenu ljubaznost i onaj lukavo-dobročudni osmeh njenog seljačkog lica nije zaboravio nikada. Potrudio se da joj iskaže svoju zahvalnost, a kad je ubrzo opet postao kadar da korača i kad je htet da nastavi put, ona ga zadrža, pošto će, rekla tmu je, ovih dana nastupiti mesečeva mena pa će se vreme svakako prolepšati. I tako je i bilo. Kad je krenuo, sneg je ležao siv i načet, vazduh je bio težak od vlagfe' u visini se čulo jecanje južnog vetra.

X

Ponovo je led krenuo niz reke, ponovo je pod trulim lišćem zamirisalo na ljubičice, ponovo je Zlatousti krenuo kroz šaroliku smenu godišnjih doba, nezasitim očima upijao šume, bregove i oblake, lutao od salaša do salaša, od sela do sela, od žene do žene, i ne jednom u prohladne večeri, potišten i s bolom u srcu, sedeo ispod nekog prozora za kojim je gorela svetlost i iz čijeg su mu crvenkastog sjaja milo i nedosežno zračili sva sreća, sav zavičaj i sav mir što ih zemlja može dati. Neprestano se vraćalo sve ono što je mislio da već dobro poznaje, sve se vraćalo a ipak svaki put bilo drukčije: dugo pešačenje preko polja i pustara ili po kamenitom drumu, u leto spavanje u šumi, skitanje po selima, za redovima mladih devo jaka što su se, držeći se za ruke, vraćale kući sa prevrtanja sena ili sa berbe hmelja, stresanje od prvih jesenjih slana, prvi opaki mrazevi — sve je opet dolazilo, jedanput, drugi put, i u beskonačnost se pružala ta šarena traka pred njegovim očima.

Behu već mnoge kiše i snegovi napadali na Zlatoustog kada se jednog dana peo uzbrdo kroz neki bukvik, čije su gole grane već bile osute svetlozelenim pupoljcima, i kad je odozgo sa grebena brda video pred sobom jedan nov predeo, koji mu je obveselio oči a u duši mu pobudio čitavu plimu slutnji, požuda i nada. Već danima je znao da je blizu toga predela i očekivao ga je, ali on ga je, evo, iznenadno u ovaj podnevni čas, i ono što mu je prilikom ovog prvog susreta pružio očima potvrđivalo je i potkrepljivalo njegova očekivanja. Kroz siva stabla i blago zanjihano granje gledao je u smeđu i zelenu dolinu, čijom sredinom se plavičasto-staklasto svetlucala široka reka. I znao je da je sad zadugo došao kraj potucanju kroz bespuće, kroz predele pustara, šuma i samoće, u kojima se sasvim retko može naići na neki salaš ili kakav ubogi zaselak. Onamo dole moćno je tekla reka, niz reku je vijugao jedan od najlepših i najčuvanijih drumova u carstvu, prostirala se bogata i plodna zemlja, po reci su plovili splavovi i čamci, a drum Je vodio ka lepim selima, zamkovima, manastirima i bogatim gradovima, i ko je samo hteo, taj je danima i nedeljama mogao putovati po tom drumu, bez bojazni da će se on kao kakav jadan seljački puteljak iznenada izgubiti negde u nekoj šumi ili u vlažnom ritu. Dolazilo je lasto novo, i on se radovao tome.

Već istog dana uveče stigao je u jedno lepo selo, koje je ležalo °be strane velikog drumu, između reke i crvenkastih padina pod vi- °šradima; na kućama sa zabatima ukrštene grede bile su prijatno °tojene u crveno, vidale su se zasvođene kapije i stepenaste uličice

popločane kamenom, iz neke kovačnice je po ulici padao rumen otsjaj vatre i čulo se zvonko udaranje po nakovnju. Došljak je radoznalo tumarao po svim sokacima i kutovima, kraj podrumske vratnice udisao miris buradi i vina, a kraj rečne obale svež vazduh koji se osećao na vodu i ribe, pogledao je crkvu i groblje, a nije zaboravio ni da se obazre za kakvim zgodnim ambarom u koji bi se za nevolju mogao uvući i provesti noć. Ali prethodno je hteo da u parohijskom domu zamoli za večeru. Dočekao ga je neki gojazan, zajapuren paroh, koji ga uze ispitivati i kome je, uz nešto prećutkivanja i nešto domećanja, ispričao svoj život; ovaj ga na to ljubazno primi, pa ga još natera da s njim u dugom razgovoru provede čelo večere, uz dobro jelo i vino. Sutradan je nastavio put po drumu što se protezao uz reku. Viđao je splavove i deregije kako plove, prestizao je kola, poneka bi ga povezla delić puta, prolećni dani su izmicali brzo, prepuni novih slika, sela i varošice su mu pružali utočišta, žene su se osmehivale iza baštenskih ograda ili su klečale na mrkoj zemlji i sadile biljke, devojke su večerom pevale po seoskim sokacima.

U nekoj vodenici mu se jedna mlada sluškinja toliko svide da je dva dana ostao u tom kraju i obilazio je; ona se smejala i rado ćeretala s njim, i njemu se činilo da bi najviše voleo da je vođeničarski momak pa da tu zauvek ostane. Sedeo je sa alasima, pomagao kiridžijama oko polaganja hrane stoci i oko timarenja, a ovi su mu za uzvrat davali hleba i mesa i dozvoljavali mu da se poveze. Posle dugog samovanja ovaj druželjubivi svet sa puta, posle dugog mozganja vedrina među razgovornim i zadovoljnim ljudima, posle duge oskudice svakodnevna zasićenost obilnim jelima — sve mu je to prijalo i on je rado puštao da ga nosi taj veseli talas. I on ga je nosio, i što su bliže bili biskupskome gradu, to je drum postajao prometniji i veseliji.

U jednom selu je, u sam suton, pošao da seta pored vode, ispod već olistalog drveća. Reka je tekla mirno i snažno, pod korenjem drveća vodena struja je šumela i stenjala, nad (brežuljcima se javio mesec, osvetlj avaj ući reku i praveći senke pod drvećem. Tu je zatekao jednu devojku gde sedi i plače; posvađala se sa svojim draganom, pa je on otišao i ostavio je samu. Zlatousti sede kraj nje i sasluša njeno jadikovanje, pomilova joj ruku, stade joj pričati o šumi i o srnama, uteši je malo, natera je da se malo zasmije, i ona na kraju dozvoli da je on poljubi. Ali utom se njen momak vrati, tražeći je; bio se smirio i pokajao zbog svađe. Kad zateče Zlatoustog gde sedi kraj nje, on se smesta baci na njega i poče ga udarati pesnicama; Zlatousti je imao muke da se odbrani, no najzad je ipak izašao na kraj s njim, te momak psujući otrča u selo, a devojka je već odavno bila pobegla. Zlatou-

usti se, međutim, ne verujući miru, odrekao prenoćišta i pola noći je propešačio pod mesečinom, kroz srebrni ćutljivi svet, veoma zadovoljan, uživajući u svojim snažnim nogama, sve dok mu rosa nije oprala belu prašinu sa cipela i dok se, najednom osetivši umor, nije pručio pod prvo drvo i zaspao. Odavno se već razdanilo kad ga je probudilo golicanje po licu; on, pijan od sna, poče nasumce da pipa rukom, otrešajući to s lica, pa opet zaspao, no uskoro ga isto to golicanje ponovo probudi; pred njim je stajala neka seoska devojka i golicala ga vrhom vrbovog pruta. On se bunovno uspravi, pa sa osmehom klimnuše glavom jedno drugom, i ona ga odvede u jednu šupu, pogodniju za spavanje. Spavali su tamo neko vreme, jedno uz drugo, a onda ona istrča i vrati se sa vedricom punom mleka, još toplog posle muže. On pokloni devojci jednu plavu traku za kosu, koju je nedavno našao na ulici i strpao u džep, pa se poljubiše još jednom pre nego što on ode. Zvala se Franciska, i bilo mu je žao što je napušta.

Istog dana uveče našao je prenoćište u jednom manastiru, a ujutru je prisustvovao bogoslužju; srce mu se čudno uzburkalo od hiljadu uspomena, hladni vazduh pod kamenim svodovima mu je potresno zamirisao na zavičaj, a isto tako mu je zvučalo i lupkanje sandala po hodnicima popločanim kamenom. Kad se misa završila i kad se u manastirskoj crkvi sve smirilo, Zlatousti ostade klečeći; srce mu je bilo čudno uzbuđeno, protekle noći je mnogo sanjao. Osetio je želju da se nekako oslobodi svoje prošlosti, da nekako promeni svoj život, a nije znao zašto, možda ga je to uzbuđivalo samo sećanje na Marijabron i na njegovu pobožnu mladost. Nešto ga je teralo da se ispovedi i da se očisti, valjalo je priznati mnogo malih grehova, mnogo malih poroka, no teže od svega pritiskivala ga je smrt Viktora, koji je umro od njegove ruke. Našao je jednog kaluđera i ispovedio mu se, o puno raznih stvari, ali naročito o ubodima nožem u vrat i leđa jednog Viktora. Oh, otkad se nije ispovedio! Broj i težina njegovih grehova činili su mu se znatni, bio je spreman da ih okaje zamašnom kaznom. Ali, ispovednik kao da je poznavao život skitnica, nije se užasn timer, mirno ga je slušao, ozbiljno i prijateljski ga je prekorio i opomenuo, ne pomišljajući da ga prokune.

Zlatousti ustade sa olakšanjem, po kaluđerovom uputstvu očita^{mo} litvu pred oltarom, i upravo htede da izađe iz crkve, kad kroz jedan Prozor zasija sunčev zrak; on pođe pogledom za njim, pa vide gde u Pobočnoj kapeli stoji jedan kip, koji načini toliki utisak na njega i to^{*o} ga privuče da mu se približio sa očima punim ljubavi i stao ga P^osrnatrati, obuzet pobožnošću i duboko uzbuđen. Bila je to jedna^o šorodica od drveta, nežno i blago povijena, plavi ogrtač joj je padao

sa uzanih ramena, pružala je nežnu devojačku ruku, nad usnama py. nim bola gledale su oči i izvijalo se milo čelo, i sve je to bilo tako živo, tako lepo i prisno i oduhovljeno da se njemu činilo da nikad nije video nešto slično. Nezasito je posmatrao ta usta, taj mili, prisni pokret vrata. Činilo mu se da tu pred njim stoji nešto što je u snovima i slutnjama već toliko puta video, za čim je često čeznuo. Više puta se okretao da pođe, i uvek ga je nešto povuklo natrag.

Kad se najzad ipak resio da krene, ugleda pred sobom fratra kome se maločas ispovedio.

»Lepa je, je l' da?« upita on ljubazno.

»Neizrecivo lepa«, reče Zlatousti.

»Mnogi tako kažu«, reče sveštenik. »A drugi opet kažu da to nije prava Bogorodica, da je suviše pomodna i svetovna, i da je sve preterano i neistinito. Često se vode prepirke o tome. Tebi se, dakle, ona sviđa, to mi je milo. Ona se tek godinu dana nalazi u našoj crkvi, zaveštao ju je jedan dobrotvor našega doma. Načinio ju je majstor Niklaus«.

»Majstor Niklaus? Ko je to, gde je on? Poznajete li ga? O, molim vas, recite mi nešto o njemu! To mora da je divan i blagosloven čovek kad je kadar da ovako nešto stvori«.

»Ne znam mnogo o njemu. On je dufoorezac u našem biskupskom gradu, dan puta odavde, i uživa veliki glas kao umetnik. Umetnici obično nisu sveci, pa ni on to, besumnje, nije, ali darovit i uzvišenih osećanja svakako jeste. Video sam ga nekoliko puta...«

»Oh, videli ste ga! Pa, kako izgleda?«

»Sine moj, on te je Izgleda sasvim opčinio. No, pa potraži ga i isporuči mu pozdrav od oca Bonifacija«.

Zlatousti mu stade silno zahvaljivati. Fratar ode osmehujući se, a on još dugo ostade pred tim tajanstvenim kipom, čije grudi kao da su disale i u čijem se licu skupilo jedno uz drugo toliko bola i toliko slasti da se njemu stezalo srce.

Preobražen je izišao iz crkve, koraci su ga poneli kroz potpuno promenjen svet. Od onog trenutka pred milim, svetim kipom od drveta Zlatousti je stekao nešto što još nikad nije imao, zbog čega se drugima tako često potsmevao ili im zavideo: cilj! Imao je cilj, i možda će ga postići, i možda će tad ceo njegov rasplinuti život steći neki uzvišen smisao i vrednost. Ovo novo osećanje proželo ga je radošću i strepnjem i okrilatilo mu korake. Ovaj lepi veseli drum po kome je išao nije više bio ono što je bio juče, svečano zborište i ugodno boravište, sad on nije bio ništa do drum, put u grad, put ka majstoru. Nestrpljivo je hitao. Još pre večeri je prispeo, ugledao kako iza zidina strče kule,

video uklesane grbove i naslikane štitove nad kapijom, prošao kroz nju uzburkana srca, i jedva je obraćao pažnju na buku i na veselu tišmu po sokacima, na vitezove na konjima, na kola i kočije. Ni vitezi, ni kola, ni grad ni biskup nisu bili važni za njega. Prvog čoveka koga je sreo pod kapijom upitao je gde stanuje majstor Niklaus, i silno se razočarao što ovaj o njemu ništa nije znao.

Došao je na jedan trg pun velelepnihi kuća, među kojima su mnoge bile islikane ili ukrašene kipovima. Nad jednim kućnim vratima nalazio se veliki kip nekog rašepurenog najamnika, obojen jarkim i veselim bojama. Nije bio tako lep kao kip u onoj manastirskoj crkvi, ali tako je stajao i isturao listove i pružao bradatu vilicu put sveta da je Zlatousti pomislio da je i ovaj lik možda načinio isti majstor. Ušao je u tu kuću, zakucao na razna vrata, popeo se uz stepenice, i najzad sreo nekog građanina u kadienom kaputu obrubljenom krznom, i upitao ga gde može naći majstora Niklausa. A šta hoće od njega, odvratio mu ovaj na pitanje, i Zlatousti se sa mukom savlada i samo reče da ima poruku za njega. Građanin mu tad kaza ulicu u kojoj majstor stanuje, i dok ju je Zlatousti našao, raspitujući se, već je pala i noć. Sa strepnjom u srcu, a ipak veoma srećan, stajao je pred majstorovom kućom, gledao uvis ka prozorima, i zamalo što nije uleteo unutra. No prisetio se da je već kasno i da je znojav i prašnjav od dnevnog puta, pa se uzdržao i odlučio da čeka do sutra. Ali još dugo je stajao pred kućom. Video je kako se iza jednog prozora upalila svetlost, a upravo kad se okretao da pođe, spazio je kako neka prilika staje pred prozor, neka veoma lepa plava devojka, kroz čiju kosu se pozadi lio blagi sjaj svetiljke.

Sutra ujutru, kad se grad ponovo probudio i opet postao bućan, Zlatousti je u manastiru, čiji je gost bio preko noći, umio lice i ruke, otrsao prašinu sa haljina i cipela, pronašao opet onu ulicu i zakucao na kapiju. Otvorila mu je jedna služavka, koja ne htede da ga odmah odvede majstoru, ali njemu pođe za rukom da omekša staricu i ona ga 'Pak pusti unutra. U jednoj maloj dvorani, koja mu je služila kao radionica, stajao je majstor opasan keeljom, bradat i krupan čovek od svojih četrdeset ili pedeset godina, kako se Zlatoustom činilo. Svetlo-Plavim oštrim očima je pogledao neznanca i kratko ga upitao šta želi. Zlatousti isporuči pozdrav oca Bonifacija.

»Ništa drugo?«

»Majstore«, reče Zlatousti stegnuta grla, »ja sam tamo u manastiru video vašu Bogorodicu. Ah, ne gledajte me tako neljubazno, vama su me doveli jedino ljubav i poštovanje. Ja nisam bojažljiv, "So sam proveo putujući i iskusio sam i šumu, i sneg i glad, nema

čoveka od koga bih se mogao plašiti. Ali pred vama osećam strah. Oh, imam jednu jedinu, veliku želju, a srce mi je tako prepuno nje da me boli«.

»A kakva je to želja?«

»Hteo bih da postanem vaš učenik i da učim kod vas«.

»Ti nisi jedini, mladi čoveče, koji ima tu želju. Ali meni učenici ne trebaju, i imam već dva pomoćnika. A odakle dolaziš, i ko su ti roditelji?«

»Ja nemam roditelje i ne dolazim niotkuda. Bio sam đak u jednom manastiru, tamo sam učio latinski i grčki, a onda sam pobjegao, i godinama već lutam, sve do danas«.

»A zašto misliš da treba da postaneš dutoorezac? Da li si već pokušavao nešto slično? Imaš li crteža?«

»Načinio sam mnogo crteža, ali nemam ih više. Međutim, mogu vam reći zašto ih želeo da izučavam tu umetnost. Mnoge su mi misli prolazile kroz glavu, i video sam mnoga lica i oblića i razmišljao sam o njima, a neke od tih misli su me neprestano morale i nisu mi davale mira. Palo mi je u oči da se u ljudskoj prilici svuda ponavlja izvestan oblik, izvesna linija, da čelo odgovara kolenu, rame bedru, i da je sve to u suštini jednako i istovetno sa bićem i naravi onog čoveka koji ima takvo koleno, takvo rame i čelo. A palo mi je u oči i ono što sam video jedne noći kad sam morao da pomažem nekoj porodilji: da najjači bol i najveće uživanje imaju sasvim sličan izraz«.

Majstor prodorno pogleda nepoznatog. »Znaš li ti šta si sad rekao?«

»Da, majstore, tako je. Upravo to je bilo ono što sam na svoje najveće ushićenje i zaprepašćenje našao izraženo u vašoj Bogorodici, zato sam i došao. Oh, na onom lepom milom licu ima toliko patnje, a kao da se sva patnja u isti mah pretvorila u suštu sreću i osmeh. Kad sam to video, kao da mi se oganj spustio u dušu, sve moje dugogodišnje misli i snovi izgledali su mi potvrđeni i najednom su prestali da budu nekorisni, i odmah sam znao šta treba da činim i kuda mi valja poći. Dragi majstore Niklause, od srca vas molim, dozvolite mi da učim kod vas!«

Mada mu izraz lica nije postao ljubazniji, Niklaus je pažljivo slušao.

»Mladi čoveče«, rekao je, »ti začudo lepo umeš da govoriš o umetnosti, a čudno mi je, s obzirom na tvoje godine, i to što toliko znaš o uživanju i bolu. Sa zadovoljstvom bih jednom uveče uz čašu vina proćaskao s tobom o toj stvari. Ali pazi: ugodno i mudro razgovarati nije isto što i zajedno živeti i raditi tokom nekoliko godina.

Ovo ovde je radionica, i ovde se radi, a ne ćaska, i ovde se ne traži ono što je neko možda izmislio i što zna da ispriča, nego jedino ono što neko ume da napravi svojim rukama. Izgleda da je tebi ozbiljno stalo do toga, zato te neću tek tako pustiti da odeš. Videćemo umeš li štogod. Da li si već pravio nešto od ilovače ili od voska?«

Zlatousti odmah pomisli na jedan san koji je nekad davno sanjao, i u kom je mesio male prilike od ilovače, pa su one ustale i pretvorile se u džinove. Ali prećutao je to i rekao da se još nikad nije okušao u takvim radovima.

»Dobro. Onda ćeš, znači, nešto nacrtati. Eno tamo se nalazi sto, vidiš li, i hartija i ugljen. Sedi tamo i crtaj, nemoj se žuriti, možeš ostati do ručka, a i do večere. Možda ću onda moći da vidim za šta valjaš. Tako, a sad smo dosta pričali, ja odoh na svoj posao; a ti pristupi svome«.

Tako je sad Zlatousti sedeo za crtaćim stolom, na stolici koju mu je pokazao Niklaus. Nije žurio s tim poslom, isprva je sedeo oče-kujući i mirno kao kakav bojažljiv učenik i radoznalo i s puno ljubavi piljio prema majstoru, koji mu bese upola okrenuo leđa, nastavljajući rad na jednoj maloj figuri od ilovače. Pažljivo je motrio toga čoveka, u čijoj strogoj i već malo osedeloj glavi i u čijim grubim ali plemenitim i produhovljenim zanatliskim rukama borave takve divne čarobne sile. Izgledao je drukčije no što ga je Zlatousti zamišljao: stariji, skromniji, trezveniji, mnogo manje blistav i dopadljiv, i nimalo srećan. Neumoljiva oštrina njegovog ispitivačkog pogleda okrenula se sad onome što je radio, i Zlatousti je, oslobođen od nje, brižljivo hvatao okom svaku majstorovu crtu i svaki pokret. Ovaj čovek, mislio je, mogao bi biti recimo i naučnik, neki miran i strog istraživač koji se posvetio jednom delu koje su mnogi prethodnici započinjali pre njega i koje će on jednom morati da ostavi svojim naslednicima, žilavom i dugovečnom delu kome nikad nema kraja, i u kome se sabira trud i predanost mnogih pokolenja. To je bilo ono što J⁶ posmatrač pročitao sa majstorove glave; na njoj se čitalo mnogo strpljenja, mnogo naučenosti i razmišljanja, mnogo skromnosti i svesti⁰ sumnjivoj vrednosti svakog ljudskog delanja, ali videla se i vera u Prihvaćeni zadatak. Drukčiji je, međutim, bio jezik njegovih ruku, ^među njih i glave postojalo je izvesno protivrečje. Ove ruke su ^vrstim ali veoma osetljivim prstima grabile ilovaču koju su obliko-^{vale}, postupale su sa ilovačom kao ruke ljubavnika sa predanom draganom: zaljubljeno, prožete nežnim ustalasanim osećanjem, požudno, ^{ali} ne praveći razliku između uzimanja i davanja, pohotno i pobožno^u i¹⁸ti mah, i pouzdano i majstorski kao po nekom drevnom dubokom

iskustvu. Ushićeno i sa divljenjem je Zlatousti posmatrao ove ruke obdarene milošću. Vrlo rado bi nacrtao majstora, samo da nije bilo onoga protivrečja između lica i ruku, koje ga je sputavalo.

Pošto je valjda čitav sat posmatrao umetnika, koji je zaneto radio, posmatrao obuzet mislima što su kružile oko tajne tog čoveka, počeo u njegovim grudima da se oblikuje i da mu se javlja duši drugi jedan lik, lik čoveka koga je znao bolje od svih ostalih, koga je veoma voleo i kome se usrdno divio; a taj lik je bio bez naprslina i protivrečja, iako je i ova prilika nosila mnogostruke crte i potsećala na mnoge borbe. Bio je to lik njegovog prijatelja Narcisa. On se slivao u sve gušće jedinstvo i celinu, sve jasnije se u njegovom liku obelodanjivao unutrašnji zakon tog voljenog čoveka, plemenita glava uobličena duhom, lepa uzdržana usta, zategnuta i oplemenjena od služenja duhu, kao i pomalo tužne oči, mršava ramena na koja je utisnula pečat borba za produhovljen je, izdužen vrat, nežne otmene ruke. Otako se rastao sa manastirom, nijednom nije tako jasno video svog prijatelja, nijednom mu njegov lik nije tako potpuno iskrsao u duši.

Kao u snu, lišen volje a ipak obuzet spremnošću i neodoljivošću, Zlatousti počeo obazrivo da crta, zaljubljenim prstima sa strahopoštovanjem obigravajući oko prilike koja je boravila u njegovom srcu, i zaboravivši na majstora, na sebe sama i na to gde se nalazi. Nije video da je svetlost u odaji polako menjala pravac, da je majstor nekoliko puta pogledao prema njemu. Kao neki žrtveni obred obavljao je zadatak koji mu je pao u deo, koji mu je postavilo njegovo srce: da izmamii iz sećanja prijateljev lik i da ga prikaže čuvajući mu onakav oblik kakav je danas živio u njegovoj duši. Ne razmišljajući o tome, osećao je svoje delanje kao vraćanje duga, kao zahvalnost.

Niklaus pride stolu za crtanje i reče: »Podne je; ja idem na ručak, a i ti možeš poći sa mnom. Daj da vidim — nacrtao si nešto, je li?«

Pa stade iza Zlatoustog i pogleda veliki list hartije, a zatim gurnu Zlatoustog ustranu i pažljivo uze list u svoje spretne ruke. Zlatousti se prenu iz snova pa sa bojažljivim očekivanjem pogleda u majstora. Ovaj je držao crtež obema rukama i vrlo pažljivo ga posmatrao, pomalo oštro gledajući svojim strogim svetloplavim očima.

»Koga si to nacrtao?« upita Niklaus posle nekog vremena.

»To je moj prijatelj, jedan mladi kaluđer i naučnik«.

»Dobro. Operi ruke, onamo u dvorištu ima česma. Zatim ćem na ručak. Moji pomoćnici nisu tu, imaju posla izvan radionice«.

Zlatousti poslušno pođe, nađe dvorište i česmu i oprao ruke! dao bi ne znam šta samo da sazna majstorove misli. Kad se vratio.

ovoga nije bilo u radionici, ali Zlatousti ga je čuo kako posluje u susednoj odaji; malo potom se pojavio, i sam umiven, a mesto kecelje nosio je lep kaput od čoje u kome je izgledao gospodstveno i svečano. Pošao je napred, uz stepenice sa ogradom od orahovine, čiji su stubovi nosili male izrezbarene andeoske glave, pa kroz pretsoblje koje je bilo puno starih i novih kipova, a onda u jednu lepu sobu sa patosom, zidovima i tavanicom od tvrda drveta, gde se u jednom uglu, kraj prozora, nalazio postavljen sto. U sobu hitro uđe neka devojka; Zlatousti ju je poznao, bila je to ona lepa devojka od sinoć.

»Lizbeta«, reče majstor, »moraš postaviti još za jednoga, doveo sam gosta. Ovo je — pazi, pa ustvari još ne znam njegovo ime«.

Zlatousti reče kako se zove.

»Zlatousti, dakle. Možemo li ručati?«

»Za trenutak, očee«.

Ona donese jedan tanjir, žurno izađe i ubrzo se vrati sa sluzavkom, koja stavi na sto jelo: svinjetinu, sočivo i beli hleb. Za vreme jela otac je razgovarao sa devojkom o raznim stvarima, a Zlatousti je sedeo ćutke, jeo malo i osećao se veoma nesigurnim i potištenim. Devojka mu se jako svidela, bila je kršna i lepog stasa, rastom je skoro dostizala oca, ali sedela je smerno i sasvim nepristupačno kao iza stakla i nije se obraćala strancu ni rečju ni pogledom.

Kad završiše sa jelom, majstor reče: »Ja ću još da se odmorim pola sata. Ti idi u radionicu ili se malo prošetaj napolju, kasnije ćemo razgovarati o onoj stvari«.

Zlatousti ga pozdravi i izađe. Prošao je već sat i više otkako je majstor video njegov crtež, i ni jednom rečju ga nije pomenuo. A sad da čeka još pola sata! No, to se nije moglo izmeniti, morao je da sačeka. U radionicu nije otišao, jer nije želeo da ponovo vidi svoj crtež. Izašao je u dvorište, seo na česmensko korito i stao posmatrati vodenu nit koja je neprekidno tekla iz lule, stropoštavala se u duboku kamenu školjku, padajući dizala sićušne talase i neprestano Povlačila sa sobom u dubinu malčice vazduha, koji je neprestano u obliku belih bisernih mehura težio natrag, uvis. U tamnom vodenom ogledalu video je svoj lik i razmišljao je o tom kako ovaj Zlatousti Koji ga gleda iz vode već odavno nije više Zlatousti iz manastira ili ^dijin Zlatousti, a nije već ni Zlatousti iz šuma. Razmišljao je o tom Kako i on i svaki čovek otiče i neprestano se preobražava i najzad >e raspada, dok njegov lik koji je stvorio umetnik uvek ostaje nepro-
me nIivo isti.

Možda se, mislio je, koren sve umetnosti a možda i sveg duha ^alazi u strahu od smrti. Mi je se bojimo, jeza nas obuzima od pro-

laznosti, s tugom gledamo kako cveće neprestano vene i kako lišće opada, i u sopstvenom srcu osećamo izvesnost da smo i mi prolazni 5 da ćemo uskoro uvenuti. Pa ako kao umetnici stvaramo kipove ili kao mislioci tražimo zakone i formulišerno misli, mi to činimo da bismo ipak makar nešto spasli iz velikog mrtvačkog kola, da bismo ostavili nešto što će biti trajnije od nas samih. Žena po kojoj je majstor oblikovao svoju lepu Madonu možda je već uvela ili mrtva, a uskoro će i on umreti, drugi će stanovati u njegovom domu, drugi će jesti sa njegovim stolom — ali njegovo delo će ostati, u tihoj manastirskoj crkvi će se belasati još i iposle stotinu godina i mnogo duže, i ostaće većno lepo, i većno će se osmehivati istim ustima, koliko bujno rascvalim toliko i setnim.

Tad začu majstora kako silazi niz stepenice, pa pohita u radionicu. Majstor Niklaus pođe gore-dole, nekoliko puta pogleda Zlatoustov crtež, zaustavi se najzad kraj prozora i reče na svoj pomalo oklevajući i suv način: »Kod nas je običaj da šegrt uči najmanje četiri godine i da njegov otac plaća majstoru za učenje«.

Pošto on tu zastade, Zlatousti pomisli da se majstor boji da od njega neće dobiti nagradu za poučavanje. Zato munjevitom brzinom izvadi nož iz džepa, raspara šav oko skrivenog dukata i iščepka ga. Niklaus ga stade začuđeno gledati, a onda, kad mu Zlatousti pruži zlatnik, prsnu u smeh.

»Ah, tako li si mislio?« smeja se. »Ne, mladi čoveče, zadrži svoj novac. Slušaj me sad. Rekao sam ti kakav je u našem esnafu običaj kad su u pitanju šegrti. Ali niti sam ja običan učitelj, niti si ti običan šegrt. Naime, šegrti obično počinju da uče sa trinaest, četrnaest ili najviše petnaest godina, i polovinu svog roka moraju da provedu poslužujući i izvlačeći deblji kraj. A ti si već odrastao momak i po svom uzrastu bi već odavno mogao biti kalfa, pa čak i majstor. Šegrt sa bradom još niko nije video u našem esnafu. A i rekao sam ti već da u svom domu ne želim da držim šegrete. Sern toga, ti i ne izgledaš kao neko ko bi dozvolio da mu naređuju i pristao da bude nečiji potrčko«.

Zlatoustovo nestrpljenje bese poraslo do krajnjih granica, majstorove lagane i odmerene reci stavljale su ga na muke i izgledale mu odvratno dosadne i mudrijaške. Žestoko je uzviknuo: »Zašto mi govorite sve to kad uopšte i ne pomišljate, da me primite za učenika?«

Majstor nepokolebljivo produži na svoj stari način: »Ja sam o tvojoj stvari razmišljao ceo sat, pa sad i ti moraš imati strpljenja da me saslušаш. Video sam tvoj crtež. Ima grešaka, ali je ipak lep. Kad ne bi to bio, ja bih ti poklonio pola zlatnika, otpustio bih te i

zaboravio. Više ništa ne želim da kažem o crtežu. Zeleo bih da ti pomognem da postaneš umetnik, možda si za to predodređen. Ali šegrt, kao što vidiš, ne možeš više postati. A ko nije bio šegrt i nije otслужио svoj rok, taj u našem esnafu ne može postati ni kalfa i majstor. Toliko unapred da znaš. Ali mogao bi nešto da pokušaš. Bude li ti moguće da neko vreme ostaneš ovde u gradu, možeš dolaziti k meni i ponešto učiti. To će biti bez obaveze i ugovora, u svako doba možeš otići. Moći ćeš da slomiš nekoliko mojih rezbarskih noževa i da pokvariš nekoliko drvenih trupaca, pa ako se pokaže da nisi duborezac, onda ćeš, dabome, morati da se latiш nečega drugog. Jesi li zadovoljan time?«

Zlatousti ga je postideno i ganuto saslušao.

»Zahvaljujem vam od sveg srca«, uzviknuo je.. »Ja nemam zavijača, i umeću da se snađem ovde u gradu baš kao i napolju u šumama. Shvatam da vi ne želite da snosite brigu i odgovornost za mene kao za nekog šegrtа. Smatram velikom srećom što ste mi dozvolili da učim kod vas. Od sveg srca vam hvalа što ste pristali da mi to učinite«.

XI

Novi prizori okružišе Zlatoustog ovde u gradu^u i za njega počе nov život. Kao što su ga ova zemlja i ovaj grad bili dočekali s vedrinom, zavodljivošću i obiljem, tako ga i ovaj novi život dočeka s veseljem i mnogim obećanjima. Ako i nije bio načet razlog tuge i saznanja^u njegovoj duši, ipak mu se na površini život prelivao u svim bojama. To je sada počinjalo najveselije i najlakše doba u Zlatoustovom životu. Spolja mu je dolazio u susret bogati biskupski grad, sa svim umetnostima, sa ženama, sa stotinom prijatnih igara i prizora; iznutra ga Je njegovo probuđeno umetništvo obdarivalo novim osećanjima i iskustvima. Uz majstorovu pomoć našao je smeštaj u kući jednog pozlatara na Ribljoj pijaci, pa je i kod majstora i kod pozlatara stao učiti kako^{se} Postupa sa drvetom i gipsom, sa bojama, lakom i zlatom u listovima.

Zlatousti nije spadao u one zlosrećne umetnike koji su, doduše,

⁶⁰fna daroviti, ali za ispoljavanje te darovitosti nikad ne nalaze^{va} sredstva. Jer ima ljudi kojima je dato da duboko i snažno

⁶¹aju lepotu sveta i da u svojoj duši nose uzvišene, plemenite slike,

¹ koji ne nalaze puta da se tih slika liše i da ih na radost ostalima

iznesu na svetlost dana i saopšte. Zlatousti nije patio od ovog nedostatka. Lako mu je padalo i zabavljalo ga je da se služi rukama i da se uči vičnim potezima i veštinama zanata, baš kao što mu je lako padalo i da večerom kod nekoliko drugova uči sviranje na lauti, a nedeljom igranje na seoskim igralištima. Učio je lako, to je išlo samo od sebe. Doduše, ipak je morao da se ozbiljno trudi oko duboreza, morao je da prolazi kroz teškoće i razočaranja, morao je da upropasti pokoji lep komad drveta i da više puta dobro poseče prste. Ali brzo se oslobađao početništva i sticao je spretnost. No majstor je ipak često bio nezadovoljan njime i govorio mu je otprilike ovako: »Dobro je, Zlatousti, što ti nisi moj šegrt ili kalfa. Dobro je što znamo: ti dolaziš sa drumu i iz šuma, i jednog dana ćeš im se opet vratiti! Ko ne bi znao da ti nisi građanin ni zanatlija već beskućnik i skitnica, taj bi lako mogao doći u iskušenje da od tebe zaište ovo ili ono što svaki majstor zahteva od svojih mladih. Kad ti čud dozvoli, ti si sasvim dobar radnik. Ali prošle nedelje si čitava dva dana prodangubio u skitnji. Juče si u dvorskoj radionici, gde je trebalo da ispoliraš dva anđela, prespavao pola dana«.

Njegovi prekori bili su na mestu, i Zlatousti ih je ćutke slušao, ne pokušavajući da se pravda. I sam je znao da nije ni pouzdan ni vredan, Dokle god ga je neki posao prikivao, postavljao mu teške zadatke ili mu pružao priliku da uvida svoju veštinu i da uživa u njoj, on je radio revnosno. Težak ručni rad obavljao je nerado, a oni poslovi koji nisu bili tegobni ali su iziskivali vremena i marljivosti, poslovi kakvih u tom zanatu mnogo ima i koji traže da se obave sa odanošću i strpljenjem, često su mu bili sasvim nepodnošljivi. I sam se ponekad tome čudio. Zar je nekoliko godina lutanja bilo dovoljno da ga načine lenjim i nepouzdanim? Da li je to u njemu jačalo i prevladavalo nasleđe stečeno od majke? Ili je krivica do nečega drugog? Odlično se sećao svojih prvih godina u manastiru, kada je onako dobro i revnosno učio. Zašto li je onda imao onoliko strpljenja, koje mu sad nedostaje, zašto mu je pošlo za rukom da se onako neumorno posveti latinskoj sintaksi i da nauči sve one grčke aoriste, prema kojima je u dubini duše ipak bio sasvim ravnodušan? Ponekad je razbijao glavu takvim mislima. Onda je bila ljubav posredi, ona ga je to čeličila i davala mu krila; njegovo učenje nije bilo ništa drugo do uporno zalaganje da stekne Naroisovu ljubav, koju je bilo moguće zadobiti jedino putem cenjenja i priznanja. U ono doba je za jedan jedini pohvalan pogled voljenog učitelja umeo da se satima i nedeljama trudi. Zatim je postigao željeni cilj, Narcis mu je postao prijatelj, i začudo je upravo učenik Narcis bio onaj koji mu je pokazao

njegovu nepodobnost za naučnika i koji mu je dočarao lik izgubljene majke. Mesto učenosti, monaškog života i vrline, njime su zagospodarili snažni pranagoni njegovog bića: pol, ljubav prema ženama, težnja za nezavisnošću, putovanje. No potom je video onaj majstorov kip Marije, otkrio je umetnika u sebi, zakoračio je novim putem i opet se ustalio. Pa na čemu je sad? Kuda ga vodi put? Odakle dolaze smetnje?

Isprva nije bio kadar da to otkrije. Uspeo je samo ovo da uvidi: da se, doduše, veoma divi majstoru Niklausu, ali da ga nipošto ne voli onako kao što je nekada voleo Narcisa; štaviše, da se ponekad raduje kad bi ga razočarao i naljutio. To je izgleda bilo u vezi sa dvojstvom u majstorovom biću. Kipovi koje je Niklaus stvorio, bar oni najbolji među njima, bili su za Zlatoustog cenjeni uzori, ali sam majstor nije predstavljao uzor za njega.

Pored umetnika koji je izrezbario onu Bogorodicu pretužnih i prelepih usana, pored vidovnjaka i mudraca, čije su ruke bile kadre da duboka iskustva i slutnje prečaraju u vidljivo uobličjenje, u majstoru Niklausu boravio je još jedan čovek: pomalo strog i bojažljiv otac porodice i esnaflija, udovac koji je sa ćerkom i jednom ružnom sluškinjom vodio miran i donekle ućaren život u svom tihom domu, čovek koji se žestoko opirao Zlatoustovim najjačim nagonima, koji se prilagodio mirnom, umerenom, veoma sredeonom i pristojnom životu.

Iako je Zlatousti poštovao svoga majstora, iako nikada ne bi dozvolio sebi da druge ispituje o njemu ili da svoje mišljenje o njemu iznosi pred drugima, ipak je posle godinu dana saznao do u najmanju sitnicu sve što se moglo saznati o Niklausu. Za njega je ovaj majstor postao veoma važna ličnost, on ga je podjednako i voleo i mrzeo, stalno ga je kopkalo da nešto otkrije o njemu, i tako je učenik s ljubavlju i sa nepoverenjem, sa vazda budnom radoznalošću prodirao u skrovi tosti njegovog bića i njegovog života. Video je kako ni šegrti ni kalfi ne stanuju u njegovom domu, gde je inače bilo dosta mesta. Video je kako on retko izlazi nekuda, a isto toliko retko poziva goste u kuću. Posmatrao je kako dirljivo i ljubomorno voli svoju lepu kćer i kako se trudi da je od svih sakrije. Znao je i da iza strogog i Privremene uzdržljivosti udovca još poigravaju živi nagoni, i da je on, kad bi ga kakva porudžbina sa strane s vremena na vreme naterala na Put, umeo tom prilikom da se po nekoliko dana čudesno preobrazi u Podmladi. A jednom je čak video i da je Niklaus, u nekoj varošici u postavljal propovedaonicu u duborezu, noću krišom posetio jednu ženu koja se daje za novac, pa je potom danima bio nemiran i Raspoložen.

S vremenom je osim te radoznalosti i nešto drugo počelo zadržavati Zlatoustog u majstorovom domu i obuzimati mu pažnju. Bila je to lepa kći, Lizbeta, koja mu se veoma dopadala. Retko ju je vidao, jer ona nikad nije ulazila u radionicu, i on nije mogao dokučiti da li je njoj otac nametnuo nepristupačnost i zaziranje od muškaraca, iij to odgovara i njenoj sopstvenoj prirodi. Njegovom pogledu nije izmicalo ni da ga majstor nikako više ne poziva k sebi na ručak i da gleda da mu oteža svaki susret s njom. Video je da Lizbetu čuvaju kao kakvu dragocenost i da je beznadežno očekivati od nje ljubav pre venčanja; a i onaj ko bi hteo da se oženi njome morao bi biti sin valjanih roditelja i član nekog uglednijeg esnafa, a po mogućstvu trebalo bi još da ima novaca i kuću.

Lizbetina lepota, toliko različita od lepote devojaka sa druma i seljačkih žena, privukla je Zlatoustove oči još onog prvog dana. Bilo je u njoj nešto što on još nije poznavao, nešto osobito, što ga je žestoko privlačilo, a ipak u isti mah činilo nepoverljivim, čak i ljutilo: neka velika spokojnost i nevinost, neka vaspitanost i čistota; a ipak nije imala ničeg detinjastog, nego se iza sve njene učtivosti i smernog ponašanja krila neka hladnoća, neka oholost, te ga njena čednost nije dirala i sputavala (on nikad ne bi mogao zvesti dete), nego ga je dražila i izazivala. Tek što je njen lik njegovom unutrašnjem oku postao malo prisniji, već je osetio želju da po njoj jednom stvori kip, ali da je prikaže ne onakvu kakva je sada, već sa probuđenim čulnim i patničkim crtama, ne kao neku malu devicu, već kao Magdalenu. Često je čeznuo za tim da ovo mirno, lepo i nepomično lice, bilo u sladostrašću ili u bolovima, vidi jednom kako se izobličava i razlistava i Obelodanjuje svoju tajnu.

Bilo je sem toga još jedno lice koje je boravilo u njegovoj duši a ipak mu nije sasvim pripadalo, lice koje je čežnjivo želeo da jednom uhvati i prikaže kao umetnik, ali koje mu je neprestano izmicalo i skrivalo se. Bilo je to lice majke. Ovo lice već odavno nije bilo isto ono koje mu se nekada, posle razgovora sa Narcisom, pokazalo iz izgubljenih dubina sećanja. U danima pešačenja, u ljubavnim noćima* u časovima čežnje, časovima opasnosti po život i blizine smrti, majčino lice se postepeno preobražavalo i bogatilo, postajalo je dublje i raznolikije; to više nije bio lik njegove sopstvene majke, nego je od crta i boja tog lika malo-pomalo nastao jedan lik majke koji više nije bio ličan, nastao je lik Eve, lik ljudske majke. Kao što je majstor Niklaus u nekoliko Madona prikazao lik napaćene Bogorodice, pri' kazao ga sa savršenstvom i snagom izraza koji su se Zlatoustom činil' nenadmašnim, tako se i on sam nadao da će jednom, kad bude zreU¹

i sigurniji u svoju veštinu, stvoriti lik svetske majke, majke Eve, onakav kakav boravi u njegovom srcu kao najstarija i najvoljenija svetinja. Ali taj unutrašnji lik, nekada samo od uspomena načinjen lik njegove sopstvene majke i njegove ljubavi prema njoj, neprekidno se menjao i razvijao. U onaj prvobitni lik ušle su crte Ciganke Liže, crte vitezove kćeri Lidije, i mnoga druga ženska lica, i ne samo što su sva lica voljenih žena dalje stvarala taj lik nego su ga i svaki potres, svako iskustvo i svaki doživljaj oblikovali i davali mu svoje crte. Jer ovaj lik, ako mu kasnije jednom pođe za rukom da ga načini vidljivim, nije ni trebalo da pretstavlja neku određenu ženu, već život sam kao pramajku. Često je verovao da ga vidi, ponekad mu se pojavljivao u snu. Ali o tom liku Eve, i o onome što bi trebalo da izražava, nije znao reći ništa drugo sem da on treba da pokazuje životno uživanje i strast u njihovom prisnom rođastvu sa bolom i smrću.

Tokom jedne godine Zlatousti je mnogo naučio. U crtanju je brzo stekao veliku sigurnost, a osim duboreza Niklaus mu je povremeno davao da se okuša i u modelisanju ilovače. Njegovo prvo uspelo delo bila je jedna figura od gline, visoka dobra dva pedlja, koja je predstavljala slatki zavodljivi stas male Julije, Lidijine sestre. Majstor pohvali ovaj rad, ali ne ispuni Zlatoustovu želju da se kip odlije u metalu; njemu je ta figura izgledala odveć nečedna i svetovna da bi joj on mogao kumovati. A onda dođe red na figuru Narcisa, koju Zlatousti počeo da radi u drvetu, i to kao apostola Jovana; jer Niklaus je hteo, ako uspe, da je stavi u jednu grupu oko raspeća, koju je izvodio po narudžbini, a kojoj su oba pomoćnika već poodavno po ceo dan posvećivala sve svoje vrenie, da potom doradu i završni posao Prepuste majstoru.

Na kipu Narcisa Zlatousti je radio sa dubokom ljubavlju, u tome radu je ponovo nalazio sebe samog, svoje umetništvo i svoju oušu, kad god bi ispao iz koloseka, što se nije retko dešavalo: ljubavne veze, igranke, bančenje sa drugovima, kockanje a često i tuča, sve Sa je to žestoko odvlačilo, te bi po ceo dan ili po nekoliko dana izbegavao radionicu ili bi na poslu bio pometen i mrzovoljan. A na svom "Postolu Jovanu, čija mu se voljena zamišljena prilika sve čistije Pomaljalo iz drveta, radio je samo u časovima pripravnosti, predano i ^{ru}šeno. U tim časovima nije bio ni veseo ni tužan, nije znao ni za ^zivotna uživanja ni za prolaznost; u srce mu se vraćalo ono osećanje 'ahopoštovanja, ono svetlo i čisto ustrojeno osećanje s kojim je *ada bio predan prijatelju i radovao se njegovom vodstvu. Nije on stajao na tom mestu, niti je od svoje volje stvarao kip; pre se može

reći da se to onaj drugi, Narcis, služio njegovim rukama umetnika da bi izišao iz prolaznosti i.. promenljivosti života i prikazao čist lik svoga bića.

Na taj način, osećao je Zlatousti ponekad sa ježom, postaju istinska dela. Tako je nastala majstorova nezaboravna Madona u manastiru, koju je odonda često nedeljom posećivao. Tako su, na taj tajanstveni i sveti način, nastali najbolji modu onim starim kipo- vima koje je majstor čuvao gore u pretsoblju. Tako će jednom nastati i onaj lik, onaj drugi, onaj jedinstveni, koji mu je bio još tajanstve- niji, prema kome je osećao još više strahopoštovanja, lik ljudske majke. Ah, kad bi iz ljudskih ruku mogla izlaziti jedino takva umetnička dela, takvi sveti, nužni likovi, neumrljani nikakvim htenjem i nika- kvom sujetom! Ali nije tako, on je to odavno znao. Moguće je stva- rati i drukčije likove, ljupke i zanosne stvari, načinjene s velikim majstorstvom, na radost ljubitelja umetnosti, na ukras crkvama i večničkim dvoranama — lepe stvari, besumnje, ali ne svete, ne prave likove iz duše. On je znao ne samo neka takva dela koja su poticala od Niklause i drugih majstora i koja su uza svu ljupkost zamisli i uza svu brižljivost u izradi ipak bila samo puke igračke. On je, na svoj stid i tugu, već i sopstvenim srcem znao, u svojim sopstvenim rukama je osetio kako umetnik može iznositi u svet takve lepuškaste stvari, iz uživanja u sopstvenoj veštini, iz častoljublja, iz zabave.

Kad je prvi put došao do tog saznanja, smrtno se rastužio. Ah, nije vredelo biti umetnik samo zato da bi se pravili dopadljivi kipovi anđela ili kakve druge tričarije, pa ne znam koliko ljupke bile. Možda se to drugima isplaćuje, zanatlijama, građanima, mirnim zadovoljnim dušama, ali njemu ne. Za njega su umetnost i umetništvo bili bezvredni ako nisu palili kao sunce i bili silni kao bura, ako su donosili samo lagodnost, samo prijatnost, samo sićušnu sreću. On je tražio drugo nešto. Da blistavim zlatom u listovima lepo pozlati kakvu Bogorodi- činu krunu, izrađenu tanano kao čipka, to nije bio posao za njega, makar bio i dobro plaćen. Zašto majstor Niklaus prihvata sve te porudžbine? Zašto drži dva pomoćnika? Zašto, sa aršinom u ruci, satima sluša te večnike ili priore kad naručuju kod njega neki portal ili predikaonicu? On je to činio iz dva razloga, dva bedna razloga: zato što mu je bilo stalo do toga da bude slavan umetnik, zatrpan porudžbinama, i zato što je hteo da nakupi novca, ne za velike podu- hvate ili za uživanja, već novca za svoju kćer, koja je već odavno bila bogata devojka, novca za njenu spremu, za čipkaste okovratniW i brokatne haljine i za bračni krevet od orahovine, pun skupoće!)¹

pokrivača i lanenih čaršava! Kao da ova lepa devojka nije mogla isto tako dobro iskusiti ljubav na bilo kom senjaku!

Dok je ovako razmišljao, duboko u Zlatoustom komešala se krv majke, ponos i prezren je beskućnika prema okućenicima i imućnima. Katkada su mu se zanat i majstor gadili kao ma tora končasta bora- nija, često zamalo što nije pobegao.

I majstor se već nekoliko puta ljutito kajao što je primio ovog nezgodnog i nepouzdanog momka, koji je njegovo strpljenje često stavljao na teška iskušenja. Ono što je saznao o Zlatoustovom životu, o njegovoj ravnodušnosti prema novcu i imetku, o njegovom rasipni- štvu, njegovim mnogobrojnim ljubavnim vezama, njegovim čestim tučama, sve ga to, razume se, nije moglo odobrovoljiti; uzeo je k sebi, eto, nekog Ciganina, nekog prijaška kome se ne može verovati. A nije mu izmaklo ni kakvim očima ta skitnica posmatra njegovu kćer Lizbetu. Pa ako je i pored toga bio prema njemu strpljiviji no što mu je bilo drago, on to nije činio iz osećanja dužnosti ili iz bojažljivosti, već zbog apostola Jovana, čiji je kip nastajao pred njegovim očima. Sa osećanjem ljubavi i duševnog srodstva, koje nije pred sobom pot- puno pr[^]navao, gledao je majstor kako ovaj Ciganin, koji je dolutao k njemu iz šuma, sada polako i ćudljivo, ali žilavo i nepogrešivo stvara svoj drveni kip apostola, na osnovu onog tako dirljivog, tako lepog a ipak tako nespretnog crteža zbog koga ga je onda zadržao kod sebe. Taj kip će, u to majstor nije sumnjao, uprkos svim ćudima i prekidima jednom biti gotov, i tada će to biti delo kakvo nijedan njegov kalfa nikad neće moći da napravi, kakvo ni velikim majsto- rima često ne polazi za rukom. Mada je bilo mnogo čega što se maj- storu nije sviđalo kod njegovog učenika, ma koliko ga prekoravao, ma koliko bio često kivan na njega — o Jovanu mu nikad nije rekao ni reci.

Ostatak mladičke ljupkosti i dečaćke bezazlenosti, zbog kojih se Zlatousti ranije tolikima sviđao, malo-pomalo se izgubio ovih posled- "Jih godina. Postao je lep i snažan čovek, žene su ga veoma želele, među muškarcima nije bio naročito omiljen. A promenila se i njegova narav, njegov unutarjni lik, otkako ga je Narcis probudio iz milog ^{sa} a njegovih manastirskih godina, otkako su ga izvajali svet i lutanje. ^od lepuškastog, blagog, svima milog, pobožnog i uslužnog manastir- skog đaka odavno je postao sasvim drugi čovek. Narcis ga je probudio, ^{ze} ne su mu otvorile oči, putovanje ga je lišilo paperja. Prijatelja nije ^{nao} 'fnao, njegovo srce je pripadalo ženama. One se nisu morale truditi da ^{sa} Pridobiju, dovoljan je bio već i pogled koji ište. Njemu nije bilo ^{alco} da odoli nekoj ženi, odazivao se i jedva приметnom udvaranju.

I on, koji je imao veoma tanano osećanje za lepotu, on koji je oduvek najviše voleo sasvim mlade devojke u njihovom prvom proleću, on je ipak dozvoljavao da ga uzbuđe i zavedu žene koje nisu bile ni naročito lepe a ni mlade. Na igrankama bi se ponekad približio nekoj postarijoj i obeshrabrenoj devojci, koju niko nije želeo, i koja bi ga pridobila zahvaljujući njegovom sažaljenju, i ne samo sažaljenju nego i izvesnoj večno budnoj radoznalosti. Čim bi on počeo da se predaje nekoj ženi — trajalo to nedeljama ili samo nekoliko časova — ona bi bila lepa za njega, onda bi se davao potpuno. A iskustvo ga je naučilo da je svaka žena lepa i da je kadra da usreći, da su i najneuglednije, i one koje muškarci nimalo ne cene, sposobne za nečuvan žar i predavanje, da neka precvetala žena može biti više no materinski, rastuženo i slatko nežna, da svaka žena ima svoju tajnu i svoju čar, koje čoveku pružaju blaženstvo kad uđe u njih. U tome su sve žene jednake. Svaki nedostatak u pogledu mladosti ili lepote nadoknađivala je neka naročita crta. Istina, nije svaka bila kadra da ga podjednako dugo priveže za sebe. On prema najmlađoj i najlepšoj nije pokazivao ni trunke više ljubavi ili zahvalnosti no prema nekoj koja nije bila lepa, on nikad nije polovično voleo. Ali bilo je žena koje bi ga posle tri ili posle deset ljubavnih noći još jače vezale za sebe, a bilo je opet drugih koje bi već nakon prvoga puta bile iscrpene i zaboravljene.

Ljubav i čulna naslada su u njegovim očima jedine bile kadre da život odista zagreju i ispune vrednošću. Castoljublje mu je bilo nepoznato, bilo mu je svejedno hoće li biti biskup ili prosjak; sticanje i imovina takođe nisu mogli da ga prikuju, prezirao ih je, nikad im ne bi prineo ni najmanju žrtvu, i bezbrižno je rasipao novac, koji je s vremena na vreme obilno zarađivao. Ljubav žena, igra polova, to je za njega bilo najvažnije, i jezgro njegove česte sklonosti ka seti i mrzovolji stvaralo se iz iskustva o letimičnosti i prolaznosti čulne naslade. Hitro, kratkotrajno, očaravajuće proplamsavanje ljubavne strasti, njen kratki čežnjivi požar, njeno brzo gašenje — eto u tome je on video jezgro svega doživljavanja, to mu je postalo znamenje svekoliike slasti i svekoliike patnje života. Onoj tuzi i onoj jezi od prolaznosti umeo je da se prepusti sa istom predanošću kao i ljubavi, i ta seta je takođe bila ljubav, i ona je bila čulna slast. Kao što ljubavna naslada u trenutku svoje najviše, najblaženije napetosti pouzdano zna da će sa sledećim dahom morati da iščili i da umre, tako i najdublja osamljenost i predavanje seti pouzdano znaju da će ih iznenada progutati požuda, novo predavanje svetioj strani života. Smrt i čulna naslada su jedno isto. Majku života je moguće nazvati ljubavlju ili uživanjem. a moguće je nazvati je i grobom i truljenjem. Majka je Eva, ona je

izvor sreće i izvor smrti, ona večno rađa, večno ubija, u njoj su ljubav i stravičnost spojeni u jedno, i što je duže nosio u grudima njen lik, to ga je više smatrao uzvišenim primerom i svetim znamenjem.

Znao je, ne recima niti svešću, ali onim dubljim znanjem krvi, da njegov put vodi ka majci, ka čulnoj nasladi i ka smrti. Očinska strana života, duh, volja, — sve to nije bilo njegov zavičaj. Tamo se Narcis osećao kao kod kuće, i tek sada je Zlatousti potpuno pronikao u reci svoga prijatelja, razumeo ih i video u njemu svoju suprotnost, a to je i oblikovao i učinio vidljivim u kipu Jovana. Moguće je do suza čeznuti za Narcisom, moguće je čudesno sanjati o njemu, ali dostići ga, postati onakav kakav je on — to nije moguće.

Nekim tajnim čulom Zlatousti je slutio i tajnu svog umetništva, svoje usrdne ljubavi prema umetnosti, svoje povremene divlje mržnje prema njoj. U raznolikim vidovima je slutio, i to ne mislima, već samo osećanjima: umetnost je spoj očinskog i materinskog sveta, duha i krvi; ona može početi u najvećoj čulnosti i odvesti u najveću apstrakciju, ili može imati začetak u čistom svetlu ideja, a okončati se u najkrvavijoj puti. Sva ona umetnička dela koja su uistinu uzvišena i koja nisu tek valjane opsenarije nego su prožeta većitom tajnom, naprimer ona majstorova Bogorodica, sva ona prava i nesumnjiva umetnička dela imaju to opasno, nasmešeno dvostruko lice, to muško-žensko, to suobitavanje nagonškoga i čiste duhovnosti. No majka Eva će ovo dvostruko lice najbolje pokazati, ako mu jednom pođe za rukom da je oblikuje.

U umetnosti i u umetnikovanju nalazila se za Zlatoustog mogućnost izmirenja njegovih najdubljih suprotnosti, ili bar veličanstvenog, vazda novog simbola za razdor njegove prirode. Ali umetnost nije čist Poklon, ona se nikako ne može dobiti besplatno, ona staje veoma mnogo, zahteva žrtve. Duže od tri godine je Zlatousti njoj prinosio na žrtvu ono što mu je uz ljubavnu strast bilo najvažnije i najneophodnije: slobodu. Nesputanost, tumananje koje ne zna za međe, proizvoljnost lutalačkog života, samovanje i nezavisnost, sve je to odbacio. Makar drugi nalazili da je on prilično čudljiv, nepokoran i samovlastan, makar ponekad jarosno zanemarivao radionicu i posao — za njega samog je taj bio ropstvo, koje ga je često ogorčavalo do nepodnošljivosti. Nije bio primoran da se potčinjava majstoru, niti budućnosti, niti nemarni — ^u ^o ⁿ ^e ^g ^o umetnosti samoj. Umetnost, ta prividno toliko duhovna ^nja, zahtevala je tolike ništavne stvari! Njoj je bio potreban krov glavom, bili su joj potrebni alat, drvo, ilovača, boje, zlato, iziskivala j ^r ^a ^d i strpljenje. Njoj je on žrtvovao divlju slobodu u šumama, opio ^s ^t beskonačnim prostranstvom, oporu slast opasnosti, ponositost

bede, i bio je prinuđen da stalno iznova prinosi žrtvu, pri čemu se davio i škrgutao zubima.

Jedan deo onoga što je žrtvovao opet je nalazio, ropskom poretku i ustaljenosti svog sadašnjeg života svetio se pomalo u izvesnim pustoševinama koje su bile u vezi s ljubavlju, u tučnjavama sa suparnicima. Sva utamničena divljina, sva pritešnjena snaga njegovog bića kuljala je na ovu pomoćnu odušku, i on je postao poznat kavkazija koga su se pribojavali. Da na putu ka nekoj devojci ili prilikom povratka sa igranke iznenada bude napadnut u mračnoj uličici, da dobije nekoliko udaraca toljagom, da se munjevito okrene i navali, prelazeći iz odbrane u napad, da zadihan pritisne uza se zadihanog neprijatelja, da ga opali pesnicom po bradi, da ga povlači po zemlji držeći ga za kosu ili da mu valjano stegne grlo i počne ga daviti — sve mu je to veoma prijalo i za neko vreme bi izviđalo njegove mračne ćudi. A i ženama se to sviđalo.

Sve ovo mu je bogato ispunjavalo dane, a sve je imalo i smisla dokle god je trajao rad na apostolu Jovanu. Taj rad se bio otegao, i on je poslednje tanano oblikovanje lica i ruku obavio sa svečanom i strpljivom duhovnom pribranošću. U jednoj maloj šupi za drva iza kalfenske radionice dovršavao je rad. Dođe i jutarnji čas kada je kip bio završen. Zlatousti donese metlu, brižljivo počisti šupu, četkicom nežno istera i poslednje ostatke drvenog trunja iz kose svoga Jovana, pa se onda dugo zadržao nad njim, sat i duže, svečano obuzet osećanjem retkog i velikog doživljaja, koji će u njegovom životu možda moći da se još jedanput ponovi, a možda će ostati i usamljen i jedini. Covek na dan svoje svadbe ili na dan proizvođenja za viteza oseća kako mu nešto slično nadima grudi, a i žena posle prvog porođaja: neko uzvišeno posvećenje, duboku ozbiljnost a u isti mah već i potajan strah od trenutka kada će i sve ovo što je sad uzvišeno i jedinstveno biti doživljeno i minulo i stavljeno na svoje mesto, kada će sve ovo progutati uobičajen tok dana.

Ustao je i pogledao svog prijatelja Narcisa, vodiča njegovih mlađićkih godina, kako stoji podignuta lica kao da osluškuje, odeven u haljine lepog omiljenog učenika, sa svitkom hartije u ruci, i sa izrazom stišanosti, predanosti i pobožnosti koji je izgledao kao pupoljak osmeha. Ovom lepom, pobožnom i produhovljenom licu, ovoj vitkoj > bezmalo lelujavoj prilici, ovim ljupkim i smerno uzdignutim, duguljastim rukama nisu bili nepoznati bol i smrt, iako su bili prožeti mladostću i unutarnjom muzikom; ali nepoznati su im bili očajanje, nered i pobuna. Bila duša iza tih plemenitih crta vesela ili tužna, svedeno bila je čisto nastrojena i nije trpela nikakav nesklad.

Zlatousti je stajao i posmatrao svoje delo. Posmatranje mu je počelo predanim zanosom pred spomenikom njegove rane mladosti i prvog prijateljstva, ali završilo se pravom burom briga i teških misli. Evo, tu sad stoji njegovo delo, i lepi apostol će ostati, i njegovo nežno cvetanje nikada se neće okončati. A on, koji ga je napravio, moraće sada da se rastane sa svojim delom, ono već sutra neće pripadati njemu, neće više očekivati njegove ruke, neće više pod njima rasti i cvetati, neće za njega više biti utočište, uteha i smisao života. I on će ostati usamljen i prazan. Zato će biti najbolje, činilo mu se, da se danas ne rastane samo sa svojim Jovanom nego u isti mah i sa majstorom, sa gradom i sa umetnošću. On ovde nije više imao nikakva posla; u duši mu nije postojao nijedan lik koji bi mogao oteloviti. Onaj željeni lik nad likovima, prilika ljudske majke, još mu nije bio dostižan, ni izdaleka dostižan. Da sad opet glača figurice anđela i da rezbari šare?

On se otrže iz svojih misli i pređe u majstorovu radionicu. Ušao je tiho i stajao kraj vrata sve dok ga Niklaus ne primeti i ne oslovi.

»Šta je, Zlatousti?«

»Moj kip je završen. Možda biste, pre no što krenete na ručak, želeli da predete preko i da ga pogledate.«

»Rado ću doći, evo odmah.«

Oni zajedno odoše preko i ostaviše vrata otvorena da bude svetlije. Niklaus već poodavno nije video kip, ostavivši Zlatoustog da radi neometan. Sada je ćutke i pažljivo stao da posmatra delo, smrknuto lice mu se počeo prolepšavati i vedriti, i Zlatousti vide kako se njegove stroge plave oči pune radošću.

»Dobro je«, reče majstor. »Veoma je dobro. Ovo je tvoj kalfenski rad, Zlatousti, sada si izučio. Pokazaću tvoj kip ljudima u esnafu i zahtevaću da ti za to daju majstorsko pismo, zaslužio si ga.«

Zlatousti je esnafu pridavao malo važnosti, ali znao je koliko Priznanje pretstavljaju ove majstorove reci, pa se zaradova.

Pošto je još jednom polako obišao oko Jovanovog kipa, Niklaus uzdahnuvši reče: »Ova prilika je prožeta pobožnošću i jasnoćom, ozbiljna je, ali puna sreće i mira. Pomislio bi čovek da ju je načinio neko u čijem srcu je veoma svetio i vedro.«

Zlatousti se osmehnu.

»Vi znate da u ovom kipu nisam prikazao sebe već svog najdražeg Prijatelja. On je u kip uneo jasnoću i mir, ne ja. Ustvari, nisam ja sam načinio ovaj kip, nego mi ga je on stavio u dušu.«

»Moguće je to«, reče Niklaus. »Tajna je na koji način nastaju vakvi kipovi. Nisam naročito skroman, ali moram ti reći: ja sam

stvorio mnoga dela koja daleko zaostaju za tvojim, ne po umetnosti i brižljivosti, nego po istinitosti. No, ti besumnje i sam to znaš, takvo delo nije moguće ponoviti. Ono je tajna».

»Da«, reče Zlatousti, »kad je figura bila gotova i kad sam je pogledao, pomislio sam: nešto slično nećeš moći ponovo da stvariš. I zato verujem, majstore, da ću uskoro opet krenuti na put«.

Niklaus ga pogleda začuđeno i ljutito, oči mu opet dobiše strog izraz.

»Razgovaraćemo još o tome. Za tebe bi tek trebalo da počne pravi rad, sad zbilja nije trenutak da bežiš. Ali danas ćeš se odmoriti, a u podne ćeš mi biti gost na ručku«.

U podne se Zlatousti pojavi u prazničnom ruhu, očešljan i umiven. Ovog puta je znao šta to znači i koliko je retka počast to što ga majstor poziva za svoj sto. No ipak, dok se peo uz stepenice ka pret-soblju prepunom kipova, srce mu ni izdaleka nije bilo obuzeto strahopoštovanjem i plašljivom radošću kao onda kada je uzburkana srca prvi put stupao u ove lepe i tihe odaje.

I Lizbeta se bila doterala i oko vrata je nosila lanac sa dragim kamenjem, a za ručkom je osim šarana i vina bilo još jedno iznenađenje: majstor mu je poklonio kožni čemer, u kome su se nalazila dva zlatnika, nagrada Zlatoustome za završeni kip.

Ovog puta nije sedeo nem dok su otac i kći razgovarali. Oboje su mu se obraćali, a i kucao se s njima. Zlatoustove oči su bile marljive; iskoristio je priliku da pažljivo osmotri tu lepu devojkicu otmena i pomalo ohola lica, i njegove oči nisu skrivale koliko mu se sviđa. Ona se prema njemu ponašala učtivo, ali ga je razočaralo što nije rumenela niti se zagrejala. Opet je žarko zaželeo da to lepo nepomično lice navede da govori i da ga natera da otkrije svoju tajnu.

Posle obeda je zahvalio, zadržao se malčice pred duborezom u pret-soblju, a zatim je celo popodne neodlučno švrljao po gradu, kao dokon čovek koji ne zna kuda će. Majstor ga je veoma počastvovao, mimo svakog očekivanja. Zašto ga to ne veseli? Zašto se zbog sve te počasti ne oseća nimalo svečano?

Slučajno mu pade na pamet da iznajmi konja, pa odjaha do manastira gde je prvi put video neko majstorovo delo i čuo njegovo ime. To je bilo pre nekoliko godina, a ipak je bilo toliko davno da se nije moglo ni zamisliti. U manastirskoj crkvi je stao pred Bogorodicu i P^m smatrao je, i to delo ga je i danas ushitilo i porazilo svojom snagom; bilo je lepše od njegovog Jovana, bilo mu je jednako po strasti i tajanstvenosti, a nadmašivalo ga je umetnošću, slobodnim, bestežinskim lebdjenjem. Sad je na tom radu video pojedinosti koje samo umetnik

vidi, tihe nežne pokrete odeće, smelosti u uobličanju izduženih šaka i prstiju, utančano korišćenje slučajnosti u sklopu drveta — sve te lepote nisu, doduše, bile ništa u poređenju sa celinom, sa jednostavnošću i žarom vizije, ali su ipak i one postojale, i bile su vrlo lepe, i bile su čak i za bogodanog umetnika moguće samo ako do tančina poznaje zanat. Da bi mogao tako nešto napraviti, čovek ne samo što mora da nosi slike u svojoj duši nego mu i oči i ruke moraju biti neverovatno školovane i izvežbane. Možda je, dakle, ipak vredno napora ceo svoj život staviti u službu umetnosti, po cenu slobode, po cenu velikih doživljaja, samo da bi se jednom stvorilo nešto ovako lepo, nešto što nije samo doživljeno i uočeno i začeto u ljubavi, nego je i do poslednjeg vlakna uobličeno s velikim majstorstvom? Ovo je veliko pitanje.

Zlatousti se vratio u grad kasno u noć, na premorenom konju. Jedna krčma je još bila otvorena, tamo je pojeo nešto hleba i popio vina, a zatim se popeo u svoj sobičak na Ribljoj pijaci, razdrte duše, obuzet patnjama, obuzet sumnjama.

XII

Sutradan se Zlatousti nije mogao odlučiti da pođe u radionicu. Kao i ranije već za neveselih dana, tumačio je po gradu. Gledao je žene i sluškinje kako idu na pijacu, naročito se zadržao kraj česme na Ribljoj pijaci i posmatrao trgovce ribom i njihove grube žene kako nude i hvale robu, kako iz kaca vade i pokazuju hladne srebrne ribe, kako se ribe sa bolno otvorenim ustima i prestravljeno ukočenim zlatnim očima mirno predaju smrti ili se besno i očajnički brane od nje. Kao i toliko puta ranije, njega obuze sažaljenje prema tim životinjama i tužno neraspoloženje prema ljudima; zašto su oni tako tupi i sirovi i neizrecivo glupi i nedotupavni, zašto niko od njih ništa ne vidi, ni ribari, ni njihove žene, ni kupci što se cenkaju, zašto ne vide ova usta, ove smrtno uplašene oči i repove što besno tuku oko sebe, ni ovu jezivu, nekorisnu očajničku borbu, ni ovo nepodnošljivo preobraz^{ne}je tajanstvenih, čudesno lepih životinja, kada im poslednji slab drhtaj progmiže po koži koja umire, pa se onda opruže, mrtve, ugašene, žalosna parčad mesa za trpezu zadovoljnih proždrljivaca? Ništa ne vide " ljudi, ništa ne znaju i ne primećuju, ništa ne razabiraju! Svejedno da u tu pred njihovim očima skapava neka jadona mila životinja ili ^{ne}ki majstor u licu kakvog svetitelja obelodanjuje svu nadu, svu pleme-

nitost, svu patnju i sav tamni i ljuti strah ljudskog života, da čoveka jeza obuzme — ništa oni ne vide, ništa ih ne potresa! Svi su oni zadovoljni ili zaposleni, nadimaju se od važnosti, stalno su užurbani, viču, smeju se ili podriguju jedan pred drugim, dižu buku, šaljakuju se, zapomažu zbog dva-tri groša, i svima je dobro, svi se osećaju kako valja i vanredno su zadovoljni sobom i svetom. Svinje su oni, ah, mnogo gori i raspusniji od svinja! Istina je, on se i sam često i prečesto nalazio u njihovoj sredini, osećao se veseo među njima sličnim, jurio je za devojkama, sa smehom i bez groze jeo pečene ribe sa tanjira. Ali njega su toliko puta, često namah kao nekom čarolijom, ostavljali i radost i mir, toliko puta je sa njega spadala ova masna gojazna zaslepljenost, samozadovoljstvo, uobraženost i gnjili duševni mir, pa je osećao da ga nešto vuče u samoću i u razmišljanje, na putovanje, ka posmatranju patnje, smrti, neizvesnosti svekolikog postojanja, ka zurenju u provaliju. Ponekad bi se tako, dok se beznadežno predavao gledanju besmislenosti i stravičnosti, u njemu iznenada rascvala neka radost, neka žestoka zaljubljenost, želja da opeva kakvu lepu pesmu ili da crta, ili bi mu se, dok je mirisao neki cvet, dok se igrao » nekom mačkom, ponovo vraćala detinjasta pomirenost sa životom. I sada će se to vratiti, sutra ili prekosutra, i svet će opet biti dobar i prekrasan. Sve dok ne dođe ono drugo, tuga, razmišljanje, tištanje beznadežne ljubavi prema ribama na umoru, cveću koje vene, dok ne dođe užas zbog ljudskog tupog krmačkog životarenja i zijanjanja i neviđenja. Uvek je u takvim časovima bio prinuđen da sa bolnom radoznalošću, sa mučnim stezanjem srca misli na putujućeg đaka Viktora, kome je onda zario nož među rebra i koga je ostavio da obliven krvlju leži na jelovom granju, pa je zatim razmišljao i mozgao o tome šta li je sad ustvari postalo od toga Viktora, da li su ga zveri sasvim pojele ili je bar nešto ostalo od njega. Da, verovatno su ostale kosti i možda koja pregršt kose. A kosti — šta će s njima biti? Koliko li će još trajati, koji desetak ili samo nekoliko godina, dok i one ne izgube svoj oblik i pretvore se u zemlju?

Ah, danas, dok je sa sažaljenjem posmatrao ribe a s gađenjem ljude na tržnici, srca prepunog bojažljive sete i ogorčenog neprijateljstva prema svetu i prema sebi samom, danas je bio prinuđen da misli na Viktora. Možda su ga našli i sahranili? A ako se tako desilo — da li je sada već otpalo sve meso s njegovih kostiju, da li je sve istrulelo, da li su sve pojeli crvi? Ima li još kose na njegovoj lobanji i obrva nad njegovim očnim dupljama? A od Viktorovog života, koji je bio prepun pustolovina i zgoda i fantastične igre njegovih čudesnih šala

i lakrdija, — šta li je od njega ostalo? Da li, sem nekoliko nepovezanih uspomena na njega, koje je sačuvao njegov ubica, postoji još bilo šta od ovog ljudskog života, koji ipak nije spadao u one sasvim obične? Živi li još neki Viktor u snovima žena koje je nekada voleo? Ah, besumnje je sve umrlo i ugaslo. I tako je sa svim i svačim, sve se brzo rascveta i brzo povene, a potom sve prekrije sneg. Šta sve u njemu samom nije cvetalo kada je pre nekoliko godina došao u ovaj grad, pun požude za umetnošću, pun plašljivog dubokog poštovanja prema majstoru Niklausu! Da li je nešto od toga ostalo u životu? Ništa više nego od dugačke razbojničke prilike jadnog Viktora. Da mu je onda neko rekao kako će doći dan kada će ga Niklaus priznati za ravnog sebi i od esnafa tražiti za njega majstorsko pismo, on bi verovao da u rukama drži svu sreću ovoga sveta. A sad nije ništa drugo do preicali cvet, nešto sasušeno i lišeno radosti.

Dok je razmišljao o tome, Zlatoustom se iznenada ukaza priviđenje. Bio je to samo trenutak, kao kad munja zapalaca: video je lice pramajke, nadneseno nad provalijom života, kako sa zanetim osmehom divno i grozno gleda, video ga je kako se osmehuje na rađanja, na umiranja, na šuštavo jesenje lišće, kako se osmehuje na umetnost, osmehuje na truljenje.

Sve je za nju, pramajku, bilo podjednako vredno, nad svime je kao mesec visio njen stravični osmej, setni i zamišljeni Zlatousti bio joj je drag koliko i šaran koji skončava na pločniku Riblje pijace, ponosita i hladna devica Lizbeta draga koliko i po šumi rasute kosti onog Viktora koji je nekada tako želeo da mu ukrade dukat.

No munja se začas ugasila, tajanstveno lice majke iščeznu. Ali duboko u Zlatoustovoj duši treperilo je i dalje njegovo bledo svetlućanje, srce mu je uzburkavao talas života, bola, čežnje koja guši. Ne, "e, on ne želi sreću i sitost drugih, kupaca ribe, građana, poslovnih ljudi. Neka sve njih đavo nosi. Ah, ono bledo lice što podrhtava, ona krupna zrela miholjska usta, preko čijih je otežalih usana preletao "naj bezimena osmeh smrti kao vetar i mesečina!

Zlatousti pođe ka majstorovoj kući; bilo je podne, i on sačeka dok ne ču kako Niklaus unutra ostavlja posao i pere ruke. Onda uđe^k njemu.

»Dozvolite mi da vam kažem nekoliko reci, majstore, može i sad dok perete ruke i oblačite kaput. Usta su mi žedna istine, želeo bih^{aa} vam kažem nešto što vam mogu reći možda upravo sada i nikad^{ise} - U takvom sam stanju da moram govoriti s nekim čovekom, a vi ** Jedini koji će to možda razurneti. Ne govorim čoveku koji ima ču^u radionicu i koji od gradova i manastira dobija narudžbine što

mu mogu služiti na čast, i koji ima dva pomoćnika i lepu i bogatu kuiu. Govorim majstoru koji je izradio Bogorodicu u onom manastiru, najlepší kip koji poznajem. Tog čoveka sam voleo i poštovao, činilo mi se najvišim ciljem na zemlji da postanem ravan njemu. Napravio sam sada jedan kip, Jovana, i nisam ga mogao stvoriti onako savršenog kao što je vaša Bogorodica; ali šta ću, on je takav kakav je. Nema drugog kipa koji bih mogao načiniti, ne postoji nijedan koji me traži i koji me nagoni da ga stvorim. Bolje reći, postoji jedan, jedan daleki sveti lik, koji ću jednom morati da načinim, ali danas još ne mogu. Da bih ga mogao načiniti, moram još kudikamo više iskusiti i doživeti. Možda ga mogu stvoriti za tri-četiri godine, ili za deset godina ili kasnije, a možda i nikad neću moći. Ali dotle, majstore, ne želim da se bavim zanatom, i da lakujem kipove, i da rezfoarim propovedaonice, i da živim zanatliskim životom u radionici, i da zarađujem novac i da postanem onakav kakve su sve zanatlje, ne, to ne želim, nego želim da živim i da putujem, da osećam leto i zimu, da gledam svet i da kušam njegovu lepotu i njegovu stravu. Želim da patim od gladi i žeđi i da zaboravim i otresem se svega što sam ovde kod vas proživio i naučio. Hteo bih i ja da jedinom napravim nešto onako lepo, nešto što tako duboko potresa srce kao što je vaša Bogorodica — ali da postanem takav kakav ste vi i da živim kao što vi živite, to ne želim«.

Majstor bese oprao i obrisao ruke, pa se sad okrenuo i pogledao Zlatoustog. Lice mu je bilo strogo, ali ne ljutito.

»Kazao si šta imaš«, reče on, »i ja sam te saslušao. Da sad ostavimo to. Ne očekujem te U radionici, iako ima mnogo posla. Ja ne gledam na tebe kao na pomoćnika, tebi je potrebna sloboda. Zeleo bih o mnogo čemu da razgovaram s tobom, Zlatousti dragi; ne sada, za nekoliko dana, a ti dotle provodi vreme kako hoćeš. Vidiš, ja sam mnogo stariji od tebe, i štošta sam iskusio. Ja mislim drukčije no ti, ali razumem i tebe i ono što hoćeš da kažeš. Za nekoliko dana pozvaću te. Govorićemo o tvojoj budućnosti, imam raznorazne planove. A dotle se strpi! Ja dobro znam kako je to kad se završi neko delo koje je čoveku ležalo na srcu, poznajem tu prazninu. Proći će ona, veruj mi«.

Zlatousti ode nezadovoljan. Majstor mu je želeo dobra, ali šta mu je mogao pomoći?

Znao je jedno mesto kraj obale gde voda nije bila duboka, ^a tekla je nad dnom punim starudije i otpadaka, jer su iz kuća ribarskog predgrađa tu bacali svakojako smeće u reku. Tamo je olišao seo na obalski zid i zagledao, se u vodu. Vodu je mnogo voleo, svak³

voda ga je privlačila. A kad se odavde kroz žuborava kristalna vlatkanca vode pogleda dole put tamnog dna što se nejasno nazire, videlo bi se kako tu i tamo nešto zasvetli prigušenim zlatnim sjajem i primamljivo se presijava, neke stvari što se nisu mogle razaznati, možda neka stara rbina od tanjira, ili neki bačeni iskrivljeni srp, ili neki svetao gladak kamen ili gledosana opeka, a katkad je to možda bila i neka riba u mulju, neki gojazni manić ili neka crvenperka što se tamo dole okreće pa joj se za trenutak zrak svetlosti odbleskuje od svetlog trbušnog peraja i od krljušti — nikad se nije moglo tačno videti šta je to ustvari, ali je uvek bilo čarobno lepo i primamljivo to kratko prigušeno prosijavanje potonulog zlatnog blaga sa vlažnog crnog dna. Činilo mu se, sve istinske tajne, sve stvarne, istinite slike duše su kao ova mala vodena tajna, one nemaju obrise, nemaju oblika, moguće je samo ih slutiti kao neku daleku lepu mogućnost, pokrivene su koprenom i nose bezbroj značenja. Kao što bi iz polumraka zelene rečne dubine za uzdrhtao trenutak sevnulo nešto neizrecivo zlatno ili srebrno, neka beznačajnost, a ipak puna najblaženijih obećanja, tako i zaneti profil nekog čoveka, gledan iskosa otpozadi, može ponekad nagovestiti nešto beskrajno lepo ili nečuvveno tužno; ili pak: kad noću pod kolima visi fenjer i baca na zidove ogromne senke paoka koji se vrte, ta igra senki može za časak biti bogata prizorima, zbivanjima i zgodama koliko i sav Vergilije. Od istog tog nestvarnog, magičnog prediva istkani su noćni snovi: ništavnost koja u sebi sadrži sve slike sveta, voda u čijem kristalu kao vazda budne mogućnosti borave oblici svih ljudi, životinja, anđela i demona.

Opet se udubio u tu igru, zaneto je zurio u reku što je proticala, gledao kako na dnu treperi bezoblično svetlucanje, slutio kraljevske krune i svetla ženska ramena. Sećao se kako su mu nekada u Marijabronu latinska i grčka slova bila povod za slična sanjarenja o oblicima, kako je u njima gledao čuda preobraženja. Nije li onda s Narcisom jednom govorio o tome? Ah, kada je to bilo, pre koliko stotina godina? Ah, Narcis! Rado bi dao svoja dva zlatna dukata samo da ga ^{vi}di, da s njim porazgovara jedan sat, da ga drži za ruku, da čuje ^aJegov mirni pametni glas.

I zašto li su ove stvari tako lepe, ovo zlatno problistavanje pod vodom, ove senke i slutnje, sve ove nestvarne i vilinske pojave — zašto ¹ su tako neizrecivo lepe, zašto pružaju blaženstvo, kad su one upravo suprotne onoj lepoti koju bi umetnik mogao da stvori. Jer dok je lepota onih neizrecivih stvari bez ikakva obličja i sastoji se samo od tajne, sa uimetničkim delima je upravo obrnuto, ona su oblik od povika do kraja, ona govore savršeno jasno. Ništa nije neumoljivije

jasno i određeno od neke nacrtane ili u drvetu urezane linije glave ili usta. On bi bio kađar da tačno, u dlaku tačno nacrtu donju usnu ili očne kapke na Niklausovom kipu Marije; tu nije bilo ničeg neodređenog, ničeg što obmanjuje, što se rasplinjava.

Zlatousti je zaneto razmišljao o tome. Nije mu bilo jasno kako je moguće da ono što je najodređenije i najoblikovanije deluje na dušu sasvim slično kao i ono najneuhvatljivije i najbezobličnije. Ali jedna stvar mu je tokom tog misaonog vežbanja ipak postala jasna, naime, postalo mu je jasno zašto mu se tolika besprekonna i dobro načinjena umetnička dela nimalo ne sviđaju, nego su mu uprkos izvesnoj lepoti dosadna i gotovo mrska. Radionice, crkve i palate bile su pune takvih nesrećnih umetničkih dela, a i sam je učestvovao u izradi nekih među njima. Ona su tako teško razočaravala zato što su budila žudnju za najvišim a ipak je nisu tolila, jer im je nedostajalo ono glavno: tajna. To je ono što je zajedničko i snu i najvišem umetničkom delu: tajna.

Dalje je Zlatousti razmišljao: tajna je ono što ja volim, čemu sam na tragu, ono što sam nekoliko puta video kako je zasjalo i što bih želeo da kao umetnik, ako mi jednom bude moguće, predstavim i nateram da progovori. To je prilika velike roditeljke, pramajke, i njena se tajna ne sastoji, kao kod drugih figura, u ovoj ili onoj pojedinosti, u naročitoj punoći ili mršavosti, grubosti ili krhkosti, ljupkosti ili snazi, nego je u tome što su najveće suprotnosti na svetu, inače nespojive, u ovom liku sklopile mir i borave jedna uz drugu: rađanje i smrt, dobrotu i okrutnost, život i uništenje. Da sam ja izmislio tu figuru, kad bi ona bila samo igra mojih misli ili častoljubiva umetnička želja, onda za nju ne bi bilo šteta, mogao bih uvideti njen nedostatak i zaboraviti je. Ali pramajka nije puka misao, jer ja je nisam izmislio, nego video! Ona živi u meni, neprestano me je susretala. Prvi put sam je naslutio kad sam u onom selu, u zimsku noć, držao luč nad posteljom seljanke koja se porađala: onda je taj lik počeo da živi u meni. Često je dalek i izgubljen, i to zadugo; ali iznenada zatreperi i pojavi se, kao što je i danas. Lik moje sopstvene majke, nekada najdraži za mene, potpuno se preobrazio u ovaj novi lik, nalazi se u njemu kao koštica u trešnji.

Jasno je sad osećao svoj trenutni položaj, strepnju pred odlukom. Nalazio se, ništa manje no onda prilikom rastanka sa Narcisom i manastirom, na jednom važnom putu: na putu ka majci. Možda će jednom od majke nastati svima vidljiv, oblikovan kip, delo njegovih ruku. Možda se tamo nalazi cilj, možda se tamo krije smisao njegovog života. Možda; on to nije znao. Ali jedno je znao: ići za majkom, putovati k njoj, osećati kako ona privlači i doziva, — to je dobro, to je život.

Možda on nikada neće moći da oblikuje njen lik, možda će ona zauvek ostati san, slutnja, primamljivanje, zlatno probleskivanje svete tajne. Tek, on je u svakom slučaju bio dužan da ide za njom, dužan da joj poveri svoju sudbinu, ona je bila njegova zvezda.

A sad je odluka bila već nadomak ruke, sve je postalo jasno. Unietnost je letpa, ali ona nije boginja i nije cilj, bar za njega nije; nije mu dužnost bila da kreće za umetnošću, već jedino za pozivom majke. Šta bi vredelo da svoje prste načini još spretnijima? Po majstoru Niklausu se moglo videti kuda to vodi. To vodi do slave i imena, do novca i ustaljenog života, i do sušenja i kržljanja onih unutarnjih čula kojima je tajna jedino dostupna. To vodi ka izradi lepuškastih skupocenih igračkaka, ka raznim bogatim oltarima i propovedaonicama, svetim Sebastijanima i ljupko nakovrdžanim glavicama anđela, komad po četiri talira. On, zlato u oku nekog šarana i mala tanana srebrna vlakanca na ivici nekog laptirovog krila beskrajno su lepši, živliji, krašniji od čitave dvorane prepune takvih umetničkih dela.

Neki dečak je pevajući silazio niz ulicu pored obale, a s vremena na vreme bi prekinuo pesmu i zagrizao u veliko parče bela hleba koje je nosio u ruci. Zlatousti ga spazi i zamoli ga za komadić hleba, sa dva prsta iščupa nešto sredine i napravi od nje malene lopte. Nagnuvši se preko zida, stao je polako bacati loptice hleba u vodu, jednu za drugom, gledao je kako svetla loptica tone u mutnu vodu i gledao je kako se oko nje jate i tiskaju hitre riblje glave, dok je najzad neka ne proguta. Posmatrao je, duboko zadovoljan, kako loptica za lopticom tone i nestaje. Potoni je osetio glad i potražio jednu svoju draganu, koja je bila sluškinja u kući nekog mesara i koju je on zvao »gospodaricom kobasica i šunki«. Uobičajenim zviždukom pozvao ju je na kuhinjski prozor, nauman da zatraži nešto namirnica, da ih stavi u džep i da ih pojede van grada, s one strane reke, na jednom od brežuljaka Pod vinogradima, čija je crvena masna zemlja tako snažno blistala pod sočnim vinovim lišćem, i gde su u proleće cvetali mali plavi zumbuli, koji tako nežno mirišu na voće.

Ali danas je izgleda bio dan odluka i uviđanja. Kad se Katarina Pojavila na prozoru i kad joj se na čvrstom, pomalo grubom licu pojavio osmeh, kad je već ispružio ruku da joj da uobičajeni znak, nešto ga iznenada natera da se seti kako je u ranijim prilikama isto ovako stajao ovde i čekao. I on jasno i s puno dosade vide u isti mah sve što će se dogoditi u sledećim trenucima: kako će ona shvatiti njegov znak i kako će se povući, kako će se uskoro pojaviti na sporednim vratima, nešto pastrme ili suvih kobasica u ruci, kako će on to uzeti i pri tom J^e malo pomilovati i priviti uza se, kao što je i očekivala — i najednom

mu se učini beskrajno glupo i ružno da opet pokreće čitav ovaj mehanički tok često doživljenih postupaka i da u tome igra ulogu, da prima kobasicu, da oseća kako se devojčine snažne grudi tiskaju uz njega i da ih kao za uzdarje malo prištine. Iznenada mu se učinilo da u njenom dobrom grubom licu vidi izvesnu crtu beživotne navike, da u njenom ljubaznom osmeju vidi nešto što je odveć često viđao, nešto mehaničko i lišeno tajne, nešto što je njega nedostojno. Nije dokraja opisao uobičajeni znak rukom, na licu mu se zamrznu osmeh. Voli li on nju još, da li je još ozbiljno želi? Ne, već je previše često bio ovde, prečesto je viđao ovaj večno isti osmejak i uzvraćao ga bez strasti što izvire iz srca. Što je još juče bio kadar da učini bez razmišljanja, to mu danas najednom nije više bilo moguće. Služavka je još stajala i gledala, a on se već okrenuo i nestao iz sokaka, rešen da se tu nikad više ne pojavi. Nek drugi neko miluje te grudi! Nek drugi neko jede one ukusne kobasice! Uopšte, šta se sve u ovom sitom i zadovoljnom gradu iz dana u dan ne poždere i ne straći! Koliki su lenjivci, kolike maze, koliki probirači ovi tusti građani, zbog kojih se svakoga dana kolje toliko svinja i teladi i toliko lepih nesrećnih riba izvlači iz reke! Pa i on sam — koliko li se i sam razmazio i pokvario, kako je odvratno postao sličan ovim gojaznim građanima! Na putovanju, na zavejanom polju, neka suva šljiva ili stara korica hleba prijali su slađe no ovde u blagostanju čitav esnafski ručak. O putovanje, o slobodo, o pustaro pod mesečinom i oprezno praćeni životinjski tragu po sivoj i vlažnoj travi u praskozorje! Ovde u gradu, kod okučenih ljudi, sve je bilo tako lako i stajalo tako malo, čak i ljubav. Bilo mu je dosta toga, odjednom, pljuje on na to. Ovaj život ovde izgubio je smisao, to je kost bez srži. Bio je lep i imao je smisla dok je majstor bio uzor i Lizbeta princeza; bio je podnošljiv dok je radio na svome Jovanu. Sad je tome došao kraj, mirisni dašak je iščileo, cvetić je svanuo. Žestokim talasom ga zapljusnu osećanje prolaznosti, koje je često znalo da ga tako duboko muči i tako duboko opija. Brzo sve precvetava, brzo se iscrpe svako uživanje, i ništa ne preostaje sem kostiju i praha. Pa ipak, nešto ostaje: večna majka, prastara i večito mlada, sa tužnim i groznim ljubavnim osmehom. Opet ju je video na dva-tri trenu: džinovskog rasta, sa zvezdama u kosi, sanjalački je sedela na ivici sveta, zaneto se igrala berući cvet za cvetom, život za životom, i lagano ih puštajući da padaju u bezdan.

Tih dana, dok je Zlatousti gledao kako iza njega blede jedan precvetali deo života, i dok je tužno opijen rastajanjem tumarao pri- snim predelom, majstor Niklaus se silno trudio da se pobrine za nje- govu budućnost i da ovog nemirnog gosta zauvek ustali i skrasi. Pri-

voleo je esnaf da Zlatoustom izda majstorsko pismo i kovao je plan da ga trajno veže za sebe, i to kao saradnika, a ne kao potčinjenog., da se s njim dogovara o svim većim porudžbinama, da ih izvodi za- jedno s njim, i da mu ponudi učešće u dobiti. To je možda suviše smelo, pa i u pogledu Lizbete, jer, razume se, ovaj će mladi čovek onda ubrzo postati njegov zet. Ali ni najbolji pomoćnik koga je Niklaus ikad imao. „e bi nikad bio kadar da načini kip kao što je kip Jovana, dok je on sam sve stariji i siromašniji zamislama i stvaralačkom snagom, a nije hteo da njegova čuvena radionica spadne na običnu zanatlišku radnju. Biće teško sa ovim Zlatoustim, ali morao je da se odvaži na to.

Tako je majstor brižno računao. Smišljao je da za Zlatoustog izgradi i proširi dvorišnu radionicu i da mu ustupi sobu u potkrovlju, a i da mu za njegov prijem u esnaf pokloni novo, lepo odelo. Oprezno je ispitao i šta misli Lizibeta, koja je posle onog ručka i očekivala tako nešto. I gle, Lizbeta nije bila protiv. Ako se taj momak ustali i ako. postane majstor, onda ona pristaje na njega. Ni tu nije bilo smetnji. Pa ako majstor Niklaus i zanat sve dosad i nisu uspeli da potpuno ukrote ovog Ciganina, Lizbeti će to već sasvim poći za rukom.

Tako je sve lepo bilo udešeno i ptičici je mamac bio lepo okačen iza zamke. I jednog dana majstor posla po Zlatoustog, koji se odonda više nije pojavljivao, ponovo ga pozva na ručak, i on opet dođe, očet- kan i očeshljan; opet je sedeo u lepoj, donekle odveć svečanoj sobi, opet se kucao sa majstorom i majstorovom ćerkom, sve dok se ova ne udalji, posle čega Niklaus ispovrte svoj veliki plan i ponudu.

»Ti si me shvatio«, dodade on nakon svog izlaganja, neočekivanog za Zlatoustog, »i nije potrebno da ti govorim kako valjda nijedan mlad čovek, ne otsluživši čak ni propisan šegrtski rok, nije tako brzo napre- dovaio do majstora, niti savio toplo gnezdašće. Sreća ti je u džepu, Zlatousti«.

Zlatousti sa čuđenjem i nelagodnošću pogleda svoga majstora, pa °dgrnu od sebe pehar koji je još upola pun stajao pred njim. On je zapravo očekivao da će ga Niklaus malo izgrditi što dane provodi u neradu i skitnji, i da će mu onda predložiti da ostane kod njega kao kalfa, A sad je ovako ispalo. Rastužilo ga je i zbunilo što je prinuđen da tako sedi pred ovim čovekom. Nije odmah smislio šta da odgovori.

Majstor, već pomalo zgrčena i razočarana lica kad njegova laska- va Ponuda ne bi smesta radosno i ponizno primljena, ustade i reče: »No, mo^j predlog ti je došao neočekivano, možda želiš da prvo razmisliš^o tome. To me pomalo boli, mislio sam da ću ti prirediti veliku radosti^o ^! dobro, promisli neko vreme, nemam ništa protiv«.

»Majstore«, reče Zlatousti, s mukom pronalazeći reći, »ne ljutite se na mene! Od svega srca vam zahvaljujem za vašu blagonaklonost, a još vige vam zahvaljujem za strpljenje s kojim ste postupali sa mnom dok sam bio učenik. Nikada neću zaboraviti koliko ste me zadužili. Ali rok za razmišljanje mi nije potreban, ja sam se odavno odlučio«.

»Na šta si se odlučio?«

»Doneo sam odluku još prs no što sam se odazvao vašem pozivu i pre no što sam mogao i slutiti za vaše laskave ponude. Neću više ostati ovde, krenuću na put«.

Niklaus poblede i smrknuo ga pogleda.

»Majstore«, stade ga Zlatousti preklinjati, »verujte mi da ne želim da vas uvredim! Rekao sam vam šta sam odlučio. Tu se više ništa ne može izmeniti. Moram da idem, moram na put, moram u slobodu. Dopustite da vam još jednom od sveg srca zahvalim, i dopustite da se prijateljski rastanemo«.

Pa mu pruži ruku, osećajući da će zaplakati. Niklaus ne prihvati njegovu ruku; lice mu je pobeležilo i počeo je sve brže da hoda gore-dole po sobi, a koraci su mu tutnjili od besa. Nikada ga Zlatousti nije takvog video.

Onda se majstor najednom zaustavi, sa strahovitim naporom se savlada i procedi kroza zube, ne pogledavši Zlatoustog: »Dobro, onda idi! Ali idi odmah! Da ne budem prinuđen da te još jednom vidim! Da ne učinim i ne kažem nešto zbog čega bih se jednom mogao kajati. Odlazi!«

Zlatousti još jednom pruži ruku prema njemu. Majstor napravi izraz kao da će pljunuti na ponuđenu ruku. Tad se Zlatousti, koji je na to i sam pobledeo, okrete, tiho izide iz sobe, napolju stavi kapu na glavu, otšunja se niza stepenice, prelazeći rukom-preko izrezbarenih glava na štabovima, uđe u malu dvorišnu radionicu i postaja malo pred svojim Jovanom, opraštajući se, pa napusti kuću sa silnim bolom u srcu, jačim no što ga je osećao nekada kad je napuštao vitezov zamak i sirotu Lidiju.

Bar se sve brzo svršilo! Bar se nisu uzalud prosipale reci! To mu je bila jedina utešna pomisao dok je prelazio preko praga i kad mu se ulica i grad iznenada ukazaše oku sa onim preobraženim, tuđim likom koji uobičajene stvari dobijaju kad se naše srce rastane s njima. Osvrnuo se i pogledao kućnu kapiju — bila je to sad kapija *jedne* tude, za njega zatvorene kuće.

Prispevši u svoj sobičak, Zlatousti stade da se sprema za odlazak⁷ Istina, nije bilo bogzna šta da se sprema; jedini mu je posao bio da se oprost. Na zidu je visila slika koju je sam naslikao, jedna nežna

gladona, a visile su i ležale unaokolo i druge stvari koje su njemu pripadale: praznični šešir, par cipela za igranke, smotuljak crteža, jedna mala lauta, izvestan broj figurica koje je izvajao od ilovače, nekoliko poklona od ljubavnica: venac od veštačkog cveća, čaša crvena kao rubin, stari stvrdnuti lecederski kolač u obliku srca i slične drangulije, čije je svako parče imalo svoj značaj i svoju povest i bilo mu drago, a što je sad sve bilo dosadna starudija jer ništa od toga nije mogao poneti. Bar je nešto učinio: sa svojim gazdom trampio je rubinsku čašu za jedan jak i valjan lovački nož, koji je naoštrio na tocilu u dvorištu, izmrvio je kolač i nahranio njime kokoške u susednoj avliji, sliku Mađone poklonio je svojoj gazdarici, i za to dobio korisno uzdarje — jedan stari putnički telećak i dosta hrane za put. U telećak je strpao nekoliko svojih košulja i nekoliko manjih crteža, omotanih oko parčeta drške od metle, i namirnice. Ostale tričarije morao je da ostavi.

U gradu je bilo nekoliko žena od kojih bi bio red da se oprost; kod jedne je još koliko sinoć spavao, ne rekavši joj šta je naumio. Da, tako se čoveku, kad hoće da otputuje, kace za noge razne stvari. Samo, to se ne srne ozbiljno uzeti. Nije nikom rekao zbogom, jedino svojim domaćinima. To je učinio uveče, da bi u cik zore mogao da krene.

Uprkos tome, ujutru je neko ustao i, baš kad je on hteo da tiho napusti kuću, pozvao ga da uđe u kujnu i popije mleko. Bila je to kći njegovih domaćina, devojčica od petnaest godina, tiho i bolešljivo stvorenje lepih očiju, ali sa manom u kuku, zbog čega je ćopala. Zvala se Marija. Neispavana lica, bleđa, ali brižljivo odevena i očešljana, poslužila ga je u kujni toplim mlekom i hlebom i izgledala je veoma ožalošćena što on odlazi. On joj zahvali i za rastanak je sažaljivo poljubi u tanka usta. Ona pobožno, sklopljenih očiju, primi njegov poljubac.

XIII

U prvo vreme svog novog putovanja, u prvoj požudnoj vrtoglavi⁸ od ponovo stečene slobode, Zlatousti je bio prinuđen da iznova uči kako se živi bezavičajnim i bezvremenim životom lutalice. Nepotčinjeni⁹ Uednom čoveku, zavisni samo od vremena i godišnjih doba, bez cilja¹⁰ d sobom, bez krova nad glavom, bez ikakva imetka i izloženi svakoj¹¹ di slučaj, ljudi bez zavičaja žive detinjastim i hrabrim, siromaškim¹² lažnim životom. Oni su sinovi Adama, prognanika iz raja, i braća¹³ životinja, čistih i nevinih. Iz ruke neba oni redom, čas za časom,

uzimaju ono što im se daje: sunce, kišu, maglu, sneg, toplotu i hladnoću, blagostanje i nevolju; za njih ne postoji vreme, ne postoji istorija, ne postoji stremljenje niti onaj neobični idol razvitka i napretka, u koji vlasnici kuća tako očajnički veruju. Lutalica može biti nežan ili surov, umešan ili budalast, hrabar ili bojažljiv, ali vazda je on u srcu dete, vazda živi kao u prvi dan, pre početka vascele svetske povesti, vazda će nekoliko jednostavnih nagona i potreba voditi njegov život. On može biti pametan ili glup; može duboko u duši biti svestan koliko je trošan i prolazan sav život i koliko sirotinjski i bojažljivo sve živo pronosi malčice svoje tople krvi kroz led svetskih prostranstava, ili može samo detinjasto i požudno slušati zapovesti svog jadnog trbuha — ali uvek će on biti protivnik i smrtni neprijatelj imućnog i okućenog, koji ga mrzi, prezire i boji ga se, jer ne želi da se potseća na sve to: na letimičnost svakog postojanja, na stalno venjenje sveg života, na neumoljivu ledenu smrt, koja svud oko nas ispunjava svemir.

Detinjastost lutalačkog života, njegovo poreklo od majke, njegovo odvrćanje od zakona i duha, njegova napuštenost i potajna neprestana blizina smrti, sve je to odavno već snažno obuzelo Zlatoustovu dužu i utisnulo joj svoj žig. Što su ipak u njemu boravili duh i volja, što je ipak bio umetnik, to mu je činilo život bogatim i teškim. Ta svaki život tek od rascepa i protivrečja postaje bogat i cvetan. Šta bi značili razum i trezvenost bez saznanja o opijenosti, šta bi značila naslada čula kad se iza nje ne bi nalazila smrt, i šta bi značila ljubav bez večitog smrtnog neprijateljstva polova?

Leto i jesen minuse, Zlatousti se s mukom probijao kroz oskudne mesece, opijeno je išao kroz slatko mirisavo proleće, godišnja doba su tako žurno promicala, tako brzo se nanovo spuštalo visoko letnje sunce. Prolazila je godina za godinom, i izgledalo je da je Zlatousti zaboravio da na zemlji postoji išta drugo sem gladi i ljubavi i ovog tihog stravičnog hitanja godišnjih doba; izgledalo je da je on potpuno potonuo u materinski, nagonski, praiskonski svet. Ali u svakom snu i pri svakom zamišljenom počinku, pogleda uprtog ka cvetnim ili uvelim dolinama, bio je obuzet gledanjem, bio je umetnik, patio je od bolne čežnje da to milo i besmisleno proticanje života ukroti duhom i preobrati u smisao.

Jednom je — a od one krvave pustolovine sa Viktorom putovao je isključivo sam — sreo jednog druga, koji mu se neprimetno priključio i koga se dugo nije mogao otarasiti. Ali ovaj nije bio od Viktorova soja, nego je bio hodočasnik u Rim, još mlad čovek u mantiji i sa hadžiskim klobukom na glavi, a zvao se Robert i poticao sa Bodenskol jezera. Ovaj čovek, zanatlijski sin i neko vreme vaspitavan u školi kod

Jcaluđera Svetoga Gala, još kao dečak uvrteo je sebi u glavu hodočašće u Rim, stalno se predavao ovoj omiljenoj misli i iskoristio prvu priliku da je ostvari. A ta prilika bila je smrt njegovog oca, u čijoj je radionici on radio kao stolar. Tek što starca sahraniše, Robert saopšti svojoj majci i sestri da ga ništa ne može sprečiti da smesta krene na hodočašće u Rim, kako bi utolio svoju čežnju i iskajao svoje i očeve grehe. Uzalud su one dve žene kukale, uzalud ga grdile, on ostade tvrdoglav i mesto da brine o njima dvema, krenu na put, bez majčinog blagoslova i uz ljutite sestrine grdnje. Gonila ga je pre svega strast za putovanjem, a njoj se pridružila izvesna površna pobožnost, to jest izvesna sklonost ka boravku u blizini crkvenih mesta i duhovnih obreda, uživanje u službi božjoj, u krštenju, pogrebima, misama, tamjanu i plamenu sveca. Znao je nešto malo latinski, ali njegova detinjasta duša nije težila za uče-nošću, nego za sanjarenjem i tihom zanesenošću u senci crkvenih svodova. Kao dečak je strasno bio predan bogoslužju kao crkvenjakov pomoćnik. Zlatousti ga nije shvatao naročito ozbiljno a ipak ga je rado trpeo, jer u nagonskoj predanosti putovanju i tuđini osećao se pomalo srodan s njim. Robert je, dakle, onda zadovoljno krenuo i zaista stigao čak do Rima, koristio se gostoprimstvom bezbrojnih manastira i parohija, nagledao se planina i juga, u Rimu se među svim onim crkvama i pobožnim priredbama divno osećao, otlušao je stotine misa i molio se na najčuvanijim i najsvetijim mestima, naprimao se pričesća i nauđisao tamjana više no što je bilo potrebno za njegove neznatne mla-dalačke grehove i za grehove njegova oca. Zadržao se godinu i nešto više dana, a kad se najzad vratio i ponovo stupio u očevu kućicu, nisu ga dočekali kao izgubljenog sina, nego je sestra u međuvremenu pre-uzela domaće dužnosti i prava, najmila jednog valjanog stolarskog kalfu, a potom se i udala za njega, i tako savršeno upravljala kućom i radionicom da je povratnik posle kratkog boravka uvideo da je izli-šan, i nifco ga nije ni savetovao da ostane kad je ubrzo opet pomenuo odlazak i putovanje. Njemu to nije teško palo, primio je od majke nekoliko ušteđenih groševa, opet je navukao hadžiske haljine i krenuo "a novo hodočašće, bez cilja, pravo kroz carstvo, kao polusveštena skitnica. Niz mantiju su mu zveckale posvećene brojanice i spomen-novčići iz poznatih mesta hodočašća.

Tako je naišao na Zlatoustog, pešačio pored njega jedan dan, ^enjujući s njim lutalačka iskustva, izgubio se u prvoj varošici, tu tamo ga opet sretao, i najzad sasvim ostao uz njega, kao podnošljiv uslužan saputnik. Zlatousti mu se veoma svidao, sitnim uslugama se 'udio da stekne njegovu naklonost, divio se njegovom znanju, njegovoj "nelosti i duhu, i voleo je njegovu zdravlje, snagu i iskrenost. Svikli

su jedan na drugog, jer i Zlatousti je bio trpeljiv. Samo jedno nije trpeo: kad bi ga spopala njegova tuga ili zamišljenost, tvrdoglavo je ćutao i gledao mimo svog druga kao da ovaj i ne postoji, i tad se nije smelo ni brbljati, ni pitati ni tešiti, nego ga je čovek morao ostaviti na miru i pustiti da čuti. To je Robert brzo naučio. Otkako je primetio da Zlatousti zna napamet svu silu latinskih stihova i pesama, otkako ga je pred portalom jedne katedrale čuo kako objašnjava kamene kipove, otkako ga je video da po jednom golom zidu, kraj koga su se odmarali, hitrim i krupnim potezima crvene krede crta likove u prirodnoj veličini, on je svoga druga počeo smatrati za božjeg ljubimca i bezmalo za čarobnjaka. Da je on i miljenik žena i da je mnoge osvojio jednim jedinim pogledom i osmehom, to je Robert takođe video; ovo mu se manje svidalo, ali i tome se ipak morao diviti.

Njihovo putovanje se jedanput prekide na neočekivan način. Jednog dana, kad dođoše u blizinu nekog sela, dočeka ih omanja gomila seljaka, naoružanih batinama, vrljikama i mlatilima, i njihov vođa im izdaleka doviknu da se smesta okrenu i izgube, da se tornjaju do đavola i da se nikad više ne pojavljuju, inače će ih ubiti. Tek što je Zlatousti zastao, želeći da sazna šta se to desilo, kad ga već pogodi kamenica posred grudi. Robert, za kojim se osvrnuo, bese odmaglio kao sumanut. Seljaci preteći počеше da se približuju, i Zlatoustom ne ostade ništa drugo no da nešto sporije požuri za svojim pobeglim drugom. Robert ga je drhteći čekao pod jednim raspećem koje je stajalo nasred polja.

»Junački si trčao«, nasmeja se Zlatousti. »Nego šta li su ti štrokavci uvteli u svoje tvrde glavurde? Da nije rat? Stavljaju naoružanu stražu pred svoje gnezdo i neće nikog da puste unutra! Baš me zanima šta li se krije iza toga«.

Ni jedan ni drugi nisu imali pojma o tome. Tek sutradan ujutru na jednom usamljenom majuru stekoše izvesna iskustva i počеше da odgonetaju tajnu. Ovaj majur, koji se sastojao od kolibe, staje i ambara, okružen zelenom okućnicom po kojoj su rasli visoka trava i mnoge voćke, ležao je neobično miran i usnuo: nisu se čuli ljudski glasovi, ni koraci, ni dečja vika, ni klepanje kose; u dvorištu je sred trave stajala jedna krava i mukala, i videlo se da je bilo vreme da je neko pomuže. Oni dođoše pred kuću, zakucaše na vrata, ne dobiše odgovor; odoše do staje, a ona je bila otvorena i prazna; odoše do ambara, na čijem se slamnom krovu prelivala pod suncem svetlozelena mahovina, pa ni tu ne nadoše žive duše. Vratiliše se do kuće, začuđeni i potišten¹ zbog opustelosti ove naseobine, još jednom zalupaše pesnicama u vrata. ali odgovora opet nije bilo.. Zlatousti pokuša da otvori vrata i na svoje

čuđenje vide da nisu zaključana, gurnu ih unutra i uđe u mračnu sobu. »pomoz bog«, uzviknu on, »ima li koga u kući?« — ali sve ostade mirno. Robert ostade pred vratima. Zlatousti radoznalo pođe dalje. U kolibi je vazduh bio loš, osećao se neobičan i otužan zadah. Na ognjištu je bilo puno pepela, on dunu i na dnu zatinjaše žiške po ugljenisanim panjevima. I on tad kroz polumrak vide kako neko sedi iza ognjišta; neko je tamo sedeo na stolici i spavao, izgleda neka stara žena. Ništa mu nije vredelo da viče, kuća kao da je bila začarana. On ljubazno potapša zaspalu ženu po ramenu, ali ona se ne pomače, i on tek tad primeti da ona sedi usred paukove mreže, čije su niti delom bile pričvršćene za njenu kosu i kolena. »Mrtva je«, pomisli on lako je naježivši, pa da bi se uverio, priđe ognjištu, počе da džara i duva dok nije buknuo plamen na kome je mogao da zapali jedan poduži iver. Njime je osvetlio lice žene na stolici. Pod sedom kosom video je modro-crnkasto lice lesa, jedno oko je zurilo otvoreno i caklilo se prazno i olovno. Žena je umrla tu, sedeći na stolici. No, sad joj više ne može pomoći.

Sa zapaljenim iverom u ruci Zlatousti produži da cunja i u istoj odaji, na pragu od vrata koja su vodila u zadnji sobičak, pronade još jedan leš, nekog dečaka od svojih osam ili devet godina, sa natečenim, izobličanim licem, odevenog samo u košulju. Ležao je potrbuške na pragu načinjenom od grede, a obe šake je čvrsto i jarosno stisnuo u pesnice. Ovo je drugi, pomisli Zlatousti; kao u nekom ružnom snu pošao je dalje, u zadnju sobu, čiji su prozorski kapci stajali otvoreni pa je dnevna svetlost sve jarko obasjavala. On pažljivo ugasi svoju svetiljku i izgazi varnice na podu.

U zadnjoj sobi nalazile su se tri postelje. Prva je bila prazna, ispod grubog sivog čaršava virila je slama. U drugoj je opet neko ležao, neki bradati muškarac, ukočeno je ležao na leđima, zavaljene glave i isturene vilice i brade; to je svakako bio domaćin. Njegovo upalo lice se bledunjavo presijavalo pod novom i neobičnom bojom smrti, jedna ruka mu je visila do poda, a tamo je preturen i prazan ležao glinen krčag, i tle još nije bilo upilo prosutu vodu koja se stekla u jedno ulegnuće gde se još videla malena bara. A u drugoj postelji, sasvim uvijena i zatrpana čaršavom i ponjavama, ležala je neka snažna, krupna žena, lica zarivena u postelju, gruba kosa boje slame prelivala J¹ se pod dnevnom svetlošću. Pored nje i spletena s njom, kao da ju^{1e} zarobio i udavio izgužvani čaršav, ležala je jedna poluodrasla devojka, ona slameno-plave kose, sa sivkasto-modrim pegama po mrtvačkom licu.

. Zlatoustov pogled prelazio je sa jednog mrtvaca na drugog. Na devojčinom liou, iako je već bilo veoma izobličeno, još su se nalazili tragovi bespomoćne smrtno strave. Sa potiljka i kose majke, koja se tako duboko i divlje zarila u postelju, čitali su se bes, strah i strasna želja za bekstvom. Naročito se neukrotiva kosa nikako nije htela pomiriti sa smrću. Na seljakovom licu bilo je prkosa i uzdržanog bola; on je, činilo se, umro teško, ali muževno, bradato lice mu je okomito i ukočeno štrcalo u vazduhu kao lice nekog ratnika opruženog na razboj ištu. Ovaj mirno i prkosno protegnuti, pomalo uzdržani stav bio je lep; čovek koji je tako dočekaao smrt besumnje nije bio ni neznatan ni bojažljiv. No dirljiv je bio mali leš dečaka koji je potruške ležao preko praga; njegovo lice nije ništa govorilo, ali njegov položaj na pragu i njegove čvrsto stegnute deee pesnice odavali su mnogo: nemoćnu patnju, bespomoćno branjenje od nečuvenih bolova. Kraj same njegove glave bila je u vratima urezana rupa za mačku. Zlatousti je sve pažljivo posmatrao. Ova koliba je besumnje prilično gadno izgledala, i zadah na lešine je bio odvratn; pa ipak je sve to za Zlatoustog imalo duboko privlačnu snagu, sve je bilo puno veličine i sudbine, tako istinito, tako nenamešteno, nešto je u tome pridobilo njegovu ljubav i prodrlo mu u dušu.

U međuvremenu Robert počeo napolju da viče, nestrpljiv i bojažljiv. Zlatousti je voleo Roberta, pa ipak je u ovom trenutku pomislio koliko je živ čovek sa svojim strahom, svojom radoznalošću, sa celim svojim detinjskim ponašanjem, zapravo sićušan i mali u poređenju sa mrtvacima. Nije odgovorio Robertu; sasvim se predao gledanju mrtvaca, sa onom osobitom mešavinom iskrenog saosećanja i hladnog opažanja kakva je svojstvena umetnicima. Podrobno je osmotrio one što su ležali, a i ženu koja je sedela, osmotrio im je glave, ruke, pokret usred koga su se ukočili. Kako je tiho u ovoj začaranoj kolibi! Kako neobično i strašno miriše! Kako je ovaj mali ljudski zavičaj, u kome još tinja ostatak vatre na ognjištu, avetinjski i tužan, nastanjen leševima, potpuno ispunjen i prožet smrću! Uskoro će ovim tihim prilikama otpasti meso sa obraza, a pacovi će im pojesti prste. Ono što drugi ljudi čine u sanduku i u grobu, u sigurnom skrovištu i nevidljivi, ono poslednje i najkukavnije, raspadanje i truljenje, to ovo petoro čini ovde kod kuće, u svojim sobama, pri dnevnoj svetlosti, iza nezaključanih vrata, bezbrižno, bestidno, nezaštićeno. Zlatousti je već viđao mrtvace, ali još nikada nije naišao na ovakav prizor neumoljivog delanja smrti. Duboko je to upijao u sebe.

Najzad mu dosadi Robertovo vikanje pred vratima, pa izide napolje. Njegov drug ga bojažljivo pogleda.

Sta je?» upita on tiho, prestrašenim glasom. »Zar nikog nema u kući? Oh, i kako to gledaš. Ta govori!«

. Zlatousti ga odmeri hladnim pogledom.

»Udi i pogledaj, to je neka čudna seljačka kuća. Potom ćemo pomusti onu lepu kravu preko. Napred!«

Robert neodlučno stupi u kolibu, pođe prema ognjištu, opazi onu staricu gde sedi, i kad primeti da je mrtva, kriknu na sav glas. Žurno se vratio, razrogačenih očiju.

»Za ime božje! Onde sedi neka mrtva žena uz ognjište. Šta je to? Zašto nikoga nema kraj nje? Zašto je ne sahranjuju? O, bože, već se i zadah oseća«.

Zlatousti se osmehnu.

»Ti si veliki junak, Roberte; ali odveć brzo si se vratio. Svakako, neobično je videti neku mrtvu staricu da tako sedi na stolici; ali ako pođeš još koji korak dalje, možeš videti i mnogo neobičniji prizor. Ima ih petoro, Roberte. U posteljama leže troje, a jedan mrtav dečak leži na samom pragu. Svi su mrtvi. Čela porodica leži i mrtva je, kuća je izumrla. Zato niko nije ni pomuzao kravu«.

Robert je užasnuto zurio u njega, a onda je najednom uzviknuo glasom koji se gušio: »Oh, sada shvatam i one seljake koji nas juče nisu hteli pustiti u selo. O, bože, sad mi je sve jasno. To je kuga! Tako mi jadne duše, to je kuga, Zlatousti! A ti si se toliko zadržao unutra, pa si možda i dirao mrtvace! Dalje od mene, ne prilazi mi, ti si sigurno zaražen. Zao mi je, Zlatousti, ali moram da odem, ne mogu ostati s tobom«.

I već se okrenu da beži, ali ga prijateljeva ruka uhvati za mantiju. Zlatousti ga je gledao strogo, sa nemim prekorom, i neumoljivo čvrsto ga držao, dok se on otimao i opirao.

»Momčiću moj«, reče Zlatousti ljubazno-podrugljivim tonom, »ti si pametniji no što bi čovek rekao, i verovatno si u pravu. No, to ćemo saznati u prvom salašu ili selu. Po svoj prilici kuga vlada ovim krajem. Videćemo hoćemo li se čitave kože izvući. Ali da te Pustim da bežiš, mali Roberte, to ne mogu. Pazi, ja sam milosrdan čovek, srce mi je odveć meko, i kad pomislim da si se možda zarazio tamo unutra, a ja te pustim da pobegneš, i ti negde nasred polja gneš da umreš, tako sam samcat, i nigde nikog nema da ti sklopi oči i nikoga da ti iskopa grob i baci nešto zemlje na tebe — ne, prijatelju dragi, gušim se od tuge kad pomislim tako nešto. Dakle, pazi i dobro zapamti što ću reći, neću to ponavljati: nas dvojica se nalazimo u ovoj opasnosti, može pogoditi i tebe i mene. Ostaćemo, dakle, zajedno i obojica ćemo zajedno ili crći ili pobeći od ove proklete kuge.

Ako se ti razboliš i umreš, ja ću te sahraniti, dajem ti reč. A ako ja budem morao da umrem, ti čini kako ti je volja, sahrani me ili po. begni, meni je svejedno. No dotle, dražajši, nema vrdanja, utuvi to! Bićemo potrebni jedan drugome. I sad jezik za zube, ne želim ništa da čujem, nego potraži u staji kakvo vedro da najzad pomuzemo kravu«.

Tako je i bilo, i od tog trenutka je Zlatousti zapovedao a Robert slušao, i obojici je tako bilo dobro. Robert nije više pokušavao da pobegne. Samo je, želeći da odobrovolji Zlatoustog, rek'ao: »Za trenutak sam se uplašio od tebe. Nije mi se svidelo tvoje lice kad si izlazio iz te kuće smrti. Mislio sam da si navukao kugu. Ali, ako i nije kuga posredi, tvoje se lice promenilo. Zar je ono što si video unutra bilo toliko strašno?«

»Nije bilo strašno«, reče Zlatousti oklevajući. »Nisam unutra video ništa sem onoga što čeka i mene i tebe i sve nas, makar i ne dobili kugu«.

Putujući dalje ubrzo su svuda počeli nailaziti na Crnu smrt, koja je vladala zemljom. Neka sela nisu puštala strance da uđu, u drugima su neometano mogli da idu kroz sve sokake. Mnogi salaši su ležali napušteni, mnogi nesahranjeni mrtvaci su trunuli napolju ili po sobama. U stajama su mukale krave, nepomuzene ili gladne, a poljima je lutala zadivi jala stoka. Oni su muzli i hranili krave i koze, na ivici šume klali i pekli jariće i prasiće i pili vino i jabukovaču iz podruma koji su ostali bez vlasnika. Dobro su živeli, svuda je vladalo izobilje. Ali to im je prijalalo samo upola. Robert je živeo u neprestanom strahu od zaraze, gadilo mu se kad bi pogledao leševe, i često je bio sasvim unezveren od straha; svaki čas je mislio da je zaražen, a kad bi na konačistu zapalili vatru, dugo je držao glavu i ruke nad dimom (to je važilo kao lekovito), pa se čak i u snu svud redom pipao da vidi nisu li mu na nogama, na rukama i pod pazuhom počele rasti guke.

Zlatousti ga je često grdio, često mu se i rugao. On nije osećao njegov strah, a ni njegovo gađenje; išao je napet i natmuren kroz zemlju smrti, strahovito privučen prizorom velikog umiranja, s dušom punom goleme jeseni, srca otežala od pesme kose koja je obarala naviljke. Ponekad mu se opet ukazivao lik večite majke, kao bledo džinovsko lice s očima Meduze, s olovnim osmehom punim patnje i smrti.

Došli su jednom do nekog malog grada; bio je jako utvrđen, od kapije je išao bedem u visini kuća oko celoga grada, ali na bedemu uopšte nije bilo stražara, pa ni u širom otvorenoj kapiji. Robert se

stade opirati da uđe u grad, a uze preklinjali i svoga druga da to ne učini. U taj mah začuše neko zvono, kroz kapiju izađe jedan sveštenik, noseći krst u ruci, za njim naidoše troja teretna kola, dvojica sa konjskom zapregom, a jedna s parom volova, i to sva troja do vrha puna leševa. Nekoliko slugu u neobičnim ogrtačima, lica duboko zavučениh u kapuljače, trčalo je sa strane i teralo životinje.

Robert se izgubi, prebledela lica, a Zlatousti na malom otstojanju pođe za mrtvačkim kolima; pošto je prešao nekoliko stotina koraka, zastali su, no tu se nije nalazilo groblje, nego je usred gole ledine bila iskopana jama, duboka svega tri asova, ali velika kao neka dvorana. Zlatousti ostade, posmatrajući kako slugе motkama i čakijama počese vući mrtvace iz kola i gurati ih na gomilu u veliku jamu, kako sveštenik mrmljajući mahnu krstom nad njima i udalji se, kako slugе sa sve četiri strane plitkoga groba zapališe velike vatre i ćutke pohitaše u grad, i ne pomišljajući da priđu i zatrpaju jamu. On pogleda unutra: ležalo ih je tamo možda pedeset ili više, bačenih jedni na druge, a mnogi su bili nagi. Ukočeno i optužujući, štrcala je tu i tamo po koja ruka ili noga u vazduhu, jedna košulja je polako lepršala na vetru.

Kad se vratio, Robert ga skoro na kolenima počе preklinjati da što pre krenu. A i imao je zbog čega da preklinje, jer je u Zlatoustovom odsutnom pogledu video onu potonulost i ukočenost koje su mu bile već suviše poznate, onu obraćenost ka užasnome, onu strahovitu radoznalost. Nije mu pošlo za rukom da zadrži svog prijatelja. Zlatousti ode sam u grad.

Ušao je kroz nečuvanu kapiju, i kad je čuo kako mu koraci odjekuju po kaldrmi, u pamćenju mu uskrснуше mnogi gradići i mnoge kapije kroz koje je ovako prolazio, pa se sećao kako su ga onda dočekivali dečja cika, igra mališana, svađa žena, prijatna lupa čekića po zvonkim nakovnjima, klopavanje kola i mnogi drugi zvući, tanani i grubi šumovi, čije je komešanje, kao spleteno u mrežu, obznanjivalo raznolikost ljudskog rada, veselja, druženosti i obavljanja dužnosti. A ovde, pod ovom praznom kapijom i na ovoj pustoј ulici, ništa nije zvučalo, niko se nije smejaо, niko nije vikao, sve je ležalo ukočeno u Mrtvačkom ćutanju, sred kojeg se brbljava melodija neke žuborave česme isticala suviše glasno i gotovo bučno. Iza jednog otvorenog Prozora video se neki pekar sred svojih taina i somuna; Zlatousti po^{a z a} prstom na jedan hleb, i pekar ga oprezno pruži kroz prozor na dugačkom loparu, stade čekati da mu Zlatousti ostavi novac, pa lju—"to ali bez vike zatvori prozorče kad stranac zagriže u hleb i ode ne Plativši, Na prozorima neke lepe kuće nalazio se čitav niz glinenih

saksija u kojima je inače cvetalo cveće, a sad je preko golih ivica visilo samo sparušeno lišće. Iz neke druge kuće dopiralo je grcanje i jadikovanje dečjih glasova. Ali u sledećoj ulici Zlatousti vide kako gore iza jednog prozora stoji neka lepa devojka i češlja kosu; posmatrao ju je dok ona to nije osetila i pogledala naniže, spazila ga i zacrvenela se, a kad joj se on ljubazno osmehnu, tad i preko njenog porumenelog lica, polako i slabo, pređe osmehaj.

»Hoćeš li se skoro očešljati?« doviknu joj on. Ona s osmehom naže svetio lice kroz otvor prozora.

»Još se nisi razbolela?« upita on, a ona zavrte glavom. »Onda kreni sa mnom iz ovog mrtvačkog grada, otići ćemo u šumu i lepo ćemo živeti«.

Ona ga upitno pogleda.

»Ne premišljaj se dugo, govorim u zbilji«, uzviknu Zlatousti. »Jesi li kod oca i majke, ili kod tuđih ljudi u službi? — Kod tuđina, dakle. Onda hodi, draga moja; pusti matore ljude nek umiru, mi smo mladi i zdravi i želimo da još neko vreme lepo proživimo. Hodi, crnokosa, ozbiljno mislim«.

Ona ga pogleda ispitivački, oklevajući, začuđena. On polako pođe dalje, protumara kroz jednu bezljudnu ulicu, pa kroz drugu, i polako se vrati. Devojka je još stajala onde na prozoru, nagnuta, i obradovala se što se on vraća. Ona mu mahnu, on polako krete dalje, a ona ubrzo iziđe za njim i stiže ga još pre kapije, sa malim zavešljajem u ruci, sa crvenom maramom oko glave.

»Kako se zoveš?« upita je on.

»Lena. Poći ću s tobom. Oh, ovde u gradu je tako strašno, svi umiru. Samo dalje odavde, samo dalje!«

U blizini kapije Robert se bio neraspoloženo šćućurio na zemlji. Skočio je kad naiđe Zlatousti, i razrogačio oči kad je spazio devojku. Ovog puta se nije odmah pokorio, počeo je da jadikuje i da pravi scene. Da neko iz te proklete kužne jame izvodi neku osobu i da od njega, Roberta, očekuje da trpi njeno društvo, to je ludo da ne može luđe biti, vikao je, to je kušanje boga, i on se protivi, on neće dalje. Ići s njim, njegovom strpljenju je sad došao kraj.

Zlatousti ga pusti da psuje i kuka dok se nije malo utišao.

»E, tako«, rekao je, »a sad prestani da nas pozdravljaš tom pesmom, dosta je. Sad ćeš lepo poći s nama i veselićeš se što smo dobili ovako lepo društvo. Ona se zove Lena i ostaće sa mnom. Ali evo da i tebe obrađujem, Roberte, slušaj: sad ćemo neko vreme živeti na miru i u dobrom zdravlju i sklonićemo se kugi s puta. Potražićemo kakvo lepo mesto s nekom napuštenom, kolibom, ili ćemo je sami sagraditi)

i tamo ćemo ja i Lena biti domaćin i domaćica, a ti ćeš biti naš prijatelj i živećeš s nama. Sad ćemo malčice živeti lepo i prijatno. Slažeš li se?«

Kako da ne, Robert se od sveg srca slagao. Samo ako ne zahtevaju od njega da pruži Leni ruku ili da joj dotakne haljinu...

»Ne«, reče Zlatousti, »to niko neće tražiti od tebe. Čak ti je najstrože zabranjeno da Lenu makar i prstom dodirneš. Dobro pazi da ti to ne padne na pamet!«

Nastaviše put utroje, najpre ćutke, a zatim devojka malo-pomalo poče da govori koliko se raduje što opet vidi nebo i drveće i livade i kako nema reci da opiše kako je grozno bilo unutra u kužnom gradu. I poče da priča i da oslobađa dušu od tužnih i gadnih prizora koje je morala da gleda. Ispričala je nekoliko događaja, strašnih događaja; taj mali grad mora da je bio pakao. Od dvojice lekara jedan je umro, a drugi odlazi samo bogatašima, i u mnogim kućama leže mrtvac i trunu jer ih niko ne iznosi, a u drugim kućama su grobarski momci krali, terali razvrat i kurvali se, i često su sa leševima izvlačili iz postelja još žive bolesnike i trpali ih na strvoderske dvokolice i zajedno sa mrtvacima ih bacali u jame. Mnoge strahote je pričala; niko je nije prekidao, Robert je slušao užasnuto i pohotno, a Zlatousti je ostao miran i ravnodušan, puštajući da sve te grozote nađu oduške, i nije stavljao nikakve primedbe. A šta bi i mogao da primeti? Najzad se Lena umori, bujica presuši, ponestade joj reci. Tad Zlatousti poče sporije da ide i sasvim tiho zapeva jednu pesmu sa mnogo strofa, a sa svakom strofom glas mu je postajao sve zvučniji; Lena poče da se osmehuje, dok je Robert slušao blaženo i sa dubokim čuđenjem — nikada dotle nije čuo Zlatoustog da peva. Sve ume ovaj Zlatousti. Evo sad ide i peva, čudesan čovek! Pevao je vesto i čisto, ali prigušenim glasom. I Lena već pri drugoj pesmi poče tiho pevušeći da ga prati, a ubrzo mu se sasvim glasno pridruži. Bližilo se veče, daleko iza pustare dizale su se crne šume, a iza njih niska plava brda koja kao da su sama od sebe Postajala sve plavija. Njihova pesma je zvučala po taktu koraka, čas veselo čas svečano.

»Danas si tako zadovoljan«, reče Robert.

»Da, zadovoljan sam, naravno da sam danas zadovoljan, pa našao sam ovako lepu draganu. Ah, Leno, dobro je što su te grobarski momci ostavili meni. Sutra ćemo naći neki zavičajčić gde će nam biti lepo i Sde ćemo se radovati što nam se meso još nije odvojilo od kostiju. r⁶¹¹⁰ da li si već kadgod ujeseo videla u šumi one krupne pečurke

*Je puževi toliko vole i koje su dobre za jelo?«

»On, jesam«, nasmeja se ona, »često sam ih vidala«.

»Tvoja kosa je upravo njihove kestenjaste boje, Leno. A i miriše isto tako prijatno. Da otpevamo još jednu? Ili si možda gladna? U mora telećaku će se naći još ponešto ukusno«.

Sutradan nađoše što su tražili. U jednom malom brezovom šumarku nalazila se koliba od grubo istesanih brvana, koju su možda podigle drvoseče ili lovci. Bila je prazna, vrata popustiše pod pritiskom, a i sam Robert nađe da je ovo dobra koliba i u zdravom kraju. Usput su nailazili na koze koje su tumarale bez pastira, pa izabraše jednu lepšu i povedoše je sa sobom.

»No, Roberte«, reče Zlatousti, »ako l nisi dunderin, ipak si nekada bio stolar. Ostaćemo ovde, a ti ćeš u našem zamku podići pregradni zid, kako bismo dobili dve odaje, jednu za Lenu i mene, drugu za tebe i kozu. Za jelo nam nije još mnogo ostalo, moramo se danas zadovoljiti kozjim mlekom, svejedno hoće li nam biti dosta ili neće. Ti, dakle, treba da dignesh zid, a nas dvoje ćemo pripremiti ležaj e za sve. Sutra ću pak u potragu za hranom«.

Svi odmah pristupiše poslu. Zlatousti i Lena pođoše da nađu praprat i mahovinu koju bi prostrti kao ležaj, a Robert stade oštriti nož o komad šljunka da bi nasekao mlada stabla za zid. Ali to nije mogao završiti za jedan dan, pa uveče ode da spava napolju. Zlatousti otkri u Leni milu drugaricu u igri, bojažljivu i neiskusnu, ali punu ljubavi. Nežno ju je privio na grudi i dok je ona, zamorena i zasićena, odavno već spavala, on je još dugo ostao budan i slušao kako joj bije srce. Mirisao je njenu kestenjastu kosu i privijao se uz njeno telo, a u isti mah mislio na veliku plitku jamu u koju su zakukuljeni đavoli pobacali sve one leševe sa kola. Lep je život, lepa i prolazna je sreća, lepa je i brzo vene mladost.

Pregrada u kolibi je vrlo lepo polazila za rukom; na kraju su je sve troje pravili. Robert je hteo da pokaže šta ume, i vatreno je govorio o tome šta bi sve sagradio kad bi imao tezu i alat i železni ugaonih i eksere. Pošto nije imao ništa sem noža i ruku, zadovoljio se time što je nasekao tuce mladih brezovih stabala i što je od njih opleo čvrstu i grubu ogradu, pobodenu u pod kolibe. A međuprostore, odlučio je, treba zatvoriti opletom od žutilovke. To je zahtevalo vremena, ali J^e bilo veselo i lepo, svi su pomagali. U međuvremenu je Lena išla da traži šumske plodove i brinula se o kozi, a Zlatousti je krstario u blizini i ispitivao okolinu, tragao za hranom, izviđao susedstvo i donosio sa sobom razne stvari. Nadaleko i na široko nije bilo ljudi, a to je Robertu bilo naročito po volji, jer tako su bili sigurni i od zaraze i od napada; ali loša strana je bila u tome što se za jelo nije moglo naći gotovo ni-

šta. U blizini se nalazila jedna napuštena seljačka koliba, ovog puta bez ijednog mrtvaca, tako da Zlatousti predloži da je izaberu za stan mesto njihove brvnare, ali Robert se naježeno usprotivi, nerado gledajući kako Zlatousti ulazi u pustu kuću; a onda su svaki predmet koji je Zlatousti izneo iz nje morali prvo okaditi i oprati pre no što ga je Robert dotakao. Iako sve to nije bilo bogzna šta, Zlatousti je ipak našao dva tronošca, jednu vedricu za mleko, nekoliko komada glinenog posuđa, jednu sekiru, a jednog dana uhvatio je u polju i dve zalutale kokoške. Lena je bila zaljubljena i srećna, a sve troje je uživalo u tome da izgrađuje svoj maleni zavičaj i da ga svakog dana malčice ulepša. Hleba je nedostajalo, no zato su uhvatili još jednu kozu, a našli su i jednu njivicu s repom. Kako su dani prolazili, tako su oni završili prvo pregradu od pletera, a zatim popravili ležaje i sazidali ognjište. Potok nije bio daleko, voda je bila bistra i pitka. Cesto su pevali za vreme rada.

Jednoga dana, dok su zajedno pili mleko i hvalili svoj domaći život, Lena iznenada reče sanjalačkim glasom: »A kako će biti kad dođe zima?«

Niko ne odgovori. Robert se nasmeja, Zlatousti se neobično zagleda ispred sebe. Lena polako primeti da, niko nije mislio na zimu, da niko nije ozbiljno nameravao da toliko dugo ostane na istom mestu, da ovaj zavičaj nije zavičaj, da se nalazi među lutalicama. Pa obori glavu.

Tad Zlatousti reče, šaleći se i hrabreći je, kao da govori detetu: »Ti si seljačka kći, Leno, pa brineš i o dalekoj budućnosti. Ne plaši se, pronaći ćeš ti opet svoju kuću kad prođe ova zaraza, neće ona večito trajati. Onda ćeš otići svojim roditeljima ili rođacima, ili ćeš ponovo otići u grad, zaposliti se i zarađivati za život. A sada je još leto, i svuda u okolini vlada smrt, dok je ovde prijatno i živimo lepo. Zato ćemo i ostati ovde, kraće ili duže, već kako nam se sviđi«.

»A potom?« uzviknu Lena žestoko. »Zar će potom svemu doći kraj? i ti ćeš otići? A ja?«

Zlatousti zgrabi njenu kiku i blago je povuče.

»Mala glupa devoјčice«, rekao je, »zar si već zaboravila ukop-n e , i izumrle kuće, i veliku jamu pred kapijom, gde gore vatre? Treba <а budeš radosna što ne ležiš onde u jami i što ti kiša ne kvasi košulju. Na to treba da misliš, na to da si umakla, da ti slatki život još struji *elom i da si još kadra da se smeješ i da pevaš«.

No nju ne umiriše te reci.

»Ali ja ne želim da odlazim«, jadala se, »i ne želim da tebe pustim da odeš, ne. Ta čovek ne može biti radostan kad zna da uskoro sve mora da se svrši i da prođe!«

Zlatousti joj ponovo odgovori, ljubazno, ali sa pritajenim zvukom pretnje u glasu:

»O tome su, Lenice, već svi mudraci i svetitelji razbijali glavu. Nema sreće koja dugo traje. Ali ako ti ovo što sad imamo nije dovoljno dobro i ne raduje te više, ja ću još ovog časa zapaliti kolibu, pa ćemo krenuti svako na svoju stranu. Okani se toga, Leno, dosta smo pričali.«

Na tome i ostade, i ona se pomiri s tim, ali na njenu radost pade senka.

XIV

Još pre no što leto bese sasvim minulo, životu u kolibi dođe kraj, drukčiji no što su oni zamišljali. Jednoga dana je Zlatousti, sa pračkom u ruci, dugo tumarao po okolini, u nadi da uhvati koju jarebicu ili bilo kakvu drugu divljač, jer je hrana postala prilično oskudna. Lena se nalazila u blizini i brala šumske plodove, on bi ponekad prošao blizu nje, video preko žbunja njenu glavu i njen mrki vrat uokviren lanenom košuljom, ili bi je čuo kako peva; jednom je došao do nje i pojeo nekoliko bobica, potom je produžio da švrlja i neko vreme je nije video. Mislio je na nju, upola nežno, upola ljutito, jer opet je pričala o jeseni i o budućnosti, i kako joj se čini da je zatrudnela, i da ga neće pustiti da ode od nje. Sad će se to ubrzo okončati, mislio je on, uskoro će mi svega biti dosta, pa ću produžiti pešačenje sam, ostaviću i Roberta, i potrudicu se da negde do zime ponovo stignem u veliki grad i dođem majstoru Niklausu, zimu ću tamo provesti, a idućeg proleća kupicu nove jake cipele i onda ću krenuti i nekako se probijati dok ne dođem u naš manastir, u Marijabron, i pozdravim Narcisa, biće valjda već deset godina što ga nisam video. Moram ga ponovo videti, makar samo na dan ili dva.

Neki neuobičajen krik prenu ga iz misli, i on odjednom postade svestan koliko se svim mislima i željama već udaljio odavde. Pa napregnuto oslušnu, onaj uplašeni glas se ponovi, njemu se učini da prepoznaje Lenin glas, te pođe u tom pravcu, iako mu nije bilo drago što ga zove. Uskoro se dovoljno približio — da, to je bio Lenin glas, i ona je kao u nekoj velikoj nevolji uzvikivala njegovo ime. On požuri, *jos*

pomalo ljutit, ali kad ču kako se njeno vikanje ponavlja, u njemu preovladaše sažaljenje i zabrinutost. Kad ju je najzad ugledao, ona je sedela ili klečala na ledini, potpuno razderane košulje, i zapomagala rvući se sa nekim čovekom koji je hteo da je siluje. Zlatousti pristiže u nekoliko dugačkih skokova, i sva ljutina, nemir i tuga što se u njemu benu nakupili izliše se sada u pomahnitali bes prema nepoznatom napadaču. Izenadio ga je baš kad je ovaj hteo da Lenu sasvim obori na zemlju; njene gole grudi krvarile su, neznanač ju je bio požudno ščepao. Zlatousti se baci na njega i besnim rukama mu steže grlo, koje je bilo mršavo, žilavo i obraslo vunastom bradicom. Sa uživanjem je pritiskao, sve dok onaj ne ostavi devojkicu i dok mu se ne opusti u rukama; i dalje ga daveći, onemoćalog i polumrtvog, Zlatousti ga stade vući po tlu do nekoliko sivih golih stena koje su štrcale iz zemlje. Tu je dva-tri puta digao pobeđenoga, mada je ovaj bio težak, i tresnuo mu glavu o oštre kamene ivice. Zatim je bacio telo, slomljenog vrata, a jarost mu se još nije bila utolila, želeo je da ga još zlostavlja.

Lena ga je ozareno gledala. Grudi su joj krvarile, i još je drhtala celim telom i s mukom disala, ali odmah se uspravila i sa zanesenim pogledom punim strasti i divljenja posmatrala kako njen snažni ljubavnik odvlači uljeza, kako ga davi, kako mu lomi vrat i baca njegov leš. Mrtvac je ležao kao ubijena zmija, mlitav i iščašen, njegovo sivo lice sa čupavom bradom i retkom, oskudnom kosom jadno je visilo zavaljeno unazad. Lena klićući ustade i polete Zlatoustom oko vrata, ali najednom pobede, strah joj je još prožimao svaku kost, smuču joj se, i ona iscrpeno klonu u žbunje borovnica. Ali uskoro je bila kadra da Pođe sa Zlatoustim do kolibe. Zlatousti joj opru grudi; bile su izgrebane, a na jednoj dojci se videla rana od zuba onoga gada.

Robert se veoma uzбудio zbog tog događaja, vatreno se raspitivao o pojedinostima borbe.

»Vrat si mu slomio, veliš? Divno! Zlatousti, od tebe čovek valja da se pribojava«.

Ali Zlatousti nije želeo da nastavi razgovor o tome, ohladio se sada, a dok se udaljavao od mrtvaca, setio se onog jadnog secikese Viktora, i mislio kako je ovo drugi čovek koji je umro od njegove ruke. ^{Da} bi se otrešao Roberta, rekao je: »A sad bi i ti mogao nešto da učiti!>š. Otidi onamo i potruđi se da skloniš leš. Ako je suviše teško da se iskopa jama za njega, moraš ga preneti do močvare ili dobro prekriti kamenjem i zemljom«. No Robert odbi ovaj predlog; on nije želeo da "Ha ikakva posla sa leševima, jer ni kod jednog se ne zna da li se u "lemu slučajno ne krije kužni otrov.

Lena je ležala u kolibi. Ujed na grudima ju je bolelo, ali ubrzo se osećala bolje, ponovo je ustala, potstakla vatru i skuvala mleko za večeru; bila je veoma raspoložena, ali je Zlatousti rano poslala da spava. Ona posluša kao jagnjesce, toliko se divila Zlatoustom. A on je bio ćutljiv i mračan; Robert je to poznavao i ostavio ga je na miru. Zlatousti kasno u noć pođe da legne, i saže se ka Leni, osluškujući. Spavala je. On se osećao nemirnim, mislio je na Viktora, osećao strepnju i nagon za putovanjem; slutio je da je došao kraj igranju zavičaja. Ali jedno ga je naročito teralo da se zamisli. Uhvatio je pogled s kojim ga je Lena posmatrala kad je drmusao i bacio onog mrtvog čoveka. Bio je to neobičan pogled, znao je da ga nikad neće zaboraviti: to je iz širom otvorenih, užasnutih i ushićenih očiju sinula neka gordost, neko likovanje, neko duboko strasno sauživanje u osveti i ubijanju, kakvo nikad nije ni video ni slutio u nekom ženskom licu. Da nije bilo tog pogleda, mislio je, on bi možda kasnije, sa godinama, i zaboravio Lenino lice. Ali taj pogled je njeno lice seljačke devojke načinio veličanstvenim, lepim i strašnim. Mesecima već njegove oči nisu doživele ništa što bi ga zapalilo željom: »Ovo se mora nacrtati!« Pri onom pogledu je, sa izvesnim užasom, opet osetio kako je ova želja uzdrhtala u njemu.

Pošto nije mogao da zaspi, najzad se digao i izišao iz kolibe. Bilo je sveže, slab vetar je ćarlijao kroz breze. Išao je gore-dole po mraku, seo zatim na jedan kamen, sedeo tako i tonuo u misli i u duboku tugu. Bilo mu je žao Viktora, bilo mu je žao onoga koga je danas ubio, bilo mu je žao izgubljene nevinosti i detinjstva njegove duše. Zar je zato otišao iz manastira, ostavio Narcisa, uvredio majstora Niklausa i odrekao se lepe Lizbete — da bi sad noćivao sred pustare, vrebao zalutalu stoku, i da bi tamo među kamenjem ubio onog nesrećnika? Zar to sve ima smisla, zar je bilo vredno da se proživi? Srce mu se steglo od besmisla i od preziranja samog sebe. Zavalio se, ležao opružen na leđima i zurio u blede noćne oblake, i od dugog gledanja rasturiše mu se misli; nije znao gleda li u oblake na nebu ili u sumorni svet sopstvene duše. Najednom, onog trenutka kad je zaspao na kamenu, sred oblaka sevnu kao daleka munja nećije blede, ogromno lice, lice Eve, otežala, zastrvena pogleda, no iznenada je širom otvorilo oči, krupne oči pune pohote i strasti za ubijanjem. Zlatousti je spavao dok ga rosa nije ovlažila.

Sutradan se Lena razbolela. Ostaviše je da leži, jer su imali puno posla. Robert je ujutru u šumarku zatekao dve ovce, koje odmah pobegose od njega. On pozva Zlatoustog, pa su lovili duže od pola dana i najzad jednu uhvatili; bih su veoma umorni kad su se predveče vratili sa ulovljenom životinjom. Lena se vrlo loše osećala. Zlatousti

je pregleda i opipa, i pronađe kužne guke. Ćutao je o tome, ali Roberta obuže podozrenje kad ću da je Lena još bolesna, i ne ostade u kolibi, potražiće napolju mesto za spavanje, reće, a povešće i kozu, i ona bi se mogla zaraziti.

»Onda se tornjaj dođavola«, izbreću se Zlatousti besno na njega, »ne želim da te vidim više«. Zgrabio je kozu i smestio je kod sebe, iza pregrade. Robert se izgubi nećujno, bez koze, bilo mu se smućilo od straha, od kuge, straha od Zlatoustog, straha od usamljenosti i noći. Legao je na zemlju nedaleko od kolibe.

Zlatousti reće Leni: »Ja ću biti pored tebe, ne brini. Ozdravićeš ti brzo«.

Ona zavrte glavom.

»Ćuvaj se, mili, da i ti ne dobiješ bolest, ne smeš mi više prilaziti toliko blizu. Ne trudi se da me tešiš. Ja moram umreti, i milije mi je da umrem nego da jednoga dana vidim da je tvoje mesto prazno i da si me ostavio. Svakog jutra sam mislila o tome i strepela. Ne, više volim da umrem«.

Ujutru joj je već bilo veoma zlo. Zlatousti joj je s vremena na vreme davao po gutljaj vode, a u međuvremenu bi koji ćasak prospavao. Sada, dok je svitalo, jasno je video skorbu smrt na njenom licu, bilo je već sasvim uvelo i trošno. Na ćasak je izišao iz kolibe da se nadiše vazduha i da pogleda kakvo je nebo. Nekoliko krivih crvenkastih borovih stabala na ivici šume blistalo je već od sunca, vazduh je bio svež i sladak, udaljeni brežuljci još se nisu videli od jutarnje magle. On pođe još malo, protežući umorno telo i duboko udišući vazduh. Svet je bio lep ovoga tužnog jutra. Uskoro će ponovo otpočeti lutanje. Valjalo je opraćati se.

Utom ga Robert pozva iz šume. Da li je bolje? Ako to nije kuga, on će ostati, neka se Zlatousti, zaboga, ne ljuti na njega, on je za ovo vreme ćuvao ovcu.

»Ćisti se u pakao zajedno s tvojom ovcom!« doviknu mu Zlatousti. »Lena je na umoru, a i ja sam zaražen«.

Ovo drugo je slagao; rekao mu je to da ga se otrese. Makar taj Robert i bio dobroćudan, Zlatousti ga je bio sit, bio mu je odveć kuka-vica i odveć sićušan, sasvim loše je pristajao u ovo doba ispunjeno sudbinom i potresima. Robert se izgubi i ne pojavi se više. Sunce jarko granu.

Kad je ponovo ušao k Leni, ona je ležala i spavala. I on još jednom zaspao, i u snu vide svog starog konja Zvezdana i lepo kestenovo drvo pred manastirom; bilo mu je na duši kao da iz beskrajne ualjine i pustinje okreće pogled ka nekom izgubljenom, milom zavi-

čaju, a kad se probudio, niz obraze obrasle plavom bradom tekle su mu suze. Čuo je kako Lena slabim glasom nešto govori; učinilo mu se da ga zove, pa se pridigao i uspravio na svom ležaju, ali ona nikom nije govorila, samo je tepala reci preda se, reci odmila, pogrdne reči, malo se nasmejala, odmah potom počela teško da uzdiše i da se zagrčava, i polako se opet smirila. Zlatousti ustade, naže se nad njeno već izobličeno lice, i oči mu sa gorkom radoznalošću stadoše ići za linijama što su se pod vrelim dahom smrti tako jedno krivile i mrsile. Draga Leno, za jauka njegovo srce, drago, dobro dete, zar i ti već hoćeš da me napustiš? Zar si me već sita?

Silno je želeo da pobjegne. Putovati, putovati, koračati, udisati vazduh, umarati se, gledati nove slike, to bi mu prijalo, to bi možda ublažilo njegovu duboku potištenost. Ali nije mogao, bilo mu je nemoguće da ovo dete ostavi da tu usamljeno leži i umre. Jedva se usuđivao da svakih nekoliko sati za trenutak iziđe napolje i nadiše se čistog vazduha. Pošto Lena nije više htela da uzima mleka, on ga se sam sit napio, druge hrane nije ni bilo. I kozu je nekoliko puta izveo napolje da se napase, napije vode i prožeta. Potom bi opet stao uz Lenin ležaj, mrmljao joj nežne reci, netremice joj gledao u lice i neutešno ali pažljivo posmatrao njeno umiranje. Ona je bila pri svesti, katkada bi zaspala, a kad bi se probudila, samo je još upola otvarala oči, kapci su joj bili umorni i klonuli. Lice mlade devojke oko očiju i nosa je iz časa u čas izgledalo starije, na svežem mladom vratu nalazilo se lice starice koje je brzo venulo. Retko bi rekla koju reč, kazala bi »Zlatousti« ili »dragi« i trudila se da jezikom ovlazi natekle plavičaste usne. Onda bi joj on dao nekoliko kapi vode.

Iduće noći je umrla. Umrla je bez kukanja, samo je kratak trzaj prošao kroz nju, zatim se disanje zaustavi, a preko kože kao da joj promile lak drhtaj; njemu zacepta srce kad to vide, i padoše mu na um ribe na umoru koje je na Ribljoj pijaci tako često gledao i sažaljeval: upravo tako su se i one gasile, sa trzajem i tihim bolnim žmarcima koji bi im promileli kožom i odnosili sa sobom sjaj i život. Jos je neko vreme klečao pored Lene, a potom je izišao napolje i seo u žbunje vresa. Pade mu na pamet koza, pa još jednom uđe u kolibu i izvede životinju, koja, pošto je malo njuškala unaokolo, leže na zemlja. On leže pored nje, sa glavom na njenom boku, i tako je spavao dok se nije razdanilo. Onda je poslednji put ušao u kolibu, stao iza ople* tene pregrade i poslednji put pogledao Lenino jedno mrtvačko lice. Nije mu se dalo da pokojnicu tu ostavi da leži. Otišao je i nakupi* nekoliko naramaka suvaraka i svelih šibljika, pa ih bacio u kolib* ukresao vatru i zapalio. Iz kolibe nije poneo ništa sem kresiva. SuV

id od žutilovke za tren oka se jarko rasplamsa. Napolju je zastao i posmatrao, lica užarena od vatre, sve dok plamen nije zahvatio čitav Krov i dok prve grede ne počеше da se ruše. Koza stade plašljivo da skače i da žalosno vreći. Trebalo je zapravo da je zakolje i da ispeče i pojede parče mesa, da bi skupio snagu za putovanje. Ali to nikako nije mogao; oterao je kozu na ledinu i otišao. Sve do šume ga je pratio dim sa zgarišta. Nikada nije tako neutešno kretao na putovanje.

A ipak je ono što ga je očekivalo bilo još gore no što je on mislio. Počelo je to već u prvim salašima i selima, stalno ga pratilo i postajalo sve strasnije što je dalje išao. Čitav kraj, čitava prostrana pokrajina nalazila se pod oblakom smrti, pod velom groze, straha i duševnog pomračenja, a ono najgore nisu bile izumrle kuće, psi čuvari koji su od gladi krepavali na lancu i raspadali se, mrtvac koji su ležali nesahranjeni, deca što su prosjačila, masovne grobnice pred gradovima. Živi su bili ono najgore, živi koji pod teretom užasa i straha od smrti kao da su pogubili i oči i duše. Svuda je putnik imao prilike da vidi i čuje čudne i jezovite stvari. Roditelji su napuštali deou i muževi žene kad bi ih uhvatila bolest. Ljudi koji su nosili leševe i bolnički momci vladali su kao dželiti, pljačkali po praznim izumrlim kućama, čas bi po svojoj volji ostavljali leševe nesahranjene, a čas bi izvlačili samrtnike iz postelja, još pre no što bi izdahnuli, i trpali ih na mrtvačka kola. Zaplašeni begunci su usamljeni lutali unaokolo, zadivljali, izbegavajući svaki dodir sa ljudima, gonjeni strahom od smrti. Drugi su se skupljali obuzeti razjarenom, užasnutom strašću za životom, priređivali pijanke i slavili praznike igre i ljubavi, na kojima je smrt svirala u gajde. Zapušteni, tugujući ili bogohuleći, sumanutih očiju, čučali su drugi pred grobljima ili pred svojim opustelim kućama. I najgore od svega: svako je tražio nekog krivca za nepodnošljivu bedu, svako je tvrdio da poznaje zločince koji su krivi za zarazu i koji su "Jeni zlonamerni začetnici. Pakleni ljudi, pričalo se, zlorado brinu o sirenju umiranja, na taj način što iz leševa onih koji su umrli od kuge 'ade zarazni otrov i premazuju njime zidove i kvake, i truju njime bunare i stoku. Na koga bi se posumnjalo da čini te gnusobe, taj bi ¹⁰ izgubljen, ukoliko ga ne bi opomenuli i ako ne bi uspeo da po-
^gne; kaznili bi ga smrću ili sudovi ili svetina. Sem toga, bogataši su
pri Pisivali siromasima krivicu i obrnuto, ili bi se krivica svaljivala na
evreje, ili na Italijane, ili na lekare. U jednom gradu je Zlatousti
rosna srca gledao kako čitava Jevrejska ulica gori, sve kuće redom,
* je unaokolo stajao narod i podvrislivao, a raskukane begunce te-
¹ su oružjem natrag u vatru. U ludilu straha i ogorčenja na sve

strane su ubijani, spaljivani, mučeni nevini ljudi. Zlatousti je gledao to s besom i gađenjem, svet je izgledao razoren i zatrovan, činilo se da na zemlji nema više ni traga od radosti, ni traga od nevinosti, ni traga od ljubavi. Često je nalazio utočišta u plahovitim svetkovinama onih koji su bili željni života, svuda su se orile gajde smrti, brzo je upoznao njihov zvuk, često je učestvovao u očajničkim pirovima, često je na njima svirao na lauti ili bi tokom grozničavih noći igrao pod sjajem buktinja.

Bojazan nije osećao. Nekada je iskusio strah od smrti, one zim-ske noći pod jelama, kada su ga Viktorovi prsti čvrsto stegli oko vrata, a i ponekih surovih dana na putu, kad se patio zbog snega i gladi. To je bila smrt sa kojom se moglo boriti, od koje se moglo braniti, i on se branio, drhtavih ruku i nogu, razjapljena stomaka, iscrpenih udova, branio se, pobedio i umakao. Ali sa ovom kužnom smrću nije bilo moguće boriti se, čovek je bio- prinuđen da se preda i da je pusti da se istutnji, i Zlatousti se već odavno predao. Nije se bojao, izgledalo je da mu više nimalo nije stalo do života otkako je ostavio Lenu u zapaljenoj kolibi, otkako je iz dana u dan prolazio kroz zemlju opustošenu smrću. Međutim, neka ogromna radoznalost gonila ga je i potsticala mu budnost. Neumorno je posmatrao kosca, slušao pesmu prolaznosti, nigde nije uzmicao, svuda ga je obuzimala vazda ista tiha strast da bude prisutan i da budnih očiju prolazi kroz pakao. Jeo je plesniv hleb u zamrlim kućama, pevao je i bančio uz vino na luđačkim pirovima, brao cvet uživanja koji je brzo venuo, gledao u ukočene pijane oči žena, gledao u ukočene tupe oči pijanih ljudi, gledao kako se gase oči samrtnika, voleo očajne grozničave žene, za tanjir čorbe pomagao da se iznose mrtvaci, za dva groša pomagao da se goli leševi zatrpaju zemljom. Svet se zamračio i zadivljao je, smrt je zavijajući pevala svoju pesmu, Zlatousti ju je slušao načuljenih ušiju, sa razbuk-talom strašću.

Cilj mu je bio grad majstora Niklausa, onamo ga je vukao gl³⁸ u srcu. Put je bio dugačak, i bio je prepun smrti, prepun venjenja i umiranja. Tužno je putovao, opijen pesmom smrti, predan patnji sve što je naglas kukala, tužan a ipak prožet žarom, širom otvorenih čul*

U jednom manastiru je video jednu nedavno načinjenu sliku n zidu, koja ga prisila da je dugo posmatra. Na zidu je bilo naslikan¹ mrtvačko kolo, i tu je bleđa koštunjava smrt igrom izvodila ljude » života, izvodila kralja, biskupa, opata, grofa, viteza, lekara, seljak*: najamnika, sve je vodila sa sobom, a skeleti muzikanata su to pra^ sviranjem u šuplje kosti. Zlatoustove radoznale oči su duboko upiJ⁸, u sebe tu sliku. Na njoj je neki nepoznati kolega izvukao nauk

onoga što je video od Crne smrti, i prodorno je vikao ljudima u uši gorku propoved o neminovnosti umiranja. Dabra je bila ta slika, bila je to valjana propoved, nepoznati kolega nije loše video i nacrtao tu stvar, iz njegove divlje slike zvučale su kosti i strava. Ali ipak to nije bilo isto ono što je on sam, Zlatousti, video i doživeo. Ovde je bila naslikana neminovnost umiranja, stroga i neumoljiva. Zlatousti je međutim želeo drukčiju sliku, divlja pesma smrti zvučala je u njemu sasvim drukčije, ne koštano i strogo, nego pre slatko i zavodljivo, ma-meći put zavičaja, materinski. Gde smrt pruža svoju ruku u život, onde ne zvuči samo ovako resko i ratnički, zvuči i duboko i s puno ljubavi, zvuči na jesen i na zasićenost, i u blizini smrti kandilo života utoliko jače i prisnije šija. Smrt može u očima ostalih biti ratnik, sudija ili dželat, strogi otac — za njega je smrt bila i majka i dragana, njen poziv ljubavno mamljenje, i od njenog dodira bi ga prošli žmarci kao od ljubavi. Kad se Zlatousti nagledao naslikanog mrtvačkog kola i kad je pošao dalje, s novom snagom ga je nešto povuklo ka majstoru i ka stvaranju. Ali svuda je morao da proboravi, svuda su se pružale nove slike i doživljaji, ustreptalih nozdrva je udisao vazduh smrti, svuda su sažaljenje ili radoznalost zahtevali od njega po koji sat, po koji dan. Čitava tri dana je s njime bio neki mali kenjkavi seoski dečak, koga je satima nosio na leđima, neki švrca od svojih pet ili šest godina, upola presvisnuo od gladi, koji mu je zadao mnogo nevolje i koga je s mukom uspeo da se oslobodi. Najzad mu je neka ćumurdžika primila mališana: muž joj bese umro, pa je želela da kraj sebe opet ima neko živo biće. Danima ga je pratio neki pas beskućnik, jeo mu iz ruke, grejao ga dok je spavao, no jednog jutra se nekud izgubio. Bilo mu je žao, navikao se da razgovara sa psom; po čitavo pola sata bi zamišljeno pričao životinji, o pokvarenosti ljudi, o postojanju boga, o umetnosti, o grudima i bedrima jedne mlade plemićke kćeri, Julije po imenu, koju je poznavao nekad u mladosti. Jer Zlatousti je, prirodno, tokom svog putovanja kroz smrt malčice poremetio umom, svi ljudi u kužnoj oblasti su pomalo Poremetili, a mnogi i sasvim. Malčice je možda poremetila umom i iilada Jevrejka Rebeka, lepa crna devojka zapaljenih očiju, s kojom^{se} zadržao dva dana.

Našao ju je u polju pred nekim malim gradom gde kleči i zapeva^{kr} J jedne pocrnele ugljenisane lomače, udara se u lice. i čupa svoju^{cr} nu kosu. Njemu dođe žao kose, koja je bila veoma lepa, pa ščepaⁿ Jene pobesnele ruke i zaustavi ih, počne da govori devojci i pritom^o Pazi da su joj i lice i stas izvanredno lepi. Jadikovala je za svojim^o cem, koga .su sa još četrnaest drugih Jevreja po naređenju vlasti spa-¹¹: u pepeo, dok su njoj dozvolili da pobegne, no ona se sad vratila,

očajna, i optuživala sebe što nije pustila da i nju spale. On je strpljivo stezao njene ruke koje su se trzale i nežno joj govorio, sažaljivo j zaštitnički brundao i nudio joj pomoć. Ona ga zamoli da joj pomogne da sahrani oca, pa iz još vrelog pepela pokupiše sve kosti, odnese ih preko polja na jedno skrovito mesto i zatrpaše ih zemljom. Utom je pao mrak, te Zlatousti potraži mesto za spavanje i u jednom hrastovom šumarku načini devojci ležaj, obeća joj da će čuvati stražu, pa stade slušati kako ona ležeći nastavi da plače i da grca, dok najzad nije zaspala. Potom i on malo prospava, a ujutru poče da joj se udvara. Rekao joj je da ona ne može ostati tako sama, da će je poznati kao Jevrejku i ubiti, ili će je razuzdane skitnice silovati, a u šumi se nalaze vuci i Cigani. On će je, međutim, povesti sa sobom i zaštititi je i od vukova i od ljudi, jer mu je žao nje, i veoma joj je naklonjen, pošto ima oči u glavi i zna šta je lepota, i nikad neće dozvoliti da te mile i mudre očne kapke i ta ljupka ramena prožderu zveri ili da sagore na lomači. Ona ga smrknuto sasluša, skoči i poče bežati. On bi prinuđen da pojuri za njom i da je uhvati, pa onda nastavi.

»Rebeka«, rekao je, »pa vidiš da ti ne želim nikakvo zlo. Ti si ožalošćena, misliš na svoga oca, ne želiš sada ni da čuješ za ljubav. Ali sutra ili prekosutra ili još kasnije ja ću te opet upitati, a dotle ću te štititi i donosiću ti hranu i neću te ni pipnuti. Budi tužna dokle god je to potrebno. Kod mene ćeš moći da budeš po volji tužna ili radosna, činićeš uvek samo ono u čemu ćeš uživati«.

Ali sve je to govorio u vetar. Ne želi ona da čini ništa u čemu će uživati, rekla je jetko i besno, želi da čini samo ono što će je boleti, nikada više neće ni pomisliti na nešto nalik na uživanje, i što je pre vuk proždere, utoliko bolje po nju. Neka on sad ide, sve to ništa ne vredi, već su suviše govorili.

»Cuj«, reče on, »pa zar ne vidiš da svuda vlada smrt, da po svim kućama i gradovima ljudi umiru i da je sve prepuno jada? Pa i razbesnelost glupih ljudi koji su spalili tvoga oca nije ništa drugo do jad i nevolja, ona dolazi samo od prevelike patnje. Pazi, uskoro će i nas odneti smrt, i istrulećemo negde usred polja, i s našim kostima će se igrati krtice. Pa hajde da dotle još živimo i da volimo jedno drug" Ah, kolika bi šteta bila za tvoj beli vrat i za tvoje malo stopalo! Mila. lepa devojko, pođi sa mnom, neću te doticati, samo ću te gledati i brinuti za tebe«.

Dugo je još molio, pa je najednom i sam osetio koliko je nekorisno recima i razlozima pridobijati nečiju naklonost. Začutao je i tužno ¹ je pogledao. Njeno gordo vladarsko lice bilo je ukočeno od odbijanja-

»Takvi ste vi«, reče ona najzad glasom punim mržnje i prezira, »takvi ste vi hrišćani! Prvo pomažeš kćeri da sahrani oca, koga su ubili tvoji sunarodnici i čiji mali nokat više vredi od tebe celog, i nisi to čestito ni obavio, a devojka već treba da ti pripadne i da pođe da se kurva s tobom. Takvi ste vi! Isprva sam mislila da si ti možda dobar čovek. Ali otkud bi i mogao biti dobar! Ah, svinje ste vi, svinje«.

Dok je govorila, Zlatousti je u njenim očima video kako kroz mržnju prosijava nešto što ga je dirnulo i postidelo i duboko mu se kosnulo srca. Video je u njenim očima smrt, ali ne neumitno umiranje, nego želju za umiranjem, pripravnost na umiranje, tihi odazov i predavanje pozivu zemaljske majke.

»Rebeka«, reče on tiho, »možda si u pravu. Ja nisam dobar čovek, iako sam prema tebi imao dobre namere. Oprosti mi. Tek sada sam to razumeo«.

Pa skide kapu i duboko se poklonivši pozdravi je kao kakvu knejinju, a onda se teška srca udalji; morao ju je pustiti da propadne. Dugo je ostao ožalošćen i nije ni s kim mogao da razgovara. Ma koliko malo ličile jedna na drugu, ova ponosita i nesrećna jevrejska devojka ipak ga je nekako potsećala na Lidiju, vitezovu kćer. Voleti takve žene nanosi patnje. Ali njemu se neko vreme činilo da nikad nije voleo nijednu osim ove dve, sirotu plašljivu Lidiju i bojažljivu ogorčenu Jevrejku.

Još mnoge dane mislio je na crnu razjarenu devojku i mnogu noć je sanjao o vitkoj rasplamsaloj lepoti njena tela, koja je izgledala namenjena sreći i cvetanju, a ipak već bila predana umiranju. Kad samo pomisli da će te usne i grudi postati plen »svinja« i istrunuti nasred polja! Zar nema nikakve sile, nikakve čarolije da spase ove skupocene cvetove? Da, ima takve čarolije: da oni dalje žive u njegovoj duši i da ih on oblikuje i sačuva. Sa strahom i ushićenjem je osećao koliko mu je duša puna slika, kako je ovo dugo putovanje kroz zemlju smrti utisnulo u njega bezbroj likova. O, kako je ovo obilje u njegovoj duši težilo za oduškom, kako je silno čeznuo da na miru utone mišlju u njega, pusti ga da teče i preobrazi ga u trajne likove! Sve žarče i požudnije hitao je dalje, jednako otvorenih očiju i radoznalih čula, ali obuzet žestokom čežnjom za hartijom i olovkom, za ilovačem i drvetom, za radionicom i stvaranjem.

Leto je bilo na izmaku. Mnogi su tvrdili da će sa jesenjim danima ¹ u najgorem slučaju s početkom zime zaraza prestati. Bila je to jesen isena veselja. Zlatousti je prolazio kroz krajeve u kojima nije bilo ^{vi} »e nikoga da obere voće,, te je padalo sa drveća i trulelo u travi; na

drugim mestima su ga raznosile i tamanile zadivljale rulje koje su dolazile iz gradova u surovim pljačkaškim povorkama.

Zlatousti se sporo bližio svom cilju, i u to poslednje vreme često ga je spopadao strah da na samom kraju ne zakači kugu i ne umre u nekoj staji. Sad nije više želeo da umre, ne pre no što doživi sreću da se još jednom nađe u nekoj radionici i preda se stvaranju. Prvi put u životu činilo mu se da je svet odveć prostran i nemačko carstvo suviše veliko. Nijedan lep gradić nije ga mogao primamiti da otpočine, nijedna lepa seoska devojka nije ga vezala za sebe duže od jedne noći.

Jednom je prošao pored neke crkve na čijem su se portalu, u dubokim nišama koje su podupirali ukrasni stubići, nalazili mnogi kameni kipovi iz veoma davnog doba, kipovi anđela, apostola i mučenika, kakve je već često viđao; i u njegovom manastiru, u Marijabronu, bilo je kipova nalik na ove. Ranije, kao mladić, on ih je posmatrao rado, ali bez zanosa; izgledali su mu lepi i dostojanstveni, ali donekle odveć svečani i pomalo ukočeni i staromodni. Kasnije, pošto ga je pri završetku njegovog prvog velikog putovanja onoliko potresla i ushitila ona mila i tužna Bogorodica majstora Niklausa, nalazio je da su ti starinski svečani kipovi od kamena odveć glomazni, ukočeni i njemu strani, posmatrao ih je sa izvesnom nadmenošću i u novom načinu svoga majstora video je mnogo življu, prisniju, nadahnutiju umetnost. Danas, međutim, dok se vraćao iz sveta prepun slika, duše obeležene brazgotinama i tragovima žestokih pustolovina i doživljaja, obuzet bolnom čežnjom za pribiranjem misli i za novim stvaranjem, danas ga ove pradrevne stroge figure iznenada sa neodoljivom snagom takoše u srce. Pobožno je stajao pred tim dostojanstvenim kipovima, u kojima je i dalje kucalo srce jednog davno minulog doba i u kojima su strahovanja i ushićenja davno iščezlih naraštaja posle mnogo vekova, očvrsli u kamen, prkosili prolaznosti. U njegovom zadivljalom srcu, prestravljeno i skrušeno, nabužalo osećanje strahopoštovanja i groženje od vlastitog straćenog i sažeženog života. Učinio je ono što beskonačno dugo nije činio: osvrnuo se da nađe neku ispovedaonicu, kako bi priznao svoje grehe i primio kaznu.

Međutim, iako se u crkvi nalazilo nekoliko ispovedaonica, ni u jednoj nije bilo sveštenika; bili su pomrli, ležali su u bolnici, razbežali se, bojeći se zaraze. Crkva je bila pusta, Zlatoustovi koraci su potmulo odzvanjali među kamenim svodovima. On kleče pred jednom praznom ispovedaonicom, sklopi oči i počeo da šapuće kroz rešetku na otvoru: »Premili bože, vidi šta je postalo od mene. Vraćam se iz sveta i postao sam loš i nekoristan čovek, proćerdao sam svoje mlade godine kao rasipnik, i nije mi mnogo ostalo. Ubijao sam, krao, kurvao se, skitao dokon

i jeo tuđ hleb. Bože dragi, zašto si nas tako stvorio, zašto nas vodiš takvim stazama? Zar mi nismo tvoja deca? Zar tvoj sin nije umro za „as? Zar nema svetitelja i anđela da nas povedu kuda treba? Ili su sve to lepe izmišljene priče koje se pričaju deci i kojima se i sami popovi smeju? Razočarao sam se u tebe, oče, loše si stvorio ovaj svet, loše održavaš poredak u njemu. Video sam kuće i ulice pune mrtvacu, video sam kako su se bogataši zagradili u svojim kućama ili se razbežali, i kako su siromasi ostavljali svoju braću nesahranjenu, kako su sumnjičili jedan drugoga i kako su ubijali Jevreje kao stoku. Video sam kako toliki nevini trpe i propadaju i kako toliki zlikovci plivaju u blagostanju. Pa zar si nas sasvim zaboravio, zar ti je toliko dozlogrdilo ono što si stvorio, želiš li da nas sve pustiš da propadnemo?»

S uzdahom je izišao kroz visoki portal, gledajući ćutljive kamene kipeve, anđele i svetitelje, kako mršavi i visoki stoje u svojim ukočeno nabranim odeždama, nepomični, nedostižni, nadljudski, a ipak stvoreni od ljudske ruke i iz ljudskog duha. Strogi i gluvi su stajali onde gore na svom uzanom postolju, nepristupačni i molbama i pitanjima, a ipak su, stojeći ovako u svom dostojanstvu i lepoti i nadživljujući jedno prolazno ljudsko pokolenje za drugim, predstavljali beskonačnu utehu, predstavljali likovanje i pobedu nad smrću i očajanjem. Ah, kad bi ovde stajali i jadna lepa Jevrejka Rebeka i sirota Lena spaljena sa kolibom i mala Lidija i majstor Niklaus! Ali oni će jednom stajati i vekovati, on će ih stvoriti, i njihovi likovi, koji njega danas obuzimaju ljubavlju i patnjom, strahom i strašću, pred budućim ljudima će stajati bez imena i svoje povesti, kao tiha, ćutljiva znamenja ljudskog života.

XV

Najzad Zlatousti stiže do cilja, i uđe u željeni grad kroz istu^onu kapiju kroz koju je nekada, pre toliko godina, prvi put prošao kad je tražio svog majstora. Poneka vest iz biskupskog grada dolazila je do^aJega već usput, kako se bližio; znao je da je i tamo bila kuga, a mo²da i sad još vlada, pričali su mu o nemirima i narodnim ustancima, i^o tome da je stigao carski namesnik da zavede red, da izda vanredne zakone i zaštiti imovinu i život građana. Jer biskup bese napustio grad^odmah po izbijanju zaraze i sad je stolovao daleko u jednom svom^{2a}nku u unutrašnjosti. Za sve te vesti naš putnik se nije mnogo zani-
mao. Samo da grad još stoji na svom mestu, grad i radionica u kojoj

je hteo da dela! Sve ostalo mu nije bilo važno. Kad je stigao, kuga se bese ugasila, očekivao se biskupov povratak i ljudi su se radovali odlasku namesnika i vraćanju uobičajenog mirnog života.

Kad Zlatousti ponovo ugleda grad, uzburka mu srce dotle nedoživljen talas pokrenut novim viđenjem i zavičajnim osećanjem, i on da bi se savladao, dade svom licu neobično strog izgled. Oh, sve se još nalazilo na svom starom mestu: kapije, lepe česme, stari nezgrapni toranj na katedrali i vitki novi na Marijinoj crkvi, jasna zvonjava sa Svetog Lorenca, veliki blistavi trg! O, kako je dobro što je sve to čekalo na njega! Nije li on jednom na putu sanjao **kako dolazi ovamo** i sve zatiče tuđe i promenjeno, delom razoreno i u ruševinama, delom drukčije usled novih građevina i čudnih nemilih obeležja? Došlo mu je da zaplače dok je išao ulicama, poznajući kuću po kuću. Zar na kraju ipak ne treba zavideti stalno nastanjenima, na njihovim lepim sigurnim kućama, na njihovom spokojnom građanskom životu, na njihovom umirujućem i okrepljujućem osećanju da imaju zavičaj, da im je dom u sobi i radionici, među ženom i detetom, poslugom i susedima?

Bilo je kasno popodne, i na prisojnoj strani ulice sunce je grejalo kuće, natpise na gostionicama i zanatskim radnjama, izrezbarena vrata i saksije sa cvećem, i ništa nije potsećalo na to da su i u ovom gradu vladali razbesnela smrt i sumanuti ljudski strah. Pod svodovima mosta, gde je sve odjekivalo, tekla je bistra reka, hladna, svetlozelena i svetloplava; Zlatousti neko vreme posede na kamenoj ogradi pored reke; još su dole u zelenom kristalu klizile tamne ribe kao senke, ili su stajale nepomično, okrenute prema struji, još je tu i tamo iz sutona dubine dopiralo ono prigušeno zlatno svetlucanje što toliko obećava i toliko potstiće na sanjarenje. I u drugim vodama bilo je toga, i drugi mostovi i gradovi lepo su izgledali, a njemu se ipak činilo da već ko zna otkada nije gledao ovako nešto, niti osećao nešto slično.

Dva nasmejana kasapska momka prodoše terajući tele, namigujući i veselo dobacujući nekoj sluškinji koja je više njih u jednoj baštenskoj kućici skupljala rublje. Kako sve brzo prolazi! Još donedavno gorele su ovde vatre protiv kuge i vladali odvratni bolnički momci, a sad život opet teče dalje, ljudi se smeju i šaljakuju; pa ni s njim samim nije bilo drukčije: eto, on tu sedi i ushićuje se ponovnim viđenjem, oseća se zahvalnim i oseća naklonost čak i prema okućenima, kao da nije bilo ni bede ni smrti, ni Lene ni jevrejske princeze. Ustao je osmehujući se i krenuo dalje, i tek kad se približio sokaku majstora Niklausa i kad je ponovo zakoračio putem kojim je pre toliko vremena godinama svakog dana išao na posao, srce počeo da mu biva potišten" i nemirno. Pošao je brže, hteo je da još koliko danas razgovara sa maj"

stom i da se o svemu obavesti, ne bi mogao podneti nikakvo odlaganje, činilo bi mu se sasvim nemoguće da pričeka do sutra. Da nije majstor počeo još ljut na njega? To je bilo tako davno, nije više moglo imati nikakva značaja; a ako je ipak tako, on će to pregoreti. Samo ako je majstor još tu, on i radionica, onda je sve dobro. Žurno, kao da bi u poslednji čas mogao nešto propustiti, on pride dobro poznatoj kući, maši se za kvaku i žestoko se uplaši kad vide da su vrata zaključana. Može li to značiti nešto loše? Ranije se nikad nije dešavalo da ova vrata budu zaključana usred bela dana. On pusti zvekir da padne sa treskom, i stade čekati. Najednom mu se srce veoma steglo.

Izide ista ona stara sluškinja koja ga je nekada dočekala prilikom njegovog prvog ulaska u ovu kuću. Nije, istina, još više poružnjala, ali je ostarela i postala neljubaznija, i nije poznala Zlatoustog. Glasom punim strepnje on upita za majstora. Ona ga pogleda plašljivo i nepoverljivo.

»Majstor? Nema ovde nikakvog majstora. Odlazite, čoveče, nikom nije dopušteno da uđe«.

Pa htede da ga izgura iz kapije, no on je uhvati za ruku i povika: »Ta govori, Margrita, za ime božje! Ja sam Zlatousti, zar me ne poznajete? Moram do majstora Niklausa«.

Iz dalekovidih, napola ugaslih očiju ne zasvetluca dobrodošlica.

»Nema ovde više nikakvog majstora Niklausa«, reče ona negotaprimljivo. »Umro je. Hajde, odlazite, ne mogu ja ovde stajati i brbljati«.

Zlatousti, u kome se sve rušilo, gurnu ustranu staricu, koja vičući potrča za njim, pa kroz mračni hodnik pohita prema radionici. Bila je zaključana. Dok je starica išla za njim kukajući i grdeći, on ustrča uz stepenice, i u poznatoj odaji, u polumraku, vide kipove koje je sakupio Niklaus. A onda glasno pozva gospođicu Lizbetu.

Vrata od sobe se otvoriše, i Lizbeta se pojavi, no kad je on, tek Pošto ju je po drugi put pogledao, poznade, njen izgled mu steže srce. Ma koliko već sve u ovoj kući, počev od onog tren^ kad je na svoj užas zatekao vrata zaključana, bilo avetinjsko i začarano i kao u nekom mučnom snu, njemu sada kad je ugledao Lizbetu zaista prodoše žmarci niz kičmu. Od lepe gorde Lizbete postala je neka plašljiva, posrbljena stara devojkica, sa žutim, bolešljivim licem, u crnoj haljini bez ukrasa, nesigurna pogleda i bojažljiva držanja.

»Oprostite«, reče on, »Margrita nije htela da me pusti unutra. Zar "te ne poznajete? Pa ja sam Zlatousti. Ah, recite mi: zar je istina da J° vaš otac umro?«

Po njenom pogledu video je da ga je sad poznala, a video je u isti mah i da ovde nije ostao u dobroj uspomeni.

»Tako, vi ste Zlatousti?« reče ona, i on joj u glasu oseti nešto od pređašnje oholosti. »Uzalud ste se potrudili da dođete. Moj otac je umro«.

»A radionica?« omače mu se pitanje.

»Radionica? Zatvorena je. Ako tražite posla, morate krenuti do nekog drugog«.

On pokuša da se pribere.

»Gospođice Lizbeta«, rekao je ljubazno, »ja ne tražim posla, hteo sam samo da vas pozdravim, majstora i vas. Tako sam žalostan što moram ovo da čujem! Vidim da vam je bilo teško. Ako vam kao zahvalan učenik vašega oca mogu učiniti bilo kakvu uslugu, samo recite, biće mi drago. Ah, gospođice Lizbeta, srce mi se kida što vas zatičera tako — tako slomljenu bolom«.

Ona se povuče dublje u sobna vrata.

»Hvala«, rekla je oklevajući. »Njemu više ne možete učiniti ni kakvu uslugu, a ni meni. Margrita će vas izvesti napolje«.

Glas joj je zvučao neprijatno, upola zlo, upola bojažljivo. Osećao je: da je imala hrabrosti, oterala bi ga uz pogrede.

U sledećem trenutku je već sišao dole, i starica odmah zalupi kućna vrata za njim i namače reze. Cuo je još kako obe reze oštro zveknuše, i to mu zazvuča kao kad se zakiva poklopac na mrtvačkom sanduku.

Polako se vratio do zida pored obale i ponovo seo na staro mesto više reke. Sunce bese zašlo, od vode je bila hladnoća, hladan je bio kamen na kome je sedeo. Ulica uz obalu se smirila, rečna struja se sumorno propinjala uz stub mosta, dubina je ležala u mraku, nije više bilo zlatnog svetlucanja da probleskuje odozdo. Oh, mislio je, kad bih sad pao preko zida i nestao u reci! Svet je opet bio prepun smrti. Prođe jedan sat, i suton se pretvori u noć. Najzad je mogao da zaplače. Sedeo je i plakao, preko ruku i kolena tekle su mu vrele suze. Plakao je za mrtvim majstorom, plakao je za Lizbetinom izgubljenom lepoto, plakao za Lenom, za Robertom, za jevrejskom devojkom, za svojom svenulom, proćerdanom mladošću.

Kasno uveče otišao je u jednu krčmu, gde je nekada često bančio sa drugovima. Krčmarica ga poznađe, on je zamoli za parče hleba i ona mu dade, i još mu ljubazno dade i pehar vina. Ni hleb ni vino nisu mu hteli niz grlo. Prespavao je noć u krčmi na jednoj klupi. Krčmarica ga ujutru probudi, on zahvali i iziđe, a usput je pojeo ono parče hleba.

Otišao je do Riblje pijace, gde se nalazila kuća ti kojoj je nekada imao sobičak. Kraj česme je nekoliko ribarki prodavalo svoju živu robu, i on stade da zuri u lepe blistave životinje u čabricama. Cesto je to ranije gledao, ponovo se setio kako je često osećao sažaljenje prema ribama, a bio besan na žene i na kupce. Setio se kako je jednog davnog jutra isto ovako tumarao ovuda, divio se ribama i sažaljevaio ih i bio veoma tužan, a otada je prošlo mnogo vremena i mnogo je vode protекlo niz reku. Bio je veoma tužan, toga se još dobro spominjao, ali zbog čega je bio toliko tužan — to više nije znao. Tako je to: prolazi i ono što je tužno, i bolovi i očajanja prolaze, baš kao i radosti, prominu, ublede, izgube dubinu i vrednost, i najzad dođe vreme kad se čovek više ne može setiti šta je to bilo što ga je nekada toliko bolelo. I bolovi precvetavaju i venu. Hoće li njegov današnji bol jednom svenuti i izgubiti vrednost, njegovo očajanje što je majstor mrtav i što je umro ljutit na njega, i što je za njega zatvorena radionica u kojoj bi mogao da okuša sreću stvaranja i da svali sa duše teret slika? Da, besumnje će i ovaj bol, i ovaj gorki jad ostareti i umoriti se, i njih će on zaboraviti. Ništa nije postojano, pa ni patnja.

Dok je zurio ka ribama, potonuo u ove misli, čuo je neki tihi glas kako prijateljski izgovara njegovo ime.

»Zlatousti«, rekao je neko snеbivljivo, i kad se osvrnu, on vide pred sobom onoga ko ga je pozvao: jednu mladu devojkу, pomalo nežnu i bolešljivu, ali sa lepim tamnim očima. On je nije poznavao.

»Zlatousti! Pa ti si to, zar ne?« reče snеbivljivi glas. »Otkad si opet u gradu? Zar me više ne poznaješ? Pa ja sam Marija«.

Ali on je nije poznao. Ona mu ispriča da je kći njegovih nekadašnjih domaćina, i da mu je nekada, onog ranog jutra pred njegov odlazak, skuvala mleko u kuhinji. Zarumenela se dok je to pričala.

Da, bila je to Marija, bilo je to ono mršavo dete sa bolesnim kućkom koje se onda onako mило i bojažljivo postaralo za njega. Setio se sad svega: ona je u hladno jutro čekala na njega i bila je toliko tužna zbog njegovog odlaska, skuvala mu je mleko i on ju je poljubio, a ona je njegov poljubac primila mirno i svečano kao svetу tajnu. Nikada više nije mislio na nju. Onda je još bila dete. Sada je porasla i imala veoma lepe oči, ali još je ćopala i izgledala pomalo zapušteno. On joj pruži ruku. Radovao se što ga ipak još neko u ovom gradu poznaje i voli.

Marija ga povede sa sobom, a on se nije mnogo opirao. Morao je da ruča kod njenih roditelja, u sobi u kojoj je još visila njegova slika i gde je njegova crvena rubinska čaša stajala na pervazu iznad kamina, a pozvaše ga i da ostane nekoliko dana kod njih, govoreći

kako se raduju što ga ponovo vide. Tu je saznao i šta se desilo u kući njegovog majstora. Niklaus nije umro od kuge, nego je kugu dobila lepa Lizbeta; ležala je smrtno bolesna, a njen otac ju je toliko negovao da je umro još pre no što je ona sasvim ozdravila. Ona se spasla, samo je njena lepota propala.

»Radionica stoji prazna«, reče domaćin, »i valjan duborezac tu bi našao lep dom i dosta para. Razmisli o tome, Zlatousti! Ona ne bi odbila. Za nju više nema izbora«.

Saznao je i razne druge događaje iz doba kuge, saznao je da je rulja najpre zapalila jednu bolnicu, a potom prodrila u neke bogataške kuće i opljačkala ih, i neko vreme, pošto je biskup pobegao, u gradu nije bilo ni reda ni bezbednosti. Onda je car, koji se upravo nalazio u blizini, poslao jednog namesnika, grofa Hajnriha. Valja priznati, on je oštar gospodar, sa svojih nekoliko konjanika i vojnika zaveo je red u gradu. Ali sad je svakako vreme da prestane njegova vlada, očekuje se biskupov povratak. Grof je pomalo preterano cedio građanstvo, a dozlogrdila je i njegova naloznica, Agnesa, koja je već zrela za đavolov ražanj. No, uskoro će oni otići, opštinskom veću je odavno već dojadilo da mesto dobroga biskupa ima na vratu takvog jednog dvoranina i ratnika, koji je carev miljenik i stalno prima poslanstva i delegacije kao neki knez.

Zatim upitaše i gosta o njegovim doživljajima. »Ah«, reče on tužno, »o tome se ne govori. Pešačio sam i pešačio, i svuda je vladala zaraza, svuda su mrtvaci ležali na sve strane, i svuda su ljudi bili pomahnitali i zli od straha. Ja sam ostao živ, i možda ću sve to jednom uspeti da zaboravim. Sad sam se evo vratio, a moj majstor je mrtav! Dozvolite mi da ostanem nekoliko dana i da se odmorim, pa ću onda produžiti put«.

Nije ostao odmaranja radi. Ostao je zato što je bio razočaran i neodlučan, zato što je voleo taj grad zbog uspomena na srećnija vremena i zato što mu je godila ljubav jadne Marije. On tu ljubav nije mogao uzvratiti, nije joj mogao ništa pružiti sem prijateljstva i sažaljenja, ali njeno tiho, ponizno obožavanje ipak ga je zagrevalo. No više od svega toga zadržavala ga je u tome mestu žarka potreba da jednom opet bude umetnik, makar i bez radionice, makar se za nevolju pomagao oskudnim i nepodesnim alatom.

Nekoliko dana se Zlatousti nije bavio ničim drugim do crtanjem. Marija mu je nabavila hartiju i pero, pa je sedeo u svojoj sobi i satima crtao, prekrivao velike tabake čas žurno našaranim, čas nežnim figurama nacrtanim s puno ljubavi, prenoseći na hartiju prebogatu slikovnicu svoje duše. Mnogo puta je nacrtao Lenino lice, onakvo kakvo je

bilo kad mu se posle smrti onog skitnice prezadovoljno, zaljubljeno i ubilački smešilo, i Lenino lice kakvo je postalo u njenoj poslednjoj noći, kad se već topilo prelazeći u bezobličje, kad se već vraćalo zemlji. Nacrtao je malog seoskog dečaka koga je jednom video kako stisnutih pesničica leži mrtav na pragu pored svojih roditelja. Nacrtao je jedna kola puna leševa, sa tri kljusine pred njima, koje su s mukom vukle, i kraj njih strvoderske momke koji su nosili duge motke, a oči su im mračno škiljile kroz proreze crnih obrazina. Stalno iznova je crtao Rebeku, vitku crnooku jevrejsku devojkicu, njena uzana gorda usta, njeno lice prepuno bola i prepuno ogorčenja, njenu milu mladalačku priliku koja je izgledala toliko stvorena za ljubav, njena ohola čemerna usta. Crtao je sebe samog, kao putnika, kao ljubavnika, kao begunca od smrti što kosi, kao igrača na orgijama koje su usred kuge priređivali ljudi gladni života. Predano je sedeo pognut nad belom hartijom, izvlačio oholo i čvrsto lice gospođice Lizbete, onakvo kakvo je ranije znao, ružno lice stare sluškinje Margrite, lice majstora Niklausa, koje je voleo i od koga je strepeo. A češće je i tankim, slutećim potezima naznačivao jednu veliku žensku priliku, zemaljsku majku, kako sedi ruku skrštenih na krilu, a na licu joj se pod setnim očima vidi dašak osmeha. Beskrajno mu je prijalo ovo strujanje, ovaj osećaj u ruci koja je crtala, ovo gospodarenje licima. Za nekoliko dana ispunio je crtežima sve tabake koje mu je Marija nabavila. Od poslednjeg tabaka isekao je jedno parče i na njemu škrtim potezima nacrtao Marijino lice, njene lepe oči, njena usta puna odricanja. To joj je poklonio.

Osećanje težine, zajaženosti i prepunjenosti u njegovoj duši našlo je u crtanju oduške i olakšanja. Dokle god je crtao, nije znao gde se nalazio, ceo svet mu se sastojao jedino od stola, bele hartije, i uveče od svece. Sad se prenuo, setio se nedavnih doživljaja, video kako ga neumoljivo čeka novo putovanje, pa je počeo da tumara po gradu sa čudno podeljenim osećanjem ponovnog viđenja i rastajanja.

Prilikom jedne takve šetnje sreo je ženu čiji je lik najednom Postao novo središte svih njegovih rasutih osećanja. Bila je to neka Plemkinja na konju, neka visoka žena svetloplave kose, radoznalih, Pomalo hladnih plavih očiju, čvrstih, jedrih udova i rascvala lica puna elje za uživanjem i moći, puna samopouzdanja i slutljive čulne radoalosti. Držala se na svom mrkovu pomalo zapovednički i oholo, svikla oa naređuje, ali nije izgledala zatvorena ili odbojna, nego su joj ispod Pomalo hladnih očiju ustreptale nozdrve bile prijemčive za sve mirise sveta, a krupna opuštena usta izgledala su u najvećem stepenu kadra^{za} Primanje i davanje. Kad ju je Zlatousti video, istog trenutka se krenuo i osetio silnu žudnju da se ogleda sa ovom gordom ženom. Iz-

gledao mu je plemenit cilj da osvoji ovu ženu, i ne bi mu se činilo strašnom smrću da odlazeći k njoj slomi vrat. Odmah je osetio da je ta plava lavica srodna njemu, bogata čulima i dušom, pristupačna svim burama, koliko divlja toliko i nažna, vična strastima po iskustvu krvi nasleđenom od pradavnina.

Ona projaha, a on je otprati pogledom; između zamršene plave kose i okovratnika od modre kadije video je kako se pomalja njen čvrsti vrat, snažan i ponosan, a ipak zaodeven najnežnijom detinjom kožom. Ona je bila, činilo mu se, najlepša žena koju je ikada video. Zeleo je da taj vrat obujmi svojom šakom i da joj iz očiju izmami plavičastu hladnu tajnu. Ko je ona, to nije bilo teško raspitati se. Odmah je saznao da ona živi u dvorcu i da je to Agnesa, namesnikova ljubavnica; nije se začudio, mogla je biti i sama carica. Zastao je kraj jednog česmenog korita i ogledao se u vodi. Lik mu se bratski slagao s likom plave žene, samo što je bio veoma zadivljao. Još istog časa otišao je do jednog berberina, svog poznanika, i lepim recima ga naveo da mu potkrati i lepo očeshlja kosu i bradu.

Dva dana ju je progonio. Tek što Agnesa iziđe iz dvorca, a plavo-kosi stranac se već našao kraj kapije i sa divljenjem joj se zagledao u oči. Agnesa projaha oko bedema, a stranac iskrсну iza jošja. Agnesa svrati kod kujundžije, i kad iziđe iz radionice, srete nepoznatog. Ošinula ga je za trenutak zapovedničkim pogledom, a nozdrve su joj jako podrhtavale. Sutradan ujutru, kad je izjahala i videla da je on opet spremno čeka, ona mu jednim osmehom uputi izazov. On tom prilikom vide i grofa, namesnika; ovaj je bio kršan i smeo muškarac, valjalo ga je uzeti ozbiljno; ali u kosi su mu se već videle sede vlasi i sa lica su mu se čitale brige, pa je Zlatousti osetio svoju nadmoćnost nad njim.

Ova dva dana su ga prožela srećom, sav je zračio nanovo stečenom mladošću. Lepo je bilo pokazati se ovoj ženi i ponuditi joj borbu. Lepo je bilo pokloniti svoju slobodu ovoj lepotici. Lepo je bilo i duboko ga je dražilo osećanje da svoj život stavlja na ovu jedinu kocku.

Trećeg dana ujutru Agnesa izjaha iz dvorske kapije, u pratnji jednog sluge na konju. Oči joj se, orne za borbu i pomalo nemirne, odmah stadoše osvrtni da ugledaju njenog progonitelja. I zaista, bio je već tu. Ona posla slugu s nekim nalogom, pa sama produži polako da jaše, i sve tako polako projaha kroz donju kapiju, pa preko mosta. Samo jednom se osvrnula. Videla je kako- neznanac ide za njom. Kraj puta za pokloničku crkvu Svetoga Vida, gde je u to vreme bilo sasvim pusto, zastala je da ga sačeka. Morala je da čeka čitavo pola sata, jer neznanac je išao polako, ne želeći da se zaduva. Stigao je svež i osmehnut, sa grančicom jarkocrvenog šipka u zubima. Ona je bila sjahala,

privezala konja, pa se oslonila na bršljanom obrasli strmi potporni zid i gledala ususret svom progonitelju. Ovaj zastade, gledajući je u oči, i skide kapu.

»Zašto trčiš za mnom?« upita ona. »Šta želiš od mene?«

»Oh«, reče on, »mnogo više bih želeo da ti nešto poklonim no da nešto primim od tebe. Zeleo bih da ti sebe ponudim kao poklon, lepa gospo, pa onda čini sa mnom što god hoćeš«.

»Dobro, videću šta se može učiniti s tobom. Ali ako si mislio da ćeš ovde napolju moći da bez opasnosti ubereš cvetić, onda si se prevario. Ja mogu da volim samo muškarce koji umeju, ako zatreba, i život da stave na kocku«.

»Tvoje je da mi naređuješ«.

Ona polako skide sa vrata tanak zlatan lanac i pruži mu ga.

»A kako se zoveš?«

»Zlatousti«.

»Lepo, Zlatousti, okusiću koliko su ti zlatna usta. Dobro me slušaj: pred veče ćeš u zamku pokazati ovaj lanac i reći ćeš da si ga našao. Nećeš ga davati iz ruku, jer bih ja, reci, možda želela da ga primim lično od tebe. Doći ćeš takav kakav si, neka te smatraju za prosjaka. Ako se neko od posluže izbrecne na tebe, ostani miran. Moraš znati da u dvorcu imam samo dvoje u koje se mogu pouzdati: konjušara Maksa i sobaricu Bertu. Moraš pronaći jedno od to dvoje i reći im da te povedu k meni. Prema svima ostalima u dvorcu, uključujući i grofa, budi na oprezu, oni su neprijatelji. Opomenula sam te. To te može stati glave«.

Pa mu pruži ruku, a on je uze osmehujući se, nežno je poljubi i blago protrlja obraz o nju. Potom stavi lanac u džep i uputi se nizbrdo prema reci i gradu. Vinogradi su bili već goli, sa drveća je opadao jedan po jedan žut list. Zlatousti osmehujući se zavrte glavom kad Pogleda na grad i kad mu se ovaj učini prijazan i mio. Samo pre nekoliko dana bio je još toliko tužan, tužan čak i zbog toga što su i nevolja i patnja prolazne. A sad su, evo, zbilja već prošle, odlebele kao zlatno lišće sa granja. Činilo mu se da ljubav na njega još nikad nije tako zračila kao iz ove žene, čiji su ga visoki stas i plavo nasmejano² votno obilje potsetili na lik njegove majke kakav je nosio u srcu^{ne} kada davno kao dečak u Marijabronu. Još koliko prekjuče on ne bi^{se} natrao mogućim da će mu se svet još jednom javiti očima tako radostan i nasmejan, da će biti kadar da još jednom oseti kako mu bu-^{ic} J^{ic}a života, veselja i mladosti ovako snažno i neodoljivo struji kroz^{ty} - Kakve li sreće što je još živ, što ga je smrt poštedela tokom ovih stravičnih meseci!

Uveče je otišao u zamak. U dvorištu zamka bilo je vrlo živo, rasedlavalu su konje, glasonoše su hitale, kroz unutrašnju kapiju i uz stepenice sluge su uvodile jednu malu povorku svestenika i crkvenih velikodostojnika. Zlatousti htede da pođe za njima, no vratar ga zadržao. On izvadi zlatni lanac i reče da mu je naloženo da ga ne predaje nikom drugom do lično milostivoj gospodi ili njenoj sobarici. Odrediše jednog slugu da ga prati, a potom je morao dugo da čeka u hodnicima. Najzad se pojavi jedna lepuškasta živahna žena, prođe kraj njega, tiho ga upita: »Jeste li vi Zlatousti?« i dade mu rukom znak da pođe za njom. Potom ćutke iščeze kroz jedna vrata, a posle izvesnog vremena se opet pojavi i mahnu mu da uđe.

On uđe u jednu malu sobu, koja je snažno mirisala na krzno i na sladunjav parfem i bila prepuna okačenih haljina i ogrtača; na drvenim klinovima visili su ženski šeširi, u jednom otvorenom kovčegu nalazila se sva sila cipela. Tu je stajao i čekaao neko pola sata, udišući miris haljina, gladeći rukom krzna i radoznalo se osmehujući silnoj lepjoj odeći što je visila oko njega.

Najzad se unutrašnja vrata otvoriše, ali ne iziđe sobarica, već Agnesa glavom, u svetloplavoj haljini, oko vrata optočenoj belim krznom. Ona polako, korak po korak, priđe čoveku koji ju je čekaao, dok su ga njene hladne plave oči ozbiljno posmatrale.

»Morao si da čekaš«, reče ona tiho. »Verujem da smo sad bezbedni. Kod grofa se nalaze sveštenici izaslanici, on sad večera u njihovom društvu i besumnje će još dugo pregovarati s njima; sednice sa sveštenicima uvek dugo traju. Ovaj čas pripada tebi i meni. Dobro došao, Zlatousti«.

Ona se naže prema njemu, njene požudne usne približiše se njegovima, ćutke pozdraviše jedno drugo sjedinjeni u prvom poljupcu. On joj lagano obavio ruku oko vrata. Ona ga povede kroz vrata, u ložnicu, visoku i jarko obasjanu svećama. Na stolu je stajala pripremljena večera; posedaše, i ona ga brižljivo posluži hlebom i maslacem i parčetom mesa i nasu mu bela vina u lepu plavičastu čašu. Počeše jesti, pijući oboje iz istog plavičastog pehara, dok su se ruke igrale, ispitujući se uzajamno.

»Lepa ptičice moja«, upita ga ona, »odakle si mi doletela? Jesi li ratnik, ili svirač, ili si samo sirota skitnica?«

»Ja sam sve što zaželiš«, nasmeja se on tiho, »ja sam potpuno tvoj. Svirač sam, ako to želiš, a ti si, moj a slatka lauta, i kad ti obavijem prste oko vrata i zasviram na tebi, začuemo andeoski poj. Hodi srce moje, ja nisam došao da jedem tvoje lepe đakoni je ni da pijem tvoje belo vino, došao sam jedino tebe radi«.

Pa joj polako skide belo krzno s vrata i uz tepanje joj smače haljinu s tela. Napolju su dvorski ljudi i popovi većali, sluge su tiho promicale, a tanak mesečev srp se sasvim zagnjurio iza drveća; ljubavnici o tome ništa nisu znali. Njima je cvetao raj, privučeni jedno drugom i spleteni izgubili su se u njegovoj mirisnoj noći, gledali su kako se svetlucaju njegove bele cvetne tajne, nežnim i zahvalnim rukama su brali njegove željene plodove. Nikada još nije svirač svirao na ovakvoj lauti, nikada još lauta nije zvučala pod ovako snažnim i vičnim prstima.

»Zlatousti«, šaputala mu je ona žarko na uho, »oh, što si ti čarobnjak! Od tebe, slatka ribo zlatna, želela bih da dobijem! dete. A još više bih volela da umrem od tebe. Ispij me, dragi, istopi me, ubij me!«

Duboko u njegovom grlu zabruja zvuk sreće kad vide kako se tvrd izraz njenih hladnih očiju topi i postaje sve slabiji. Kao nežni drhtaj i zamiranje proleprša jeza dubinom njenih očiju, gasći se kao srebrni žmarci po koži ribe na umoru, mutnozlatne boje kao otsev onog čarobnog svetleanja duboko u reci. Njemu se činilo da se u ovom trenutku stekla sva sreća koju čovek uopšte može doživeti.

Odmah potom, dok je ona ležala uzdrhtala i sklopljenih očiju, on se polako diže i počeo da navlači odelo. Uzdahnuvši, rekao joj je na uvo: »Zlato moje lepo, sad idem. Ne bih hteo da umrem, ne bih hteo da me grof ubije. Pre toga bih želeo da tebe i sebe još jednom načinim ovako srećnim kao što smo danas bili. Još jednom, još mnogo puta!«

Ona je ćutala i ležala dok se on oblačio. On onda blago prebaci pokrivač preko nje i poljubi je u oči.

»Zlatousti«, reče ona, »oh, zašto moraš da ideš? Dođi sutra opet! Bude li opasnosti, ja ću te opomenuti. Dođi opet, dođi sutra opet!«

Pa povuče za gajtan od zvona. Na vratima sobe za odeću dočeka ga sobarica i izvede ga iz zamka. Tako je želeo da joj pokloni zlatnik; za trenutak se zastideo svoje siromaštine.

Pred ponoć je stigao na Riblju pijacu i bacio pogled na kuću. Bilo je kasno, besumnje niko nije više budan, verovatno će morati da provede noć napolju. Na svoje čuđenje zatekao je kapiju otvorenu. Tiho se uvukao unutra i zatvorio vrata za sobom. Do njegove sobe išlo *e kroz kuhinju. Tamo je gorela svetlost. Marija je sedela za kuhinjskim stolom pored malene uljane svetiljke. Upravo je bila zadremala, Pošto je čekala nekoliko sati. Kad on uđe, ona se trže i preplašeno skoči.

»Oh«, reče on, »Marija, zar si još budna?«

»Jesam«, reče ona. »Inače bi zatekao kuću zaključanu«.

»Zao mi je, Marija, što si čekala. Tako je kasno. Ne ljuti se na

»Ja se na tebe nikad ne ljutim, Zlatousti. Samo sam malčice tužna«.

»Ne treba da budeš tužna. Zbog čega si tužna?«

»Ah, Zlatousti, tako bih volela da sam zdrava i lepa i snažna. Onda ne bi morao noću da ideš u tuđe kuće i da voliš druge žene. Onda bi svakako jednom ostao i sa mnom i malo i mene milovao«.

Nikakva nada nije zvučala u njenom blagom glasu, niti gorčina, jedino tuga. On je zbunjeno stajao kraj nje, silno ju je žalio, a nije znao šta da kaže. Oprezno joj je rukom dodirnuo glavu i pomilovao je po kosi, a ona je stajala i ćutala, s jezom osećajući njegovu ruku na svojoj kosi, malo je otplakala, pa se onda ispravila i bojažljivo rekla: »Idi sad da spavaš, Zlatousti. Pričala sam gluposti, bila sam tako sanjiva. Laku noć!«

XVI

Zlatousti je proveo dan na brežuljcima, pun blaženog nestrpljenja. Da je imao konja, odjahao bi u manastir do lepe Madone svoga majstora; želeo je da je vidi još jednom, a i činilo mu se da je noćas sanjao majstora Niklausa. No, kasnije će on to nadoknaditi. Makar i ova ljubavna sreća sa Agnesom bila kratkog veka, i možda vodila zlu ishodu — danas se ona širom rascvetala, i nije smeo da od nje išta propusti. Danas nije želeo da vidi ljude ni da mu štogod odvrća pažnju, hteo je da blagi jesenji dan provede napolju, pod drvećem i oblacima. Rekao je Mariji da je naumio da prošetati po okolini i da će se verovatno veoma kasno vratiti, pa neka mu da oveće parče hleba, a uveće neka nipošto ne čeka zbog njega. Ona ništa ne reče na to, napuni mu džep hlebom i jabukama, pređe četkom preko njegovog starog kaputa, čije je rupe već prvog dana bila zakrpila, i pusti ga da ode.

On pođe preko reke, pa kroz puste vinograde uzbrdo po strmim stepenastim stazama, gore se izgubi u šumi i ne prestade da se penje sve dok nije izbio na poslednji, najviši greben. Onda je sunce mlako sijalo kroz splet golog granja, kosovi su pred njegovim koracima bežali u žbunje, plašljivo čučali i crnim blistavim očima virili iz cestara, a daleko dole tekla je reka u plavom luku i video se grad, malen kao igračka; otuda se više nijedan zvuk nije čuo osim zvona što pozivaju na molitvu. Ovde gore nalazili su se mali travom obrasli bedemi i humke iz starog neznabožačkog doba, — možda nekadašnja utvrđenja«

a možda i grobovi. Spustio se na jednu od tih humki, gde se moglo sedeti na suvom sred pucketave jesenje trave, a pogled se pružao na čitavu prostranu dolinu i na brežuljke i brda s one strane reke, na venac za vencem, sve donde gde su se planine i nebo susretali u plavičastoj igri, te se nisu više mogli razlikovati. Sav taj prostrani predeo, a i još veću daljinu no što oko može videti, prepešačile su njegove noge; svi oni krajevi koji su sada daljina i sećanje — nekada su bili bliskost i sadašnjost. U onim šumama je stotinu puta spavao, jeo je bobice, gladovao i mrznuo se, preko onih planinskih grebena i onih pustara je pešačio, onde je bio veseo i tužan, bodar i umoran. Negde u toj daljini, za granicom vidljivog, ležale su spaljene kosti dobre Lene, tamo negde njegov drug Robert valjda i sad još pešači, ako ga kuga nije odnela; negde tamo napolju leži mrtvi Viktor, a negde, dalek i začaran, nalazi se i manastir njegove mladosti, uzdiže se zamak viteza s lepim ćerkama, luta sirota i proganjana nesrećna Rebeka, ili je već umrla. Znao je: sva ta bezbrojna, nadaleko razbacana mesta, te pustare i šume, ti gradovi i sela, zamci i manastiri, i svi ti ljudi, svejedno da li su živi ili mrtvi, nalazili su se duboko u njemu i bili povezani jedni s drugima, u njegovom sećanju, u njegovoj ljubavi, njegovom kajanju, njegovoj čežnji. A kad sutra i njega smrt odnese, sve će se to raspasti i ugasiti, ćela ova slikovnica, tako puna žena i ljubavi, letnjih jutara i zimskih noći. Oh, došlo je vreme da još nešto učini, da nešto stvori i ostavi za sobom, nešto što će ga nadživeti.

Od ovog života, od ovih putovanja, od svih ovih godina otkako je krenuo u svet — do danas je ostalo malo ploda. Ostalo je nekoliko kipova koje je nekad načinio u radionici, pre svega Jovan, a zatim još ova slikovnica, ovaj nestvarni svet unutra u njegovoj glavi, ovaj lepi i bolni svet slika iz uspomena. Da li će mu poći za rukom da spase nešto od ovog unutrašnjeg sveta i da ga obelodani? Ili će većito biti kao i dosad: stalno novi gradovi, novi predeli, nove žene, novi doživljaji, nove slike, naslagane jedna preko druge, koje mu na put ne daju ništa sem ove nemirne, koliko bolne toliko i lepe prepunjenosti srca?

Bedno je to kako život vuče čoveka za nos, da se zaceniš od snaeha i da ridaš od plača! Ili živiš, puštaš čula da igraju, sit se podojiš "a grudima stare majke Eve — onda, doduše, naiđe pokoje silno uživanje, ali nema zaštite od prolaznosti; onda si kao pečurka u šumi, koja se danas prelijeva lepim bojama, a sutra trune. Ili uzmeš da se braniš, zaptvaraš se u neku radionicu i gledaš da sazdaš spomenik prolaznom životu — onda moraš da se odrekneš života, onda si samo još oruđe, onda

se, doduše, nalaziš u službi neprolaznoga, ali pritom se sušiš i gubiš slobodu, obilje i slast života. Ovako je bilo i sa majstorom Niklausom.

Ah, ali sav ovaj život ipak ima samo onda smisla ako se i jedno i drugo može izvojštiti, ako život nije rascepljen ovim suvim ili — ili! Stvarati, a ne plaćati to svojim životom! Ziveti, a ne odreći se plemstva stvaralaštva! Zar to nije moguće?

Možda postoje ljudi kojima je to moguće. Možda ima supruga i otaca porodice koji uprkos vemosti nisu izgubili čulno uživanje? Možda ima okućenih kojima nedostatak slobode i opasnosti nije saaušio srce? Možda. Video nije još nijednoga.

Izgledalo je da sav život počiva na dvojstvu, na suprotnostima; ili si žena ili čovek, ili lualica ili čilta, ili razuman ili osećajan — nikad ne možeš istovremeno doživeti udisanje i izdisanje, muškost i ženskost, slobodu i poredak, nagon i duh, uvek moraš jedno platiti gubitkom drugog, i jedno je vazda isto onako važno i poželjno kao i ono drugo! Ženama je tu možda lakše. Kod njih je priroda tako udesila da uživanje samo od sebe donosi ploda i da od ljubavne sreće nastaje dete. Kod muškaraca mesto te jednostavne plodnosti postoji večita čežnja. Pa da li je bog, koji je sve tako stvorio, zao ili neprijateljski nastrojen, da li se zlurado potsmeva svojoj sopsrvenoj tvorevini? Ne, on ne može biti zao kad je stvorio srne i jelene, ribe i ptice, šumu, cveće, godišnja doba. Ali kroz njegovu tvorevinu prolazi naprslina, bilo zato što je neuspela i nesavršena, bilo zato što bog možda sa tom pukotinom i čežnjom ljudskoga života ima neke naročite namere, bilo zato što je to seme vraga, nasledni greh. Ali zašto bi ta čežnja i nezadovoljenost bila greh? Zar iz nje ne niče sve lepo i sveto što je čovek stvorio i što vraća bogu kao žrtvu zahvalnicu?

Pritisnut mislima, upravo je pogled na grad, ugledao trg i Riblju pijacu, mostove, crkve, većnicu. A onamo se dizao i dvorac, gorda biskupova palata, u kojoj sad vlada grof Hajnrih. Pod onim kulama i dugačkim krovovima boravi Agnesa, boravi njegova lepa kraljevska dragana, koja izgleda tako ohola, a ipak se u ljubavi može toliko zaboraviti i predavati. Radosno je mislio na nju, radosno i zahvalno se spominjao protekle noći. Da bi doživeo sreću te noći, da bi ovu čudesnu ženu toliko mogao u~rećiti, za to su bili potrebni sav njegov život, sve učenje kod žena, sve putovanje i nevolja, sve propešačene snežne noći i sve prijateljstvo i prisnost sa životinjama, cvećem, drvećem, vodom, ribama, leptirima. Za to su bila potrebna čula izoštrena u nasladi i u opasnosti, potrebna je bila bezavičajnost, potreban vasceli onaj svet slika koji se tokom mnogih godina gomilao u njegovoj duši. Dokle god

je njegov život bašta u kojoj cveta takvo čarobno cveće kao što je Agnesa, on ne sme da se požali.

Ceo dan je proveo na tim uzvišicama jesenjeg izgleda, hodajući, odmarajući se, jedući hleb, misleći na Agnesu i na veće. Kad se smrklo, sišao je opet u grad i približio se dvorcu. Postalo je sveže, kuće su ga gledale mirnim crvenkastim očima prozora; u susret mu naiđe mala povorka dečaka koji su pevali i na štapovima visoko nosili izdubljene repe, u koje su bila urezana lica i stavljene zapaljene svece. Mala maskarada donese sa sobom miris zime, i Zlatousti je gledao za njom osmehujući se. Dugo je tumarao pred dvorcem. Popovsko poslanstvo se još nalazilo unutra, tu i tamo se video neki duhovnik kako stoji iza prozora. Njemu najzad pođe za rukom da se ušunja unutra i da pro-nađe sobaricu Bertu. Opet se sakrio u ostavi za haljine, dok se Agnesa nije pojavila i nežno ga povelu u svoju sobu. Nežno ga dočeka njeno lepo lice, nežno ali nimalo veselo; bila je tužna, brinula se, bila bojažljiva. On se morao veoma potruditi da je malo razvedri. Polako je pod njegovim poljupcima i ljubavnim recima sticala nešto pouzdanja.

»Ti umeš da budeš tako mio«, reče ona zahvalno. »Iz grla ti izlaze tako duboki tonovi, ptico moja, kad si nežan i gučeš i brbljaš. Volim te, Zlatousti. Oh, kad bismo bili daleko odavde! Ovde mi se više ne sviđa, ionako će brzo doći kraj našem bavljenju ovde, grof je opozvan, uskoro će se vratiti onaj glupi biskup. Grof je danas ljut, nagnjavili su ga popovi. Ah, mili, samo da te ne vidi! Ubio bi te istog trenu. Tako se plašim za tebe«.

U sećanju mu iskrснуše poluzaboravljeni zvuči — zar nije već jednom davno čuo tu pesmu? Tako mu je Lidija nekad govorila, sa takvom ljubavlju i strepnjom, tako nežno-tužno. Tako je ona noću dolazila u njegov sobičak, obuzeta ljubavlju i obuzeta strahom, obuzeta brigama, obuzeta strašnim slikama bojazni. On je voleo da sluša tu nežno-plašljivu pesmu. Šta bi ljubav bila bez prikriivanja! Šta bi ljubav bila bez opasnosti!

Blago je privukao Agnesu k sebi, milovao je, držao je za ruku, Pevušio joj na uvo tihe reci udvaranja, ljubio joj obrve. Diralo ga je¹ ushićavalo što je ona zbog njega tako bojažljiva i zabrinuta. Ona je zahvalno primala njegova milovanja, gotovo inerno, privi jala se uz ijega obuzeta ljubavlju, ali nije se razvedrila.

I najednom se žestoko trgla: u blizini se zalupiše neka vrata, a sobi se stadoše približavati brzi koraci.

»Za ime božje, to je on!« povika ona očajno, »to je grof. Brzo, ~~Hoće~~ pobeći kroz sobičak. Brzo! Ne odaj me!«

I istoga časa ga ugura u sobičak u kom su stajale haljine; on ostade sam i poče oklevajući da pipa po mraku. Začuo je kako grof n sobi glasno govori sa Agnesom. Pa poče da se pipajući između haljina probija ka izlaznim vratima, nečujno stupajući nogu pred nogu. Najzad se našao kraj vrata koja vode u hodnik, i tiho pokušao da ih otvori. I tek u tom trenutku, kad je otkrio da su vrata spolja zaključana, uplaši se i on, i srce poče da mu divlje i bolno tuče. Mogao je biti nesrećan slučaj što je neko zaključao ova vrata otkako je on prošao kroz njih. Ali on u to nije verovao. Upao je u klopku, bio je izgubljen; neko ga je morao videti kad se uvlačio ovamo. To će mu doći glave. Stajao je drhteći u mraku, i u tom trenutku se setio Agnesinih oprostajnih reci: »Ne odaj me!« Ne, neće je odati. Srce mu je čekicalo, ali ga je ta odluka činila čvrstim, prkosno je stiskao zube.

Sve se to desilo za nekoliko časaka. A onda se otvoriše vrata prekoputa, i iz Agnesine sobe uđe grof, držeći svećnjak u levoj a isukani mač u desnoj ruci. Istog trena Zlatousti žurnim pokretom zgrabi nekoliko haljina i ogrtača koji su visili oko njega i prebaci ih preko ruke. Neka ga smatraju za lopova, možda je to izlaz.

Grof ga odmah ugleda. Pa se poče polako približavati.

»Ko si ti? Šta činiš ovde? Odgovaraj, ili ću te probosti«.

»Oprostite«, prošaputa Zlatousti, »ja sam siromah, a vi ste tako bogati! Vратиću sve što sam uzeo, gospodaru, evo!«

I prostre ogrtače po tlu.

»Tako, krao si, dakle? Nije bilo mudro od tebe što si radi starih ogrtača stavio život na kocku. Jesi li ovdašnji građanin?«

»Ne, gospodaru, ja nemam zavičaja. Ja sam siromah, sažalite se — «

»Dosta! Baš bih hteo znati da nisi bio toliko drzak da uznemiravaš i milostivu gospodu. Ali pošto ćeš ionako biti obešen, nije potrebno da to istražujemo. Krađa je dovoljna«.

Pa žestoko zakuca na zatvorena vrata i povika: »Jeste li tu? Otvarajte!«

Vrata se otvoriše spolja, a pred njima su pripravno stajala tri najamnika sa isukanim mačevima.

»Dobro ga svežite«, uzviknu grof glasom koji je škripao od ruganja i oholosti. »To je neka skitnica, krao je ovde. Zatvorite ga, a sutra ujutru obesite hulju o vešala«.

Zlatoustom, koji se nije branio, sputaše ruke. Tako ga odvedoše dugačkim hodnikom niz stepenice, pa preko unutrašnjeg dvorišta, a jedan sluga je išao napred i nosio fenjer. Zastali su pred nekim polukružnim, gvožđem okovanim vratima koja su vodila u podrum, pa su počeli da se dogovaraju i da grde, jer nije bilo ključa da otvore vrata,

te jedan najamnik uze fenjer a sluga se trčeći vrati da uzme ključ. Tako su stajali, tri naoružana čoveka i jedan vezani, i čekali pred kapijom. Onaj sa fenjerom radoznalo osvetli lice uhapšeniku. U tom trenutku pored njih prodoše dvojica od onih sveštenika koji su bili u gostima kod grofa; dolazili su od dvorske kapele, pa zastadoše pred ovom grupom i obojica pažljivo stadoše posmatrati taj noćni prizor: tri najamnika i vezanog čoveka kako stoje i čekaju.

Zlatousti nije primećivao ni sveštenike niti je gledao svoje čuvar. Nije mogao videti ništa sem svetiljke, koju su držali pred samim njegovim licem, te mu je, lagano trepereći, zaslepljivala oči. A iza svetiljke, u nekom sumraku punom strave, video je još nešto, nešto bezoblično, ogromno, avetinjsko: provaliju, svršetak, smrt. Stajao je ukočenih očiju i ništa nije ni video ni čuo. Jedan od sveštenika poče sa živim učešćem da šapće s najamnicima. Kad je čuo da je taj čovek osuđen na smrt i da je lopov, on upita da li je imao ispovednika. Ne, odgovoriše mu, tek što je uhvaćen na delu.

»Onda ću ja«, reče sveštenik, »sutra ujutru pre jutrenja doći k njemu sa pričešćem i saslušati njegovu ispovest. Vi mi jamčite da ga pre toga ne odvedu. Sa gospodinom grofom razgovaraću još danas. Neka je taj čovek i lopov, ali ipak kao i svaki hrišćanin ima pravo na ispovednika i pričešće«.

Najamnici se ne usudiše da protivreče. Poznavali su tog duhovnika, pripadao je gospodi iz poslanstva, nekoliko puta su ga videli kako jede za grof ovim stolom. A zašto i da uskrate ispovest onoj siroti skitnici?

Gospoda se udaljiše. Zlatousti je stajao i zurio. Najzad stiže sluga s ključem i otključa vrata. Zatvorenika odvedoše u jednu zasvođenu prostoriju u podrumu i on spotičući se i teturajući side niz nekoliko stepenika. Tu je oko stola stajalo nekoliko tronožaca bez naslona, bilo je to predvorje nekog podruma za vino. Oni mu privukoše jedan tronožac do stola i rekoše mu da sedne.

»Sutra će zorom doći jedan pop, pa ćeš još moći da se ispovediš«, ču mu jedan najamnik. Potom odoše i brižljivo zatvoriše teška vrata.

»Ostavi mi tu svetiljku, druže«, zamoli Zlatousti.

»Ne, bratac, mogao bi njome da poćiniš neko zlo. Biće i ovako dobro. Budi pametan i pomiri se sa sudbinom. A koliko i može goreti ovakva svetiljka? Za jedan sat bi se ionako ugasila. Laku noć!«

I tako je ostao sam u mraku, sedeći na tronošcu, glave oslonjene a sto. Tako je bilo neugodno sedeti, a veze oko ručnih zglobova nano-¹⁵ u mu bol, no ti osećaji su mu tek kasnije doprli do svesti. Isprva¹⁶ samo sedeo, naslonivši glavu na sto kao na dželatski panj, a neki

nagon ga je terao da i telom i čulima učini ono što je sad bilo naloženo njegovom srcu: da se preda neumitnosti, da se potčini neizbežnom umiranju.

Čitavu večnost je tako prosedeo, kukavno povijen, pokušavajući da primi na sebe ono što mu je naloženo, da to udahne, uvidi i da se prožme njime. Sada je veće, počinje noć, i kraj te noći će i njemu doneti kraj. To je morao pokušati da shvati. Sutra neće više živeti. Visiće, biće stvar na koju sleću ptice da je kljuju, biće ono što je majstor Niklaus, što je Lena u spaljenoj kolibi, što su svi oni koje je gledao kako leže po izumrlim kućama i na pretrpanim mrtvačkim kolima. Nije bilo lako to uvideti i prožeti se time. Bilo je upravo nemoguće uvideti to. Postojalo je isuviše stvari sa kojima se još nije rastao, od kojih se još nije oprostio. Časovi ove noći bili su mu dati da to učini.

Morao se oprostiti od lepe Agnese: nikada više neće videti njenu visoku priliku, njenu svetlu blistavu kosu, njene hladne plave oči, nikada više slabljenje i podrhtavanje oholosti u tim očima, nikada više mile zlatne malje na njenoj mirisavoj koži. Zbogom, plave oči, zbogom, vlažna, uzdrhtala usta! Nadao se da će ih još često ljubiti. Oh, koliko je još danas na onim brežuljcima, pod poznim jesenjim suncem, mislio na nju, pripadao joj, čeznuo za njom! Ali morao se oprostiti i od brežuljaka, od sunca, od plavog neba prošaranog belim oblacima, oprostiti se od drveća i šuma, od putovanja, od smene dana i noći i godišnjih doba. Sad Marija možda još sedi budna, sirota Marija sa dobrim zaljubljenim očima i ćopavom nogom, sedi i čeka u kuhinji, hvata je san i opet se budi, ali Zlatoustog više nema da se vrati kući.

Ah, pa hartija i pisaljka, i nadanje u sve one figure koje je još želeo da načini! Sve je to propalo, propalo! A morao se okaniti i nade u ponovno viđenje sa Narcisom, sa anilini apostolom Jovanom, — i te nade se morao lišiti.

Pa se morao oprostiti od sopstvenih ruku, od sopstvenih očiju, od gladi i žeđi, jela i pića, od ljubavi, od sviranja na lauti, od spavanja i buđenja, od svega. Sutra će vazduhom leteti neka ptica, a Zlatousti je neće više videti, pevaće neka devojka na prozoru, a on je neće više čuti kako peva, teći će reka i nemo će plivati tamne ribe, duvace vetar i nosiće žuto lišće po zemlji, sijaće sunce i zvezdano nebo, mladi ljudi će kretati na igranku, spustiće se prvi sneg na daleka brda — i sve će dalje ići svojim tokom, svako drvo će bacati svoju senku ispred sebe, svi ljudi će veselo ili tužno gledati svojim živim očima, psi će lajati, krave će mukati u seoskim stajama, i sve to bez njega, sve mu to više neće pripadati, od svega će biti otrgnut.

Udisao je jutarnji miris pustare, osećao ukus slatkog mladog vina i mladih čvrstih oraha, kroz potišteno srce mu je kao uspomena proleteo proplamsali otsjaj vascelog raznobojnog sveta, tonući i opraštajući se svekolički lepi i zamršeni život još jednom je zasjao kroz sva njegova čula, i on se sav skupi od šiknulog bola i oseti kako mu suza za suzom navire iz očiju. Predao se tome talasu, zagrcavši, suze mu žestoko linuše, i on se sav skrhan predade beskonačnom bolu. Oh, daljine i šumoviti brežuljci, potoci opervaženi zelenim jošjem, devojke, noći na mostovima obasjanim mesečinom, o, ti lepi blistavi svete prepun slika, kako da te ostavim! Rasplakan je ležao preko stola, kao neutešno dete. Iz ucveljenosti njegovog srca navre uzdah i žalosno zapomaganje: »O majko, o majko!«

I kako izreče to čarobno ime, tako mu iz dubine sećanja odgovi jedan lik, lik majke. Nije to bila prilika majke iz njegovih misli i umetničkih snova, bio je to lik njegove sopstvene majke, lep i živ, kakav još od manastirskih dana nije više video. Njoj je uputio svoju jadikovku, njoj obraćen plakao je zbog nepodnošljive patnje koju nanosi neumitno umiranje, njoj se predavao, njoj je vraćao šumu, sunce, oči, ruke, vraćao joj je čitavo svoje biće i svoj život, stavljao ih u materinske ruke.

Usred plakanja zaspao je; iscrpenost i san ga materinski privinuše u naručje. Prospavao je sat-dva, i za to vreme bio daleko od svoje nevolje.

Kad se probudio, osetio je žestoke bolove. Zglobovi su ga ljuto Pekli, isečeni konopcem, leđa i vrat su mu sevali od bolova. S mukom se uspravio, pribrao se i ponovo postao svestan svoga položaja. Oko njega je vladala potpuna tmina, i on nije znao koliko je spavao, nije znao koliko mu časova još ostaje da živi. Možda će već u sledećem trenutku doći i povesti ga na pogubljenje. I tad se setio da su mu obećali sveštenika. Nije verovao da će njegove svete tajne moći mnogo^{da} mu pomognu. Nije bio siguran da li će i najpotpunije razrešenje i^oProštaj grehova moći da ga uvedu u nebo. Nije bio siguran da li^{uo}Pšte ima neba, i boga oca, i suđenja i večnosti. On je u tim stvarima već odavno izgubio svaku izvesnost.

Ali, postojala večnost ili ne: on nije žudeo za njom, on nije^kKao ništa do ovaj nesigurni, prolazni život, ovo disanje, ovo osećanje^a e nalazi u svojoj koži, nije želeo ništa sem da živi. Pomahnitalo se[']Sao, oteturao po mraku do zida, naslonio se i počeo da razmišlja.^{Pa}k mora postojati neki spas! Možda će sveštenik značiti spas, možda^{'e} on uveriti u njegovu nevinost, reći koju reč za njega i omogućiti^u °dlaganje ili bekstvo? Strasno se udubljavao u te misli i neprestano

se vraćao na njih. A ako od toga ništa ne bude, on ipak neće dići ruke, igra još ne mora biti izgubljena. Najpre će, dakle, pokušati da pridobije sveštenika za sebe, svim silama će se upeti da ga očara, da ga zagreje, da ga ubedi, da mu se dodvori laskanjem. Sveštenik je predstavljao jedinu vrednu kartu u njegovoj igri, sve ostale mogućnosti su bile puki snovi. Pa ipak, postoje razne slučajnosti i sticaji okolnosti; dželat bi mogao dobiti srdobolju, vešala bi se mogla slomiti, mogla se ukazati neka dotle neslućena mogućnost za bekstvo. U svakom slučaju, Zlatousti se opirao umiranju; uzalud je pokušao da prihvati takvu sudbinu i da se pomiri s njom: nije mu pošlo za rukom. Pripremiće se za odbranu i boriti se svim silama, podmetnuće stražaru nogu, jurnuće na dželata i oboriće ga, do poslednjeg trenutka će svakom kapi krvi braniti svoj život. — Oh, kad bi samo mogao privoleti tog popa da mu odveže ruke! Time bi već besкраjno mnogo bilo postignuto!

U međuvremenu je pokušavao, ne obazirući se na bolove, da zubima razveže konopac. Besno se naprežući, posle strahovito dugog vremena on postiže toliko da mu se konopac učini malo razlabavljen. Stajao je daščući sred zatvorske noći, natekle ruke i šake jako su ga bolele. Kad je povratio dah, počeo je da se pipajući kreće pored zida, sve dalje, ispitujući korak po korak vlažni podrumski zid da nađe kakvu oštru izbočinu. Tad mu padoše na um stepenice niz koje je doteturao u ovaj podrum. Stade da traži i nađe ih. Onda kleče i pokušava da trlja konopac o kamenu ivicu jednog stepenika. Bilo je to teško, mesto konopca stalno su mu čukljevi udarali o kamen, to ga je palilo kao oganj, osećao je kako teče krv. Ali nije popuštao. Kad se između vrata i praga već ukaza majušna tanka pruga sive jutarnje svetlosti, on postiže što je želeo. Konopac je bio prestrugan, mogao je da ga odreši, ruke su mu bile slobodne! Ali potom jedva da je i prst mogao da pokrene, šake su mu bile natekle i utrnule a ruke sve do ramena ukočeno zgrčene. Bio je prinuđen da ih vežba, naterao ih je da se kreću, kako bi krv opet zastrujala kroz njih. Jer skovao je sad jedan plan koji mu je izgledao dobar.

Ne bude li već postigao da mu onaj pop pomogne, onda će, ako ovoga ma i na časak ostave nasamo s njim, biti prinuđen da ga ubije. Jedna od ovih stolica poslužiće u tu svrhu. Da ga udavi nije mogao, za to nije osećao dovoljno snage u šakama i rukama. Dakle, ubiti ga, brzo se preobući u njegovu mantiju i u njoj pobeći! Dok ostali *Pronađu* ubijenoga, on će morati da se izvuče iz zamka, a onda da trči, da trči! Marija će ga pustiti u kuću i sakriti. Moraće to da pokuša. Bilo izvodljivo.

Još nikada u svom životu Zlatousti nije ovako motrio svitanje, ovako ga iščekivao, želeo ga, a ipak ga se bojao kao toga časa. Sav uzdrhtao od napetosti i odlučnosti motrio je očima lovca kako ona kukavna svetlost kroz procep ispod vrata polako postaje sve jača. Vratio se do stola i stao se vežbati u tome da sedi na tronošcu tako držeći ruke između kolena da se odmah ne primeti kako nije vezan. Otkako su mu ruke bile slobodne nije više verovao u smrt. Bio je rešen da umakne, pa makar se pritom ceo svet skrha. Bio je rešen da živi, po svaku cenu. Nozdrve su mu podrhtavale od požude za slobodom i životom. A ko zna, možda će mu neko spolja priteći u pomoć? Agnesa je žena, i moć joj ne dopire daleko, a možda ni hrabrost; moguće je da će ga ostaviti njegovoj sudbini. Ali ona ga voli, i možda će ipak nešto moći da učini. Možda se napolju šunja sobarica Berta — a zar nije postojao i jedan konjušar za koga je rekla da se u njega mogu pouzdati? A ako se niko ne pojavi i ako mu niko ne da znak, no, onda će on izvesti svoj plan. Ne pođe li mu on za rukom, pobiće stolicom stražare, dvojicu, trojicu ili koliko ih već naide. Jednog preimućstva bio je svestan: oči su mu se privikle na mračnu prostoriju, sad je u polumraku razaznao i naslućivao sve oblike i razmere, dok će drugi ovde isprva biti sasvim slepi.

Grozničavo je sad sedeo za stolom, pažljivo premišljajući šta treba da kaže svešteniku pa da ga pridobije za svog pomagača, jer time je morao da počne. U isti mah je sa žudnjom posmatrao oskudno jačanje svetlosti u procepu. Sada je strasno želeo da dođe trenutak koga se pre nekoliko časova toliko bojao, gotovo nije više imao strpljenja da ga sačeka; tu strahovitu napetost nije više bilo moguće dugo podnositi. A i njegova snaga, njegova pažljivost, moć odlučivanja i budnost moraće postepeno da popuste. Stražar će morati brzo da dovede sveštenika, dok je još u punom cvetu ova napregnuta pripravnost, ova odlučna volja za spasenjem.

Najzad se napolju svet probudi, najzad neprijatelj počeo da se približava. Po dvorišnom pločniku odjeknuše koraci, začu se kako neko stavlja ključ u bravu i okreće ga, a svaki taj zvuk se posle duge mrtve tišine razlegao kao grmljavina.

I najzad se teška vrata polako malčice otvoriše i zaškripaše u arkama. Unutra uđe jedan sveštenik, bez pratnje, bez stražara. Ušao je sam, noseći čirak sa dve svece. Sve je sad ispalo drukčije no što je zatočenik zamišljao.

A onda, kakvog li neobičnog i potresnog slučaja: sveštenik koji ušao, i iza koga su nevidljive ruke opet zatvorile vrata, nosio je redovničku odeću manastira Marijabrona, dobro poznatu, zavičajnu

odeću, onakvu kakvu su nekad nosili opat Danijel, otac Anselmo otac Martin!

To što je video čudesno mu se kosnulo srca, pa je bio prinuđen da odvrati pogled. Pojava ove manastirske odeće obećava možda nešto prijatno, možda je to dobar znak. Ali možda ipak neće biti drugog izlaza sem ubistva. On steže zube. Bilo bi mu vrlo teško da ubije ovog redovnika.

XVII

»Hvaljen Isus«, reče sveštenik i stavi čirak na sto. Zlatousti promrmlja odgovor, zureći preda se u zemlju.

Sveštenik je ćutao. Stajao je čekajući i ćutao, sve dok se Zlatousti ne uznemiri i dok ispitivački ne podiže pogled ka čoveku što je stajao pred njim.

Ovaj čovek, kako je sad video na svoju pometnju, ne samo što je nosio odeću frataru iz Marijabrona, nego je nosio i oznake opatskog dostojanstva.

A onda pogleda opatu u lice. Bilo je to mršavo lice, čvrsto i jasno srezano, vrlo tankih usana. Bilo je to lice koje je on poznao. Kao opčinjen je Zlatousti gledao u to lice, koje kao da su oblikovali isključivo duh i volja. On se nesigurnom rukom maši za čirak, diže ga i prinese tuđem licu da bi mogao videti oči. Vide ih, pa onda drhtavom rukom vrati čirak na mesto.

»Narcise!« prošaputa on jedva čujno. Sve oko njega počeo da se vrti u krug.

»Da, Zlatousti, ja sam nekada bio Narcis, ali sam to ime još vrlo davno ostavio, ti si to svakako zaboravio. Otkako sam se zamonašio zovem se Jovan«.

Zlatousti je bio potresen do dna duše. Čitav svet se odjednom promenio, i taj iznenadni slom njegove natčovečanske napetosti pretio je da ga uguši, sav se tresao, a od nesvestice mu se glava činila kao prazan mehur, utroba mu se stezala. Iza očnih jabučica ga je zapeklo nešto nalik na pritisak bujice suza. Zagrcati i klonuti, predati se suzama, nesvesti — eto za čim je u ovom trenutku sve u njemu čeznulo.

Ali iz dubina mladićkih uspomena, koje je Narcisova pojava prizvala i dočarala, u njemu uskrsnu nešto što ga stade opominjati: nH kada, kao dečak, on je pred ovim lepim strogim licem, pred ovim tai»

nim sveznajućim očima zaplakao, ne uspevši da se uzdrži. Nije smeo da to ponovo čini. Eto, u najčudesnijem trenutku njegovog života Narcis se opet pojavljuje, kao avet, verovatno zato da mu spase život — a on zar da ponovo grune pred njim u plač ili da padne u nesvest? Ne, ne, ne. Obuzdao se. Sputao je srce, ukrotio stomak, oterao nesvesticu iz glave. Ne sme da pokaže slabost.

Uspeo je da veštački pribranim glasom kaže: »Moraš mi dozvoliti da te i dalje zovem Narcisom«.

»Zovi me tako, dragi moj. A zar ne želiš da mi pružiš ruku?«

Zlatousti se opet savlada. Dečaćko-prkosnim i pomalo podrugljivim tonom, baš kao ponekad u đačke dane, on izusti odgovor na pitanje.

»Izvini, Narcise«, rekao je hladno i pomalo namešteno umorno. »Kao što vidim, ti si postao opat A ja sam i dan-danji skitnica. Sem toga, naš razgovor, ma koliko da ga želim, nažalost neće smeti dugo da potraje. Jer vidiš, Narcise, ja sam osuđen na vešala, i za jedan sat, ili i ranije, verovatno će me već obesiti. Kažem ti to samo koliko da ti objasnim situaciju«.

Narcis ni obrvom ne mrdnu. Ovo malo dečaćstva i hvalisavosti u prijateljevom držanju silno ga je zabavljalo i u isti mah i diralo. Ali ponos koji se krio iza toga i koji je Zlatoustom zabranjivao da mu se plaćući obisne o vrat, — taj ponos je on shvatao i odobravao ga u duši. Uistinu, i on je drukčije zamišljao ponovni susret, ali se svim srcem saglašavao sa ovom malom komedijom. Zlatousti ničim drugim ne bi mogao da mu brže pridobije srce.

»Jest, jest«, reče on, takođe glumeći ravnodušnost. »Uostalom, mogu te umiriti što se tiče vešala. Pomilovan si. Dobio sam nalog da ti to saopštim i da te povedem sa sobom. Jer ovde u gradu ne smeš ostati. Imaćemo, dakle, dovoljno vremena da se o svemu napričamo. Ali, šta je bilo: hoćeš li mi sad dati ruku?«

Oni tad pružiše ruke jedan drugom, pa su ih dugo čvrsto držali i stiskali i osećali duboko uzbuđenje, ali u recima im još dugo potrajaše uzdržavanje i lakrdija.

»Dobro, Narcise, napustićemo, dakle, ovo ne naročito časno utočište, i ja ću se pridružiti tvojoj pratnji. Putuješ li natrag u Marijabron? Da? Divno. A kako? Na konjima? Izvrsno. Trebaće, dakle, da¹ za mene dobiješ konja«.

»Dobićemo ga, *amice*, i otputovaćemo već za dva sata. Oh, ali *ako to izgledaju tvoje ruke! Za ime božje, sve odrano i nateklo i obliveno krvlju. O, Zlatousti, kako su to postupali s tobom!«

»Ostavi to, Narcise. Sam sam sebi ovako udesio ruke. Pa bio sam vezan i morao sam se osloboditi. Nije išlo lako, da znaš. Uostalom, od Jebe je bilo veoma hrabro što si ušao k meni tako, bez pratnje«.

»Zašto hrabro? Pa nije bilo opasnosti«.

»Oh, postojala je samo ta mala opasnost da te ubijem. Naime, tako sam bio smislio celu stvar. Rekli su mi da će doći neki sveštenik. Ja bih ga onda ubio i pobegao bih u njegovim haljinama. Dobar plan«.

»Znači, nisi hteo da umreš? Hteo si da se odupreš tome?«

»Razume se da sam to hteo. A da ćeš upravo ti biti taj sveštenik, e, to svakako nisam mogao slutiti«.

»Pa ipak«, reče Narcis oklevajući, »to je zapravo bio vrlo ružan plan. Zar bi zaista mogao ubiti nekog sveštenika koji ti dolazi kao ispovednik?«

»Tebe ne, Narcise, razume se, ne, a možda ni ma koga od tvojih kaluđera, ako bi nosili marijabronsku mantiju. Ali bilo kog drugog sveštenika mogao bih i te kako, veruj što ti kažem«.

Najednom mu se glas rastuži i potamne.

»To ne bi bio prvi čovek koga bih ubio«.

Začutaše. Obojici je bilo mučno na duši.

»Dakle«, reče Narcis hladnim glasom, »o tim stvarima razgovaraćemo kasnije. Možeš mi se jednom ispovediti ako hoćeš. Ili mi i inače možeš pričati o svom životu. I ja tebi imam puno da pričam. Radujem se tome. — Da pođemo?«

»Još trenutak, Narcise! Palo mi je nešto na pamet, naime to da sam te ja jednom već nazvao Jovanom«.

»Ne razumem te«.

»Ne, naravno da me ne razumeš. Pa ti još ništa ne znaš. Još pre mnogo godina sam ti jednom dao ime Jovan, i ono će ti zauvek ostati. Ja sam, naime, ranije bio kipar i duborezac i nameravam da to opet postanem. A najbolja figura koju sam onda načinio, jedan mladić od drveta, u prirodnoj veličini, predstavlja tvoj lik, ali ne zove se Narcis nego Jovan. To je apostol Jovan pod krstom«.

Onda ustade i pođe prema vratima.

»Još si, znači, mislio na mene?« upita Narcis tiho.

Zlatousti isto tako tiho odgovori: »Oh, da, Narcise, mislio sam na tebe. Stalno, stalno«.

Pa žestoko otvori teška vrata, i unutra proviri bledunjavo jutro. Ništa više nisu rekli. Narcis ga povede sa sobom u svoju gostinsku sobu. Jedan mlad kaluđer, njegov pratilac, bavio se tamo spremanjem prtljaga. Zlatoustom dadoše da jede, oprašće mu ruke i malo ih previše. Ubrzo potom izvedoše konje.

Kad uzjahaše, Zlatousti reče: »Imam još jednu molbu. Dozvoli da krenemo preko Riblje pijace, imam tamo da obavim još neka posla«.

Pojahaše, i Zlatousti prede pogledom preko svih prozora na dvorcu, u nadi da na nekom opazi Agnesu. Ali nije je više video. Sti-goše na Riblju pijacu; Marija se bila jako zabrinula za njega. On se oprostio od nje i njenih roditelja, zahvali im bezbroj puta, obeća da će se jednom vratiti i odjaha. Marija ostade na kapiji dok se konjanici ne izgubiše iz vida. Čopajući, polako se vratila u kuću.

Jahali su učetvoro: Narcis, Zlatousti, mladi kaluđer i jedan nao-ružani konjušar.

»Sećaš li se još mog konjića Zvezdana koji se nalazio u vašoj manastirskoj konjušnici?« upita Zlatousti.

»Svakako. Nećeš ga više zateći, a nisi to valjda ni očekivao. Ima nekih sedam ili osam godina otkako smo morali da ga ubijemo«.

»I ti se sećaš toga!«

»O da, sećam se«.

Zlatousti se nije rastužio zbog Zvezdanove smrti. Obradovao se što je Narcis tako dobro znao šta se desilo sa Zvezdanom, on, koji nikad nije vodio brigu o životinjama, niti je po svoj prilici ikada znao po imenu nekog drugog manastirskog konja. Veoma se radovao tome.

»Ismejaćeš me«, počeo on opet, »što je taj siroti konjić prvo biće u vašem manastiru za koje pitam. Nije to bilo lepo od mene. Ustvari sam hteo da pitam o nečem sasvim drugom, pre svega o našem opatu Danijelu. Ali mogao sam i sam znati da je umro, jer ti si njegov naslednik. A hteo sam u prvi mah da izbegnem pričanje o samim smrtnim slučajevima. Trenutno ne govorim rado o smrti, zbog ove protekle noći, a i zbog kuge, koje sam se i odviše nagledao. No sad smo, evo, to već pomenuli, a jednom ionako mora biti reci o tome. Ispričaj mi kada je ' kako umro opat Danijel; ja sam ga veoma poštovao. A reci mi i da li su fratri Anselmo i Martin još živi. Spreman sam da čujem sve naj-Sore. Ali zadovoljan sam što je kuga bar tebe poštedela. Doduše, nikad "sam mislio da bi ti mogao umreti, čvrsto sam verovao u naše po-novno viđenje. No verovanje može obmanuti, to sam, nažalost, iskusio, moga majstora Niklause, duboresca, nisam mogao zamisliti mrtva, Pouzdano sam računao s tim da ću ga opet zateći i da ću ponovo raditi °d njega. A ipak je bio mrtav kad sam došao«.

»Začas ćeš sve čuti«, reče Narcis. »Opat Danijel je umro još pre sam godina, bez bolesti i bolova. Ja nisam njegov naslednik, opat sam . otpre godinu dana. Njega je nasledio otac Martin, naš nekadašnji olski upravitelj, koji je umro lane, sa nepunih sedamdeset godina. "i oca Anselma više nema. On te je voleo, često je još govorio o tebi.

U poslednje vreme uopšte više nije mogao da hoda, a ležanje je za njega bilo veliko mučenje; umro je od vodene bolesti. Da, a kuga je nas posetila, mnogi su umrli. Ne govorimo o tome! Imaš li još šta da pitaš?»

»Svakako, vrlo mnogo. Pre svega: otkud ti ovde u biskupskom gradu i kod namesnika?»

»To je duga priča, i bila bi ti dosadna; politika je posredi. Namesnik je carev miljenik i njegov punomoćnik u nekim pitanjima, a trenutno ima nekih stvari koje treba raspraviti između cara i našega duhovničkog reda. Red me je dodelio jednom izaslanstvu koje je imalo da pregovara sa grofom. Uspeh nije bio veliki.

Začutao je, a Zlatousti nije više pitao. Nije ni bilo potrebno da sazna da je sinoć, kad je Narcis molio grofa za Zlatoustov život, taj život morao biti plaćen nekoliko ustupcima nepopustljivom grofu.

Jahali su; Zlatousti je ubrzo osetio umor, pa se s naporom držao u sedlu.

Posle dužeg vremena Narcis upita: »Zar je istina da su te zatvorili zbog krađe? Grof je tvrdio da si se ušunjao u dvorac i u unutrašnje odaje i da si tamo krao«.

Zlatousti se nasmeja. »Da, zaista je izgledalo da sam lopov. Međutim, imao sam sastanak sa grofovom ljubavnicom; on je to znao, besumnje. Jako se čudim što me je ipak pustio da umaknem«.

»Pa, bio je pristupačan razlozima«.

Nisu uspeli da prevale rastojanje predviđeno za taj dan; Zlatousti je bio suviše iscrpen, ruke mu nisu više mogle držati uzde. Nadoše konačište u jednom selu; odvedoše ga u postelju, i njega tu uhvati groznica, pa je i sutradan ostao da leži. No potoni je bio kadar da produži jahanje. A kad mu ubrzo ruke ozdraviše, opet je veoma uživao u putovanju na konju. Otkad već nije jahao! Živnuo je, podmladio se i postao čio, utrkivao se usput sa konjušarem, a kad bi ga obuzimala želja za razgovorom, saletao je svogi prijatelja Narcisa stotinom nestrljivih pitanja. Narcis mu je spokojno i ipak radosno izlazio u susret; ponovo je bio očaran Zlatoustim, voleo je njegova tako plaha, tako detinjasta pitanja, koja su bila tako puna bezgraničnog poverenja u duh i mudrost njegovog prijatelja.

»Da te pitam, Narcise: da li ste i vi kadgod spaljivali Jevreje-

»Spaljivali Jevreje? Pa kako bismo? Kod nas nema Jevreja«. I

»Tačno. Ali reci: da li bi bio kadar da spaljuješ Jevreje? Molim li zamisliti da je takav slučaj moguć?»

»Ne, zašto bih to činio? Smatraš li me za fanatika?»

»Shvati me, Narcise! Mislim: možeš li zamisliti da bi u izvesnom slučaju izdao zapovest da se ubijaju Jevreji, ili bar pristao na to? Pa toliki su hercozi, gradonačelnici, biskupi i ostali vlastodršci izdavali takve zapovesti«.

»Ne bih izdao zapovest takve vrste. Međutim, sasvim je moguće zamisliti da bih bio prinuđen da gledam, i da trpim takvu groznu stvar«.

»Ti bi to, dakle, trpeo?»

»Besumnje, ako mi ne bi bila data moć da to sprečim. — Ti si po svoj prilici gledao neko spaljivanje Jevreja, Zlatousti?»

»Ah, jesam«.

»I, jesi li ga sprečio? — Nisi? — Vidiš«.

Zlatousti opširno ispriča Rebekinu povest; pritom ga obuzeše toplina i strast.

»Pa, dakle«, završi on žestoko, »kakav je to svet u kome smo prinuđeni da živimo? Zar to nije pakao? Zar to nije odvratno, zar se sve u čoveku ne buni na to?»

»Svakako. Svet je takav«.

»Tako!« uzviknu Zlatousti ljutito. »A koliko puta si ti pre tvrdio da je svet božanski, da je on velika harmonija krugova u čijoj sredini stoji tvorac, da ono što postoji jeste dobro, i tako dalje. Rekao si da to piše kod Aristotela, ili kod svetoga Tome. Čeznem da čujem tvoje objašnjenje te protivrečnosti«.

Narcis se nasmeja.

»Tvoje pamćenje je čudesno, a ipak te je malčice izneverilo. Ja sam tvorca uvek štovao kao savršenog, ali nikada i njegovu tvorevinu. Ja nikad nisam poricao zlo u svetu. Da je život na zemlji harmoničan i pravedan, i da je čovek dobar, — to, dragi moj, još nijedan Pravi mislilac nije tvrdio. Naprotiv, u Svetom pismu izrikom stoji da ljudsko srce o zlu snuje, i mi svakog dana vidimo kako se to potvrđuje«.

»Vrlo dobro. Sad konačno vidim kako vi učenjaci to shvatate. Dakle, život je zao, i život na zemlji je pun prostaštva i svinjarija, to priznajete. Ali negde iza toga, u vašim mislima i udžbenicima, na-
ze se pravda i savršenost. One postoje, moguće je dokazati ih, samo
se niko njima ne služi«.

»U tebi se nakupilo mnogo jeda protiv nas teologa, dragi prljavi-
viju! Ali još nisi postao mislilac, voliš da sve ispremečeš. Moraćeš još
Ponešto da doučiš. No zašto kažeš da se mi ne služimo idejom pravi-
sti? Mi to činimo svakog dana i svakog sata. Evo, ja sam opat, na-
Primer, i dužnost mi je da vodim manastir, i u ovom manastiru je
vot isto tako malo savršen i bezgrešan kao i u spoljašnjem svetu. Pa

ipak mi postojano i neprestano suprotstavljamo naslednom grehu ideju pravičnosti i trudimo, se da je uzmemo za meru svoga nesavršenoga života, i trudimo se da popravimo zlo i da svoj život neprestano ravnamo prema bogu«.

»Ah, da, Narcise. Ja i ne mislim na tebe, niti, recimo, da ti nisi dobar opat. Ali mislim na Rebeku, na spaljene Jevreje, na masovne grobnice, na veliko umiranje, na ulice i sobe po kojima su ležali i zudarali kužni leševi, na svu tu stravičnu pustoš, na zadivljalu decu koja su ostala sama, na pse što su na lancu skapali od gladi — i kad pomislim na sve to i kad vidim te slike pred sobom, srce mi se steže od bola i čini mi se da su nas naše majke donele na neki beznadežno jeziv i paklen svet, i da bi bolje bilo da nisu to učinile i da bog nije stvorio ovaj užasni svet i da Spasitelj nije dozvolio da ga radi toga sveta nekorisno razapnu na krst«.

Narcis blagonaklono klimnu glavom svom prijatelju.

»Sasvim si u pravu«, reče on toplo, »samo kazuj što ti je na srcu, reci mi sve. Ali u nečemu se veoma varaš: to što govoriš ti smatraš za misli. A to su osećanja! To su osećanja čoveka kome stravičnost života ne da mira. Međutim, nemoj zaboraviti da postoje sasvim drukčija osećanja, oprečna ovim tužnim i očajnim! Kad se osećaš prijatno na konju i kad jašeš kroz neki lep predeo, ili kad se, lakomislen kakvog te je bog dao, svečeri uvlačiš u zamak da se udvaraš grofovoj ljubavnici, onda ti svet izgleda sasvim drukčiji, i ni sve kužne kuće, ni svi spaljeni Jevreji na svetu ne mogu te sprečiti da podeš za svojim uživanjem. Nije li tako?«

»Svakako, tako je. Pošto je svet toliko pun smrti i strave, ja neprestano gledam da utešim svoje srce i da poberem lepo cveće koje se nalazi usred ovog pakla. Nalazim uživanje, i za časak zaboravljam na stravu. Mada ona zbog toga nije ništa manje prisutna«.

»Vrlo dobro si to formulisao. Dakle, ti vidiš da si u svetu okružen smrću i stravom, i od njih toežiš u uživanje. Ali uživanje je kratkotrajno, ono te opet ostavlja usred pustinje«.

»Da, tako je«.

»To je slučaj sa većinom ljudi, samo ima ih malo koji to osećaju sa takvom snagom i žestinom kao ti, i malo njih je obuzeto potrebom da postanu svesni tih osećanja. Ali reci mi: zar nisi osim tog očajničkog trčkanja između uživanja i strave, osim tog njihanja između naslađivanja životom i osećanja smrti, — zar nisi pokušao da podeš 'kojim drugim putem'?«

»O, jesam, razume se. Pokušao sam da se bavim umetnošću. Pa rekao sam ti već da sam između ostalog postao i umetnik. Jednoga

dana, pošto sam već neke tri godine proveo po svetu, i to skoro celo vreme putujući, ugledao sam u nekoj manastirskoj crkvi jednu Bogorodicu od drveta; toliko je bila lepa, i toliko sam bio potresen kad sam je video, da sam se počeo raspitivati i tražiti majstora koji ju je stvorio. Našao sam ga, bio je to jedan čuven majstor; postao sam njegov učenik i radio sam nekoliko godina kod njega«.

»O tome ćeš mi kasnije još pričati. Ali recis mi šta je to bilo što ti je umetnost donela i po čemu je bila značajna za tebe?«

»To je bilo preodolevanje prolaznosti. Video sam da od budalaste igre i mrtvačkog kola ljudskog života nešto preostaje i produžava da traje: umetnička dela. I ona, doduše, jednom propadnu, sagore ili istrunu ili ih razbiju. Ali ipak nadžive mnogi ljudski vek i s one strane nepostojanog magnovenja tvore mirno carstvo slika i svetinja. I čini mi se dobrim i utešnim da sarađujem u tome, jer to je bezmalo ovekovečenje prolaznosti«.

»Veoma mi se sviđa to što si rekao, Zlatousti. Nadam se da ćeš stvoriti još mnoga lepa dela, moje poverenje u tvoju snagu je veliko, i nadam se da ćeš dugo biti moj gost u Marijabronu i da ćeš mi dozvoliti da ti opremim radionicu; u našem manastiru već odavno nije bilo nijednog umetnika. Međutim, verujem da svojom definicijom još nisi iscrpao čudesnost umetnosti. Verujem da se umetnost ne sastoji samo u tome što se kamenom, drvetom i bojama nešto postojeće ali prolazno otrže od smrti i privodi dužem trajanju. Ja sam video mnoga umetnička dela, mnoge svece i mnoge Madone za koje ne verujem da su samo verni portreti nekog određenog čoveka koji je nekad živeo i čije je oblike ili boje umetnik sačuvao«.

»Tu si u pravu«, uzviknu Zlatousti sa žarom, »nikad ne bih pomislio da se ti tako dobro razumeš u umetnost! Pralik dobrih umetničkih dela nije neko stvarno, živo obličje, mada ono može biti povod za to. Pralik nije od mesa i krvi, on je duhovan. To je lik čiji je zavičaj u umetnikovoj duši. I u meni, Narcise, žive takvi likovi, i nadam se da ću ih jednom pretstaviti i da ću ti ih pokazati«.

»Divno! A sad si, dragi moj, i ne znajući zašao usred filozofije i izrekao jednu njenu tajnu«.

»Potsmevaš mi se«.

»O, ne. Ti si govorio o 'pralikovima', dakle o likovima koji ne Postoje nigde do u tvoračkom duhu, no koje je moguće ostvariti u materiji i uprizoriti ih. Još mnogo pre no što postane vidljiva i stekne stvarnost, umetnička tvorevina već postoji kao lik u umetnikovoj duši! A ovaj lik, ovaj 'pralik' u dlaku se poklapa sa onim što stari filozofi bivaju 'idejom'«.

t

»Da, to zvuči sasvim verovatno«.

»I tako, izjašnjavajući se za ideje i za pralikove, ti stupaš u duhovni svet, u svet nas filozofa i teologa, i priznaj eš da usred zamršenog i bolnog ograja života, usred ovog beskonačnog i besmislenog mrtvačkog kola telesnog bitisanja postoji tvoracki duh. Pazi, ovome duhu u tebi ja sam se stalno obraćao otkako si kao dečak došao k meni. Taj duh kod tebe nije duh mislioca nego duh umetnika. Ali svedjedno je duh, i on će ti pokazati put iz mutne zbrke čulnoga sveta, iz večnoga njihanja između uživanja i oćajanja. Ah, dragi moj, srećan sam što sam od tebe čuo to priznanje. Oćekivao sam ga — još odonda otkako si napustio svog učitelja Narcisa i našao hrabrosti da budeš svoj. Sad ponovo možemo biti prijatelji«.

Toga ćasa se Zlatoustom učini da mu je život stekao smisao, da ga gleda sa velike visine i jasno vidi njegova tri velika stupnja: zavisnost od Narcisa, njen ishod — doba slobode i lutanja — • i povratak, obraćanje, početak zrelosti i ųetve.

Ta vizija se izgubi. Ali prema Narcisu našao je sad jedan odnos koji mu je odgovarao, ne više odnos zavisnosti, već odnos slobode i uzajamnosti. Sada je bez poniųenja mogao biti gost njegovog nadmoćnog duha, pošto je Narcis u njemu video ćoveka se ravnog sebi, stvaroca. Tokom ovog putovanja sa sve većom ćeųnjom se radovao što će mu se pokazati, što će mu u kipovima obelodaniti svoj unutrašnji svet. Ali ponekad su ga obuzimale i sumnje.

»Narcise«, opomenu ga on, »bojim se da ti ne znaš koga to ustvari dovodiš u svoj manastir. Ja nisam kaluđer, niti ųelim da to postanem. Meni su poznata tri velika zaveta, i protiv siromaštva nemam ništa protiv, ali ne volim ni nevinost ni poslušnost; a te vrline ne izgledaju mi ni naroćito muųevne. Od poboųnosti pak nije više kod mene ostalo ni traga, godinama se već nisam ni ispovedao, ni molio ni prićećivao«.

Narcis ostade spokojan. »Izgleda da si postao neznaboųac. Ali mi se toga nimalo ne bojimo. Nije potrebno da se i dalje dićiš svojim silnim grehovima. Ti si ųiveo uobićajenim svetskim ųivotom, ćuvao si svinje kao izgubljeni sin, ne znaš više šta je zakon i poredak. Od tebe bi začelo postao vrlo loš kaluđer. Ali ja te uopšte i ne pozivam da stupiš u naš red; ja te samo pozivam da budeš naš gost i da kod nas urediš radionicu. I još nešto: ne zaboravi da sam onda u naše mladićko doba ja bio onaj koji te je probudio i naveo da kreneš u svetovni ųivot. Bilo da je od tebe postalo nešto dobro, bilo nešto loše, posle tebe ja snosim za to glavnu odgovornost. Videću šta je postalo od tebe; pokaćeš mi to, recima, ųivotom, svojim delima. Kad budeš to pokazao, i

ćleo potom naćem da naš dom nije mesto za tebe, ja ću biti prvi leoji će te zamoliti da opet odeš iz njega«.

Zlatoustog je obuzimalo divljenje kad god bi njegov prijatelj tako govorio, kad god bi istupao kao opat, sa mirnom pouzdanošću i ćlakim potsmehom u odnosu na svetovne ljude i svetski ųivot, jer tad je jasno video šta je postao Narcis: postao je ćovek. Doduše ćovek duha i crkve, neųnih ruku i ućenjaćkog lica, ali ćovek pun pouzdanosti i hrabrosti, voća, ćovek koji snosi odgovornost. Ovaj ćovek, ovaj Narcis, nije više nekadašnji mladić i nije više blagi proćuhovljeni apostol Jovan, i tog novog Narcisa, muųevnog i vitešćkog, ųeleo je sada da uoblići svojim rukama. Mnoge figure su ga oćekivale: Narcis, opat Danijel, otac Anselmo, majstor Niklaus, lepa Rebeka, lepa Agnesa i još mnogi drugi, prijatelji i neprijatelji, ųivi i mrtvi. Ne, on nije ųeleo da postane redovnik, ni poboųni ni ućeni, on je ųeleo da stvara dela; i proųimalo ga je srećom što će nekadašnji zavićaj njegove mladosti biti zavićaj ovih dela.

Jahali su kroz svezu poznu jesen, i jednog jutra ugledaše golo drveće pokriveno gustom slanom; toga dana su zašli preko jednog valovitog prostranog predela sa pustim crvenkastim moćvarnim skladovima, a linije otegnutog niza breųuljaka su ćudno potsećale na nešto davno poznato; naide zatim jedna visoka jasenova ųuma, pa potok, pa jedan stari ambar, i Zlatoustom, kad ga ugleda, poće srce bolno da se steųe u radosnoj strepnji; prepoznao je breųuljke preko kojih je nekada jahao s vitezovom ćerćom Lidijom, i ledinu preko koje je nekada, prognan i duboko ojaćen, odlazio pod praminjanjem retkih sneųnih pahulja. Iskrsnuše grupe jošja, pa vodenica, pa zamak, sa ćudesnim bolom je prepoznao prozor pisarnice u kojoj je u ono vreme, u mladosti koja je sad izgledala kao iz bajke, slušao viteza kako prića o svom hadųiluku, i gde je morao da ispravlja njegove latinske rećenice. Ujahaše u dvorište, jer zamak je spadao u oćrećene postaje na njihovom putovanju. Zlatousti zamoli opata da ovde ne pominje njegovo "ne i da ga pusti da kao i konjušar obeduje sa poslugom. Tako i ućiniše. U zamku nije više bilo ni starog viteza ni Lidije, jedino što je još ostalo nekoliko lovaca i slugu, a u kući je ųivela i njome upravljala Jedna veoma lepa, ponosita i stroga plemkinja, Julija, uz svoga su-Pruga. Još je izgledala ćudեսno lepa, veoma lepa i pomalo zla; Zlatourog ne poznaše ni ona ni posluga. Posle obeda on se po sutonu iskrade do bašte, pogleda preko ograde na leje, koje su već izgledale *⁸⁰ U zimu, oćšunja se do stajskih vratnica i baci pogled na konje. ⁸⁰ Pavao je na slami s konjušarem, a teret uspomena pritiskivao mu je ⁸⁰ di, svaki ćas se budio. O, kako raskomadan i neplodan leųi iza

njega sav njegov život, bogat prekrasnim slikama, ali razbijen na tolike krhotine, toliko siromašan vrednošću, toliko siromašan ljubavlju! Ujutru, dok su uzjahivali i spremali se da pođu, plašljivo je bacao pogled ka prozorima, u nadi da će još jednom videti Juliju. Tako se nedavno u dvorištu biskupove rezidencije osvrtao u nadi da će se Agnesa još jednom pojaviti. Nje nije bilo, a ni Julija se više nije pojavila. Takav je, činilo mu se, bio sav njegov život: rastajanje, bežanje, padanje u zaborav, bitisanje praznih ruku i ozebla srca. Celog dana ga je to pratilo, nije govorio ni reči, mračno se opustio na sedlu. Narcis ga, je ostavio, na miru.

No sad su se već približavali cilju, i posle nekoliko dana stigli su do njega. Koji trenutak pre no što su ugledali manastirski toranj i krovove, prejahali su preko onih kamenitih zaparloženih njiva na kojima je nekada — o, pre koliko vremena! — tražio gospinu travu za oca Anselma i gde ga je Ciganka Liza načinila muškarcem. A onda projahaše kroz marijabronsku kapiju i pod južnjačkim kestenom sjahaše sa, konja. Zlatousti nežno dotače stablo, ispod koga su, mrki i uveli, ležali raspukli bodljikavi plodovi, pa se saže da uzme jedan sa tla.

XVIII

Zlatousti je prvih dana stanovao u samom manastiru, u jednoj gostinskoj čeliji. Potom mu na njegovu molbu urediše sobu prekoputa kovačnice u jednoj od pomoćnih zgrada koje su okružavale veliko dvorište kao kakav trg.

Ponovni susret ga je tako žestoko opčinio da se i on sam ponekad tome čudio. Niko ga ovde nije znao izuzev opata, niko nije znao ko je on; ovdašnji ljudi, i bratija i svetovnjaci, živeli su u čvrstom poretku i bili su zaposleni, te su ga ostavljali na miru. Ali znalo ga je drveće u dvorištu, znali su ga portali i prozori, vodenica i njen točak, kamene ploče hodnika, uvenuli bokori ruža u unutrašnjem dvorištu, rodina gnezda na ambaru i na trpezariji. Njegova prošlost, njegovo prvo mladičko doba iz svakog mu je kuta slatko i dirljivo mirisalo u susret, ljubav ga je gonila da sve ponovo osmotri, da sve zvuke ponovo čuje, zvono za večernje i nedeljnu zvonjavu, huku tamnog vodeničnog potoka između tesnih, mahovinom obraslih zidova, tupkanje sandala po kamenim pločama, večernje zveckanje svežnja sa ključevima, kad bi brat vratar odlazio da zaključa. Pored kamenih oluka, u koje se slivala

lušnica sa krova laičke trpezarije, još su bujale one iste malene biljke, zdravac i žilovlak, a dugačke grane stare jabuke u bašti kovačnice još su bile isto povijene. Ali jače od svega drugog vazda ga je diralo kad bi se začulo malo školsko zvono i kad bi za vreme odmora svi manastirski đaci zatopotali niz stepenice i po dvorištu. Kako su mlada i glupa i lepa njihova dečačka lica — zar je zbilja i on nekada bio tako mlad, tako nespretn, tako lep i detinjast?

Ali sem ovog dobro poznatog manastira, zatekao ga je i jedan gotovo nepoznat; već prvih dana mu je to bolo oči, dobijalo sve veću važnost, i vrlo polako se spajalo sa dobro poznatim. Jer, iako se ovde nije pojavilo ništa novo, iako je sve stajalo onako kao u njegovo đачko doba i pre toga stotinu i više godina, on to ipak nije gledao očima đaka. Video je i osećao srazmere ovih zdanja, crkvene svodove, stare slike, kamene i drvene figure na oltarima, u portalima, pa iako nije video ništa što se već i onda nije nalazilo na istom mestu, on je ipak tek sada sagledao lepotu ovih stvari i duh koji ih je stvorio. Video je u gornjoj kapeli staru kamenu Bogorodicu, koju je još i kao dečak voleo i crtao, ali tek sada ju je gledao probuđenim očima, i video je da je ona čudesno delo, koje on ni najboljim i najuspelijim radom nikad neće nadmašiti. A takvih divnih stvari bilo je mnogo, i nijedna nije stajala za sebe, niti je bila slučajna, nego je svaka poticala iz istog duha i stajala je između starih zidova, stubova i svodova kao u svom prirodnom zavičaju. Sve što se ovde tokom nekoliko stotina godina zidalo, klesalo, slikalo, živelo, mislilo i učilo, sve je bilo od jednog soja, od jednog duha, i slagalo se jedno s drugim kao što se slažu grane nekog drveta.

I usred ovoga sveta, ovog tihog snažnog jedinstva, Zlatousti se osećao veoma malen, a nikada se nije osećao manji no kad bi video opata Jovana, svoga prijatelja Narcisa, kako vlada i upravlja ovim golemim a ipak tihim i prisnim poretkom. Makar postojala i mnogo veća razlika u ličnostima učenog, tankousnog opata Jovana, i jednostavnog, dobroćudnog priprostog opata Danijela, ipak su i jedan i drugi služili istom jedinstvu, istoj misli, istom poretku, primali od njih svoje dostojanstvo, prinosili im svoju ličnost na žrtvu. To ih je činilo sličnima isto onoliko koliko i manastirska nošnja.

Usred ovog svog manastira Narcis je u Zlatoustovim očima stravično porastao, iako se prema njemu nije ophodio drukčije no kao ljubazan drug i domaćin. Ubrzo se Zlatousti jedva usuđivao da ga oslovljava sa »ti« i da ga naziva Narcisom.

»Slušaj, opate Jovane«, rekao mu je jednom, »polako ću, izgleda, 'Pak morati da se naviknem na tvoje novo ime. Moram ti reći da mi

se veoma dopada kod vas. Gotovo me hvata želja da ti dodem na generalnu ispovest, pa po obavljenoj pokori da zamolim da me primite kao laičkog brata. Ali, vidiš li, onda bi našem prijateljstvu došao kraj; ti bi bio opat, a ja laički brat. Međutim, ne mogu više podneti da ovako samo živim pored tebe i da posmatram tvoj rad, a sam da ne budem i ne postanem ništa, I ja bih voleo da radim i da ti pokažem ko sam i šta umem, kako bi video da li se isplatilo što si me svojom molbom spasao od vešala«.

»Radujem se tome«, reče Narcis, pa poče da kazuje svoje reci još preciznije i bolje formulisane no inače. »Možeš u svako doba početi da uređuješ svoju radionicu, odmah ću dati nalog kovaču i tesaru da ti se stave na raspolaganje. Što od materijala za rad možeš naći ovde, time slobodno raapolaži! Za ono što se mora naručiti sa strane, preko iriridžija, sastavi spisak. A sad čuj kako mislim o tebi i o tvojim namerama! Moraš mi dati malo vremena da se izrazim: ja sam naučnik i hteo bih da pokušam da ti ćelu stvar pretstavim na osnovu svog načina mišljenja; ja ne raspolazem drugim jezikom do ovim. Još jednom me, dakle, pažljivo prati, kao što si ranijih godina često tako strpljivo činio«.

»Pokušaću da te pratim. Govori samo«.

»Seti se kako sam ti još u našim đaćkim danima ponekad govorio da te smatram umetnikom. Onda mi se činilo da bi od tebe mogao postati pesnik; prilikom čitanja i pisanja ti si pokazivao izvesnu nesklopnost prema pojmovnom i apstraktnom, i u jeziku si naročito voleo reci i zvukove kojima su svojstveni čuio-pesnički kvaliteti, dakle reci pri kojima se može nešto zamisliti«.

Zlatousti ga prekide. »Oprosti, ali zar pojmovi i apstrakcije, kojima ti daješ prednost, ipak i sami nisu pretstave, slike? Ili ti zbija voliš i upotrebljavaš u mišljenju samo one reci pri kojima čovek sebi ništa ne može predstaviti? Zar se može misliti a da se pritom ništa ne zamišlja?«

»Dobro je što si to upitao! Pa naravno, može se misliti bez pretstava! Mišljenje nema ni najmanje veze sa pretstavama. Ono se ne ostvaruje u slikama, već u pojmovima i formulama. Filozofija počinje upravo tamo gde prestaju slike! Baš smo se o tome mi nekad tako često prepirali kao mladići: za tebe se svet sastojao od slika, za mene od pojmova. Ja sam ti uvek govorio da ti nisi podoban za mislioca, a govorio sam ti i da to nije nedostatak, pošto si u naknadu za to vladalac na području slika. Pazi, objasniću ti to. Da ti onda nisi pobegao u svet, nego postao mislilac, mogao si da počiniš veliko zlo. Naime, postao bi mističar. Mističari su, ukratko i pomalo grubo rečeno, oni mislio¹

koji ne mogu da se oslobode pretstava, dakle uopšte nisu mislioci. Oni su potajni umetnici: pesnici bez stihova, slikari bez kičice, muzičari bez tonova. Među njima ima veoma darovitih i plemenitih duhova, ali oni su svi bez izuzetka nesrećni ljudi. I ti si mogao da postaneš takav. Mesto toga si, bogu hvala, postao umetnik i zavladao si svetom slika, gde možeš biti stvaralac i gospodar, mesto da se kao mislilac zaglibiš u onome što nije za tebe«.

»Bojim se«, reče Zlatousti, »da nikad neću uspeti da steknem neki pojam o tvom misaonom svetu, u kome se misli bez pretstava«.

»O, hoćeš, evo odmah ćeš to uspeti. Slušaj: mislilac pokušava da suštinu sveta sazna i pretstavi logikom. On zna da su naš razum i njegovo oruđe, logika, nesavršeni instrumenti — kao što i pametan umetnik vrlo dobro zna da njegova kičica ili dleto nikad neće moći da savršeno izraze blistavo biće nekog anđela ili svetitelja. Pa ipak, i jedan i drugi to pokušavaju, i mislilac i umetnik, svaki na svoj način. Oni niti mogu, niti smeju drukčije. Jer, trudeći se da se ostvari darovima koje je dobio od prirode, čovek čini ono najviše što je kadar, čini ono što jedino ima smisla. Stoga sam ti ja ranije tako često govorio: ne pokušavaj da podražavaš mislioca ili asketu, nego budi svoj, trudi se da samog sebe ostvariš!«

»Tek donekle te razumem. Ali šta to ustvari znači: ostvariti sebe?«

»To je filozofski pojam, ne mogu to drukčije izraziti. Za nas, učenike Aristotela i svetoga Tome, najviši je pojam: savršeno biće. Savršeno biće je bog. Sve drugo što postoji samo je polovično, delimično, tek nastaje, mešovito je, sastoji se od mogućnosti. Bog, međutim, nije mešovit, on je jedan, on nema mogućnosti, nego je potpuno i do kraja stvarnost. A mi smo prolazni, mi nastajemo, mi smo mogućnosti, za nas nema savršenstva, nema potpunoga bića. Tamo pak gde »i prelazimo od potencije k delu, od mogućnosti ka ostvarenju, tamo učestvujemo u pravome biću, postajemo za jedan stepen sličniji savršenom i božanskom. To znači: ostvariti se. Ti svakako iz sopstvenog iskustva poznaješ taj proces. Ti si umetnik, zar ne, i izradio si dosta »Pova. Pa ako ti je neki takav kip zaista pošao za rukom, ako si sliku nekog čoveka očistio od slučajnosti i sveo na čistu formu — onda si, kao umetnik, ostvario taj ljudski lik«.

»Eazumeo sam«.

»Ti me vidiš, prijatelju Zlatousti, na jednom mestu i na jednoj užnosti koji mojoj prirodi donekle olakšavaju da se ostvari. Vidiš me j* živim okružen zajednicom i tradicijom koje mi odgovaraju i pomažu. anastir nije nebo, pun je nesavršenosti, ali pristojno vođen manastir-¹ život ipak beskrajno više potstiče ljude moga soja no svetovni

život. Neću govoriti o moralnoj strani, ali čisto mišljenje, koje sam dužan da upražnjavam i da predajem, već iz sasvim praktičnih razloga zahteva izvesnu zastičenost od sveta. Meni je, dakle, ovde u našem domu bilo mnogo lakše da se ostvarujem no što je tebi bilo. A što si ti uprkos tome našao put i postao umetnik, tome se veoma divim. Jer tebi je bilo neuporedivo teže«.

Zlatousti porumene od zbuđenosti zbog pohvale, a i od radosti. Da bi skrenuo razgovor, on prekide svog prijatelja: »Najveći deo onoga što si mi hteo reći mogao sam da razumem. Ali jedno još nikako neće da mi uđe u glavu: ono što ti nazivaš 'čistim mišljenjem', dakle tvoje takozvano mišljenje bez slika i operisanje recima pri kojima se ništa ne može zamisliti«.

»No, jedan primer ti to može objasniti. Seti se samo matematike! Kakve pretstave sadrže brojevi? Ili, znakovi plus i minus? Kakve slike sadrži neka, jednačina? Nikakve! Kad rešavaš neki aritmetički ili algebarski zadatak, u tome ti ne pomažu nikakve pretstave, nego u okviru naučenih formi mišljenja obavljáš jedan formalan zadatak«.

»Tako je, Narcise. Ako mi napišeš neki niz brojeva i znakova, ja se bez ikakvih pretstava mogu probiti kroz njih, mogu pustiti da me vode plusovi i minusi, kvadrati, zgrade i tako dalje, i mogu resiti zadatak. Tojest — mogao sam nekada, a sad već odavno ne bih mogao. Ali ne polazi mi za rukom da zamislim da vršenje takvih formalnih zadataka ima neku drugu vrednost sem kao misaono vežbanje za đake. Naučiti računanje sasvim je dobra stvar, besumnje. Ali smatrao bih da je detinjasto i besmisleno kad bi neki čovek čitav svoj život proveo sedeći nad takvim računskim zadacima i kad bi većito prekrivao hartiju nizovima brojeva«.

»Varáš se, Zlatousti. Vidiš, ti pretpostavljaš da taj vredni računđija stalno rešava nove školske zadatke koje mu postavlja učitelj Ali on i sam sebi može postavljati pitanja, ona mogu iskrsnuti u njemu kao sile koje su jače od njega. Pre no što se čovek kao mislilac usudi da načne problem prostora, potrebno je da matematički izračuna i izmeri mnoge stvarne i mnoge fiktivne prostore«.

»Tako je, svakako. Ali problem prostora, kao čist problem mišljenja, uistinu mi takođe ne izgleda kao predmet na koji bi neki čovek trebalo da straći svoj rad i svoje godine. Reč 'prostor' nije za mene ništa, niti je vredna ijedne misli dokle god pritom ne zamislim neto stvarni prostor, recimo zvezdani prostor; posmatrati i meriti taj prostor, to mi, svakako, ne izgleda nedostojan zadatak«.

Osmehujući se Narcis mu upade u reč: »Ti zapravo hoćeš d^a kažeš da nimalo ne držiš do mišljenja, no samo do primene mišljenja

„a praktičan i vidljiv svet. Mogu ti odgovoriti: mi nimalo ne oskudevamo u prilikama za primenu svoga mišljenja, niti nam nedostaje volja za to. Mislilac Narcis je, naprimer, rezultate svoga mišljenja stotinu puta primenjivao kako na svog prijatelja • Zlatoustog tako i na svakog svog kaluđera, i čini to svakog časa. Ali kako bi mogao nešto 'primeniti' ako to prethodno nije naučio i uvežbao? Pa i umetnik neprestano vežba svoje oko i svoju maštu, i mi odajemo priznanje njegovom vežbanju, pa makar došlo do izraza samo u malobrojnim istinskim delima. Ti ne možeš odbacivati mišljenje kao takvo, a odobravati njegovu 'primenu'! Protivrečnost je jasna. Dakle, mirno me pusti da mislim, i sudi o mome mišljenju po njegovim rezultatima, baš kao što ću i ja o tvom umetništvu suditi na osnovu tvojih dela. Ti si sad nemiran i razdražen, zato što se između tebe i tvojih dela još nalaze prepreke. Ukloni ih, potraži ili sam sagradi radionicu i pređi na stvaranje svojih dela! Mnoga pitanja će se pritom resiti sama od sebe«.

Zlatousti nije želeo ništa bolje.

Našao je jednu prostoriju kraj dvorišnih vratnica koja je trenutno stajala prazna, a bila je pogodna za radionicu. Kod dunderina je poručio crtači sto i drugi pribor, koji mu je tačno nacrtao. Sastavio je spisak predmeta koje su manastirske kiridžije imale postepeno da mu donesu iz najbližih gradova, dugačak spisak. Kod dunderina i u šumi je razgledao sve zalihe posečenog drveta, odabrao mnoge komade za sebe i naredio da se jedan za drugim prenesu u travom obraslu baštu iza njegove radionice, gde ih je naslagao da se osuše i svojim rukama sklepaio nastrešnicu nad njima. A imao je mnogo posla i kod kovača, čijeg je sina, jednog mladog sanjalicu, sasvim općinio i pridobio za sebe. Sa njim bi sad po pola dana prestajao kraj vignja, kraj nakovnja, kraj kvasilice i kraj točila, i tu su izrađivali razne krive i prave rezbarske noževe, dleta, bušilice i renda, sve što mu je bilo potrebno za obradu drveta. Kovačev sin Erih, mladić od svojih dvadeset godina, sprijateljio se sa Zlatoustim, svuda je pomagao i bio obuzet vatrenim učešćem i radoznalošću. Zlatousti mu je obećao da će ga učiti da svira na lauti, što je on silno želeo, a smeće kod njega da oproba i rezbarenje. Ako se Zlatousti u manastiru i kraj Narcisa katkad osećao veoma nekorisnim i potištenim, mogao se razgaliti uz Eriha, koji ga je bojažljivo voleo i bezmerno poštovao. Cesto ga je molio da mu priča o majstoru Niklausu i o biskupskom gradu; Zlatousti je to ponekad rado činio, a ^onda bi se iznenada začudio što, evo, sedi ovde i kao neki starac priča ^o Putovanjima i delima iz prošlosti, a ovamo tek zapravo treba da započne stvarni život.

Da se u poslednje vreme jako promenio i da je izgledao mnogo stariji no što je bio, to nije niko mogao primetiti, jer oni ga dotle i nisu poznavali. Nevolje lutanja i nestalnog života besumnje su ga već i ranije ispijale; a zatim su ga kužna zaraza sa svojini silnim užasima, pa najzad i suzan jstvo kod grofa i ona grozna noć u dvorskom podrumu, potresli do dna duše, i od toga je ostala poneka posledica: sede vlasi u plavoj bradi, tanušne bore na licu, povremeno loš san i katkad na dnu srca izvestan zamor, neka klonulost požude i radoznalosti, neko sivo mlako osećanje zadovoljenosti i zasićenosti. Dok je obavljao pripreme za svoj posao, dok je razgovarao sa Erihom, dok je poslovao kod kovača i dunderina, on bi se raskravio, živnuo bi i podmladio se, svi su mu se divili i voleli ga, ali u međuvremenu bi ne retko sedeo po pola sata, ili i po čitave sate, umoran, osmehnut i sanjarski zanesen, predan bezvoljnosti i ravnodušnosti.

Veoma značajno je za njega bilo pitanje odakle da počne svoj posao. Prvo delo koje je nameravao da ovde načini, i kojim je hteo da se oduži za manastirsku gostoprимljivost, nije smelo biti nešto slučajno, nešto što se tek tako postavi negde da izaziva radoznalost, nego je poput starih dela u ovome domu trebalo potpuno da pripada zgradi i životu manastira i da postane jedan njegov deo. Najradije bi napravio neki oltar ili propovedaonicu, ali ni za jedno ni za drugo nije bilo ni potrebe ni mesta. Zato je pronašao nešto drugo. U fratarskoj trpezariji nalazilo se jedno uzvišeno udubljenje gde je uvek za vreme obeda neki mlađi brat čitao žitija. To udubljenje je bilo neukrašeno. Zlatousti odlučio da pristup do nalonja i sam nalonj ukrasi drvenom oblogom, nalik na propovedaonicu, sa figurama od kojih bi neke bile upola reljefne a neke se skoro sasvim odvajale od podloge. On saopšti taj plan opatui koji ga pohvali i usrdno odobri.

Sad, kada je rad konačno mogao da počne, — napolju je ležao sneg, a Božić bese već prošao — Zlatoustov život dobi drukčiji izgled. Bio je kao iščezao za manastir, niko ga više nije viđao, nije više po završetku časova sačekivao buljuk đaka, nije više švrljao po šumi, nije šetao hodnikom oko unutrašnjeg dvorišta. Obedovao je sad kod vode-ničara — a taj nije više bio isti onaj koga je nekada kao đak često posećivao. U radionicu pak nije puštao nikoga sem svoga pomoćnika Eriha; pa ni ovaj ponekih dana nije ni reci čuo od njega.

Za svoje prvo delo, uzvišenje za čitača, nakon dugog razmišljanja skovao je sledeći plan: jedan njegov deo će prikazivati svet a draž¹ božansku reč. Donji deo, stepenice što izrastaju iz snažnog hrastovog stabla i uvijaju se, trebalo je da pokazuje božju tvorevinu, slike iz pri' rode i iz jednostavnog života praotaca. Gornji deo, ogradna, nosiće kipove

četiri jevangelista. Jednom jevangelisti hteo je da da izgled pokojnog opata Danijela, drugome lik pokojnog oca Martina, njegovog naslednika, a u kipu jevangeliste Luke hteo je da ovekoveti svog majstora Niklausa.

Naišao je na velike teškoće, veće no što je pretpostavljao. One su mu zadavale brige, ali to su bile slatke brige; ushićeno i očajno se trudio oko tog dela kao oko neke nepristupačne žene, ogorčeno i nežno se borio s njim, kao što se pecač bori sa nekom velikom štukom, svaki otpor ga je poučavao i oštrio mu osećanja. Zaboravio je na sve ostalo, zaboravio na manastir, zaboravio bezmalo i na Narcisa. Ovaj ga je posetio nekoliko puta, ali nije video ništa osim crteža.

No zato ga je jednog dana Zlatousti iznenadio molbom da sasluša njegovu ispovest.

»Nisam se dosad mogao prelomiti da to učinim«, priznao je, »izgledao sam sebi odviše sićušan, osećao sam da sam se već dovoljno ponižavao pred tobom. Sad se, međutim, osećam bolje, sad imam svoj posao i nisam više niko i ništa. A pošto već živim s vama u manastiru, želeo bih da se potčinim pravilima«.

Osećao je da je sad dorastao tome i nije hteo više da čeka. A zahvaljujući zamišljenosti koja ga je obuzela prvih nedelja, predavanju ponovnom viđenju i uspomenu iz mladosti, a i pričanju, za šta ga je Erih stalno molio, njegov osvrt na raniji život stekao je izvesnu sredenost i jasnoću.

Narcis ga je bez ikakvih ceremonija primio na ispovest. Trajala je blizu dva sata. Nepomičnog lica, opat je slušao o pustolovinama, patnjama i grehovima svoga prijatelja, postavljao poneko pitanje i nije prekidao njegove odgovore, a ravnodušno je saslušao i onaj deo ispovesti u kome je Zlatousti priznao gubljenje svoje vere u božju pravednost i dobrotu. Bio je duboko dirnut mnogim ispovedačevim priznanjima, video je koliko je ovaj bio potresan i obuziman strahom i koliko se blizu propasti ponekad nalazio. A potom bi se opet nasmešio i bio gant što mu je prijatelj ostao nevino detinjast, jer ovaj se brinuo i kajao zbog bezbožnih misli koje su u poredenju sa njegovim sopstvenim sumnjama i misaonim bezdanima bile bezazlene.

Na Zlatoustovo čuđenje, čak i razočaranje, ispovednik nije odveć ozbiljno uzimao njegove stvarne grehove, ali ga je opomenuo i bez poštete kaznio zbog njegovog zanemarivanja molitava, ispovedanja i pri'česća. Za pokoru mu je naložio da četiri nedelje pre pričešćivanja živi umereno i nevino, da svake zore sasluša prvo jutrenje i da svako veče očita tri očenaša i jedan hvalospev Mariji.

Zatim mu je rekao: »Opominjem te da ne shvatiš olako ovu pokoru. Ne znam da li se još dobro sećaš teksta službe božje. Treba da

ga pratiš reč po reč i da se predaš njegovom smislu. Očenaš i nekoliko hvalospeva ću ja lično još danas očitati s tobom i daću ti uputstva na koje reci i značajna mesta treba naročito da obratiš pažnju. Svete reci ne treba da govoriš i da slušaš onako kako se govore i slušaju ljudske reci. Kad god uhvatiš sebe da samo nižeš reci, a to će se dešavati češće no što misliš, ti se seti ovoga časa i moje opomene, počni spočetka i reci kazuj i unosi ih u srce onako kako ću ti pokazati».

Bilo da je posredi bio lep slučaj ili da je opatovo poznavanje duša bilo toliko duboko, tek ova ispovest i pokora donese Zlatoustom jedno vreme utoljenosti i mira koje ga je ispunjavalo dubokom srećom. Usred rada bogatog napetostima, brigama i zadovoljstvima, on je svako jutro i veče osećao da mu lake ali savesno obavljane duhovne vežbe donose spas od dnevnih uzbuđenja i da čitavo njegovo biće priključuju jednom višem poretku koji ga otrže iz opasne usamljenosti stvarao i uvodi ga u božje carstvo poput deteta. Ako je borbu za svoje delo morao voditi isključivo kao usamljenik i posvetiti mu svu strast svojih čula i svoje duše, čas molitve ga je ipak neprestano vraćao nevinosti. Dok se za vreme rada često pušio od besa i nestrpljenja ili se ushićavao do sladostrašća, u pobožne vežbe je ronio kao u neku duboku hladnu vodu, koja je spirala sa njega kako oholost oduševljenja tako i oholost očajanja.

To mu nije uvek polazilo za rukom. Ponekad uveče posle grozničavih časova rada nije mogao da se smiri i pribere, nekoliko puta je zaboravio na vežbe, a počeo ga je, dok se trudio da se usredsredi, ometala i mučila pomisao da je čitanje molitava na kraju krajeva detinjasto paštenje oko jednog boga koji uopšte ne postoji ili mu bar ne može pomoći. Potužio se zbog toga svome prijatelju.

»Produži«, reče Narcis, »obećao si i ne treba to da prekršiš. Nije tvoje da razmišljaš da li bog čuje tvoju molitvu ili da li bog kakvog ga ti zamišljaš uopšte postoji. Nije tvoje ni da razmišljaš da li su tvoja nastojanja detinjasta. U poređenju sa onim kome se obraćaju naše molitve — sve naše delanje je detinjasto. Nipošto ne bi trebalo da se za vreme vežbanja baviš ovim budalastim mislima koje priliče maloj deci. Treba da govoriš svoj očenaš i svoju himnu Mariji i treba da se udubiš u njihove reci i da se prožmeš njima, isto onako kao što, recimo, ni prilikom pevanja ili sviranja na lauti ne juriš za neakvim mudrim mislima niti umuješ, nego se trudiš da što čistije i savršenije izvedeš jedan ton za drugim, jedan treptaj žice za drugim. Dok peva, čovek ne razmišlja o tome da li je pevanje korisno ili nije, nego peva. Isto tak^o i ti treba da se moliš«.

I on opet postade kadar da se moli. Opet se njegovo napregnuto i požudno Ja gasilo natkriljeno bezmernim poretkom, opet su dostojanstvene reci proletale preko njega i kroz njega kao zvezde.

Sa velikim zadovoljstvom je opat video da Zlatousti, po isteku vremena određenog za pokoru i posle uzimanja pričešća, i dalje obavlja svakodnevne vežbe, nedeljama i mesecima.

Za to vreme je njegovo delo napredovalo. Iz debelog stuba oko koga su se uvijale stepenice rastao je i navirao čitav jedan mali svet oblića, biljaka, životinja i ljudi, a u njegovoj sredini otac Noje između vinova lišća i grožđa; ličilo je to na neku slikovnicu, na hvalospev svemu sazdanome i njegovoj lepoti, stvoren u slobodnoj igri, ali vođen potajnim poretkom i zakonom. Tokom svih tih meseci delo nije video niko izuzev Eriha, kome je pritom bilo dozvoljeno da posluži i koji se sada bavio jednom jedinom mišlju: da postane umetnik. Izvesnih dana ni on nije smeo ući u radionicu. Drugih pak dana Zlatousti se bavio oko njega, poučavao ga i puštao da štogod pokuša, radujući se tome što ima vernika i učenika. Kad završi delo, i ako mu ono srećno ispadne za rukom, nameravao je da zamoli njegovog oca da ga pusti, pa da ga on vaspitava kao stalnog pomoćnika.

Na kipovima jevanđelista radio je u svoje najbolje dane, kad bi sve bilo u skladu i kad ga nikakve sumnje ne bi senčile. Najbolje mu je, činilo mu se, polazila za rukom figura kojoj je dao crte opata Danijela; mnogo ju je voleo, s njenog lica su zračile nevinost i dobrota. Kipom majstora Niklausa bio je manje zadovoljan, iako se Erih najviše divio baš ovome. Ova prilika je pokazivala duševni razdor i tugu, izgledala je puna uzvišenih stvaralačkih planova, a u isti mah puna očajničke svesti o ništavnosti stvaralaštva, puna tuge za izgubljenim jedinstvom i nevinošću.

Kad je završio opata Danijela, naredio je Erihu da počisti radionicu. Ostale delove duboreza zastro je čaršavima i samo ovu jednu figuru izložio svetlosti. Onda je otišao Narcisu, pa je, pošto je ovaj bio zauzet, strpljivo sačekao do sutradan. A tad je oko podne, uveo prijatelja u svoju radionicu i doveo ga pred kip.

Narcis je stajao i gledao. Stajao je i nije žurio, sa naučničkom Pažnjom i brižljivošću posmatrao je priliku u drvetu. Zlatousti je stajao^{^a} njega, čuteći, i trudio se da ukroti buru u svom srcu. »Oh«, mislio^{k>} »ako sad jedan od nas dvojice ne bude dorastao ovom trenutku, biće^{10>}še. Ako moje delo nije dovoljno dobro ili ako on ne bude mogao da sa razume, onda je sav moj ovdašnji rad izgubio svoju vrednost. Ipak^{1e} trebalo da još pričekam«.

Minuti su mu ličili na sate, spominjao se onog časa kad je majstor Niklaus držao u rukama njegov prvi crtež, od napetosti je stiskao ukrštene šake, vlažne od znoja.

Narcis se okrete prema njemu, i on se odmah oseti izbavljen. Video je kako na prijateljevom uzanom licu nešto cveta, nešto što na njemu nije cvetalo još od dečaćkih godina: osmeh, gotovo snegljivo osmeh na tom licu punom duha i volje, osmeh ljubavi i predanosti, video je neko svetlucanje kao da su usamljenost i gordost ovog lica za trenutak probijene, pa iz njega ne prosijava ništa drugo doli srce puno ljubavi.

»Zlatousti«, reče Narcis sasvim tiho, čak i sada odmeravajući reci, »ti svakako ne očekuješ od mene da ja najednom postanem znalac umetnosti. Ja to nisam, ti to znaš. O tvojoj umetnosti ne mogu ti reći ništa što tebi ne bi izgledalo smešno. Ali dopusti mi da ti jedno kažem: na prvi pogled sam u ovom jevanđelisti poznao našeg opata Danijela, i ne samo njega nego i sve što smo mi onda videli u njemu: dostojanstvo, dobrotu, jednostavnost. Kao što je pokojni otac Danijel stajao pred našim mladalačkim strahopoštovanjem, tako, evo, opet stoji preda mnom, a s njim sve što nam je onda bilo sveto i zbog čega nam je ono doba nezaboravno. Bogato si me obdario ovim što sam video, prijatelju moj, i ne samo što si mi opet poklonio našega opata Danijela, nego si i sam, i to prvi put, potpuno otvorio dušu preda mnom. Sada znam ko si. Nemoj da više govorimo o tome, osećam da ne smem. O, Zlatousti, kakav smo trenutak dočekali!«

U velikoj odaji zavlada tišina. Zlatousti primeti kako njegovom prijatelju podrhtava srce od uzbuđenja. Pa mu od zbunjenosti ponestade daha.

»Da«, rekao je kratko, »radujem se zbog toga. Ali sad će biti vreme da pođeš na ručak«.

XIX

Dve godine je Zlatousti radio na ovom delu, a počev od druge godine sasvim mu dodeliše Eriha kao učenika. U rezbariju na stepenicama uned je čitav jedan mali raj, sa uživanjem je oblikovao jedan ljupki divlji predeo, pun drveća, lišća i korova, s pticama u granju, dok su se svud redom pojavljivala životinjska tela i glave. Usred te pradrevne gradine što je mirno bujala prikazao je nekoliko prizora i²

života starozavetnih patrijarha. Ovaj vredni život retko je nešto prekidalo. Retko bi naišao neki dan kad mu ne bi bilo moguće da radi, kad bi mu nemir ili zasićenost ogadili delo. Tad bi naložio učeniku šta će raditi, pa pohitao u okolinu, peške ili na konju, u šumi se nadisao opominjućeg mirisa slobode i lutalačkog života, tu ili tamo posetio bi neku seljačku kćer, odlazio i u lov, i satima ležao sred zelenila, zureći u široke svodove šumskih krošanja i u bujni gustiš paprati i žutilovki. Nikada nije bio odsutan duže od jednog ili dva dana. Potom bi sa novom strašću pristupao poslu, s nasladom je dubao biljke što divlje dikaju, oprezno i nežno bi iz drveta izdvajao ljudske glave, snažnim potezima bi srezao neka usta, neko oko, neku talasastu bradu. Osim Eriha, samo je Narcis poznavao njegovo delo; on je često dolazio, i radionica mu je ponekad bila najmilija prostorija u manastiru. Posmatrao je sa radošću i čuđenjem. To se sad rascvetava ono što je njegov prijatelj nosio u svom nemirnom, prkosnom i detinjskom srcu, tu je to raslo i razvijalo se u cvet, u tvorevinu, u čitav jedan mali nabujali svet: možda puka igra, ali začelo ne lošija od igre sa logikom, gramatikom i teologijom.

Jednom je zamišljeno rekao: »Mnogo učim od tebe, Zlatousti. Počinjem da razumevam šta je umetnost. Banije mi se činilo da se ona ne može uzeti sasvim ozbiljno kad se upoređi sa mišljenjem i naukom. Mislio sam otprilike ovako: pošto je čovek podozriva smesa duha i materije, pošto mu duh otvara saznanje večnoga, dok ga materija vuče dole i vezuje za ono što je prolazno, to on treba da stremi od čula ka duhovnome, kako bi uzvisio svoj život i dao mu smisao. Tvrdio sam doduše, iz navike, da cenim umetnost, ali ustvari sam bio ohol i gledao "a nju s visine. Tek sada vidim koliko ima puteva do saznanja i da Put duha nije jedini a možda ni najbolji. To je moj put, svakako; ja ću ostati na njemu. Ali vidim kako ti na suprotnom putu, na putu kroz čula, isto toliko duboko poimaš tajnu postojanja i izražavaš je ^nogo življe no što je to kadra većina mislilaca«.

»Shvataš li sada«, reče Zlatousti, »da ja ne mogu razumeti šta "tože biti mišljenje bez pretstava?«

»Odavno sam to shvatio. Naše mišljenje je stalno apstrahovanje, °dvraćanje pogleda od čulnosti, pokušaj sazdanja jednog čisto duhovnog sveta. A ti privijlaš srcu upravo ono najnepostojanije i najsmrt- "Je i otkrivaš smisao sveta upravo u prolaznome. Ti ne sklanjaš pogled °d toga, ti mu se daješ, i zahvaljujući tvom predavanju, ono se uzdiže _ ° najvišega, do znamenja večnosti. Mi mislioci gledamo da se približilo bogu na taj način što odvajamo svet od njega. Ti mu se približa-

vaš time što voliš i još jednom stvaraš njegovu tvorevinu. I jedno i drugo je ljudskih ruku delo i nedovoljno je, ali umetnost je nevinija».

»Ne znam, Narcise. Ali izaći na kraj sa životom, odbraniti se od očajanja, to vama misliocima i teolozima, izgleda, ipak bolje polazi za rukom. Ja ti već odavno više ne zavidim zbog tvoje nauke, prijatelju, ali ti zavidim zbog tvog spokojstva, zbog tvoje ravnodušnosti, zbog tvog mira».

»Ne bi trebalo da mi zavidiš, Zlatousti. Mir, kakav ti zamišljaš, ne postoji. Ima mira, svakako, ali ne onog koji stalno u nama boravi i ne napušta nas više. Postoji samo jedan mir, koji se stiće stalno iznova u neprekidnoj borbi i koji se iz dana u dan ponovo mora izvojsiti. Ti me ne vidiš kako vojujem, ti ne znaš ni za moje borbe prilikom studiranja, niti znaš za moje borbe u ćeliji za molitvu. Dobro je što ne znaš za njih. Ti vidiš jedino da sam ja manje podložan čudima od tebe, i to smatraš mirom. Ali to je borba, to je borba i žrtvovanje kao i svaki valjani život, kao i tvoj».

»Nećemo se prepirati oko toga. Ni ti ne vidiš sve moje borbe. I ne znam da li možeš razumeti kako je meni na srcu kad pomislim da će ovo delo ovde uskoro biti gotovo. Onda će ga odneti i postaviti negde, i reći će mi nekoliko pohvala, i onda ću se vratiti u голу praznu radionicu, razalošćen svim onim što mi u mom delu nije pošlo za rukom i što vi ostali uopšte ne možete videti, i duša će mi biti prazna i poharana kao i radionica».

»Možda je tako«, reče Narcis, »i ni ti ni ja u tome ne možemo potpuno razumeti jedan drugoga. Ali svim ljudima dobre volje zajedničko je ovo: da se na kraju stidimo svojih dela, da prestano moramo počinjati iznova, da se žrtva mora vazda nanovo prinositi».

Posle nekoliko nedelja Zlatoustovo veliko delo bese završeno i postavljeno. Ponovilo se ono što je već odavno doživeo: njegovo delo postalo je vlasništvo drugih, razgledali su ga, ocenjivali, hvalili, slavili su Zlatoustog i ukazivali mu počast; ali njegovo srce i njegova radionica zjapili su prazni, i on nije više znao da li je delo bilo vredno žrtve. Na dan otkrivanja kaluderi su ga pozvali za svoju trpezu i priredili mu gozbu, zalivenu najstarijim manastirskim vinom; Zlatousti je gutao ukusnu ribu i divljač, a jače od starog vina zagrejali su ga učešće i radost sa kojima je Narcis pozdravio njegovo delo i priznanje koje su mu odavali.

Za jedno novo delo, koje je opat želeo i naručio, nacrt je već bi" gotov; bio je to oltar za Marijinu kapelu u Nojcelu, koja je pripadala manastiru i u kojoj je jedan fratar iz Marijabrona činodestvovao kao sveštenik. Za ovaj oltar Zlatousti je hteo da načini kip Marije, a "

njemu je želeo da ovekoveči jedan od nezaboravnih likova iz svoje mladosti, lepu bojažljivu vitezovu kćer Lidiju. Ova mu porudžbina inače nije bila naročito važna, ali mu se činila pogodnom da Erih na njoj izvede svoj kalfenski rad. Ako se Erih pokaže kako treba, on će u njemu zauvek dobiti dobrog saradnika koji će moći da ga zameni i da ga oslobodi za one radove koji su mu jedino još ležali na srcu. Sada je sa Erihom birao drvo za oltar i davao mu da ga pripremi za obradu. Često ga je Zlatousti ostavljao samog, jer je ponovo počeo da luta i da dugo seta po šumama; jednom prilikom, pošto se nekoliko dana nije vraćao, Erih to javi opatu, pa se i opat malo uplaši da Zlatousti nije zauvek otišao. On se međutim vratio, nedelju dana je radio na kipu Lidije, pa je opet počeo da tumara.

Mučile su ga brige; otkako je završio onaj veliki posao, život mu je proticao neuredno, propuštao je jutarnju misu, bio je duboko nemiran i nezadovoljan. Sada je mnogo mislio na majstora Niklausa, mislio je da li će uskoro i on sam postati onakav kakav je bio Niklaus, vredan i- čestit i vičan zanatu, ali ni slobodan ni mlad. Nedavno ga je jedan mali doživljaj naterao da se zamisli. Prilikom svog tumanjanja naišao je na neku mladu seljačku devojkicu, Francisku po imenu, koja mu se mnogo svidela, te se potrudio da je očara, primenjujući sve svoje nekadašnje udvaračke veštine. Devojka je rado slušala njegovo ćaskanje, blaženo se smejala njegovim dosetkama, ali njegovo udvaranje je odbijala, i on prvi put oseti da izgleda star u očima jedne mlade žene. Nije više išao k njoj, ali to nije zaboravio. Franciska je bila u pravu, on je postao drukčiji, osećao je to i sam, i to ne zbog nekoliko pre vremena osedelih vlasí, ni zbog nekoliko bora oko očiju, nego više zbog nečeg u biću, u nastrojenju; nalazio je da je star, nalazio je da je postao stravično sličan majstoru Niklausu. Neraspoloženo je posmatrao sebe sama i slegao ramenima nad sobom; postao je lišen slobode, ustao se, nije više bio ni orao ni zec, postao je domaća životinja. Dok je švrljao izvan manastira, tražio je miris prošlosti, uspomenu na svoje nekadašnje lutanje, i to više kao novo putovanje i novu slobodu, tražio je to čežljivo i nepoverljivo kao što kakav pas traži neki trag koji je nanjušio pa izgubio. A kad bi dan ili dva proveo napolju, kad bi se malo naskitao i nasvetkovao, nešto ga je opet neodoljivo vuklo natrag, Uznemirila bi mu se savest, osećao je da ga radionica očekuje, osećao se odgovornim za započeti oltar, za pripremljeno drvo, za pomoćnika Eriha. Nije više bio slobodan, nije više bio mlad. Čvrsto je odlučio: čim završi kip Lidije - Marije, krenuće na put i još jednom će pokušati da živi lu-'alačkim životom. Nije dobro ovako dugo živeti u manastiru i među 'amim muškarcima. Za kaludere je to možda dobro, ali ne i za njega.

Sa muškarcima se može lepo i pametno razgovarati, i oni imaju razumevanja za rad umetnika, ali sve ostalo, čeretanje, milovanje, igranje, ljubav, uživanje lišeno misli — sve to ne uspeva među muškarcima, za to su potrebne žene i putovanje i tumananje i neprestano nove slike. Ovde je sve oko njega pomalo suro i ozbiljno, pomalo nezgrapno i muževno, i to ga je zarazilo, uvuklo mu se u krv.

Pomisao na putovanje mu je donosila utehu; vredno je prijanjao na posao, da bi se što pre oslobodio. I dok se iz drveta postepeno pomaljala Lidijina prilika, dok je uobličavao stroge nabore na haljini koji su joj se spuštali sa plemenitih kolena, obuzimala ga je duboka i bolna radost, setna zaljubljenost u kip, u lepu, bojažljivu devojačku priliku, u uspomenu na ondašnje dane, na njegovu prvu ljubav, na njegovu prva putovanja, na njegovu mladost. Pobožno je radio na nežnom kipu, osećao je da je taj kip istovetan sa svim što je najbolje u njegovoj duši, sa njegovom mladošću, sa njegovim najnežnijim uspomenama. Bila je prava sreća vajati njen povijeni vrat, njene ljubazno-tužne usne, njene otmene ruke, dugačke prste, lepo zasvođene nokte. Kad god je mogao, i Erih je posmatrao kip, sa divljenjem i sa ljubavlju punom strahopoštovanja.

Kad ga je gotovo završio, pokazao ga je opatu. Narcis reče: »Ovo je tvoje najlepše delo, dragi moj, mi u celom manastiru nemamo ništa tome ravno. Moram ti priznati da sam se ovih poslednjih meseci nekoliko puta brinuo za tebe. Video sam da si nemiran i da patiš, a kad bi se izgubio i otsustvovao duže od jednog dana, ja sam ponekad brižno mislio: možda se on neće više vratiti. A evo, sad si načinio ovaj prekrasni kip! Radujem se zbog tebe i ponosim se tobom!«

»Da«, reče Zlatousti, »kip je ispao sasvim lepo. Ali sad me čuj, Narcise! Da ovaj kip ispadne lepo, bila je potrebna čitava moja mladost, moje putovanje, moja zaljubljenost, moje udvaranje tolikim ženama. To je kladenac iz koga sam ja zahvatao. Kladenac će se ubrzo iscrpsti, osećam da mi se srce suši. Završiću ovu Mariju, a onda ću uzeti duže otsustvo, ne znam za koje vreme, pa ću opet potražiti svoju mladost i sve ono što mi je nekada bilo tako drago. Možeš li to shvatiti? — No, lepo. Ti znaš, ja sam bio tvoj gost, i nikada nisam tražio platu za svoj rad ovde ...«

»Ja sam ti je često nudio«, primeti Narcis.

»Jesi, i sada ću je prihvatiti. Poručiću novo odelo, a kad bude sašiveno, zamoliću te za konja i za nekoliko talira, i onda ću odjahati u svet. Nemoj ništa reći, Narcise, i ne žalosti se. Nije to zbog toga što mi se ovde ne bi više svidalo; jer nigde mi ne bi moglo biti tako dobro kao ovde. Drugo je posredi. Hoćeš li mi uslišiti želju?«

Nisu više mnogo pričali o tome. Zlatousti je naručio jednostavnu konjaničku odoru i čizme, i, dok se leto približavalo, završavao kip Marije, i to tako kao da mu je to poslednje delo; obazrivo i s puno ljubavi davao je krajnje, savršeno uobličenje rukama, licu, kosi. Čak je moglo izgledati da on odugovlači sa polaskom, da mu je mило što ga ovi poslednji nežni radovi na kipu neprestano pomalo zadržavaju. Prolazio je dan za danom, a on je i dalje uređivao ovo i ono. Iako je Narcisu teško padao pretstojeći rastanak, on se ponekad pomalo smeškao Zlatoustovoj zaljubljenosti i tome što nije kadar da se odvoji od kipa Marije.

No onda ga Zlatousti ipak iznenadi jednog dana, neočekivano došavši da se oprosti. Odlučio se preko noći. U novom odelu, sa novom kapom na glavi, došao je Narcisu da se pozdravi s njim. Maločas se već ispovedio i primio pričešće. Sada je došao da kaže zbogom i da dobije blagoslov za put. Obojici je rastanak padao teško, a Zlatousti se pravio čvršći i ravnodušniji no što je bio u duši.

»Hoću li te videti opet?« upita Narcis.

»Oh, dabome, ako mi tvoja krasna raga ne slomi vrat, svakako ćeš me opet videti. Pa inače ne bi imao nikoga ko bi te nazivao Narcisom i zadavao ti brige. Vratiću se, dajem ti reč. Ne zaboravi da obraćaš pažnju na Eriha. I da mi niko nije dirao kip! On će ostati u mojoj sobi, kao što sam rekao, i ne smeš davati ključ iz ruke.«

»Raduješ li se putovanju?«

Zlatousti zatrepća očima.

»Pa, radovao sam se, drukčije ne može ni biti. Ali evo, sad kad treba da krenem, to mi ipak izgleda manje veselo no što bi se pomisli. Smejaćeš mi se, ali nimalo lako se ne rastajem, i ta privrženost mi se ne sviđa. To mu je kao neka bolest, mladi i zdravi ljudi ne znaju za to. I majstor Niklaus je bio takav. Ah, dosta je bilo brbljanja o glupostima! Blagoslovi me, dragi moj, pa da otputujem.«

I odjaha.

Narcis se u mislima mnogo bavio svojim prijateljem, brinuo se za njega i čeznuo za njim. Da li će mu se zbilja vratiti, odlepršala Ptica, dragi vetropir? Sad taj čudesni i dragi čovek opet ide svojom zamršenom putanjom nad kojom nema vlasti, sad opet požudno i radoznalo krstari kroz svet, vođen svojim snažnim mutnim nagonima, plahovit i nezasić, kao veliko dete. Bog neka ga čuva, neka se vrati živ i zdrav. Sada će opet lepršati tamo-amo, kao leptir, sad će ponovo grešiti, zavoditi žene, podavati se svojim prohtevima, možda će se opet uplesti U neko ubistvo, dospeti u opasnost i u zatvor, i tako izgubiti život. Koliko briga zadaje drugima taj plavi dečak, koji se tuži da stari, a gleda

takvim detinjim očima! Kako li zbog njega čovek mora strepeti! A ipak se Narcis od sveg srca radovao zbog njega. Njemu se u suštini veoma sviđalo što se to tvrdoglavo dete tako teško moglo ukrotiti, što ga hvataju takve čudi, što je opet krenuo na put i što će se istutnjiti.

Svakog dana su se, u razne časove, opatove misli vraćale njegovom prijatelju, sa ljubavlju i čežnjom, zahvalno i brižno, a ponekad i sa sumnjama i samoprekorima. Da nije možda trebalo da svome prijatelju malo više otkrije koliko ga voli, koliko malo želi da on bude drukčiji, koliko su ga on i njegova umetnost obogatili? Malo mu je ispričao o svemu tome, možda suviše malo — ko zna da li ne bi bio kadar da ga zadrži?

Ali nije njega Zlatousti samo obogatio. On ga je i osiromašio, osiromašio i oslabio, i začelo je dobro što Narcis to nije pokazao svome prijatelju. Svet u kome je Narcis živeo i gde mu je bio zavičaj, njegov svet, njegov manastirski život, njegovu dužnost, njegovu učenost, njegovu lepo raspoređenu misaonu tvorevinu, — sve mu je to prijatelj često snažno potresao i stavljao pod pitanje. Nema sumnje: kad se pogleda iz manastirskog ugla, sa strane razuma i morala, njegov sopstveni život je bolji, ispravniji je, ustaljeniji, sređeniji i uzorniji, to je život poretka i stroge službe, trajno žrtvovanje, neprestana težnja za jasnoćom i pravičnošću, on je mnogo čistiji i bolji od života ovakvog umetnika, lutalice i zavodnika žena. Ali kad se pogleda odozgo, kad se pogleda sa božje strane — da li je onda poredak i zapt jednog primer-nog života, odricanje od sveta i čulne sreće, držanje postrani od prljavštine i krvi, povučенost u filozofiju i pobožnost, da li je onda sve to zaista bolje od Zlatoustovog života? Da li je čovek doista stvoren za to da izučava Aristotela i Tomu Akvinskog, da zna grčki, da umrtvljuje čula i da beži iz sveta? Zar mu bog, kad ga je stvorio, nije dao čula i nagone, krvave tmine, sposobnost da greši, da uživa, da očajava? Oko tih pitanja kružile su opatove misli kad bi se bavile njegovim prijateljem.

Da, i možda nije samo bezazlenije i ljudski je voditi život kao Zlatousti, već je, na kraju, besummje i hrabrije i veličanstveni je prepustiti se jezivoj bujici i darmaru, činiti grehove i uzimati na sebe njihove gorke posledice, negoli postrance od sveta, opranih ruku, voditi čist život, podići lep vrt misli, pun sklada, i bezgrešno šetati među njegovim dobro čuvanim lejama. Možda je teže, hrabrije i plemenitije pocepanih cipela pešačiti kroz šume i po drumovima, podnositi sunce i kišu, glad i nevolje, igrati se čulnim radostima i plaćati za njih patnjom.

U svakom slučaju, Zlatousti mu je pokazao da čovek namenjen uzvišenim stvarima može veoma duboko zaroniti u krvavu, pijanu životnu pometnju, i da se može zaprljati silnom prašinom i krvlju, a da ipak ne postane sićušan i prost i da ne zatre u sebi ono što je božansko, da može bluditi kroz duboke tmine, a da u svetilištu njegove duše ne utmu božanska svetlost i tvoračka snaga. Duboko je Narcis zagledao u pometen život svoga prijatelja, a ni njegova ljubav niti poštovanje prema njemu nisu se umanjili. O, ne; a otkada je video kako se iz Zlatoustovih umrljanih ruku pomalaju ove čudesne, smireno-žive, unutarnjim oblikom i poretkom ozarene tvorevine, ovi prisni likovi koji zrače dušom, ovo nevino bilje i cveće, ove ruke što preklinju ili blagosloveno počivaju u krilu, svi ovi smeli i blagi, gordi ili sveti pokreti, — otada je dobro znao da u tom nestalnom zavodničkom srcu boravi preobilje svetlosti i božje milosti.

Njemu je bilo lako da prilikom razgovora sa prijateljem izgleda nadmoćan, da njegovoj strastvenosti suprotstavi svoju uzdržanost i misaonu sredenost. Ali zar svaki sićušan potez neke Zlatoustove figure, svako oko, svaka usta, svaka rašljika i bora na haljini ne znače mnogo više, zar nisu stvarniji, životniji i nezamenljiviji od svega što bi mogao stvoriti neki mislilac? Zar ovaj umetnik, čije je srce tako puno protivrečja i patnje, nije nebrojenim ljudima, sadašnjim i budućim, ustrojio znamenja njihove patnje i njihovog stremljenja, oblička kojima se mogu obratiti pobožnost i strahopoštovanje, strepnja i čežnja bezbrojnih ljudi, ne bi li u njima našli utehe, potvrde i okrepljenja?

Nasmešen i tužan, Narcis se sećao svih onih prilika, počev od rane mladosti, u kojima je vodio i poučavao svog prijatelja. Ovaj je to Primao sa zahvalnošću, neprestano je priznavao njegovu nadmoćnost i vodstvo. A zatim je, najtiše što može biti, pokazao dela rođena iz oluja¹ Patnji svog obilato šibanog života: ne reci, ne pouke, ne objašnjenja, ne opomene, nego pravi, uzvišeni život. Kako je u poređenju s tim on sam siromašan sa svojim znanjem, svojim strogim manastirskim vaspitanjem, svojom dijalektikom!

To su bila pitanja oko kojih su kružile njegove misli. Kao što^{se} on nekada, pre mnogo godina, potresajući i opominjući upleo u Zlatoustovu mladost i postavio njegov život u nov prostor, tako je "Jegov prijatelj, otkako se vratio, sad naterao njega da se zamisli, Potresao ga, primorao da počne da sumnja i da ispituje sebe. Bio mu^{je} ravnopravan; što god mu je Narcis poklonio, to je višestruko primio^{kao} uzdarje.

Prijatelj mu je svojim odlaskom dao vremena da se posveti^{ra} zrnisljanju. Nedelje su prolazile, kesten je odavno precvetao, mlečasto.

svetlozeleno bukveno lišće odavno je potamnelo, očvršlo i ohrapavilo rode su na kuli iznad kapije odavno izgogle mlade i počele ih učiti letenju. Što se Zlatousti duže zadržavao, to je Narcis više uviđao šta je on znao za njega. On je u manastiru imao nekoliko učenih fratarâ, jednog znalca Platona, jednog odličnog gramaticara, jednog ili dvojicu suptilnih teologa. Imao je među monasima nekoliko vernih, čestitih duša, koje su se ozbiljno trudile. Ali nije imao nijednog ravnog sebi, nijednog s kojim bi se ozbiljno mogao meriti. Tu nenadoknadivost pružao mu je samo Zlatousti. Teško mu je padalo da se opet toga liši. Sa čežnjom je mislio na dalekog prijatelja.

Često je odlazio do radionice, sokolio pomoćnika Eriha, koji je nastavio rad na oltaru i veoma čeznuo da se njegov majstor vrati. Ponekad bi opat otključao Zlatoustov sobičak, gde se nalazila Marija, pažljivo skinuo platno sa kipa i zadržao se pred njim. On nije ništa znao o njegovom poreklu, Zlatousti mu nikad nije ispričao događaj sa Lidijom. Ali on je sve osetio, video je da je ta devojčica prilika dugo živela u srcu njegovog prijatelja. Možda ju je zaveo, možda prevario i napustio. Ali poneo ju je sa sobom i sačuvao u svojoj duši, vernije od najboljeg muža, i najzad je, možda pošto je mnogo godina nije video, stvorio ovaj lepi i dirljivi kip devojke, i u njeno lice, njen stav, njene ruke uneo svu nežnost, divljenje i čežnju zaljubljenog čoveka. I u likovima na trpezariskom nalonju pročitao je pokoju stvar iz povesti svog prijatelja. Bila je to povest skitnice, nagonskog, beza-
vičajnog i nevernog čoveka, ali sve što je ovde od toga ostalo bilo je dobro i verno, bilo je prepuno žive ljubavi. Kako je tajanstven ovaj život, kako su mutno i divlje tekle njegove bujice, a kako je plemenit i jasan njegov plod koji se tu nalazi!

Narcis se borio. Zagospodario je time, nije izneverio svoju stazu, nije u svom strogom služenju ništa zanemarivao. Ali patio je zbog tog gubitka i patio je od saznanja koliko je njegovo srce, koje bi trebalo da pripada samo njegovoj dužnosti i bogu, privrženo ovom prijatelja

XX

Leto je prolazilo, bulke i razlićak, kukolj i lepa kata povenuše nestadoše, žabe u ribnjaku začutaše, a rode stadoše leteti visoko i spr^u mati se za rastanak. I tada se Zlatousti opet pojavio!

Stigao je jednog popodneva, po tihoj kiši, i nije ulazio u manastir, nego se pravo sa kapije uputio svojoj radionici. Došao je bio peške, bez konja.

Erih se uplašio kad ga vide da ulazi. Poznao ga je, doduše, na prvi pogled, i srce mu je zakucalo u pozdrav, a ipak taj čovek što se vratio kao da je postao sasvim drukčiji: neki lažan Zlatousti, stariji za mnogo godina, sa napola ugaslim, prašnjavim, sivim licem, upalih crta, bolesnih, patničkih crta, ali u kojima se ipak nije čitao bol, već pre neki osmeh, dobroćudan, davnašnji, strpljivi osmeh. Išao je s naporom, vukao se, i izgledao je bolestan i veoma umoran.

Čudno je ovaj promenjeni, strani Zlatousti pogledao u oči svome mladom pomoćniku. Nije pridavao važnosti svome povratku, ponašao se kao da samo dolazi iz sporedne odaje i kao da se još pre neki čas tu nalazio. Pružio je ruku i nije ništa rekao; ni pozdrava, ni pitanja, ni priče. Samo je kazao: »Moram da spavam«, i izgledao je strahovito umoran. Poslao je Eriha napolje i otišao u svoj sobičak pored radionice. Unutra je skinuo kapu i pustio je da padne, izuo cipele i prišao postelji. Pozadi u sobi video je svoju Madonu, pokrivenu platnom; klimnuo joj je glavom, ali nije otišao da skloni prekrivač i da je pozdravi. Mesto toga odvuкао se do prozorčeta, spazio napolju zbunjenoga Eriha kako čeka i doviknuo mu: »Erih, ne treba nikom da kazuješ da sam došao. Jako sam umoran. Ima vremena do sutra«.

Potom obučen leže na postelju. Posle nekog vremena, pošto nikako nije mogao da zaspi, on ustade, tromo priđe zidu, na kome je visilo jedno malo ogledalo, i pogleda u njega. Pažljivo je posmatrao Zlatoustog koji ga je gledao iz ogledala: jednog umornog Zlatoustog, jako osedele brade, jednog čoveka koji je posustao i ostareo, koji je uvenuo. Iz malene, mutne površine ogledala posmatrao ga je jedan star, pomalo zapušten čovek, neko lice koje mu je bilo dobro poznato, ali mu je sad postalo tuđe, kao da sasvim i ne postoji, i kao da ga se "e tiče naročito. Potsećalo ga je na ovo ili ono lice koje je poznavao, Pomalo na majstora Niklause, pomalo na starog viteza koji je nekad naredio da mu sašiju paževsko odelo, pomalo i na svetog Jakova u crkvi, "a starog bradatog svetog Jakova koji je pod svojim hadžiskim šeširom Ogledao tako prastar i posiveo, a ipak ustvari vedar i čio.

Brižljivo je čitao to lice u ogledalu, kao da mu je bilo stalo da sazna nešto o tom stranom čoveku. Klimnuo mu je glavom i opet ga Poznao: da, to je bio on sam, to je odgovaralo osećanju koje je imao o "bi samom. Vratio se to s puta neki veoma umoran i pomalo otupeo starac, neki neugledan čovek, kojim se niko ne bi mogao podičiti, a on 'Pak nije imao ništa protiv njega i ipak mu se sviđao: nalazilo mu se

na licu nešto što raniji lepuškasti Zlatousti nije imao, kraj sveg umora i trošnosti videla se izvesna crta zadovoljstva ili bar ravnodušnosti. Tiho se nasmejao i video lik u ogledalu kako se smeje zajedno s njim: baš je pravog lepotana doveo kući sa svog puta! Krasno se to vratilo sa svog malog izleta na konju, — poderan i prazne kese, i ne samo što je izgubio konja i bisage i talire, nego se lišio i još ponečeg, još ponešto ga je napustilo: mladost, zdravlje, samouverenost, rumenilo na licu i snaga u pogledu. Pa ipak mu se taj lik sviđao: ovaj ostareli, slabi čovek u ogledalu bio mu je miliji od onog Zlatoustog kakav je on tako dugo bio. Bio je stariji, slabiji, jadniji, ali je bio bezbrižniji, zadovoljniji, lakše se s njim moglo izići na kraj. Nasmejao se i spustio jedan naborani očni kapak. Potom je opet legao na postelju i najzad zaspao.

Sledećeg dana je sedeo u svom sobičku nagnut nad stolom i pokušavao da malo crta, kad dođe Narcis da ga poseti. Zastao je na vratima i rekao: »Kazali su mi da si se vratio. Hvala bogu, veoma se radujem. Kad videh da te nema, reših da ja dodem k tebi. Smetam li ti u poslu?«

On priđe bliže, a Zlatousti ostavi svoju hartiju, ustade i pruži mu ruku. Iako ga je Erih pripremio, Narcisu se srce preseče od straha kad vide kako izgleda njegov prijatelj. Ovaj mu se ljubazno osmehivao.

»Da, evo me opet. Zdravo, Narcise, poprilično se nismo videli. Izvini što te još nisam posetio.«

Narcis ga pogleda u oči. On je takođe video ne samo ugaslost i jednu svelost ovoga lica, video je i ono drugo, onu čudesno prijatnu crtu bezbrižnosti, čak i ravnodušnosti, predavanja i dobrog staračkog raspoloženja. Vičan čitanju ljudskih lica, video je i da ovaj Zlatousti, toliko tuđ i promenjen, nije više sasvim prisutan, da se njegova duša ili već silno udaljila od stvarnosti i ide putevima sna, ili se već nalazi pred vratnicama koje vode u onaj svet.

»Jesi li bolestan?« upita on obazrivo.

»Da, i bolestan sam. Razboleo sam se već na početku svog putovanja, već prvih dana. Ali shvatićeš da se nisam mogao vratiti tek što sam krenuo. Vi biste me slatko ismejali da sam se tako brzo opet pojavio i da sam izuo jahaće čizme. Ne, vidiš i sam da to nisam mogao. Produžio sam put i još sam malčice tumarao okolo, stideo sam se što ffl' putovanje nije uspeo. Bile su mi oči veće od trbuha. Jednom rečft stideo sam se. No, pa ti češ to shvatiti, ti si tako pametan. Izvini, da nisi nešto pitao? Kao da sam omadijan, stalno zaboravljam o čemu J° zapravo reč. Ali ono s mojom majkom, ono ti je bilo dobro. Veoma J° bolelo, ali...«

Mrmljanje mu se ugasilo u osmehu.

»Ozdravićeš ti kod nas, Zlatousti, negovaćemo te i imaćeš sve što zaželiš. Ali kako to da se nisi odmah vratio kad si počeo da se loše osećaš! Pa ti zaista ne treba da se stidiš pred nama. Trebalo je da se smesta vratiš.«

Zlatousti se nasmeja.

»Da, sad mi je to jasno! Nisam se usudio da se tako jednostavno vratim. Bila bi to sramota. Ali sad sam, evo, došao. Sad mi je opet dobro.«

»Da li si osećao jake bolove?«

»Bolove? Da, bolove prilično osećam. Ali pazi, bolovi su sasvim dobri, oni su me urazumili. Sad se više ne stidim, čak ni pred tobom. Onda, kad si me posetio u zatvoru da mi spaseš život, morao sam silno da se ugrizam za usne, jer sam se stideo od tebe. To je sad sasvim prošlo.«

Narcis ga uhvati za mišicu, i on odmah začuta i osmehujući se sklopi oči. Mirno je zaspao. Opat prestrašeno pohita i dovede manastirskog lekara, oca Antona, da pregleda bolesnika. Kad su ušli u sobu, zatekli su Zlatoustog kako spava za crtaćim stolom.

Odmah ga odnesoše u postelju, a lekar, koji je ostao pored njega, utvrdi da je beznadežno bolestan. Onda ga prenese u jednu bolesničku sobu, i dadoše mu Eriha da stalno bdi nad njim.

Čitav tok njegovog poslednjeg putovanja nikada se nije obelodanio. Nešto je ispričao, nešto je ostavljao da nagađaju. Cesto je ležao sasvim ravnodušan, ponekad je imao groznicu i govorio smušeno, a ponekad bi mu se duh razbistrio, i onda su uvek zvali Narcisa, za koga su ti poslednji razgovori sa Zlatoustim postali neobično važni.

Neke odlomke iz Zlatoustovog pričanja i ispovedanja saopštio je Narcis, a neke pomoćnik.

»Kada su počeli bolovi? Bilo je to još na početku mog putovanja. Jahao sam kroz šumu i preturio sam se zajedno s konjem, pao sam u potok i ćelu noć preležao u hladnoj vodi. Otada osećam bolove 'u unutra gde sam slomio rebra. Onda se još nisam mnogo udaljio odavide, ali nisam hteo da se vratim; bilo je to detinjasto, ali mislio sam da bi to izgledalo smešno. Zato sam nastavio da jašem, a kad zbog bolova nisam više mogao jahati, prodao sam konjića, i zatim sam dugo ležao u jednoj bolnici.

Sad ću ostati ovde, Narcise, nema više pomena o jahanju. Nema više pomena o putovanju. Nema više pomena o igrankama i o ženama. Ah, inače bih ostao još dugo, još godinama. Ali kad sam video da tamo Napolju nema više radosti za mene, pomislio sam: pre no što mi kućne

sudbeni čas, voleo bih da još malo crtam i da napravim nekoliko figura, čoveku je ipak potrebno nešto što će ga veseliti».

Narcis mu reče: »Tako se radujem što si se vratio. Toliko si mi nedostajao, svakog dana sam mislio na tebe, i često sam se plašio da nikad više nećeš ushteti da se vratiš«.

Zlatousti zavrte glavom: »No, gubitak ne bi bio veliki«.

Narcis, kome su bol i ljubav palili srce, polako se naže k njemu, i onda učini nešto što za tolike godine njihovog prijateljstva nikad nije učinio: dodirnu usnama Zlatoustovo čelo i kosu. Najpre začuđen, zatim, potresen, Zlatousti primeti šta se desilo.

»Zlatousti«, zašapta mu prijatelj u uvo, »oprosti što ti to nisam mogao ranije reći. Trebalo je da ti to kažem, onda kad sam te posetio u zatvoru, u (biskupovoj rezidenciji, ili kad sam video tvoje prve figure, ili bilo kojom drugom prilikom. Dozvoli mi da ti danas kažem koliko te volim, koliko si uvek značio za mene, koliko si mi obogatio život. To za tebe neće biti od naročite važnosti. Ti si svikao na ljubav, ona za tebe nije ništa retko, tebe su tolike žene volele i razmazile. Sa mnom je drukčije. Moj je život bio siromašan ljubavlju, nedostajalo mi je ono što najviše vredi. Naš opat Danijel mi je jednom rekao da me smatra oholim i verovatno je bio u pravu. Ja nisam nepravičan prema ljudima, trudim se da s njima budem pravedan i strpljiv, ali voleo ih nisam nikada. Od dva naučnika u manastiru miliji mi je onaj koji je učeniji; nikad mi se nije desilo da n'-kog slabog naučnika volim uprkos njegovoj slabosti. A ako i pored toga znam šta je ljubav, onda je to zbog tebe. Tebe sam mogao da volim, tebe jedinog među ljudima. Ti ne možeš oceniti šta to znači. To znači izvor u pustinji, rascvetalo drvo u divljini. Tebi jedino zahvaljujem što mi srce nije usahlo, što je u meni ostalo jedno mesto koje milost može dosegnuti«.

Zlatousti se osmehnu radosno i pomalo zbunjeno. Rekao je tihim mirnim glasom koji je imao u svojim jasnim časovima: »Kad si me ono onda spasao vešala, pa dok smo jahali ka manastiru, upitao sam te za svoga konja Zvezdana, i ti si me obavestio. Onda sam video da si ti, ti koji inače teško i da razlikuješ konje, brinuo o konjiću Zvezdanu. Shvatio sam da si to činio zbog mene, i veoma sam se obradovao tome. Sad vidim da je zbilja tako bilo i da me zaista voliš. I ja sam tebe uvek voleo, Narcise, polovina mog života bila je posvećena pridobijanju tvoje naklonosti. Znao sam da i ti mene voliš, ali nikad se ne bih nadao da ćeš mi to jednom reći, ti, koji si tako gord. A sad si mi rekao, u ovom času kad mi ništa više nije ostalo, kad su me putovanja i slabost, svet i žene ostavili na cedilu. Primam tvoje reci i zahvalan sam ti zbog njih«.

Bogorodica-Lidija stajala je u sobi i gledala ih.

»Ti večito misliš o umiranju?« upita ga Narcis.

»Da, mislim o tome, i o tome šta je postalo od moga života. Kao mladić, dok sam još bio tvoj učenik, želeo sam da postanem čovek duha kakav si ti. Ti si mi pokazao da nisam za to pozvan. Onda sam se bacio na drugu stranu života, na čula, i žene su mi pomogle da tamo nađem zadovoljstvo, one su tako podatne i požudne. Ali nipošto ne bih želeo da prezrivo govorim o njima, a ni o čulnom uživanju; često sam bio veoma srećan. A bio sam i te sreće da iskusim kako čulnost može biti produhovljena. Odatle se rađa umetnost. Ali sada su se oba ta plamena ugasila. Napustila me je životinjska sreća pohote — a ne bih je osećao ni kad bi žene i danas još trčale za mnom. Da stvaram pak umetnička dela, to takođe više ne želim; načinio sam dosta kipova, i nije važno hoće li biti koji više ili manje. Stoga je za mene došlo vreme da umrem.. Želim to, i radoznao sam kako će to biti«.

»Zašto radoznao?« upita Narcis.

»Eh, to je svakako pomalo glupo od mene. Ali zaista sam radoznao kako će to biti. Tu radoznalost ne izaziva onaj svet, Narcise, o tome ja ne razmišljam mnogo, a ako ćeš iskreno, i ne verujem više u to. Nema drugoga sveta. Sasušeno drvo je zauvek mrtvo, smrznuta ptica se nikad više ne vraća u život, a isto tako ni čovek kad umre. Možda ga se još neko vreme sećaju pošto ode, ali ni to ne traje dugo. Ne, radoznalo očekujem umiranje samo stoga što se još držim verovanja ili sna da putujem ka svojoj majci. Nadam se da će smrt predstavljati veliku sreću, sreću ogromnu kao što je ona kad prvi put saznamo ljubav. Ne mogu se odvojiti od misli da će me, mesto smrti s kosom, moja majka ponovo primiti k sebi i vratiti me u nepostojanje i u nevinost«.

Prilikom jedne od svojih poslednjih poseta, nakon što Zlatousti nekoliko dana nije ništa govorio, Narcis ga opet zateče bodrijeg i razgovornog.

»Otac Anton smatra da ti često trpiš žestoke bolove. Kako ti Polazi za rukom, Zlatousti, da ih tako mirno podnosiš? Čini mi se da si^{sa} da stekao mir«.

»Misliš li na mir s bogom? Ne, taj mir nisam: stekao. Ne želim^{da} se mirim s njim. On je loše saznao svet i nemamo zbog čega da ga^{sl} avimo, a i njemu, besumnje, nije mnogo stalo da li ću ga ja veličati ili^{h*} ću. Loše je on saznao ovaj svet. Ali sa bolovima u grudima sklopio^{sa} tⁿ mir, to je tačno. Ranije nisam lako podnosio bolove, i mada sam P^onekad mislio da će mi umiranje lako pasti, to je ipak bila zablude.^a d je to trebalo da postane zbilja, one noći u zatvoru grofa Hajnriha,

odmah se pokazalo: ja prosto nisam mogao da umrem, bio sam još suviše snažan i divlj, morali bi svaki deo na meni po dvaput da ubiju. No sada je drukčije».

Govorenje ga je zamaralo, i glas mu oslabi. Narcis ga zamoli da se štedi.

»Ne«, reče on, »hoću da ti ispričam. Ranije sam se stideo da ti to kažem. Smejaćeš se. Naime, kad sam ono onda seo na svog konja i odjahao odavde, nisam to učinio naslepo. Cuo sam gde se priča da se grof Hajnrih vratio i da je njegova ljubavnica Agnesa opet s njim, Lepo, tebi to ne izgleda važno, a danas to ne izgleda važno ni meni. Ali onda me je ta vest silno pekla, ni na šta više nisam mislio sem na Agnesu; ona je bila najlepša žena koju sam poznavao i voleo, hteo sam da je opet vidim, želeo sam da još jednom budem s njom. Jahao sam sve dalje, i posle nedelju dana sam je našao. Tamo, onoga časa, zbila se promena u meni. Našao sam, dakle, Agnesu, čija se lepota ništa nije umanjila, našao sam je i našao sam priliku da joj se pokažem i da razgovaram s njom. I zamisli, Narcise: nije više htela ni da čuje za mene! Bio sam joj odveć star, nisam joj više bio dovoljno lep i veseo, nije više ništa očekivala od mene. Time se moje putovanje ustvari i okončalo. Ali ja sam nastavio da jašem, nisam želeo da vam se vratim tako razočaran i smešan, i dok sam tako jahao, već su me sasvim napustili i snaga i mladost i pamet, jer sam zajedno s konjem pao niz strminu u potok i slomio rebra i ostao da ležim u vodi. Onda sam prvi put upoznao prave bolove. Već prilikom samog pada osetio sam kako mi se unutra u grudima nešto slomilo, i to slamanje me je veselilo, rado sam ga osluškivao, bio sam zadovoljan zbog toga. Ležao sam u vodi i video da moram umreti, ali sve je bilo sasvim drukčije no onda u zatvoru. Nisam imao ništa protiv toga, umiranje mi više nije izgledalo strašno. Osećao sam te žestoke bolove, koje sam otada često imao, a uz to me je pohodio neki san ili neko priviđenje, nazovi to kako hoćeš. Ležao sam, i grudi su me pekle od bolova, i opirao sam se i vikao, ali najednom sam čuo neki glas kako se smeje — neki glas koji nisam čuo još od detinjstva. Bio je to glas moje majke, dubok ženski glas, pun strasti i ljubavi. I onda sam video da je to ona, da je to majka uza me i da me drži na krilu i da mi je otvorila grudi i duboko zavukla prste između rebra da mi izvadi srce. Kad sam to video \ shvatio, nije me više bolelo. Pa i sada, kad se ti bolovi vrate, to nisu bolovi, to nisu neprijatelji; to su majčini prsti, kojima mi vadi srce-

Revnosno ona to čiiii. Ponekad pritiskuje i ječi kao u sladostrašću. Ponekad se smeje i pevucka nežne tonove. Ponekad se ne nalazi kraj mene, već gore na nebu, kroz oblake joj vidim lice, ogromno kao oblak, i ona tamo lebdi i tužno se smeši, i njen tužni osmeh me isisava i izvlači ini srce iz grudi«.

Neprestano je govorio o njoj, o majci.

»Sećaš li se još?« upitao je jednom poslednjih dana. »Neko vreme sam zaboravio majku, ali ti si je opet prizvao. To je. i onda veoma bolelo, bolelo me je kao da mi životinjske gubice proždiru utrobu. Onda smo bili još mladići, bili smo lepuškasti mladi dečaci. Ali još onda me je majka pozvala, i ja sam morao poći za njom. Ona je svuda. Ona je bila Ciganka Liza, ona je bila lepa Madona majstora Niklausa, ona je bila život, ljubav, čulna naslada, i bila je i strah, glad, nagon. Sada je ona smrt, prsti su joj u mojim grudima«.

»Ne govori suviše, dragi moj«, zamoli ga Narcis, »pričekaj do sutra«.

Zlatousti mu sa osmehom pogleda u oči, sa onim novim osmehom koji je doneo sa svog putovanja, i koji je izgledao toliko star i toliko loman, i koji ponekad kao da je bio pomalo slabouman, a ponekad kao da je treptao suštom dobrotom i mudrošću.

»Dragi moj«, prošaputao je, »ne mogu da čekam do sutra. Moram se oprostiti s tobom, a na rastanku ti još moram sve reći. Slušaj me još jedan trenutak. Hteo sam da ti pričam o majci, i kako su mi srce stegli njeni prsti. Ima već dosta godina kako mi je najdraži i najtajanstveniji san da stvorim figuru majke, ona mi je bila najsvetlija među svim likovima, neprestano sam je nosio u duši, kao priliku prepunu ljubavi i prepunu tajne. Još do nedavno bi mi sasvim nepodnošljiva bila pomisao da bih mogao umreti a da nisam načinio njen kip; život bi mi izgledao nekoristan. A gle sad kakva mi se čudna stvar desila^s njom: mesto da moje ruke nju stvaraju i oblikuju, stvara i oblikuje^{on} a mene. Obuhvatila mi je šakama srce i odvaja ga i prazni me, ²avela me je da umrem, a sa mnom umire i moj san, lepa figura, lik ^eelike majke Eve. Još ga vidim, i da imam snage u rukama mogao ^{ih}ih da ga ovaplotim. Ali ona to ne želi, ona ne želi da obelodanim njenu tajnu. Draže joj je da umrem. Rado umirem, ona mi to olakšava«.

Potreseno je slušao Narcis te reci; morao se duboko nagnuti na lice svog prijatelja da bi ga mogao razumeti. Poneke reci je čuo tek. nejasno, poneke je dobro čuo, ali njihov smisao ostao mu je skriven..

A onda bolesnik još jednom otvori oči i zagleda se u lice svog prijatelja. Očima se opraštao od njega. Pa prošaputa, pokrenuvši se malo, kao da je pokušao da zavrti glavom: »Ali kako ćeš ti jednom umreti, Narcise, kad nemaš majke? Bez majke se ne može voleti. Bez majke se ne može umreti«.

Sta je kasnije još mrmljao, to se više nije moglo razumeti. Oba poslednja dana Narcis je presedeo na njegovoj postelji, i danju i noću, i gledao ga kako se gasi, Zlatoustove poslednje reci pekle su mu srce kao živi oganj.